Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭīkā Series 13

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　　အာ ā　　ဣ i　　ဤ ī　　ဥ u　　ဦ ū　　ဧ e　　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　　ရ ra　　လ la　　ဝ va　　သ sa　　ဟ ha　　ဠ ḷa　　ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　　ိ = i　　ီ = ī　　ု ု = u　　ူ ူ = ū　　ေ = e　　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṁ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṁ, satiyeva hi tasmiṁ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetaṁ **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ—** (Aṁ-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

"Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyaṁ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṁsatī"ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātaṁ Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṁ saṁrakkhiṁsu, taṁkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesaṁ saṅgītikārānamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṁ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhassa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṁ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṁ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnaṁ vassasatānamupari pañcattiṁsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahassehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggahaṁ laddhāna.

Sammāsambuddhaparinibbutito pana catunnaṁ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādīpe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke "potthakāropanasaṅgītī"ti pākaṭā.

Buddhavasse pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasaṅkhyaṁ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindon**nāmassa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmavāsītipiṭakadharabhadantajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke "selakkharāropanasaṅgītī"ti vuccati.

Itthaṁ sudaṁ Buddhassa Bhagavato sāsanaṁ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṁ Buddhavacanaṁ lekhaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṁ parivattiyābhataṁ na sakkā dāni vattuṁ "paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhan"ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṁvijjamānehi kehici pamādalekhādisañjātakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetaṁ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṁ saṁsandiyamānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṁ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṁ samacintesuṁ kathesuṁ ca—

"Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanaṁ advayaṁ suparisuddhaṁ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṁ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissaṁsayaṁ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṁ yuttisampanno, tadañño pana pamādalekhapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṁ Pāḷiyā atthaṁ paṭisedheyyuṁ, etarahi pana asodhiyamānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyuṁ, taṁkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṁ asamatthā yathādhippetaṁ Pāḷiyā atthaṁ na sammā jāneyyuṁ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvatteyyuṁ.

Vuttaṁ hetaṁ **Aṅguttaranikāye**— (Aṁ 1. 60 piṭṭhe)

'Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattanti, katame dve, dunnikkhittaṁ ca padabyañjanaṁ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattantī'ti.

Yaṁnūna mayaṁ te sodhetvā nimmalaṁ parisuddhaṁ Buddhavacanaṁ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṁ pana na sukaraṁ sampādetuṁ aññatra dhammikarājūnamanuggahenā"ti.

Sā panāyaṁ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmaccappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṁ samacintesuṁ sammantayiṁsu ca "na kho panetaṁ amhākaṁ patirūpaṁ, ye mayaṁ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṁ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṁnūna mayaṁ sāsanopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvacanapotthakesu dissamāne saṁsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṁsodhetukāmānaṁ mahātherānaṁ ajjhāsayaṁ paripūretvā Buddhasāsanaṁ anuggaṇheyyāmā"ti, atha te sabbepi sāsanānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṁ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṁ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṁ mahājanappatinidhibhūtānaṁ matisajīvānaṁ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṁ ekaṁ dhammupadesaṁ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thado*sirīsudhammopādhidhārī ***Sir*** **U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thado*sirīsudhammopādhidhārīyeva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thado*mahāsaresīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhipatipadhānanītivedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā "yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṁ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā"ti Marammaraṭṭhebhipākaṭaguṇasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṁ "ayaṁ bhante amhākaṁ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṁ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṁ katvā sāsanaṁ paggaṇhituṁ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṁ, vissatthāva bhante karontu, mayaṁ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṁ byāvaṭā bhavissāmā"ti.

Atha kho te mahātherā "dhammasaṅgītiṁ karissāmā"ti katasanniṭṭhānā evaṁ pativedesuṁ "kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṁ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṁ katvā Pāḷisaṁsodhanapubbaṅgamaṁ dhammasaṅgītiṁ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena sañjātā pamādalekhapāṭhā ca nirākarīyissanti, visodhitañca suparisuddhaṁ pāvacanamūlaṁ labhitvā taṁ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanaṁ abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṁ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, tañca sabbaṁ bhavissati bahujanahitāya bahujanasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccaṁ tumhākaṁyeva bhāro hotū"ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanapālakānaṁ mahātherānaṁ chandañca ruciñca samādāya ovādañca sirasā sampaṭicchitvā therānaṁ ceva attano ca kattabbakiccānaṁ pariniṭṭhānasamayaṁ sallakkhetvā "ayaṁ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhaparinibbānato catussatādhikānaṁ dvinnaṁ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṁ ca sāsanavassasahassānamupaḍḍhavasse vesākhapuṇṇamiyaṁyeva pariniṭṭhāpetabbā"ti saṅgītikālaṁ vavatthapesuṁ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṁ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṁ byāvaṭā honti, "mahantaṁ kho Jinasāsanaṁ mahatiyāyevetaṁ pūjāya pūjanīyan"ti mantvā tehi kārāpitāni mahantamahantāni sāsanamandirāni, tattha saṅgītiṁ kurumānassa bhikkhusaṁghassa sukhasannisajjatthaṁ sannipātaṭṭhānabhūtaṁ mahantaṁ saṅgītimandiraṁ Yangon nāma rājadhāniyaṁ **Sirīmaṅgala**tthale **Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārāpitaṁ tibhūmakaṁ pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṁ, evaṁ mahantampetaṁ ekasaṁvacchareneva pariniṭṭhāpitaṁ iddhiyā maññe nimmitaṁ, tañca bahi ṭhatvā apekkhattaṁ sayaṁjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṁ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṁ pāsādikaṁ ramaṇīyaṁ atittikarameva hutvā devavimānamiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṁ saṅgītikārabhikkhusahassānaṁ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārāpitā.

Mahātherāpi ca "saṅgītikiccaṁ nāma therādheyyaṁ, therānaṁ ovādeneva kattabbaṁ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṁghassa ceva upāsakānañca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṁ dātuṁ bhavitabbamettha ovādadāyakasaṁghasabhāyapī"ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṁ nāyakamahāthere uccinitvā "chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasaṁghanāyakasabhaṁ" nāmekaṁ padhānamahāsaṁghasabhaṁ patiṭṭhāpesuṁ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārine therānuthere pañcavīsatimatte samuccinitvā "chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā"ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṁ niyyātesuṁ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṁvidahituṁ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā āsītivassikaṁ upasampadāya saṭṭhivassaṁ "Bhadantarevataṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṁ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanaṁ suparisuddhattaṁ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṁsu yathā taṁ porāṇakasaṅgītikārā.

Evaṁ saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṁvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṁ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṁsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṁvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakaṁsu.

Iccevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṁ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāraṁ parisodhitaṁ osānasodheyyapattaṁ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṁ saṁsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakaṁsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā chasattativassikaṁ upasampadāya chappaññāsavassaṁ "Bhadantasūriyābhivaṁsaṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi

saṅgamma paṭhanatthāya samārabhiṁsu yathā taṁ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṁsodhana-muddāpaṇa-sampaṭhanesu karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṁ sampati bhaṇḍuppādako raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṁkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Iccevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṁ satthāgamaratanālayasāragāhīnaṁ veyyākaraṇakesarīnaṁ accantanimmalañāṇavārinā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādadāyiniyo Piṭakattayassatthaṁ paribyattaṁ pakāsentiyo ciraṁ vilasantiyo lokatthasiddhiṁ sādhayantūti.

Tenetaṁ vuccati—

1. Mūlakaṁ pariyattīva, sāsanassa Mahesino.
   Pariyattippamāṇā hi, ciraṁ saddhammasaṇṭhiti.

2. Tasmā taṁ rakkhituṁ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
   Rājāno upanissāya, akaṁsu dhammasaṅgahe.

3. **Paṭhamaṁ** dhammasaṅgītiṁ, **Ajātasattu**rājino.
   Anuggahena katvāna, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

4. **Dutiyaṁ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
   Kāle tamupanissāya, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

5. **Tatiyaṁ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
   Anuggahena Buddhassa, sāsanaṁ abhipālayuṁ.

6. **Catutthiṁ** pana Laṅkāyaṁ, **Vaṭṭagāmaṇi**rājino.
   Kālamhi potthakāruḷhaṁ, katvāna pālayuṁ tathā.

7. Imasmiṁ Marammaraṭṭhepi, **Mindon**nāma narādhipaṁ.
   Rajjaṁ samanusāsantaṁ, ratanattayamāmakaṁ.

8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamiṁ dhammasaṅgītiṁ, karontā sāsanaṭṭhitiṁ.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṁ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

10. Itthaṁ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanaṁ paripālesuṁ, jīvitaṁ viya attano.

11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.

12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṁ.
Vuccamānanayenevaṁ, cintesuṁ mantayiṁsu ca.

13. "Katvāna sādhukaṁ gantha-suddhikaṁ sāsanāyukaṁ.
Yaṁnūna dhammasaṅgītiṁ, kareyyāma mayaṁ" iti.

14. Etamatthaṁ suṇitvāna, U Nu nāma mahāsayo.
Marammavisaye agga-mahāmaccadhurandharo.

15. "Sāsanāyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyañca therānaṁ, sampūrentā manorathaṁ.

16. Yathā rakkhiṁsu porāṇā, surājāno tathā mayaṁ.
Saṁrakkheyyāma Sambuddha-sāsanaṁ" iti cintiya.

17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, Buddhasāsanasaṅgamaṁ.

18. Mahātherānamādāya, chandaṁ idha nivāsinaṁ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṁ.

19. Kāretvā dhammasaṅgītiṁ, sodhetvā Satthusāsanaṁ.
Saddhammānuggahatthāya, karaṁ daḷhaparakkamaṁ.

20. Sirīmaṅgalavikhyāte, thalasmiṁ pavare subhe.
Cetiyassāvidūramhi, Kaba Aye itisaññino.

21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṁ.
Āvāsādiñca bhikkhūnaṁ, kāresi muddaṇālayaṁ.

22. Ganthasaṁsodhanaṁ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṁsu, satimantā punappunaṁ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṁ, nimmalattaṁ supāpitaṁ.

24. Katvā suvisadaṁ Buddha-bhāsitaṁ Piṭakattayaṁ.
Yathā muddāpitaṁ āsi, sāsanatthaṁ Mahesino.

25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṁsodhetvā punappunaṁ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

Paṭhamabhāga

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Mūlapariyāyavagga

Soḷasahāravaṇṇanā

Mātikā			Piṭṭhaṅka

Mūlapaṇṇāsaṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṁvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṁvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṁ, taṁ pana dhammasaṁvaṇṇanāsu viññūnaṁ bahumānuppādanatthaṁ, taṁ sammadeva tesaṁ uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṁ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṁ paresaṁ diṭṭhānugati-āpajjanato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṁ, taṁ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppadānatthaṁ, antarā ca tassa asaṅkocanatthaṁ, tadubhayaṁ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthaṁ, idameva ca payojanaṁ ācariyena idhādhippetaṁ. Tathā hi vakkhati "iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā"ti. Vatthuttayapūjāhi niratisayapuññakkhettasaṁbuddhiyā[1] aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṁkilesaviddhaṁsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha—

"Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake"ti-ādi[2].

---

1. Niratisayapuññakkhettasampattiyā (Ka)
2. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

Tathā—

"Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṁ aggo vipāko hotī"ti-ādi[1].

"Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi Jambudīpassa.

Dhammoti kittayantassa -pa- kasiṇenapi Jambudīpassa.

Saṁghoti kittayantassa -pa- kasiṇenapi jambudīpassā"ti[2].

Tathā—

"Yasmiṁ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hotī"ti-ādi[3].

"Araññe rukkhamūle vā -pa-.
Bhayaṁ vā chambhitattaṁ vā,
Lomahaṁso na hessatī"ti[4] ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṁ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṁ **"karuṇāsītalahadayan"**ti-ādinā gāthāttayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṁ payojanaṁ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṁvaṇṇanaṁ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṁ kātuṁ tammūlakattā sesaratanānaṁ "karuṇāsītalahadayan"ti-ādi vuttaṁ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṁ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṁ hiṁsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṁ kampanaṁ hadayakhedaṁ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṁ, taṁ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṁ sukhaṁ rundhati vibandhatīti

---

1. Khu 1. 254, 255 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭṭha 1. 54; Itivuttaka-Ṭṭha 271 piṭṭhesu.
3. Aṁ 2. 252; Aṁ 3. 531 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 222 piṭṭhe.

attho. Karuṇāya sītalaṁ karuṇāsītalaṁ, karuṇāsītalaṁ hadayaṁ assāti karuṇāsītalahadayo, taṁ **karuṇāsītalahadayaṁ.**

Tattha kiñcāpi paresaṁ hitopasaṁhārasukhādi-aparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṁ ujuvipaccanīkatāya ca parasattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṁsābhūtā karuṇāva visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṁ **"karuṇāsītalahadayan"**ti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṁ. Atha vā asādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṁ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṁ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṁ upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **"karuṇāsītalahadayan"**ti. Atha vā satipi mettāmuditānaṁ sātisaye[1] hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato "hadayasītalabhāvakāraṇan"ti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṁsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṁ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu[2] na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiṁ ca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṁ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṁ samugghātitaṁ vihataṁ, paññāpajjotena vihataṁ paññāpajjotavihataṁ. Muyhanti tena, sayaṁ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo[3], paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṁ **paññāpajjotavihatamohatamaṁ.**

---

1. Sātisayena (Ka) 2. Sattasaṅghāṭa... (Ka) 3. Mohatamo (Aṁ-Ṭī 1. 6 piṭṭhe.)

Sabbesampi hi khīṇāsavānaṁ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhāvimuttehi[1] viya diṭṭhippattānaṁ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṁ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāpahānena bhagavantaṁ thomento āha **"paññāpajjotavihatamohataman"**ti.

Atha vā antarena paropadesaṁ attano santāne accantaṁ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā[2] sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **"paññāpajjotavihatamohataman"**ti. Imasmiṁ ca atthavikappe "paññāpajjoto"ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṁ **"paññāpajjotavihatamohataman"**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṁ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṁ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṁ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṁ "mohatamavidhamanan"ti vuccatīti.

Kiṁ pana kāraṇaṁ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṁ gayhati, na pana sātisayaṁ niravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṁkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kileso atthi, yo niravasesa-avijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā saṁsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti

---

1. Saddhādhimuttehi (Ka) 2. Tattha ca (Dī-Ṭī 1. 4; Aṁ-Ṭī 1. 7 piṭṭhesu.)

tabbighātavacanena sakalasaṁkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṁ **"paññāpajjotavihatamohataman"**ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṁ **sanarāmaralokagaruṁ.** Etena devamanussānaṁ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṁ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakāritaṁ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṁ viya niddisīyati yathā "sarājikāya parisāyā"ti[1]. Kāmaṁ cettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti "loko"ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesaṁ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṁ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṁyeva ca gahaṇaṁ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā "satthā devamanussānan"ti[2]. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ uttamagāravaṭṭhānaṁ. Tena vuttaṁ **"sanarāmaralokagarun"**ti.

Sobhanaṁ gataṁ gamanaṁ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṁ ekantena tesaṁ hitasukhanipphādanato sobhanaṁ,

---

1. Vi 4. 347 piṭṭhe. 2. Dī 1. 46 piṭṭhe.

tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitamavahasitarājahaṁsavasabhavāraṇamigarājagamanaṁ kāyagamanaṁ ñāṇagamanaṁ ca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhiṁ anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuñāṇena sakalamapi lokaṁ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti Sugato, tathā lokasamudayaṁ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṁ āpādento sammā gato atītoti Sugato, lokanirodhaṁ nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti Sugato, lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti Sugato. "Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato"ti-ādinā[1] nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṁ ṭhānaṁ sammāsambodhiṁ, nibbānameva vā gato adhigatoti Sugato, yasmā vā bhūtaṁ tacchaṁ atthasaṁhitaṁ veneyyānaṁ yathārahaṁ kālayuttameva ca dhammaṁ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti Sugato da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṁ **Sugataṁ.**

Puññapāpakammehi[2] upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṁyuttoti āha **"gativimuttan"**ti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṁ dasseti, yato bhagavā "devātidevo"ti vuccati. Tenevāha—

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattaṁ ca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkathā"ti[3].

Taṁtaṁgatisaṁvattanakānaṁ hi kammakilesānaṁ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi parimutto, taṁ **gativimuttaṁ. Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

---

1. Khu 7. 88; Khu 8. 83 piṭṭhesu. 2. Puññapāpakehi (Ka) 3. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

Atha vā **gativimuttan**ti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṁ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato savāsanānaṁ sabbesaṁ kilesānaṁ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṁ hitajjhāsayato[1] ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti. Kathaṁ? "Karuṇāsītalahadayan"ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, "paññāpajjotavihatamohatamaṁ gativimuttan"ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena tena "paññāpajjotavihatamohataman"ti etena cāpi sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṁ** catubbidhaṁ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā dutiyapadena, saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṁ abāhiraṁ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṁ.

Tattha "karuṇāsītalahadayan"ti etena sammāsambodhiyā mūlaṁ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṁsārapaṅkato sattānaṁ samuddharaṇatthaṁ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṁ. "Paññāpajjotavihatamohataman"ti etena sammāsambodhiṁ

---

1. Hitajjhāsayavasena (Saṁ-Ṭī 1. 6 piṭṭhe.)

dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṁ hi maggañāṇaṁ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṁ “sammāsambodhī”ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṁ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikatta kilamathānuyoga sassatucchedābhinivesādi antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṁ payojanaṁ dasseti. Saṁsāramahoghato sattasantāraṇaṁ hettha padhānaṁ payojanaṁ, tadaññamappadhānaṁ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṁ dasseti, itarena attahitasampattiṁ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṁ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṁ uttamavandanīyabhāvaṁ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṁ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagarun”ti-ādinā vipañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanaṁ nirupakkilesaṁ dasseti, paññāgahaṇena apagamanaṁ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṁ bhagavato pavattiṁ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṁ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṁ samaññaṁ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṁ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṁ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṁ catusaccañāṇaṁ catupaṭisambhidāñāṇaṁ catuvesārajjañāṇaṁ. Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūnītti evamādīnaṁ anekesaṁ paññāpabhedānaṁ vasena ñāṇacāraṁ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṁ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṁ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo,

paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṁ tāraṇaṁ, paññāgahaṇena sayaṁ taraṇaṁ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṁ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṁ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṁ hi sīlaṁ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṁ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṁ dassanupāyo, yadidaṁ nayaggāhaṇaṁ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṁ niravasesato dassetuṁ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti[1].

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṁ pati anuyuttena “no hetaṁ bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”ti[2] vuttaṁ.

2. Evaṁ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṁ abhitthavitvā idāni saddhammaṁ thometuṁ **“buddhopī”**ti-ādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāvan**ti kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

pubbakālakiriyāniddeso. **Yan**ti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso. **Tan**ti niyamanaṁ. **Dhamman**ti vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṁ anuttaran**ti **ca** tabbisesanaṁ.

Tattha buddha-saddassa tāva "bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho"ti-ādinā **niddesanayena**[1] attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā "dikkhito na dadātī"ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha—

> "Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṁ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṁ patto balesu ca vasībhāvan"ti[2].

Api-saddo sambhāvane. Tena "evaṁ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā"ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṁ dīpeti. **Buddhabhāvan**ti sammāsambodhiṁ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṁ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa "buddhabhāvan"ti etena sambando. **Gatamalan**ti vigatamalaṁ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaran**ti uttararahitaṁ, lokuttaranti attho. **Dhamman**ti yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyato ca saṁsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—evaṁ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṁ ariyamaggasaṅkhātaṁ dhammaṁ bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātaṁ pana sacchikatvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ adhigato, tametaṁ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṁ sabbadosamalarahitaṁ attano uttaritarābhāvena anuttaraṁ paṭivedhasaddhammaṁ namāmīti. pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

---

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197 piṭṭhesu. 2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṁ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyaṁ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṁ. Tathā “yaṁ dhammaṁ bhāvetvā sacchikatvā”ti vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbaṁ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṁ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṁ dānadamasaṁyamādīnaṁ uttamadhammānaṁ satasahassādhikāni kappānaṁ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṁ nirantaraṁ niravasesānaṁ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṁ paramukkaṁsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṁ pesetvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṁ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeñāṇabhāvena, dutiyena anuppādeñāṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṁ thometi. Atha vā “yaṁ dhammaṁ bhāvetvā buddhabhāvaṁ upagato”ti etena svākkhātatāya dhammaṁ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṁ veditabbatāya dhammaṁ thometi. “Gatamalan”ti iminā saṁkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṁ dasseti, “anuttaran”ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṁ. Paṭhamena vā pahānasampadaṁ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṁ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo

yojetabbo. Bhāvanāguṇena[1] hi so dosānaṁ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchi kiriyānibbattito hi taduttari karaṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā "bhāvetvā"ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, "sacchikatvā"ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṁ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṁ abhitthavitvā idāni ariyasaṁghaṁ thometuṁ **"sugatassā"**ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa "puttānan"ti etena sambandho. **Orasānan**ti puttavisesanaṁ. **Mārasenamathanānan**ti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṁ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannan**ti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena satipi tesaṁ sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṁ gaṇanaparicchedaṁ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānātivattanato. **Samūhan**ti samudāyaniddeso. **Ariyasaṁghan**ti guṇavisiṭṭhasaṁghāṭabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṁ kāyasāmaggiyaṁ ariyasaṁghabhāvaṁ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṁvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṁ orasaputtā attajātatāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evameva tepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā.** Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṁ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena[2] vāyāmajanitābhijātitāya nippariyāyena "orasaputtā"ti vattabbataṁ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā "bhagavato dhammadesanā"icceva vuccati taṁmūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

---

1. Bhāvanābalena (Saṁ-Ṭī 1. 11 piṭṭhe) 2. Ure (Aṁ-Ṭī 1. 15 piṭṭhe)

Yadipi ariyasāvakānaṁ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṁ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha **"mārasenamathanānan"**ti. Imasmiṁ panatthe "māramārasenamathanānan"ti vattabbe "mārasenamathanānan"ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṁ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṁ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato[1] kilesabalakāyo "senā"ti vuccati. Yathāha "kāmā te paṭhamā senā"ti-ādi[2]. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṁ bhagavato anujātaputtataṁ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena "saraṇan"ti araṇīyato upagantabbato upagatānaṁ ca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṁ saṁghoti ariyasaṁgho, ariyo ca so saṁgho cāti vā ariyasaṁgho, taṁ **ariyasaṁghaṁ.** Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṁgharatanādhīnoti ariyasaṁghassa bahūpakārataṁ dassetuṁ idheva **"sirasā vande"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Ettha ca "Sugatassa orasānaṁ puttānan"ti etena ariyasaṁghassa pabhavasampadaṁ dasseti, "mārasenamathanānan"ti etena pahānasampadaṁ sakalasaṁkilesappahānadīpanato. "Aṭṭhannampi samūhan"ti etena ñāṇasampadaṁ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. "Ariyasaṁghan"ti etena pabhāvasampadaṁ dasseti sabbasaṁghānaṁ aggabhāvadīpanato. Atha vā "sugatassa orasānaṁ puttānan"ti ariyasaṁghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṁ, "mārasenamathanānan"ti sammā-ujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṁ, "aṭṭhannampi samūhan"ti āhuneyyādibhāvadīpanaṁ, "ariyasaṁghan"ti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṁ. Tathā "sugatassa orasānaṁ puttānan"ti etena ariyasaṁghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṁ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. "Mārasenamathanānan"ti etena

---

1. Sahāyībhāvūpagamanato (Ka)
2. Khu 1. 342; Khu 7. 73, 135, 259 piṭṭhesu.

abhinīhārasampadāsiddhaṁ pubbabhāge sammāpaṭipattiṁ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṁ māraparisaṁ vā abhivijinanti. "Aṭṭhannampi samūhan"ti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṁ pakāsitattā. "Ariyasaṁghan"ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṁ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṁ sabbaguṇānaṁ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṁghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṁ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṁkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṁ katvā idāni taṁnipaccakāraṁ yathādhippete payojane pariṇāmento **"iti me"**ti-ādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṁ,** buddhadhammasaṁghā. Tesaṁ hi "itipi so bhagavā"ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṁ anappakaṁ pītipāmojjaṁ uppajjati. Yathāha—

> "Yasmiṁ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti -pa-. Ujugatacitto kho Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasaṁhitaṁ pāmojjaṁ, pamuditassa pīti jāyatī"ti-ādi[1].

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
> Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī"ti[2].

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṁ** yathā "dānamayaṁ sīlamayan"ti[3]. Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṁ ratanānaṁ guṇaninnatā, thomanā vā.

---

1. Aṁ 2. 252; Aṁ 3. 531 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṁ-Ṭṭha 3. 190; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddesa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 182; Khu 1. 230 piṭṭhesu.

Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṁ,** attano santānaṁ punātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṁ puññaṁ atthappakāsanassa upaghātaka-upaddavānaṁ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā. Tassa "atthaṁ pakāsayissāmī"ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṁ ratanattayavandanāmayaṁ puññaṁ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

5. Evaṁ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṁ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṁ saṁvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṁ **"majjhimapamāṇasuttaṅkitassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **Majjhimapamāṇasuttaṅkitassā**ti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassa. Yathā hi dīghāgame dīghapamāṇāni suttāni, yathā ca saṁyuttaṅguttarāgamesu dvīsu khuddakapamāṇāni, na evaṁ idha. Idha pana pamāṇato majjhimāni suttāni. Tena vuttaṁ "majjhimapamāṇasuttaṅkitassāti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassāti attho"ti. Etena "majjhimo"ti ayaṁ imassa atthānugatasamaññāti dasseti. Nanu ca suttāni eva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṁ paramatthato, suttāni pana upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye "suttan"ti vohāro, evaṁ suttasamudāye ayaṁ "āgamo"ti vohāro. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṁtaṁabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo cāti āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, majjhimo ca so āgamavaro cāti **majjhimāgamavaro,** tassa.

Buddhānaṁ anubuddhānaṁ **buddhānubuddhā,** buddhānaṁ saccapaṭivedhaṁ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṁvaṇṇanāguṇasaṁvaṇṇanānaṁ vasena **saṁvaṇṇitassa.** Atha vā buddhā ca Anubuddhā ca buddhānubuddhāhi yojetabbaṁ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttābhidhammānaṁ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṁ attho vibhatto, so eva pacchā tassa tassa saṁvaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṁ āropitoti. **Paravādamathanassā**ti aññatitthiyānaṁ vādanimmathanassa, tesaṁ diṭṭhigatabhañjanassāti attho.

Ayaṁ hi āgamo mūlapariyāyasuttasabbāsavasuttādīsu diṭṭhigatikānaṁ diṭṭhigatadosavibhāvanato **saccakasutta**[1] **upālisuttā**dīsu[2] saccakādīnaṁ micchāvādanimmathanadīpanato visesato "paravādamathano"ti thomitoti. Saṁvaṇṇanāsu cāyaṁ ācariyassa pakati, yā taṁtaṁsaṁvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṁvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi Sumaṅgalavilāsinīsāratthapakāsinīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālinī-ādīsu ca yathākkamaṁ "saddhāvahaguṇassa, ñāṇappabhedajananassa, dhammakathikapuṅgavānaṁ vicittapaṭibhānajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassa abhidhammassā"ti-ādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā yathā "dukkhassa pīḷanaṭṭho"ti[3]. **Ādito**ti-ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṁ. Chaḷabhiññatāya paramena cittissariyabhāvena[4] samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino,** therā mahākassapādayo. Tesaṁ **satehi pañcahi. Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṁ pakāsetuṁ yuttaṭṭhāne "ayaṁ etassa attho, ayaṁ etassa attho"ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṁvaṇṇanāya āgamanasuddhiṁ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro. Taṁvaṁsajātatāya Tambapaṇṇidīpe khattiyānaṁ, tesaṁ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṁ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṁ atthappakāsanaṁ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha **"dīpavāsīnamatthāyā"**ti. Tattha **dīpavāsīnan**ti jambudīpavāsīnaṁ, sīhaḷadīpavāsīnaṁ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

---

1. Ma 1. 289, 299 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 35 piṭṭhe.
3. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu. 4. Cittavasībhāvena (Dī-Ṭī 1. 16; Saṁ-Ṭī 1. 19 piṭṭhesu)

8. **Apanetvānā**ti kañcukasadisaṁ sīhaḷabhāsaṁ apanetvā. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Ahan**ti attānaṁ niddisati, **manoramaṁ bhāsan**ti māgadhabhāsaṁ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṁ manaṁ ramayatīti. Tenevāha **"tantinayānucchavikan"**ti, pāḷigatiyā anulomikaṁ pāḷibhāsāyānuvidhāyininti[1] attho. **Vigatadosan**ti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṁ.

9. **Samayaṁ avilomento**ti siddhantaṁ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṁsadīpānan**ti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṁso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṁsadīpā,** mahāvihāravāsino, tesaṁ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā.** Atha vā vinicchinotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṁ ñāṇaṁ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṁ. Etena mahākassapāditheraparamparābhato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṁ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṁ dasseti.

10. **Sujanassa cā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena "na kevalaṁ Jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcā"ti dasseti. Tena ca "Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā"ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitatthan**ti ciraṭṭhiti-atthaṁ, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idaṁ hi atthappakāsanaṁ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṁvattati. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṁvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṁ attho ca sunīto"ti[2].

---

1. Pāḷicchāyānuvidhāyininti (Saṁ-Ṭī 1. 17; Aṁ-Ṭī 1. 19 piṭṭhesu)
2. Aṁ 1. 60 piṭṭhe.

11. Yaṁ atthavaṇṇanaṁ kattukāmo, tassā mahattaṁ pariharituṁ **"sīlakathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tenevāha "na taṁ idha vicārayissāmī"ti. Atha vā yaṁ aṭṭhakathaṁ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṁ upadesaṁ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti **"sīlakathā"**ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṁ āgatāni aṭṭhatiṁsa, aṭṭhakathāyaṁ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacaritādīnaṁ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni,** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

12. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo. Ñāṇavibhaṅgādī**su[1] āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṁkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo.**

13. Paccayadhammānaṁ hetādīnaṁ paccayuppannadhammānaṁ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisaṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha **"suparisuddhanipuṇanayā"**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṁ avissajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā.**

14. **Iti pana sabba**nti **iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṁ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṁ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

15. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṁ niddhārento **"majjhe Visuddhimaggo"**ti-ādimāha. Tattha "majjhe ṭhatvā"ti etena

---

1. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṁ āgamānaṁ sādhāraṇaṭṭhakathā Visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsinī-ādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. "Visesato"ti ca idaṁ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṁ atthavaṇṇanā hoti **e**vāti katvā vuttaṁ.

16. **Iccevā**ti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti papañcasūdaniyā. Ettha ca "sīhaḷadīpaṁ ābhatā"ti-ādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṁ dasseti, "dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṁ, ciraṭṭhitatthañca dhammassā"ti etena payojanaṁ, "majjhimāgamavarassa atthaṁ pakāsayissāmī"ti etena piṇḍatthaṁ, "apanetvāna tatohaṁ sīhaḷabhāsan"ti-ādinā, "sīlakathā"ti-ādinā ca karaṇappakāraṁ. Sīlakathādīnaṁ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

1. Vibhāgavantānaṁ sabhāvavibhāvanaṁ vibhāgadassanamukheneva hotīti paṭhamaṁ tāva paṇṇāsavaggasuttādivasena majjhimāgamassa vibhāgaṁ dassetuṁ **"tattha majjhimasaṅgīti nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti yaṁ vuttaṁ "majjhimāgamavarassa atthaṁ pakāsayissāmī"ti, tasmiṁ vacane. Yā majjhimāgamapariyāyena majjhimasaṅgīti vuttā, sā paṇṇāsādito edisāti dasseti "majjhimasaṅgīti nāmā"ti-ādinā. **Tatthā**ti vā "etāya aṭṭhakathāya vijānātha majjhimasaṅgītiyā atthan"ti ettha yassā majjhimasaṅgītiyā atthaṁ vijānāthāti vuttaṁ, sā majjhimasaṅgīti nāma paṇṇāsādito edisāti dasseti. Pañca dasakā paṇṇāsā, mūle ādimhi paṇṇāsā, mūlabhūtā vā paṇṇāsā **mūlapaṇṇāsā.** Majjhe bhavā majjhimā, majjhimā ca sā paṇṇāsā cāti **majjhimapaṇṇāsā.** Upari uddhaṁ paṇṇāsā **uparipaṇṇāsā. Paṇṇāsattayasaṅgahā**ti paṇṇāsattayapariganaṇā.

Ayaṁ saṅgaho nāma jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha "yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca

sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ jātisaṅgaho. "Yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ sañjātisaṅgaho. "Yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ kiriyāsaṅgaho. "Hañci cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhena saṅgahitan"ti[2] ayaṁ gaṇanasaṅgaho. Ayameva ca idhādhippeto. Tena vuttaṁ "paṇṇāsattayasaṅgahāti paṇṇāsattayaparigaṇanā"ti.

Vaggatoti samūhato, so panettha dasakavasena veditabbo. Yebhuyyena hi sāsane dasake vaggavohāro. Tenevāha **"ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā"**ti. **Pannarasavaggasamāyogā**ti pannarasavaggasaṁyogāti attho. Keci pana samāyogasaddaṁ samudāyatthaṁ vadanti. **Padato**ti ettha aṭṭhakkharo gāthāpādo "padan"ti adhippeto, tasmā "akkharato cha akkharasatasahassāni caturāsītuttarasatādhikāni catucattālīsa sahassāni ca akkharānī"ti pāṭhena bhavitabbanti vadanti. Yasmā pana navakkharo yāva dvādasakkharo ca gāthāpādo saṁvijjati, tasmā tādisānampi gāthānaṁ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṁ bhāṇavāro hotīti katvā **"akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahassāni tepaññāsañca akkharānī"**ti vuttaṁ. Evaṁ hi padabhāṇavāragaṇanāhi akkharagaṇanā saṁsandati, netarathā. **Bhāṇavāro**ti ca dvattiṁsakkharānaṁ gāthānaṁ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṁ, ayañca akkharagaṇanā bhāṇavāragaṇanā ca padagaṇanānusārena laddhāti veditabbā. Imameva hi atthaṁ ñāpetuṁ suttagaṇanānantaraṁ bhāṇavāre agaṇetvā padāni gaṇitāni. Tatridaṁ vuccati—

"Bhāṇavārā yathāpi hi, majjhimassa pakāsitā.
Upaḍḍhabhāṇavāro ca, tevīsatipadādhiko.

Satta satasahassāni, akkharānaṁ vibhāvaye.
Cattālīsa sahassāni, tepaññāsañca akkharan"ti.

---

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.
2. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

Anusandhitoti desanānusandhito. Ekasmiṁ eva hi sutte purimapacchimānaṁ desanābhāgānaṁ sambandho anusandhānato anusandhi. Ettha ca attajjhāsayānusandhi parajjhāsayānusandhīti duvidho ajjhāsayānusandhi. So pana katthaci desanāya vippakatāya dhammaṁ suṇantānaṁ pucchāvasena, katthaci desentassa satthu sāvakassa dhammapaṭiggāhakānañca ajjhāsayavasena, katthaci desetabbassa dhammassa vasena hotīti samāsato tippakāro. Tena vuttaṁ **"pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhī"**ti. Saṅkhepeneva ca catubbidho anusandhi veditabbo. Tattha "evaṁ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṁ etadavoca 'kiṁ nu kho bhante orimaṁ tīraṁ, kiṁ pārimaṁ tīraṁ, ko majjhe saṁsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvattaggāho, ko antopūtibhāvo'ti"[1] evaṁ pucchantānaṁ vissajjentena bhagavatā pavattitadesanāvasena **pucchānusandhi** veditabbo. "Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṁ cetaso parivitakko udapādi 'iti kira bho rūpaṁ anattā, vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṁ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṁ phusissantī'ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi 'ṭhānaṁ kho panetaṁ bhikkhave vijjati, yaṁ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsanaṁ atidhāvitabbaṁ maññeyya 'iti kira bho rūpaṁ anattā -pa- phusissantī'ti. Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁ vā"ti[2] evaṁ paresaṁ ajjhāsayaṁ viditvā bhagavatā pavattitadesanāvasena **parajjhāsayānusandhi** veditabbo.

"Tassa mayhaṁ brāhmaṇa etadahosi 'yaṁnūnāhaṁ yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa, tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyāni vanacetiyāni rukkhacetiyāni bhiṁsanakāni salomahaṁsāni, tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṁ appeva nāmāhaṁ bhayabheravaṁ passeyyan'ti"[3] evaṁ bhagavatā, "tatrāvuso lobho ca pāpako doso ca pāpako, lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā,

---

1. Saṁ 2. 387 piṭṭhe. 2. Ma 3. 69 piṭṭhe. 3. Ma 1. 25 piṭṭhe.

cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattatī"ti[1] evaṁ dhammasenāpatinā ca attano ajjhāsayeneva pavattitadesanāvasena **attajjhāsayānusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhadhammavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṁ vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṁ **ākaṅkheyyasutte**[2] heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari abhiññā āgatā. **Vatthasutte**[3] heṭṭhā kilesena desanā uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. **Kosambakasutte**[4] heṭṭhā bhaṇḍanena desanā uṭṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. **Kakacūpame**[5] heṭṭhā akkhantiyā vasena desanā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatāti.

Vitthārato panetthāti evaṁ saṅkhepato tividho catubbidho ca anusandhi ettha etasmiṁ majjhimanikāye tasmiṁ tasmiṁ sutte yathārahaṁ vitthārato vibhajitvā viññāyamānā navasatādhikāni tīṇi anusandhisahassāni honti. Yathā cetaṁ paṇṇāsādivibhāgavacanaṁ majjhimasaṅgītiyā sarūpadassanatthaṁ hoti, evaṁ pakkhepadosapariharaṇatthañca hoti. Evaṁ hi paṇṇāsādīsu vavatthitesu tabbinimuttaṁ kiñci suttaṁ yāva ekaṁ padampi ānetvā imaṁ majjhimasaṅgītiyāti kassaci vattuṁ okāso na siyāti.

Evaṁ paṇṇāsavaggasuttabhāṇavārānusandhibyañjanato majjhimasaṅgītiṁ vavatthapetvā idāni naṁ ādito paṭṭhāya saṁvaṇṇetukāmo attano saṁvaṇṇanāya tassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṁ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṁ dassetuṁ **"tattha paṇṇāsāsu mūlapaṇṇāsā ādī"**ti-ādimāha. Tattha yathāpaccayaṁ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṁ dhammavinayānaṁ saṅgahetvā gāyanaṁ kathanaṁ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgītīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmiṁ **paṭhamamahāsaṅgītikāle.** Nidadāti desanaṁ desakālādivasena aviditaṁ viditaṁ katvā nidassetīti **nidānaṁ,** yo lokiyehi

---

1. Ma 1. 19 piṭṭhe. 2. Ma 1. 39 piṭṭhe. 3. Ma 1. 43 piṭṭhe.
4. Ma 1. 395 piṭṭhe. 5. Ma 1. 173 piṭṭhe.

"upogghāto"ti vuccati, svāyamettha "evaṁ me sutan"ti-ādiko gantho veditabbo, na pana "sanidānāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemī"ti-ādīsu[1] viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha **"evaṁ me sutanti-ādikaṁ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṁ nidānamādī"**ti. Kāmañcettha yassaṁ paṭhamamahāsaṅgītiyaṁ nikkhittānukkamena saṁvaṇṇanaṁ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā. **Sumaṅgalavilāsiniyaṁ**[2] pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṁvaṇṇanāya mahantataṁ pariharanto **"sā panesā"**ti-ādimāha.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 1. 280 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 1. 19, 20 piṭṭhesu.

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Abbhantaranidānavaṇṇanā

Evaṁ bāhiranidāne vattabbaṁ atidisitvā idāni abbhantaranidānaṁ ādito paṭṭhāya saṁvaṇṇetuṁ **"yaṁ panetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yasmā saṁvaṇṇanaṁ karontena saṁvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṁ padatthañca[1] dassetvā tato paraṁ piṇḍatthādidassanavasena saṁvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **"evanti nipātapadan"**ti-ādimāha. Tattha **padavibhāgo**ti padānaṁ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṁ. Tattha padaviggaho "subhagañca taṁ vanañcāti subhagavanaṁ, sālānaṁ rājā, sālo ca so rājā ca itipi sālarājā"ti-ādivasena samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṁ pana padatthaṁ atthuddhārakkamena paṭhamaṁ evaṁ saddassa dassento **"evaṁ-saddo tāvā"**ti-ādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-**saddena idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi "evaṁgatāni puthusippāyatanāni[2], evaṁvidho evamākāro"ti ca ādīsu idaṁ-saddassa atthe evaṁ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. "Evaṁ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṁ etarahi sācariyakoti. No hidaṁ bho gotamā"ti-ādīsu[3] pucchāyaṁ. "Evaṁ lahuparivattaṁ[4] evamāyupariyanto"ti[5] ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca "evaṁ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto"ti ettha evaṁ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṁ vuttattā ākārattho

---

1. Tadatthañca (Aṁ-Ṭī 1. 23 piṭṭhe) 2. Dī 1. 48, 49 piṭṭhesu. 3. Dī 1. 98 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 9 piṭṭhe. 5. Vi 1. 5 piṭṭhe.

eva evaṁ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṁ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā "evaṁbyākho"ti-ādīsu[1], na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā "evaṁ jātena maccenā"ti-ādīni[2] upamādi-udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi "yathāpi -pa- bahun"ti[2] ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapatti sappurisūpanissaya saddhammassavana yonisomanasikāra bhogasampatti-ādi dānādipuññakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesaṁ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti "evaṁ-saddo upamākāranigamanattho"ti vattuṁ yuttaṁ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **"upamāyaṁ āgato"**ti. Tathā "evaṁ iminā ākārena abhikkamitabban"ti-ādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṁ **"evaṁ te -pa- upadese"**ti. Tathā **"evametaṁ bhagavā, evametaṁ sugatā"**ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṁ aviparītato jānantehi kataṁ tattha saṁvijjamānaguṇānaṁ pakārehi haṁsanaṁ udaggatākaraṇaṁ sampahaṁsanaṁ, yo tattha sampahaṁsanākāroti yojetabbaṁ.

Evamevaṁ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṁ, so ca garahaṇākāro "vasalī"ti-ādikhuṁsanasaddasannidhānato idha evaṁsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṁ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṁ puppharāsi-ādisaddānaṁ sannidhānato daṭṭhabbaṁ. **Evaṁ bhante**ti pana dhammassa sādhukaṁ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṁ-saddo vacanasampaṭicchanattho vutto, tena **evaṁ bhante** sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṁ hoti. **Evañca vadehī**ti "yathāhaṁ vadāmi, evaṁ samaṇaṁ ānandaṁ vadehī"ti yo evaṁ vadanākāro idāni vattabbo, so evaṁsaddena nidassīyatīti **"nidassane"**ti vuttoti. **Evaṁ no**ti etthāpi tesaṁ yathāvuttadhammānaṁ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṁ

---

1. Ma 1. 182, 323 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

anumatigahaṇavasena “saṁvattanti vā no vā, kathaṁ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṁ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṁ evaṁ-saddena pibhāvitanti viññāyati. So pana tesaṁ dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha **“evaṁ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṁdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīḷita-aṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānānayā, nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena saṁkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena[1] kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānānayā, tehi nipuṇaṁ saṇhaṁ sukhumanti **nānānayanipuṇaṁ.** Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādibhedena aneke, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṁ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ. Atthabyañjanasampannan**ti atthabyañjanaparipuṇṇaṁ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṁ[2] “paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriyan”ti vadanti, bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṁ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vattuṁ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṁ haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttaṁ, evaṁ sati yuttametaṁ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṁ haraṇato **pāṭihāriyaṁ.** Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhipakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanīhi haritā apanītā

1. Padhānādivasena (Aṁ-Ṭī 1. 25 piṭṭhe)
2. Udāna-Ṭṭha 9; Itivuttaka-Ṭṭha 19; Saṁ-Ṭī 1. 23; Mūlaṭī 1. 7 piṭṭhesu.

hontīti. "Paṭī"ti vā ayaṁ saddo "pacchā"ti etassa atthaṁ bodheti "tasmiṁ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo"ti-ādīsu[1] viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbaṁ pavattetabbanti paṭihāriyaṁ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṁ paṭihāriyaṁ, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṁ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṁ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṁ,** paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṁ ekamekaṁ **pāṭihāriyan**ti vuccati. Paṭihāriyaṁ vā catutthajjhānaṁ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṁ, tasmiṁ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṁ.** Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyaṁ labbhamānattā āha **"vividhapāṭihāriyan"**ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā "sabbappakārena ko samattho viññātun"ti idaṁ vacanaṁ samatthitaṁ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṁ ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

"Yo paro na hoti, so attā"ti evaṁ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṁ yeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṁ bhedaṁ sandhāyāha **"me-saddo tīsu atthesu dissatī"**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṁ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṁ sutasaddo eva taṁ tamatthaṁ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṁ na virujjhatīti dassento **"sa-upasaggo ca anupasaggo cā"**ti-ādimāha. **Assā**ti sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṁ **"upadhāritanti vā upadhāraṇanti**

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

vā attho”ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evaṁ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṁ **“evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan**”ti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṁ pañcadvārikaviññāṇānaṁ[1] tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Sabbesampi vākyānaṁ evakāratthasahitattā **“sutan**”ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **“assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṁ[2] dasseti. Yathā ca sutaṁ sutamevāti niyametabbaṁ, taṁ sammā sutaṁ hotīti āha **“anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṁ vadatīti **sutan**ti asutaṁ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṁ **“assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṁ karoti. Idaṁ vuttaṁ hoti “na idaṁ mayā diṭṭhaṁ, na sayambhuñāṇena sacchikataṁ, atha kho sutaṁ, tañca kho sammadevā”ti. Tenevāha **“anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Avadhāraṇatthe vā **evaṁ**-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **“assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Tenevāha **“anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Savanasaddo cettha kammattho veditabbo “suyyatī”ti.

Evaṁ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṁ dassetvā idāni pakārantarehipi taṁ dassetuṁ **“tathā evan**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattituṁ samatthā. Tathā ca vuttaṁ **“sotadvārānusārenā**”ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṁ anekavihitānaṁ byañjanatthaggahaṇānaṁ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṁ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsanan**ti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṁ. **Sutanti dhammappakāsanan**ti yasmiṁ

1. Sotadvārikaviññāṇānaṁ (Sī-Ṭī Abhinava 1. 150; Aṁ-Ṭī 1. 27 piṭṭhesu.)
2. Nirākataṁ (Dī-Ṭī 1. 38 piṭṭhe), niyāmataṁ (Aṁ-Ṭī 1. 27 piṭṭhe)

ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṁ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṁ **"ayañhetthā"**ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṁ. **Mayā**ti kattu-atthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthaṁ evaṁ-saddaṁ gahetvā vuttaṁ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṁ-saddena sakalampi suttaṁ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇapabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṁ **"sutanti puggalakiccappakāsanan"**ti. Na hi puggalavohārahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassāti-ādipi ākāratthameva evaṁ-saddaṁ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṁ pavatti-ākārūpādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṁ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṁ viya taṁsamaṅgiṁ katvā vuttaṁ **"cittasantānena taṁsamaṅgino"**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṁkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṁ **"taṁsamaṅgino kattuvisaye"**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha **"gahaṇasanniṭṭhānan"**ti. Etena vā avadhāraṇatthaṁ evaṁ-saddaṁ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṁ.

Pubbe sutānaṁ nānāvihitānaṁ suttasaṅkhātānaṁ atthabyañjanānaṁ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṁ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammapabandhabyāpāratāya vuttaṁ **"evanti puggalakiccaniddeso"**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **"sutanti viññāṇakiccaniddeso"**ti. "Me"ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva

samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”**ti vuttaṁ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṁ evaṁ-sadda suta-saddānaṁ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabhūtadhammapabandhabyāpārabhāvena dassento āha **“evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṁ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogatto tesu “evan”ti-ādīnaṁ paññattīnaṁ sarūpaṁ niddhārento āha **“evanti ca meti cā”**ti-ādi. Tattha “evan”ti ca “me”ti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṁ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī”**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtattha-uttamatthavasena. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā “evaṁ me”ti padānaṁ atthoti. Etamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **“kiñhettha tan”**ti-ādi vuttaṁ. **Suta**nti pana saddāyatanaṁ sandhāyāha **“vijjamānapaññattī”**ti. Teneva hi **“yaṁ hi taṁ ettha sotena upaladdhan”**ti vuttaṁ, “sotadvārānusārena upaladdhan”ti pana vutte atthabyañjanādisabbaṁ labbhati.

Taṁ taṁ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṁ upadhāritākārādino paccāmasanavasena “evan”ti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya “me”ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṁ tatiyan”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāva pavattoti āha **“diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato”**ti. Asutaṁ **na** hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti. Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “evan”ti therena paccāmaṭṭhāti āha **“asammohaṁ dīpetī”**ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī**ti

etena vakkhamānassa suttassa nānappakāratam duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṁ dīpetī**ti sutākārassa yathāvato dassiyamānattā vuttaṁ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṁ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṁ. Byañjanānaṁ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṁ **"paññāpubbaṅgamāyā"**ti-ādi "paññāya pubbaṅgamā"ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā "manopubbaṅgamā"ti-ādīsu[1] viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṁ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati. Evaṁ **satipubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttanayānusārena[2] yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṁ dīpeti evaṁ-saddena vuccamānānaṁ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṁ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṁ dīpetī**ti "mūlapariyāyaṁ kattha bhāsitan"ti-ādipucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṁ samādhānamantarena sambhavatīti katvā vuttaṁ. **Vikkhittacittassā**ti-ādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṁ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṁ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṁ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṁ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṁ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacitto**ti-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṁ panettha adhippāyo yutto siyā—saddhammassavanasappurisūpanissayā

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade. 2. Vuttapariyāyena (Ka)

na ekantena avikkhepassa kāraṇaṁ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṁ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṁ phalena kāraṇassa siddhidassanaṁ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṁ kāraṇena phalassa siddhidassanaṁ daṭṭhabbaṁ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṁ **"evaṁ bhaddako ākāro"**ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampattin**ti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaṁ guṇadvayaṁ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṁ "cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānaṁ catucakkaṁ vattatī"ti-ādi[1]. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṁ kilesānaṁ dūrībhāvatoti āha **"āsayasuddhi siddhā hotī"**ti. Tathā hi vuttaṁ "sammāpaṇihitaṁ cittaṁ, seyyaso naṁ tato kare"ti[2], "katapuññosi tvaṁ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṁ hohisi anāsavo"ti[3] ca. Tenevāha **"āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī"**ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **"āgamabyattisiddhī"**ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṁ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenāti-ādinā atthabyañjanesu therassa evaṁ-sadda suta-saddānaṁ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṁ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṁ suta-saddo evaṁ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade. 3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṁ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇā[1] pariyattidhammānaṁ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṁsaddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṁ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṁ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti "idha sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo"ti-ādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme "iti rūpaṁ, ettakaṁ rūpan"ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṁ visuṁ yojitattā vuttaṁ. **Attano adahanto**ti "mamedan"ti attani aṭṭhapento. **Asappurisabhūmin**ti akataññutaṁ "idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā attano dahatī"ti[2] evaṁ vuttaṁ anariyavohārāvattaṁ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa "mamedaṁ vacanan"ti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṁ niratthakanti? Nayidamevaṁ "evaṁ me sutan"ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana "devatānaṁ parivitakkāpekkhaṁ tathāvacananti edisī codanā anavakāsāvā"ti vadanti. Tasmiṁ kira khaṇe ekaccānaṁ devatānaṁ evaṁ cetaso parivitakko udapādi "bhagavā ca parinibbuto ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṁ deseti sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṁ nu kho sayaṁ sacchikataṁ dhammaṁ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṁ yathāsutan"ti. Evaṁ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṁ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti.**

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā.** Nātisaṁsappanā matibhedamattā **vimati. Assaddhiyaṁ vināseti** bhagavatā desitattā, sammukhāvassa paṭiggahitattā,

---

1. Manodiṭṭhikaraṇānaṁ (Aṁ-Ṭī 1. 32 piṭṭhe) 2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādi-atthesu aggahitavisesameva evaṁ-saddaṁ gahetvā dassitā, tato parā catasso[1] ākāratthameva evaṁ-saddaṁ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṁ ākāratthaṁ nidassanatthaṁ avadhāraṇatthañca evaṁ-saddaṁ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṁ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa "sassato attā ca loko ca, idameva saccaṁ moghamaññanti ittheke abhivadantī"ti-ādīsu[2] aññatthe dissati, "cetaso ekodibhāvan"ti-ādīsu[3] seṭṭhatthe, "eko vūpakaṭṭho"ti-ādīsu[4] asahāye, "ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"ti-ādīsu[5] saṅkhyāyaṁ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha **"ekanti gaṇanaparicchedaniddeso"**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo "khaṇo"ti ca "samayo"ti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṁ pavadantīti. **Atthābhisamayā**ti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayaṭṭho**ti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṁ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto[6] attho **abhisamayaṭṭho**ti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṁ** dukkhasaccassa taṁsamaṅgino hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṁ paridahanaṁ.

Tattha sahakārīkāraṇaṁ sannijjhaṁ[7] sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṁ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṁgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṁ

1. Tisso (Ka) 2. Ma 3. 22 piṭṭhe. 3. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
4. Dī 1. 166 piṭṭhe. 5. Aṁ 3. 61 piṭṭhe. 6. Bhūtabhāvo (Ka)
7. Sannijjha (Dī-Ṭī 1. 45 piṭṭhe.)

karaṇaṁ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṁ, saha vā avayavānaṁ ayanaṁ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā "samudāyo"ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccāyānaṁ samāgame eti phalaṁ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā "samudayo"ti. Sameti saṁyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṁyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṁ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaññojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samayanaṁ[1], sammā vā ayanaṁ[2] apagamoti **samayo,** pahānaṁ. Abhimukhaṁ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo,** dhammānaṁ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṁ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṁ tasmiṁ tasmiṁ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṁ atthānaṁ idha asambhavato, desadesakaparisānaṁ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṁvaccharādivasena niyametvāti āha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. Utusaṁvaccharādivasena niyamaṁ akatvā samayasaddassa vacanena ayampi guṇo laddho hotīti dassento **"ye vā ime"**ti-ādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṁ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahassilokadhātusaṁkampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṁ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṁ **"yo cāyan"**ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayo,** ariyatuṇhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo,** karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo** eva.

---

1. Samassa yānaṁ (Dī-Ṭī 1. 45; Aṁ-Ṭī 1. 34 piṭṭhesu), samassa nirodhassa yānaṁ (Saṁ-Ṭī 1. 31 piṭṭhe)
2. Sammā vā yānaṁ (Dī-Ṭī 1. 45; Saṁ-Ṭī 1. 31; Aṁ-Ṭī 1. 34; Sārattha-Ṭī 1. 198 piṭṭhesu)

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho ā**dhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṁ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṁ.** Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṁ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṁ tato pubbe parato ca abhāvato "pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī"ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṁ ādhārabhāvena paññāpīyati "rukkhe sākhā, yavarāsiyaṁ sambhūto"ti-ādīsu, evaṁ idhāpīti dassento āha **"adhikaraṇañhi -pa- dhammānan"**ti. Yasmiṁ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopihontīti ayaṁ hi tattha attho. Yathā ca "gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato"ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṁ idhāpi "yasmiṁ samaye, tasmiṁ samaye"ti ca vutte "satī"ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṁ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṁ samaye**ti yasmiṁ navame khaṇe, yasmiṁ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ yeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **"khaṇa -pa- lakkhīyatī"**ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati "annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī"ti-ādīsu viya. Vītikkamaṁ hi sutvā bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṁ puggalaṁ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṁ taṁ vatthuṁ otiṇṇakālaṁ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṁ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena. Tadatthajotanatthan**ti accantasaṁyogatthajotanatthaṁ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā "māsaṁ ajjhetī"ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṁ vacanaṁ "seṭṭhan"ti vuttaṁ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā **uttama**nti etthāpi. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto. Vuttoyeva,** na pana idha vattabbo Visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo[1]—bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhage vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā Jino.

Tattha kathaṁ **bhāgavāti bhagavā?** Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṁ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṁ, hirī ottappaṁ, saddhā vīriyaṁ, sati sampajaññaṁ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyonipaṭicchedakañāṇaṁ, cattāro ariyavaṁsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni,

1. Saṁ-Ṭī 1. 33; Sārattha-Ṭī 1. 314; Visuddhi-Ṭī 1. 258; Itivuttaka-Ṭṭha 5 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṁsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhāsamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṁ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṁ sattānaṁ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṁvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti "Bhāgavā"ti vattabbe ā-kārassa rassattaṁ katvā **"bhagavā"**ti vutto. Evaṁ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccatīti.

Kathaṁ **bhatavāti bhagavā?** Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṁsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṁ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā,

buddhicariyāti evamādayo saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṁ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā saṁkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṁ sakkaccaṁ nirantaraṁ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti "bhatavā"ti vattabbe **"bhagavā"**ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṁ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapārami-ādike.
Sambhāre bhatavā nātho, tenāpi bhagavā matoti.

Kathaṁ **bhāge vanīti bhagavā?** Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṁ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṁ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ niccakappaṁ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā.** Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana "cakkhu pariññeyyaṁ sotaṁ -pa- jarāmaraṇaṁ pariññeyyan"ti-ādinā[1] aneke pariññeyyabhāgā, "cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo"ti-ādinā pahātabbabhāgā, "cakkhussa nirodho -pa- jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo"ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, "cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā"ti-ādinā, cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṁ gocarabhāvanāsevanānaṁ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā.** Atha vā "ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyyan"ti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge asesato.
Bhaji patthayi sattānaṁ, hitāya bhagavā tatoti.

---

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Kathaṁ **bhage vanīti bhagavā?** Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṁ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṁsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṁhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhāna vimokkha samādhi samāpatti ñāṇadassana maggabhāvanā phalasacchikiriyādi uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā matoti.

Kathaṁ **bhattavāti bhagavā?** Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamapabhāvaguṇavisesa samaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṁsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhi-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṁ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṁ sattānaṁ sadevamanussānaṁ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṁ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṁhāriyā tesaṁ pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṁ na pariccajanti, tassa vā āṇaṁ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha—

"Yo ve **kataññū** katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī"ti[1],

"Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṁ nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[2] ca.

Evaṁ bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṁ katvā itarassa ga-kāraṁ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Kathaṁ **bhage vamīti bhagavā?** Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṁ siriṁ issariyaṁ yasañca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṁ viya anapekkho chaḍḍayi, pacchimattabhāvepi hatthagataṁ cakkavattisiriṁ devalokādhipaccasadisaṁ catudīpissariyaṁ cakkavattisampattisannissayaṁ sattaratanasamujjalaṁ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṁ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti **bhagavā.** Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṁ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhage vami tannivāsisattāvāsasamatikkamanato, tappaṭibaddhachandarāgapahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṁ yasmā, yasaṁ issariyaṁ sukhaṁ.
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tatoti.

Kathaṁ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, pathaviyādi-atītādivasena ca anekavidhā, te bhagavā sabbaṁ papañcaṁ sabbaṁ yogaṁ sabbaṁ ganthaṁ sabbaṁ saṁyojanaṁ samucchinditvā amataṁ dhātuṁ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa "sabbatthameva pathaviṁ

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake. 2. Aṁ 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

āpaṁ tejaṁ vāyaṁ, cakkhuṁ sotaṁ ghānaṁ jivhaṁ kāyaṁ manaṁ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṁ -pa- manoviññāṇaṁ, cakkhusamphassaṁ -pa- manosamphassaṁ, cakkhusamphassajaṁ vedanaṁ -pa- manosamphassajaṁ vedanaṁ, cakkhusamphassajaṁ saññaṁ -pa- manosamphassajaṁ saññaṁ, cakkhusamphassajaṁ cetanaṁ -pa- manosamphassajaṁ cetanaṁ, rūpataṇhaṁ -pa- dhammataṇhaṁ, rūpavitakkaṁ -pa- dhammavitakkaṁ, rūpavicāraṁ -pa- dhammavicāran"ti-ādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṁ hetaṁ "yaṁ taṁ ānanda cattaṁ vantaṁ muttaṁ pahīnaṁ paṭinissaṭṭhaṁ, taṁ tathāgato puna paccāgamissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[1]. Evampi bhāge vamīti **bhagavā.** Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṁ desesi. Vuttampi cetaṁ "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā[2], kullūpamaṁ vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā"ti-ādi[3]. Evampi bhāge vamīti bhagavā.

> Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā mahesinā.
> Kaṇhasukkā yato vantā, tatopi bhagavā matoti.

Tena vuttaṁ—

> "Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
> Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā Jino"ti.

Dhammasarīraṁ paccakkhaṁ karotīti "yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā"ti[4] vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṁ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti.

Desanāsampattiṁ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa "evan"ti nidassanato. **Sāvakasampattiṁ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṁ, tañca kho

1. Dī 2. 99 piṭṭhe. 2. Ma 1. 188 piṭṭhe. 3. Ma 1. 187 piṭṭhe. 4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

mayāva sutaṁ, na anussutikaṁ, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattiṁ niddisati** bhagavā-saddasannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṁ vuccati—

> "Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṁ.
> Hutāvahamajjhe jātaṁ, samuditamakarandamaravindan"ti[1].

Bhagavāti desakasampattiṁ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattanti ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattaṁ, tatthāpi ayaṁ sukhaṇo. **Mā atikkamī**ti mā rattivibhāyanaṁ anudikkhantānaṁ ratti atikkamīti evaṁ sambandho veditabbo. Ukkāsu ṭhitāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā**[2]**.** Ukkāsu vijjotalantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena[3] saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā.** Apare pana bhaṇanti "bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato 'ukkaṭṭhā'ti nāmaṁ labhī"ti.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha -pa- vihāresū**ti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpanan**ti samaṅgībhāvaparidīpanaṁ. **Etan**ti "viharatī"ti etaṁ padaṁ. Tathā hi taṁ "idhekacco gihīhi saṁsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī"ti-ādīsu[4] iriyāpathavihāre āgataṁ, "yasmiṁ samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharatī"ti-ādīsu[5] dibbavihāre, "so mettāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti-ādīsu[6] brahmavihāre, "so kho ahaṁ aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṁ eva purimasmiṁ samādhinimitte

---

1. Dī-Ṭī 1. 48; Saṁ-Ṭī 1. 39; Aṁ-Ṭī 1. 37 piṭṭhesupi.
2. Dī-Ṭī 1. 289; Sī-Ṭī Abhinava 2. 210; Aṁ-Ṭī 2. 291 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
3. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṁ passitabbaṁ.
4. Saṁ 2. 387 piṭṭhe.
5. Abhi 1. 44; Abhi 2. 274 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 263; Ma 3. 185 piṭṭhesu.

ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṁ karomi samādahāmi, yena sudaṁ niccakappaṁ viharāmī”ti-ādīsu[1] ariyavihāre.

Tattha iriyanaṁ vattanaṁ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṁ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivatti-ādi-ākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṁ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro.** Divi bhavoti dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṁvattatīti vā dibbo, abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṁ gacchanti. Brahmūnaṁ, brahmāno vā vihārā **brahmavihārā,** catasso appamaññāyo. Ariyānaṁ, ariyā vā vihārā **ariyavihārā,** cattāri sāmaññaphalāni. **So hi bhagavā ekaṁ iriyāpathabādhanan**ti-ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṁ kālaṁ attabhāvaṁ pavattetuṁ sakkoti, tathāpi “upādinnakasarīrassa nāma ayaṁ sabhāvo”ti dassetuṁ vuttaṁ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṁ dhammaṁ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṁ vītināmento vasatīti veneyyasattānaṁ attano ca vividhaṁ hitasukhaṁ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṁ haratīti evamettha attho veditabbo.

Subhagattāti sirīkāmānavasena sobhanattā. Tenevāha **“sundarasirikattā sundarakāmattā cā”**ti. **Chaṇasamajja-ussave**ti ettha **chaṇaṁ** nāma phaggunamāsādīsu uttaraphaggunādi-abhilakkhitadivasesu saparijanānaṁ manussānaṁ maṅgalakaraṇaṁ. **Samaj**jaṁ nāma naṭasamajjādi. **Ussavo** nakkhattaṁ. Yattha gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṁ katvā yathāvibhavaṁ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

nakkhattakīḷanaṁ kīḷanti. **Tesaṁ taṁ tatheva hotī**ti tesaṁ manussānaṁ taṁ patthanaṁ tannivāsidevatānubhāvena yebhuyyena tatheva hoti, patthanā samijjhatīti attho. **Bahujanakantatāyā**ti iminā "sundarakāmattā"ti etasseva padassa pakārantarena atthaṁ vibhāveti. Tatrāyaṁ vacanattho— kamanīyaṭṭhena suṭṭhu bhajīyatīti **subhagaṁ,** subhā agā rukkhā etthāti vā **subhagaṁ,** sundarakittiyogato vā **"subhagan**ti evampettha atthaṁ vaṇṇenti. Keci pana "subhāgavane"ti paṭhanti, "sundarabhūmibhāge vane"ti cassa atthaṁ vadanti. Subhagassa nāma yakkhassa vanaṁ tena pariggahitattāti "subhagavanan"ti aññe. Vananaṁ bhattīti-atthe taṁ vananaṁ kāretīti etasmiṁ atthe vanayatīti padasiddhi veditabbā. Tenevāha **"attani sinehaṁ uppādetī"**ti. Yācanatthe **vanute iti vanan**ti upacārakappanāvasena vana-saddo veditabbo.

Ujuṁvaṁsāti ujubhūtaviṭapā. **Mahāsālā**ti mahārukkhā. **Aññatarasmiṁ sālamūle**ti aññatarassa rukkhassa mūle. **Vanappatijeṭṭhakarukkho**ti vanappatibhūto jeṭṭhakarukkho. **Tameva jeṭṭhakabhāvan**ti vanappatibhāvenāgataṁ seṭṭhabhāvaṁ padhānabhāvaṁ. Tena hi so "sālarājā"ti vutto. Upagatānaṁ rañjanaṭṭhena rājā, aññasmimpi tādise rukkhe rājavohāraṁ dassetuṁ **"supatiṭṭhitassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **brāhmaṇa dhammikā**ti ālapanaṁ. Nippariyāyena sākhādimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisese pavattamāno mūla-saddo yasmā taṁsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā "mūlāni uddhareyyā"ti ettha nippariyāyamūlaṁ adhippetanti ekena mūla-saddena visesetvā āha **"mūlamūle dissatī"**ti yathā "dukkhadukkhaṁ[1], rūparūpan"ti[2] ca. **Asādhāraṇahetumhī**ti asādhāraṇakāraṇe. Lobhasahagatacittuppādānaṁ eva āveṇike nesaṁ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhamme dissatīti attho.

Tatthāti "ekaṁ samayaṁ bhagavā ukkaṭṭhāyaṁ viharati subhagavane sālarājamūle"ti yaṁ vuttaṁ vākyaṁ, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṁ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatī**ti yadi subhagavane sālarājamūle viharati. **Na vattabban**ti

---

1. Saṁ 2. 453 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

nānāṭhānabhūtattā ukkaṭṭhāsubhagavanānaṁ, ekaṁ samayanti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṁ **"na hi sakkā"**ti-ādinā vivarati. Itaro sabbametaṁ aviparītaṁ atthaṁ ajānantena vuttanti dassento **"na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabban"**ti āha. Tattha **etan**ti "ukkaṭṭhāyaṁ viharati subhagavane sālarājamūle"ti etaṁ vacanaṁ. Evanti "yadi tāva bhagavā"ti-ādinā yaṁ taṁ bhavatā coditaṁ, taṁ atthato evaṁ na kho pana daṭṭhabbaṁ, na ubhayattha apubba-acarimaṁ vihāradassanatthanti attho.

Idāni attano yathādhippetaṁ aviparītaṁ atthaṁ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṁ, tena ca appaṭividdhattaṁ pakāsento **"nanu avocumha -pa- sālarājamūle"**ti āha. Evampi "subhagavane sālarājamūle viharati"cceva vattabbaṁ, na "ukkaṭṭhāyan"ti codanaṁ manasi katvā vuttaṁ **"gocaragāmanidassanatthan"**ti-ādi.

Avassaṁ cettha gocaragāmakittanaṁ kātabbaṁ. Tathā hi taṁ yathā subhagavanādikittanaṁ pabbajitānuggahakaraṇādi-anekappayojanaṁ, evaṁ gahaṭṭhānuggahakaraṇādividhappayojananti dassento **"ukkaṭṭhākittanenā"**ti-ādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanānaṁ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpanena yathūpanissayaṁ uparivisesādhigamāvahanena **ca gahaṭṭhānuggahakaraṇaṁ,** uggahaparipucchānaṁ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṁ** veditabbaṁ. **Karuṇāya upagamanaṁ,** na lābhādinimittaṁ, **paññāya apagamanaṁ,** na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānaṁ nirupakkilesataṁ vibhāveti. **Dhammikasukhaṁ** nāma anavajjasukhaṁ. **Devānaṁ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittaṁ hi ṭhānaṁ devā upasaṅkamitabbaṁ maññanti. **Tadatthaparinipphādanan**ti lokatthanipphādanaṁ, buddhakiccasampādananti attho. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena ukkaṭṭhākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṁ[1] dasseti, subhagavanādikittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṁ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṁ. Purimena vā karuṇākiccaṁ, itarena paññākiccaṁ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṁ, pacchimena paramāya upekkhāya

1. Anukkaṇṭhanaṁ (Ka)

samannāgamaṁ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato, upekkhako ca na ca parahitasukhakaraṇe apposukko mahākāruṇikabhāvato.

Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā. Tathā hesa bodhisattabhūto mahākaruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinīhārato paṭṭhāya tadatthanipphādanatthaṁ puññañāṇasambhāre sampādento aparimitaṁ kālaṁ anappakaṁ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampi. Tathā mahākāruṇikatāya saṁsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṁ abhiṁsāpanaṁ[1], upekkhakatāya sayaṁ parehi abhāyanaṁ. Mahākāruṇikatāya paraṁ rakkhato attano rakkhaṇaṁ, upekkhakatāya attānaṁ rakkhato paresaṁ rakkhaṇaṁ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhiṭṭhānassa cāgādhiṭṭhānassa ca pāripūri, upekkhakatāya upasamādhiṭṭhānassa paññādhiṭṭhānassa ca pāripūri. Evaṁ parisuddhāsayapayogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamanaṁ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññamānassa tato apagamanaṁ. Iti suvisuddha-upagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṁ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṁ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaguṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṁ hitasukhattaṁ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṁkāritā[2].

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jiṇṇāturamatadassanena sañjātasaṁvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisesu bhogesu nirapekkho mahābhinikkhamanaṁ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya "kicchaṁ vatāyaṁ loko āpanno"ti-ādinā[3] karuṇāmukheneva

---

1. Ahiṁsāpanaṁ (Aṁ-Ṭī 1. 41 piṭṭhe) 2. Anahaṁkāritā (Ka)
3. Dī 2. 26; Saṁ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtassa satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanaṁ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīrataṁ paccavekkhitvā dhammadesanāya apposukkataṁ āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṁ, upekkhakatāya pañcavaggiyādiveneyyānaṁ ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇika tāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññāya abhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya gāmādīnaṁ āsannaṭṭhāne vasantassapi upekkhakatāya araññaṭṭhāne eva viharaṇaṁ. Tena vuttaṁ "purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṁ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṁ dīpetī"ti.

Tanti "tatrā"ti padaṁ. **Desakālaparidīpana**nti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesaṁ paridīpananti dassento **"yaṁ samayaṁ -pa- dīpetī"**ti āha. Taṁ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa, desassa vā paṭiniddeso bhavituṁ arahati, na aññassa. Ayaṁ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanā visiṭṭhaṁ desaṁ kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṁ **"bhāsitabbayutte vā desakāle dīpetī"**ti. Tena **tatrā**ti yattha bhagavā dhammadesanatthaṁ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**ti-ādinā tamevatthaṁ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā "akālo kho tāvā"ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanaṁ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṁ ṭhito tassa dhammaṁ desetīti? Saccametaṁ, adesetabbakāle adesanāya idaṁ udāharaṇaṁ. Tenevāha **"akālo kho tāvā"**ti. Yaṁ pana tattha vuttaṁ "antaragharaṁ paviṭṭhamhā"ti[1], tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanatthaṁ vuttaṁ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye, tadubhayassa vūpasamaṁ āgamento papañcaparihāratthaṁ bhagavā "akālo kho"ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṁ "atha kho bhagavā maggā okkamma

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi[1], vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṁ paññatte āsane nisīdī"ti[2] ca evamādikaṁ idha **ādi**-saddena saṅgahitaṁ.

"Atha kho so bhikkhave bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā"ti-ādīsu[3] **padapūraṇamatte kho-saddo,** "dukkhaṁ kho agāravo viharati appatisso"ti-ādīsu[4] **avadhāraṇe,** "kittāvatā nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṁ nānusikkhantī"ti-ādīsu[5] **ādikālatthe.** Vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṁ kataṁ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṁ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṁ, tasmā āmantesi evāhi āmantane niyamo dassito hotīti.

"Bhagavāti lokagarudīpanan"ti kasmā vuttaṁ, nanu pubbepi bhagavā-saddassa attho vuttoti? Yadipi pubbe vutto, taṁ panassa yathāvutte ṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanatthaṁ kataṁ na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṁ puna "bhagavā"ti pāḷiyaṁ vuttanti tassatthaṁ dassetuṁ **"bhagavāti lokagarudīpanan"**ti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacanan**ti vakkhamānāya mūlapariyāyadesanāya savanayogyapuggalavacanaṁ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṁ desanānaṁ visesena bhājanabhūtā, iti sātisayasāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanatthaṁ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhū**ti bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṁ ajjhupagato**ti buddhādīhipi ajjhupagataṁ bhikkhācariyaṁ uñchācariyaṁ ajjhupagatattā anuṭṭhitattā **bhikkhu.** Yo hi koci appaṁ vā mahantaṁ vā bhogakkhandhaṁ pahāya agārasmā anagāriyaṁ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikākappanaṁ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṁ ajjhupagatattā **bhikkhu,** parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṁ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti **bhikkhu,** piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti **bhikkhū**ti evampettha attho daṭṭhabbo. **Ādinā nayenā**ti "bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu,

---

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe. 2. Dī 1. 145 piṭṭhe. 3. Ma 3. 205, 206, 207 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 328 piṭṭhe. 5. Ma 1. 17 piṭṭhe.

bhinnattā pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge**[1] āgatanayena. **Ñāpane**ti avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatāti-ādīsu **bhikkhanasīlatā** bhikkhanena ājīvanasīlatā, na kasivaṇijjādīhi ājīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhantī”ti[2] evaṁ vuttabhikkhanasabhāvatā, na sambhāvanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhukāritā** “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti[3] vacanaṁ anussaritvā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṁ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṁ. **Dhammo**ti vataṁ. Apare pana **“sīlaṁ** nāma vatasamādānaṁ, **dhammo** nāma paveṇī-āgataṁ cārittaṁ, **sādhukāritā**ti sakkaccakāritā ādarakiriyā”ti vaṇṇenti. **Hīnādhikajanasevita**nti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi[4] anupagatatāya bhikkhācariyaṁ paramakāpaññataṁ[5] maññanti, tesaṁ ubhayesampi yathāpakkamaṁ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṁ[5] pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṁ kappentehi sevitaṁ vuttiṁ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṁ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṁ sevitaṁ vuttiṁ pakāsento dīnabhāvaniggahaṁ karotīti yojetabbaṁ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṁ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṁ, pakaraṇato sāmatthiyato ca sussūsājananaṁ sakkaccasavanamanasikāraniyojanañca hoti, tasmā tamatthaṁ dassento **“bhikkhavoti iminā”**ti-ādimāha. Tattha **sādhukasavanamanasikāre**ti sādhukasavane sādhukamanasikāre ca. Kathaṁ pana pavattitā savanādayo sādhukaṁ pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī”ti ādaragāravayogena, kathādīsu aparibhavanādinā ca. Vuttaṁ hi “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṁ bhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattaṁ. Katamehi pañcahi? Na kathaṁ paribhoti, na kathikaṁ paribhoti, na attānaṁ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṁ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho

1. Abhi 2. 254 piṭṭhe.
2. Khu 5. 162; Khu 11. 224 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade.
4. Paresaṁ adhikābhāvampi (Aṁ-Ṭī 1. 44 piṭṭhe)
5. Paramakāruññataṁ (Aṁ-Ṭī 1. 44 piṭṭhe)

bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṁ bhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan"ti[1]. Tenevāha **"sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampattī"**ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamaṁ uppannattā adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṁ yānānaṁ vasena anudhammapaṭipattisabbhāvato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā. Santikattā**ti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṁ sampayuttabhāvato[2]. **Yathānusiṭṭhan**ti anusāsani-anurūpaṁ, anusāsaniṁ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhūyeva sandhāyā**ti ye suttapariyosāne "te bhikkhū bhagavato bhāsitaṁ abhinandun"ti vuttā pañcasatā brāhmaṇapabbajitā, te sandhāya.

Pubbe sabbaparisasādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya "jeṭṭhaseṭṭhā"ti-ādinā bhikkhūnaṁ eva āmantane kāraṇaṁ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṁ dassetuṁ **"kimatthaṁ pana bhagavā"**ti codanaṁ samuṭṭhāpesi. Tattha **aññaṁ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṁ paccavekkhantā**ti tadā hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṁ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṁ sallakkhetuṁ sakkontīti imamevatthaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"te anāmantetvā"**ti-ādi vuttaṁ.

Bhikkhavotīti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo "bhikkhavo itī"ti. Ayaṁ hi iti-saddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi anekatthappabhedo. Tathā hesa "ruppatīti kho bhikkhave tasmā 'rūpan'ti vuccatī"ti-ādīsu[3] hetu-atthe dissati, "tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā 'kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṁ, no āmisadāyādā'ti"ādīsu[4] parisamāpane, "iti vā, iti evarūpā

1. Aṁ 2. 154 piṭṭhe.
2. Saṁvuttibhāvato (Saṁ-Ṭī 2. 4 piṭṭhe)
3. Saṁ 2. 71 piṭṭhe.
4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu[1] ādi-atthe, “Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṁ nāmakammaṁ nāmadheyyaṁ nirutti byañjanamabhilāpo”ti-ādīsu[2] padatthavipariyāye, “iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito, sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu[3] pakāre, “atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā ānanda atthītissa vacanīyaṁ, kiṁ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīyan”ti-ādīsu[4] avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho kaccāna ayameko anto, sabbaṁ natthīti kho kaccāna ayaṁ dutiyo anto”ti-ādīsu[5] nidassane. Idhāpi nidassaneva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantitākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena **“bhaddante”**ti-ādīsupi yathārahaṁ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe “bagavā āmantesī”ti vuttattā “bhagavato paccassosun”ti idha “bhagavato”ti sāmivacanaṁ āmantanameva sambandhī-antaraṁ apekkhatīti iminā adhippāyena **“bagavato āmantanaṁ paṭi-assosun”**ti vuttaṁ. “Bhagavato”ti pana idaṁ paṭissavasambandhanena sampadānavacanaṁ yathā “devadattassa paṭissuṇotī”ti.

Yaṁ nidānaṁ bhāsitanti sambandho. Etthāha—kimatthaṁ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṁ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṁ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “Mūlapariyāyasuttaṁ āvuso Ānanda kattha bhāsitan”ti-ādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṁ vissajjanaṁ karontena Dhammabhaṇḍāgārikena “evaṁ me sutan”ti-ādinā imassa suttassa nidānaṁ bhāsitaṁ. Apica satthusampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Tathāgatassa hi bagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato[6]

1. Dī 1. 6 piṭṭhe. 2. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu. 3. Ma 3. 107 piṭṭhe.
4. Dī 2. 47 piṭṭhe. 5. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.
6. Pubbacaraṇā... (Aṁ-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)

sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi[1] attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñe yyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurodhābhāvato[2] khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṁ desakasaṁkilesabhūtānaṁ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṁ avijjātaṇhānaṁ accantābhāvasaṁsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana pathavī-ādīsu vatthūsu puthujjanānaṁ paṭipattivibhāgavavatthāpakadesanādīpanatoti yojetabbaṁ. Tena vuttaṁ "satthusampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā paṭipatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṁ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṁ yathāpavattaṁ vuccamānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ sattānaṁ anusāsanaṭṭhena sāsanaṁ, na kabyaracanā, tayidaṁ satthucaritaṁ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṁ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṁ pakāsīyati, idha pana "pathaviyādīsu vatthūsū"ti sabbaṁ purimasadisameva. Tena vuttaṁ "sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṁ nidānavacanaṁ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṁ heṭṭhā vuttanayānusārena "bagavā"ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṁ. "Bhagavā"ti iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṁ.

Abbhantaranidānavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Pubbacaraṇādīhi (Aṁ-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)
2. Ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānānurāgābhāvato (Aṁ-Ṭī 1. 46 piṭṭhe.)

Suttanikkhepavaṇṇanā

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato "nikkhepo"ti vuccati. **Suttanikkhepaṁ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī**ti sāmaññato bagavato desanāsamuṭṭhānassa vibhāgaṁ dassetvā "etthāyaṁ desanā evaṁsamuṭṭhānā"ti desanāya dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṁ. Evaṁ hi "assutavā bhikkhave puthujjano"ti-ādinā, "yopi so bhikkhave bhikkhu arahaṁ khīṇāsavo"ti-ādinā[1], "Tathāgatopi kho bhikkhave arahaṁ sammāsambuddho"ti-ādinā[2] ca pavattadesanā anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni saṁkilesabhāgiyādipadhānanayavasena soḷasavidhataṁ nātivattanti, evaṁ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **"cattāro hi suttanikkhepā**"ti.

Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṁ saṁsaggabhedo sambhavati "attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā"ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṁ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṁsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṁsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti "cattāro suttanikkhepā"ti vuttaṁ, tadantogadhattā vā sambhavantānaṁ sesanikkhepānaṁ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Tathādassanaṁ cettha ayaṁ saṁsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṁ vacanattho—nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṁ eva nikkhepo **suttanikkhepo.** Atha vā nikkhipanaṁ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo,** attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo. Parajjhāsaye**pi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa

1. Ma 1. 5 piṭṭhe. 2. Ma 1. 7 piṭṭhe.

atthīti **pucchāvasiko.** Suttadesanāvatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko.** Atha vā nikkhipīyati suttaṁ etenāti **suttanikkhepo,** attajjhāsayādi eva. Etasmiṁ pana atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo.** Paresaṁ ajjhāsayo **parajjhāsayo.** Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṁ dhammapaṭiggāhakānaṁ vacanaṁ pucchāvasikaṁ, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pulliṅgavasena **"pucchāvasiko"**ti vuttaṁ. Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattiko**ti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṁ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṁ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṁ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṁ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṁ pana paresaṁ ajjhāsayapucchānaṁ desanāpavattihetubhūtānaṁ uppattiyaṁ pavattitānaṁ kathamaṭṭhuppattiyaṁ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṁ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṁ kathaṁ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṁ. Paresaṁ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tathā hi **brahmajāla**[1] **dhammadāyādasuttā**dīnaṁ[2] vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṁ "aṭṭhuppattī"ti vuccati. Paresaṁ pucchaṁ vinā ajjhāsayaṁ eva nimittaṁ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Attano ajjhāsayeneva kathesi dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbaṁ. **Sammappadhānasuttantahārako**ti anupubbena nikkhittānaṁ saṁyuttake sammappadhānapaṭisaṁyuttānaṁ suttānaṁ āvaḷi. Tathā **iddhipādahārakā**dayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayan**ti adhimuttiṁ. **Khantin**ti diṭṭhinijjhānakkhantiṁ. **Manan**ti cittaṁ[3]. **Abhinīhāran**ti paṇidhānaṁ. **Bujjhanabhāvan**ti bujjhanasabhāvaṁ, paṭivijjhanākāraṁ vā.

Uppanne māne nikkhittanti sambandho. Itthiliṅgādīni **tīṇi liṅgāni.** Nāmādīni **cattāri padāni.** Paṭhamādayo **satta vibhattiyo. Muñcitvā na kiñci katheti**

---

1. Dī 1. 1 piṭṭhe. 2. Ma 1. 15 piṭṭhe. 3. Paññatticittaṁ (Aṁ-Ṭī 1. 49 piṭṭhe)

sabhāvaniruttiyā tatheva pavattanato. Gaṇṭhibhūtaṁ padaṁ. Yathā hi rukkhassa gaṇṭhiṭṭhānaṁ dubbinibbedhaṁ duttacchitañca hoti, evamevaṁ yaṁ padaṁ atthato vivarituṁ na sakkā, taṁ **"gaṇṭhipadan"**ti vuccati. **Anupahaccā**ti anuddharitvā.

Yena yena sambandhaṁ gacchati, tassa tassa anavasesataṁ dīpetīti iminā imassa sabba-saddassa sappadesataṁ dasseti. Sabba-saddo hi sabbasabbaṁ padesasabbaṁ āyatanasabbaṁ sakkāyasabbanti catūsu viseyesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa "sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī"ti-ādīsu[1] sabbasabbasmiṁ āgato. "Sabbesaṁ vo sāriputta subhāsitaṁ pariyāyenā"ti-ādīsu[2] padesasabbasmiṁ. "Sabbaṁ vo bhikkhave desessāmi -pa-. Cakkhuñceva rūpā ca -pa-. Mano ceva dhammā cā"ti[3] ettha āyatanasabbasmiṁ. "Sabbaṁ sabbato sañjānātī"ti-ādīsu[4] sakkāyasabbasmiṁ. Tattha sabbasabbasmiṁ āgato nippadeso, itaresu tīsupi āgato sappadeso, idha pana sakkāyasabbasmiṁ veditabbo. Tathā hi vakkhati "sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakadhammāva anavasesato veditabbā"ti[5].

Saccesūti ariyasaccesu. **Ete caturo dhammā**ti idāni vuccamāne saccādike cattāro dhamme sandhāya vadati. Tattha **sacca**nti vacīsaccaṁ. **Ṭhitī**ti[6] vīriyaṁ, "dhitī"ti vā pāṭho, so evattho. **Cāgo**ti alobho. **Diṭṭhaṁ so ativattatī**ti yasmiṁ ete saccādayo dhammā upalabbhanti, so diṭṭhaṁ attano amittaṁ atikkamati, na tassa hatthattaṁ gacchati, atha kho naṁ abhibhavati evāti attho. **Sabhāve vattati** asabhāvadhammassa kāraṇāsambhavato. Na hi nissabhāvā dhammā kenaci nibbattīyanti. **Attano lakkhaṇaṁ dhārentī**ti yadipi lakkhaṇavinimuttā dhammā nāma natthi, tathāpi yathā diṭṭhitaṇhāparikappitākāramattā attasubhasukhasassatādayo, pakatiyādayo, dabbādayo, jīvādayo, kāyādayo lokavohāramattasiddhā gagaṇakusumādayova saccikaṭṭhaparamatthato na upalabbhanti, na evamete, ete pana saccikaṭṭhaparamatthabhūtā upalabbhanti, tato eva sattādivisesavirahato dhammamattā sabhāvavantoti dassanatthaṁ "attano lakkhaṇaṁ dhārentī"ti

---

1. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 377 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 281 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 248 piṭṭhe.
4. Ma 1. 4 piṭṭhe.
5. Ma-Ṭṭha 1. 19 piṭṭhe.
6. Dhitīti (bahūsu)

vuttaṁ. Bhavati hi bhedābhāvepi sukhāvabodhanatthaṁ upacāramattasiddhena bhedena niddeso yathā "silāputtakassa sarīran"ti. Dhārīyanti vā yathāsabhāvato avadhārīyanti ñāṇantīti **dhammā,** kakkhaḷaphusanādayo.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe, sakkāyadhammesu tassa tassa āveṇikapaccayeti attho. Kiṁ pana tanti? Taṇhāmānadiṭṭhiyo, avijjādayopi vā. Yatheva hi pathavī-ādīsu maññanāvatthūsu uppajjamānā taṇhādayo maññanā tesaṁ pavattiyā mūlakāraṇaṁ, evaṁ avijjādayopi. Tathā hi "assutavā puthujjano"ti-ādinā "apariññātaṁ tassāti vadāmī"ti[1] "nandīdukkhassa mūlan"ti[2] ca anvayato, "khayā rāgassa -pa- vītamohattā"ti byatirekato ca tesaṁ mūlakāraṇabhāvo vibhāvito.

Pariyāyeti desetabbamatthaṁ avagameti bodhayatīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṁ gacchatīti **pariyāyo,** kāraṇaṁ. Pariyāyati aparāparaṁ parivattatīti **pariyāyo,** vāro. Evaṁ pariyāyasaddassa desanākāraṇavāresu pavatti veditabbā. Yathārutavasena aggahetvā niddhāretvā gahetabbatthaṁ **neyyatthaṁ. Tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā** maññanāvatthubhūtānaṁ sabbesaṁ pathavī-ādidhammānaṁ adhippetattā.

Kāraṇadesananti kāraṇañāpanaṁ desanaṁ. **Taṁ atthan**ti taṁ sabbadhammānaṁ mūlakāraṇasaṅkhātaṁ, kāraṇadesanāsaṅkhātaṁ vā atthaṁ. Tenevāha **"taṁ kāraṇaṁ taṁ desanan"**ti. **Ekatthametan**ti etaṁ padadvayaṁ ekatthaṁ. Sādhu-saddo eva hi ka-kārena vaḍḍhetvā "sādhukan"ti vutto. Teneva hi sādhusaddassa atthaṁ vadantena atthuddhāravasena sādhukasaddo udāhaṭo. **Dhammarucī**ti puññakāmo. **Paññāṇavā**ti paññavā. **Addubbho**ti adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpī**ti imasmiṁ Mūlapariyāyasuttepi. **Ayan**ti sādhukasaddo. **Ettheva daḷīkamme**ti sakkaccakiriyāyaṁ. **Āṇattiyan**ti āṇāpane. "Suṇātha sādhukaṁ manasi karothā"ti hi vutte sādhukasaddena savanamanasikārānaṁ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṁ hoti. Āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

---

1. Ma 1. 1, 2, 3 piṭṭhādīsu. 2. Ma 1. 8 piṭṭhe.

Idānettha evaṁ yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṁ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṁ odahathāti attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇaṁ** aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti** "suṇāthā"ti padaṁ. **Etthāti** suṇātha, manasikarothā"ti padadvaye, etasmiṁ vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṁ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhavāraṇaṁ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṁ dhammaṁ upadhārentassa atthato vipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** suṇāthāti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsūti** upaparikkhaggahaṇena tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṁ saṅgaṇhāti.

Sabyañjanoti ettha yathādhippetamatthaṁ byañjayatīti byañjanaṁ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagandhabbato anuṭṭhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho,** atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti**-ādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṁ **"yasmā ayaṁ dhammo -pa- sādhukaṁ manasi karothā"**ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṁ desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṁ asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

Desanaṁ nāma uddisanaṁ. Tassa niddisanaṁ bhāsananti idhādhippetanti āha **"vitthāratopi naṁ bhāsissāmīti vuttaṁ hotī"**ti. Paribyattaṁ kathanaṁ vā bhāsanaṁ. **Sāḷikāyiva nigghosoti** sāḷikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemanīyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udīrayīti** uccārīyati, vuccati vā.

Evaṁ vutte ussāhajātāti evaṁ "suṇātha sādhukaṁ manasi karotha bhāsissāmī"ti vutte na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatīti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā. **Idhā**ti iminā vuccamāna-adhikaraṇaṁ tassa puggalassa uppattiṭṭhānabhūtaṁ adhippetanti āha **"desāpadese nipāto"**ti. **Lokan**ti okāsalokaṁ. **Idha tathāgato loke**ti hi jātikhettaṁ, tatthāpi ayaṁ cakkavāḷo adhippeto. **Samaṇo**ti sotāpanno. **Dutiyo samaṇo**ti sakadāgāmī. Vuttaṁ hetaṁ "katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hotī"ti[1], "katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā rāgadosamohānaṁ tanuttā sakadāgāmī hotī"ti[2] ca. **Idheva tiṭṭhamānassā**ti imissā eva indasālaguhāyaṁ tiṭṭhamānassa.

2. **Assutavā**ti ettha[3] **sutan**ti sotadvārānusārena upadhāritaṁ, upadhāraṇaṁ vā, sutaṁ assattīti sutavā. Vā-saddassa hi attho atthitāmattādivasena anekavidho. Tathā hi "antavā ayaṁ loko parivaṭumo"ti-ādīsu[4] atthitāmattaṁ attho. "Dhanavā bhogavā, lābhī annassā"ti ca ādīsu bahubhāvo. "Rogavā hoti rogābhibhūto"ti-ādīsu kāyābādho. "Kuṭṭhī kuṭṭhacīvarenā"ti-ādīsu nindā, "issukī maccharī saṭho māyāvino keṭabhino"ti-ādīsu abhiṇhayogo. "Daṇḍī chattī alambarī"ti-ādīsu[5] saṁsaggo. "Paṇḍito vāpi tena so"ti-ādīsu[6] upamānaṁ, sadisabhāvoti attho. "Taṁ vāpi dhīrā muniṁ vedayantī"ti-ādīsu[7] samuccayo. "Ke vā ime kassa vā"ti-ādīsu[8] saṁsayo. "Ayaṁ vā imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho"ti-ādīsu[9] vibhāvano. "Na vāyaṁ kumāro mattamaññāsī"ti-ādīsu[10] padapūraṇaṁ. "Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā"ti-ādīsu[11] vikappo. "Sakyaputtassa

---

1. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 561 piṭṭhe.
3. Aṁ-Ṭī 1. 100 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
4. Dī 1. 21; Khu 9. 150 piṭṭhesu.
5. Visuddhi 1. 203; Vi-Ṭṭha 1. 95 piṭṭhesu.
6. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.
7. Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte.
8. Vi 1. 197 piṭṭhe.
9. Dī 1. 55 piṭṭhe.
10. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.
11. Ma 1. 122 piṭṭhe.

sirīmato[1], sīlavato sīlasampattiyā kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī"ti[2] ca ādīsu pasaṁsā. "Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā"ti-ādīsu[3] atisayo. Idhāpi atisayo, pasaṁsā vā attho, tasmā yassa pasaṁsitaṁ, atisayena vā sutaṁ atthi, so sutavāti saṁkilesaviddhaṁsanasamatthaṁ pariyattidhammassanaṁ, taṁ sutvā tathattāya paṭipatti ca "sutavā"ti iminā saddena pakāsitā. Atha vā sotabbayuttaṁ sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā.

Ayaṁ hi a-kāro "ahetukā dhammā[4], abhikkhuko āvāso"ti-ādīsu[5] taṁsahayoganivattiyaṁ icchito. "Apaccayā dhammā"ti[4] taṁsambandhībhāvanivattiyaṁ. Paccayuppannaṁ hi paccayasambandhīti appaccayuppannattā abhaṁsambandhitā ettha jotitā. "Anidassanā dhammā"ti[4] taṁsabhāvanivattiyaṁ. Nidassanaṁ hi daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanaṁ, cakkhuviññāṇaṁ, taggahetabbabhāvanivattiyaṁ yathā "anāsavā dhammā"ti[6], "appaṭighā dhammā[4], anārammaṇā dhammā"ti[7] taṁkiccanivattiyaṁ, "arūpino dhammā[6] acetasikā dhammā"ti[7] tabbhāvanivattiyaṁ. Tadaññathā hi ettha pakāsitā. "Amanusso"ti tabbhāvamattanivattiyaṁ. Manussamattaṁ natthi, aññaṁ samānanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. "Assamaṇo samaṇapaṭiñño, anariyo"ti[8] ca taṁsambhāvanīyaguṇanivattiyaṁ. Garahā hi idha ñāyati. "Kacci bhoto anāmayaṁ, anudarā kaññā"ti[9] tadanappabhāvanivattiyaṁ, "anuppannā dhammā"ti[10] taṁsadisabhāvanivattiyaṁ. Atītānaṁ hi uppannapubbattā uppādidhammānañca paccayekadesanipphattiyā āraddhuppādibhāvato kālavimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā pageva paccuppannānanti tabbidūratāva ettha viññāyati. "Asekkhā dhammā"ti[11] tadapariyosānanivattiyaṁ. Tanniṭṭhānaṁ hi ettha pakāsitanti. Evamanekesaṁ atthānaṁ jotako. Idha pana "arūpino dhammā acetasikā dhammā"ti-ādīsu viya

---

1. Dī 3. 159 piṭṭhe.
2. Dī 2. 73; Dī 3. 197; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 198, 232 piṭṭhesu.
4. Abhi 1. 4 piṭṭhe.
5. Vi 2. 412 piṭṭhe.
6. Abhi 1. 5 piṭṭhe.
7. Abhi 1. 9 piṭṭhe.
8. Aṁ 1. 107 piṭṭhe.
9. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhesu.
10. Abhi 1. 3 piṭṭhe.
11. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

tabbhāvanivattiyaṁ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiñāṇavirahataṁ dasseti. Tena vuttaṁ **"āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī"**ti.

Idāni tassa atthaṁ vivaranto yasmā khandhadhātvādikosallenapi maññanāpaṭisedhanasamatthaṁ bāhusaccaṁ hoti. Yathāha "kittāvatā nu kho bhante bahussuto hoti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti dhātu, āyatana, paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hotī"ti, tasmā **"yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha vācuggatakaraṇaṁ **uggaho.** Atthaparipucchanaṁ **paripucchā.** Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakaraṇaṁ **vinicchayo.** Maggaphalanibbānāni **adhigamo.**

Bahūnaṁ[1] nānappakārānaṁ kilesasakkāyadiṭṭhīnaṁ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Avighātameva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṁ mukhamullokikā**ti ettha puthu janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā**ti vacanattho. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, nānāgatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā.** Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisaṅkhārādayo, te etesaṁ puthū vijjantīti **puthujjanā.** Abhisaṅkharaṇādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggi-ādayo **santāpā.** Te eva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā.** **Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhobhi evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā.** Puthūsu vā janā jātā rattāti evaṁ rāgādi-attho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṁ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhānena giddhā gedhaṁ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṁ mohamāpannā. **Ajjhosannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggā**ti vaṅkadaṇḍake viya āsattā mahāpalipe vā yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharituṁ asakkuṇeyyabhāvena

---

1. Mūlaṭī 1. 161 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

nimuggā. **Lagitā**ti makkaṭālepe ālaggabhāvena paccuḍḍito viya makkaṭo pañcannaṁ indriyānaṁ vasena ālaggitā. **Palibuddhā**ti baddhā, upaddutā vā. **Āvuṭā**ti āvunitā. **Nivutā**ti nivāritā. **Ovutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā. **Paṭicchannā**ti paṭicchāditā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā. **Puthūnaṁ vā gaṇanapathamatītānan**ti-ādinā puthu jano puthujjanoti dasseti.

"Assutavā"ti etena avijjandhatā vuttāti āha **"andhaputhujjano vutto hotī"**ti. **Ārakattā**[1] **kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anaye**ti avaḍḍhiyaṁ, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na-iriyanato** avattanato. **Aye**ti vaḍḍhiyaṁ, at the, upāye vā. **Araṇīyato**ti payirupāsitabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu atthavikappesu, pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariya-saddo "ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā"ti-ādīsu[2] visuddhāsayapayogesu puthujjanesupi vattati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha **"buddhā"**ti-ādi. Tattha **"paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisā"**ti idaṁ ariyā sappurisāti idha vuttapadānaṁ atthaṁ asaṅkarato dassetuṁ vuttaṁ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā, tasmā **"sabbeva vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto. Tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosamantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bagavāva **kalyāṇamitto** adhippeto. Vuttaṁ hetaṁ "mamaṁ hi ānanda kalyāṇamittaṁ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī"ti-ādi[3]. So eva ca aveccapasādādhigamena **daḷhabhatti** nāma. Vuttampi cetaṁ "yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[4]. **Kataññutādīhi paccekabuddhā buddhā**ti ettha kataṁ jānātīti kataññū. Kataṁ viditaṁ pākaṭaṁ karotīti katavedī. Anekesupi hi kappasatasahassesu kataṁ upakāraṁ jānanti paccekabuddhā pākaṭañca karonti

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 202 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Ma 1. 20 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 3 piṭṭhe.
4. Khu 1. 143; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

satijanana-āmisapaṭiggahaṇādinā, tathā saṁsāradukkhadukkhitassa sakkaccaṁ karonti kiccaṁ, yaṁ attanā kātuṁ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṁ asaṅkhyeyyasahassesupi kataṁ upakāraṁ maggaphalānaṁ upanissayañca jānāti, pākaṭañca karoti, sīho viya ca evaṁ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṁ karonto buddhakiccaṁ karoti. Yāya paṭipattiyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanabhāvo, tattha ca ādarābhāvo ariyānaṁ adassanasīlatā ca, na ca dassane sādhukāritā ca veditabbā. **Cakkhunā-adassāvī**ti ettha **cakkhu** nāma na maṁsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha **"dibbacakkhunā vā"**ti. **Ariyabhāvo**ti yehi yogato "ariyā"ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthū**ti adhippetatthañāpanakāraṇaṁ. **Evaṁ vuttepī**ti evaṁ aññāpadesena attūpanāyikaṁ katvā vuttepi. **Dhamma**nti lokuttaradhammaṁ, catusaccadhammaṁ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo vipassiyamānā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto, adhisīlasikkhādivasena na sikkhito. Yesaṁ saṁvaravinayādīnaṁ abhāvena ayaṁ avinītoti vuccati, te tāva dassetuṁ **"duvidho vinayo nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṁvaro**ti pātimokkhasaṁvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṁvaro**ti indriyarakkhā, sā ca tathāpavattā sati eva. **Ñāṇasaṁvaro**ti "sotānaṁ saṁvaraṁ brūmī"ti[1] vatvā "paññāyete pidhīyare"ti[1] vacanato sotasaṅkhātānaṁ taṇhādiṭṭhiduccarita-avijjā-avasiṭṭhakilesānaṁ saṁvaro pidahanaṁ samucchedañāṇanti veditabbaṁ. **Khantisaṁvaro**ti adhivāsanā, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā. Paññāti eke, taṁ aṭṭhakathāya virujjhati. **Vīriyasaṁvaro** kāmavitakkādīnaṁ vinodanavasena pavattaṁ vīriyameva. Tena tena guṇaṅgena tassa tassa aguṇaṅgassa pahānaṁ **tadaṅgapahānaṁ.** Vikkhambhanena pahānaṁ **vikkhambhanapahānaṁ.** Sesapadattayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṁvarenāti-ādi sīlasaṁvarādīnaṁ vivaraṇaṁ. Tattha **samupeto**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena "sahagato

---

1. Khu 1. 434 piṭṭhe Suttanipāte.

samupagato"ti-ādinā **vibhaṅge**[1] āgataṁ saṁvaravibhaṅgaṁ dasseti. Esa nayo sesesupi. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ anantarasutte āvi bhavissati.

Kāyaduccaritādīnanti dussīlyasaṅkhātānaṁ kāyavacīduccaritādīnaṁ muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnaṁ vā akkhanti-aññāṇakosajjānañca. **Saṁvaraṇato**ti pidahanato thakanato. **Vinayanato**ti kāyavācācittānaṁ virūpappavattiyā vinayanato apanayanato, kāyaduccaritādīnaṁ vā **vinayanato,** kāyādīnaṁ vā jimhappavattiṁ vicchinditvā ujukaṁ nayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṁ kāyaduccaritādīnaṁ tathā tathā anuppādanameva **saṁvaraṇaṁ vinayanañca** veditabbaṁ.

Yaṁ pahānanti sambandho. **"Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesū"**ti kasmā vuttaṁ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṁ, vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṁ vuttaṁ. "Nāmerūpamattamidaṁ, natthi ettha attā vā attaniyaṁ vā"ti evaṁ pavattañāṇaṁ **nāmarūpavavatthānaṁ.** Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayaṁ vā satī tasmiṁ kāye diṭṭhīti **sakkāyadiṭṭhi,** "rūpaṁ attato samanupassatī"ti[2] evaṁ pavattā micchādiṭṭhi. Tasseva rūpārūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṁ **paccayapariggaho.** "Natthi hetu natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā"ti[3]ādinayappavattā **ahetukadiṭṭhi.** "Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā"ti pavattā **visamahetudiṭṭhi. Tassevā**ti paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenā**ti yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṁ atītānāgatesupīti tīsupi kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathaṁkathībhāvassā**ti "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti[4] ādinayappavattāya saṁsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenā**ti "yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppannan"ti-ādinā[5] khandhapañcakaṁ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena nayavipassanāñāṇena. **Ahaṁ mamāti gāhassā**ti attattaniyagahaṇassa. **Maggāmaggavavatthānenā**ti maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyā**ti obhāsādike amagge "maggo"ti uppannasaññāya.

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhesu.
3. Dī 1. 50 piṭṭhe.
4. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67, 69 piṭṭhesu.

Yasmā sammadeva saṅkhārānaṁ udayaṁ passanto "evameva saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantī"ti gaṇhāti, tasmā vuttaṁ **"udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā"**ti. Yasmā pana saṅkhārānaṁ vayaṁ passanto "yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā"ti passati, tassevaṁ passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṁ **"vayadassanena sassatadiṭṭhiyā"**ti. **Bhayadassanenā**ti bhayatupaṭṭhānañāṇena. **Sabhaye**ti sabbabhayānaṁ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyā**ti "abhayaṁ kheman"ti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādavasena pavattasaññā, yā "ālayābhiniveso"tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhirativasena pavattasaññā, yā "nandī"tipi vuccati. **Amuccitukamyatā** ādānaṁ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṁ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṁ** paṭiccasamuppāde **paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā, **nibbāne paṭilomabhāvo** saṅkhāresu rati, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittaṁ na muñcati, so kileso, yo "saṁyogābhiniveso"tipi vuccati. Saṅkhāranimittaggahaṇassa atikkamanameva vā **pahānaṁ.**

Pavatti eva **pavattibhāvo,** pariyuṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādidhammānan**ti ettha **ādi**-saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti.

Catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā accantaṁ appavattibhāvena yaṁ pahānanti sambandho. Kena pahānanti? Ariyamaggehevāti viññāyamānoyamattho tesaṁ bhāvitattā appavattivacanato. **Samudayapakkhikassā**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayena saha pahātabbattā samudayasabhāgattā, saccavibhaṅge ca sabbakilesānaṁ samudayabhāvassa vuttattā "samudayapakkhikā"ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭippassaddhattaṁ vū**pasantatā. **Saṅkhatanissaṭatā** saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhatan**ti virahitasabbasaṅkhataṁ, visaṅkhāranti attho. Pahānañca taṁ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena, dutiyena pana pahīyatīti pahānaṁ, tassa vinayoti yojetabbaṁ.

Bhinnasaṁvarattāti naṭṭhasaṁvarattā, saṁvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnasaṁvaropi saṅgahito hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṁvaro tadabhāve na hotīti. Evaṁ hi loke vattāro honti "mahā vata no bhogo, so naṭṭho tathā akatattā"ti. **Ariye**ti ariyo. Paccattavacanaṁ hetaṁ. **Esese**ti eso so **eva**, atthato anaññoti attho. **Tajjāte**ti atthato taṁsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasabhāvoti attho.

Taṁ atthanti "sabbadhammamūlapariyāyan"ti evaṁ vuttamatthaṁ. Kasmā panettha puggalādhiṭṭhānā desanā katāti? Yadettha vattabbaṁ, taṁ "yasmā puthujjano apariññātavatthuko"ti-ādinā[1] sayameva vakkhati. Dhammo adhiṭṭhānaṁ etissāti **dhammādhiṭṭhānā,** sabhāvadhamme nissāya pavattitadesanā. Dhammavaseneva pavattā paṭhamā, puggalavasena uṭṭhahitvā puggalavaseneva gatā tatiyā, itarā dhammapuggalānaṁ vomissakavasena. Kasmā pana bagavā evaṁ vibhāgena dhammaṁ desetīti? Veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca. Ye hi veneyyā dhammādhiṭṭhānāya dhammadesanāya sukhena atthaṁ paṭivijjhanti, tesaṁ tathā dhammaṁ deseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto hoti, sāyaṁ suppaṭividdhā, tasmā desanāvilāsappatto dhammissaro dhammarājā yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṁ desetīti evaṁ iminā veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca evaṁ vibhāgena dhammaṁ desetīti veditabbo.

Chadhāturoti pathavīdhātu āpo tejo vāyo ākāsadhātu viññāṇadhātūti imesaṁ channaṁ dhātūnaṁ vasena chadhāturo. "Cakkhunā rūpaṁ disvā somanassaṭṭhāniyaṁ rūpaṁ upavicaratī"ti-ādinā[2] vuttānaṁ channaṁ somanassūpavicārānaṁ, channaṁ domanassa-upekkhūpavicārānañca vasena **aṭṭhārasamanopavicāro.** Saccādhiṭṭhānādivasena **caturādhiṭṭhāno.** Paññācakkhunā diṭṭhadhammikassa samparāyikassa ca atthassa adassanato **andho,** diṭṭhadhammikasseva dassanato **ekacakkhu,** dvinnampi dassanato **dvicakkhu** veditabbo.

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 26 piṭṭhe.

2. Dī 3. 203 piṭṭhe.

Svāyaṁ niddisīti sambandho. **Svāyan**ti ca so ayaṁ, yathāvuttadesanāvibhāgakusalo bagavāti attho. **Apariññātavatthuko**ti tīhi pariññāhi apariññātakkhandho. Khandhā hi pariññātavatthu. **Apariññāmūlikā**ti parijānanābhāvanimittā tasmiṁ sati bhāvato. Pariññānaṁ hi avijjādayo kilesā paṭipakkhā tammūlikā ca sabbamaññanāti. **Ariyānaṁ adassāvī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena "ariyadhammassa akovido"ti-ādikaṁ puthujjanassa visesanabhāvena pavattaṁ pāḷisesaṁ gaṇhāti puthujjananiddesabhāvato. Tenāha **"evaṁ puthujjanaṁ niddisī"**ti.

Pathavīvāravaṇṇanā

Tassāti puthujjanassa. Vasati ettha ārammaṇakaraṇavasenāti ārammaṇampi **vatthū**ti vuccati pavattiṭṭhānabhāvatoti āha **"pathavī-ādīsu vatthūsū"**ti. Sakkāyadhammānampi ārammaṇādinā satipi maññanāhetubhāve maññanāhetukatteneva tesaṁ nibbattitoti vuttaṁ **"abbasakkāyadhammajanitaṁ maññanan"**ti. Ettha ca pathavīdhātu sesadhātūnaṁ sasambhārāsambhārabhāvā satipi pamāṇato samabhāve sāmatthiyato adhikānadhikabhāvena veditabbā. Sambharantīti **sambhārā,** parivārā. Taṁtaṁkalāpehi lakkhaṇapathaviyā sesadhammā yathārahaṁ paccayabhāvena parivārabhāvena ca pavattanti. Tenāha **"sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṁ pathavīti sasambhārapathavī"**ti. **Pathavito**ti ettha puthulaṭṭhena puthuvī, puthuvī eva pathavī. Sā hi satipi paricchinnavuttiyaṁ sabbesaṁ sakalāpabhāvānaṁ ādhārabhāvena pavattamānā puthulā patthaṭā vitthiṇṇāti vattabbataṁ arahati, na pana taṁ anupavisitvā pavattamānā āpādayo. Sasambhārapathaviyā pana puthulabhāve vattabbameva natthi. Ārammaṇapathaviyaṁ vaḍḍhanapharaṇaṭṭhehi puthulaṭṭho, itarasmiṁ ruḷhiyāva daṭṭhabbo. **Ārammaṇapathavī**ti jhānassa ārammaṇabhūtaṁ pathavīsaṅkhātaṁ paṭibhāganimittaṁ. Tenāha **"nimittapathavītipi vuccatī"**ti. **Āgamanavasenā**ti pathavīkasiṇabhāvanāgamanavasena. Tathā hi vuttaṁ "āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamun"ti[1].

Sabbāpīti catubbidhā pathavīpi. Anussavādimattaladdhā maññanā vatthu hotiyeva. Tathā hi "kakkhaḷaṁ kharigatan"ti-ādinā[2] lakkhaṇapathavīpi uddharīyati.

---

1. Dī 2. 207 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

Yaṁ paneke vadanti “lakkhaṇe diṭṭhe maññanā natthi, sañjānātīti vuttasaññā ca diṭṭhiggāhassa mūlabhūtā piṇḍaggāhikā, sā lakkhaṇe nakkhamati, tasmā lakkhaṇapathavī na gahetabbā”ti, tadayuttaṁ lakkhaṇapaṭivedhassa idha anadhippetattā. Tenāha **“lokavohāraṁ gahetvā”**ti. Na ca sabbasaññā piṇḍaggāhikā, nāpi diṭṭhiggāhasseva mūlabhūtā, tasmā lakkhaṇapathaviyāpi kāyadvārānusārena aññathā ca upaṭṭhitāya maññanā pavattateva. Teneva ca “anussavādimattaladdhā”ti vuttaṁ. **Pathavito**ti paccatte nissakkavacananti dassento **“pathavīti sañjānātī”**ti āha. Yasmā catubbidhampi pathaviṁ “pathavī”ti sañjānanto tena tena nayena pathavīkoṭṭhāseneva sañjānātīti vuccatī, na āpādikoṭṭhāsena, tasmā vuttaṁ **“pathavībhāgena sañjānātī”**ti. **Lokavohāraṁ gahetvā**ti lokasamaññaṁ avijahitvā. Etena lakkhaṇapathaviyampi vohāramukhenevassā pavattīti dasseti.

Yadi lokavohārena tattha pavatti, ko ettha doso, nanu ariyāpi “ayaṁ hi bhante mahāpathavī”ti-ādinā lokavohārena pavattantīti? Na ettha vohāramatte avaṭṭhānaṁ adhippetaṁ, atha kho vohāramukhena micchābhinivesoti dassento **“saññāvipallāsena sañjānātī”**ti āha. Tassattho—ayonisomanasikārasambhūtāya “subhan”ti-ādinayappavattāya viparītasaññāya sañjānātīti. Etena dubbalā taṇhāmānadiṭṭhimaññanā dassitāti daṭṭhabbaṁ. Yadi evaṁ kasmā saññā gahitāti? Pākaṭabhāvato. Yathā nāma aggimhi mathiyamāne yadā dhūmo upalabbhati, kiñcāpi tadā vijjateva pāvako avinābhāvato, pākaṭabhāvato pana dhūmo jātoti vuccati, na aggi jātoti, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Yadipi tattha maññanākiccaṁ atthi, na pana vibhūtaṁ apākaṭabhāvato saññākiccameva vibhūtaṁ, taṁ pana maññanānukūlaṁ maññanāsahitaṁ cāti āha “saññāvipallāsena sañjānātī”ti. Evaṁ pathavībhāgaṁ amuñcantoyeva vā sañjānātīti sambandho. Yo hi vuttappabhedāya pathaviyā pathavībhāgaṁ amuñcantoyeva avijahantoyeva sīsapiṇḍe suvaṇṇasaññī viya anattādisabhāvaṁyeva taṁ attādivasena sañjānāti, tassa vasena vuttaṁ “pathavī”ti-ādi. **Na vattabbaṁ** puthujjanaggāhassa yuttimaggananivāraṇatoti dassento āha **“ummattako viya -pa-**

gaṇhātī”ti. **Ariyānaṁ adassāvitādibhedan**ti ariyānaṁ adassāvitādivisesaṁ vadantena bhagavatāva ettha yathāvuttasañjānane kāraṇaṁ vuttanti yojanā.

Evanti “pathavībhāgena sañjānātī”ti-ādinā vuttappakārena. **Sañjānitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **“aparabhāge -pa- gaṇhātī**”ti. **Papañcasaṅkhā**ti papañcakoṭṭhāsā. Papañcanti sattā saṁsāre cirāyanti etehīti **papañcā,** “etaṁ mamā”ti-ādinā parikappenti etāhīti **maññanā**ti dvīhipi pariyāyehi taṇhādayova vuttāti āha **“taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehī**”ti. Ajaññassa jaññato, aseyyādikassa seyyādito gahaṇato diṭṭhimaññanā viya taṇhāmānamaññanāpi aññathā gāho evāti āha **“aññathā gaṇhātī**”ti. Ārammaṇābhiniropanādinā bhinnasabhāvānampi vitakkādīnaṁ sādhāraṇo upanijjhāyanasabhāvo viya anugijjhanuṇṇatiparāmasanasabhāvānampi taṇhādīnaṁ sādhāraṇena ārammaṇaparikappanākārena pavatti **maññanā**ti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **“tīhi maññanāhi maññatī**”ti-ādi. **Assā**ti puthujjanassa, udayabbayānupassanādīsu viya sukhumanayenapi maññanāpavatti atthīti vibhāvanasukhatāya thūlaṁyeva taṁ dassetukāmo **“oḷārikanayenā**”ti āha. Oḷārike hi vibhāge dassite sukhumavibhāvanā sukarāti dassetuṁ ayamatthayojanā vuccatīti sambandho. **Ajjhattikā**ti indriyabaddhā sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā **vuttā** vibhaṅge paṭisambhidāmagge ca.

Vibhaṅgeti dhātuvibhaṅge[1]. **Bāhirā**ti anindriyabaddhā saṅkhārasantānapariyāpannā. **Kakkhaḷan**ti thaddhaṁ. **Kharigatan**ti pharusaṁ. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷattaṁ. Kakkhaḷabhāvo**ti kakkhaḷasabhāvo. **Bahiddhā**ti indriyabaddhato bahiddhābhūtaṁ. **Anupādinnan**ti na upādinnaṁ. **Ayo**ti kāḷalohaṁ. **Lohan**ti jātilohaṁ vijātilohaṁ kittimalohaṁ pisācalohanti catubbidhaṁ. Tattha ayo sajjhu suvaṇṇaṁ tipu sīsaṁ tambalohaṁ vekantakalohanti imāni satta **jātilohāni** nāma, nāganāsikālohaṁ **vijātilohaṁ** nāma, kaṁsalohaṁ vaṭṭalohaṁ ārakuṭanti tīṇi **kittimalohāni** nāma, morakkhakaṁ puthukaṁ malinakaṁ capalakaṁ salakaṁ āṭalaṁ

1. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

bhattakaṁ dusilohanti aṭṭha **pisācalohāni** nāma. Tesu **Vekantakalohaṁ** nāma sabbalohacchedanasamatthā ekā lohajāti. Tathā hi taṁ vikantati chindatīti vikantakanti vuccati. Vikantakameva vekantakaṁ. **Nāganāsikālohaṁ** lohasadisaṁ lohavijāti haliddādivijāti viya. Tathā hi taṁ lohākāraṁ lohamalaṁ viya ghanasaṁhataṁ hutvā tiṭṭhati, tāpetvā tāḷitaṁ pana bhinnaṁ bhinnaṁ hutvā visarati mudu maṭṭhaṁ kammaniyaṁ vā na hoti. Tiputambe missetvā kataṁ **kaṁsalohaṁ.** Sīsatambe missetvā kataṁ **vaṭṭalohaṁ.** Jasatambe[1] missetvā kataṁ **ārakuṭaṁ.** Teneva taṁkaraṇena nibbattattā **kittimalohan**ti vuccati. Yaṁ pana kevalaṁ rasakadhātuviniggataṁ[2], taṁ "pittalan"tipi vadanti, taṁ idha nādhippetaṁ, yathāvuttaṁ missakameva katvā yojitaṁ **kittiman**ti vuttaṁ. **Morakkhakā**dīni evaṁnāmānevetāni. Tesu yasmā pañca jātilohāni pāḷiyaṁ visuṁ vuttāneva, tasmā vekantakalohena saddhiṁ vuttāvasesaṁ sabbaṁ idha lohanti veditabbaṁ.

Tipūti setatipu. **Sīsan**ti kāḷatipu. **Sajjhan**ti rajataṁ. **Muttā**ti hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhāpi muttā. Tathā hi hatthikumbhaṁ varāhadāṭhā bhujaṅgasīsaṁ valāhakūṭaṁ veḷu macchasīro saṅkho sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭhā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujaṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsurā dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṁ vidhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhogā eva ca honti. **Veḷujā** karakupalasamānavaṇṇā[3] na bhāsurā, te ca veḷū amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasīrajā** pāṭhīnapiṭṭhisamānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjhe eva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhodaracchavivaṇṇā kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pabhāvisesayuttā honti nānāsaṇṭhānā. Evaṁ jātito aṭṭhavidhāsupi muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā honti, bhujaṅgajāpi kāci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulaṁ sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sippijāva, itarā kādācikā. Tasmā **sammohavinodaniyaṁ**[4] "muttāti sāmuddikā muttā"ti vuttaṁ.

---

1. Rasatambe (Ka), jasadatambe (Anuṭī 2. 52 piṭṭhe.)
2. Jasadadhātuviniggataṁ (Anuṭī 2. 52 piṭṭhe.)
3. Veṇupabbajā kāraphalasamānavaṇṇā (Anuṭī 2. 53 piṭṭhe.)
4. Abhi-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe.

Maṇīti ṭhapetvā pāḷi-āgate veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriya**nti vaṁsavaṇṇamaṇi. **Saṅkho**ti sāmuddikasaṅkho. **Silā**ti kāḷasilā paṇḍusilā setasilādibhedā aṭṭhapi silā. **Rajata**nti kahāpaṇādikaṁ vuttāvasesaṁ rajatasammataṁ. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṁ. **Lohitaṅko**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaramaṇi. **Tiṇā**dīsu bahisārā tālanāḷikerādayopi **tiṇaṁ** nāma, antosāraṁ khadirādi antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṁ** nāma, muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā **sakkharā** nāma, muggamattato paṭṭhāya heṭṭhā vālikā nāma. **Kaṭhala**nti kapālakhaṇḍaṁ. **Bhūmī**ti sasambhārapathavī. **Pāsāṇo**ti antomuṭṭhiyaṁ asaṇṭhahanato paṭṭhāya yāva hatthippamāṇaṁ pāsāṇaṁ, hatthippamāṇato pana paṭṭhāya upari **pabbato**ti. Ayaṁ ayo-ādīsu vibhāganiddeso. **Nimittapathavī**ti paṭibhāganimittabhūtaṁ pathavīkasiṇaṁ. Tampi hi "rūpāvacaratikacatukkajjhānaṁ kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ime dhammā bahiddhārammaṇā"ti vacanato "bāhirā pathavī"ti vuccati. Tena vuttaṁ **"yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṁ gahetvā"**ti. Uggahanimittaṁ cettha taṁgatikameva daṭṭhabbaṁ, nimittuppattito pana pubbe bhūmiggahaṇeneva gahitanti.

Tīhi maññanāhīti vuttaṁ maññanāttayaṁ saparasantānesu saṅkhepato yojetvā dassetuṁ **"ahaṁ pathavī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ahaṁ pathavī**ti-ādinā ajjhattavisayaṁ diṭṭhimaññanaṁ mānamaññanañca dasseti attābhinivesāhaṁkāradīpanato. **Mama pathavī**ti iminā taṇhāmaññanaṁ mānamaññanampi vā pariggahabhūtāyapi pathaviyā seyyādito mānajappanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññanāvibhāgo veditabbo. Tattha pathavīkasiṇajjhānalābhī jhānacakkhunā gahitajhānārammaṇaṁ "attā"ti abhinivisanto tañca seyyādito dahanto atthato **"ahaṁ pathavī"ti maññati** nāma, tameva "ayaṁ mayhaṁ attā"ti gahaṇe pana **"mama pathavī"ti maññati** nāma. Tathā taṁ "parapuriso"ti vā "devo"ti vā vādavasena "ayameva paresaṁ attā"ti vā abhinivisanto **"paro pathavī, parassa pathavī"ti maññati** nāma. Iminā nayena sesapathavīsupi yathārahaṁ catukkaṁ niddhāretabbaṁ.

Evaṁ "pathaviṁ maññatī"ti ettha catukkavasena maññanaṁ dassetvā idāni maññanāvatthuṁ maññanāyo ca vibhajitvā anekavihitaṁ tassa

maññanākāraṁ dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādimāha. Tattha **ayan**ti yathāvutto puthujjano. **Chandarāgan**ti bahalarāgaṁ. **Assādetī**ti nikāmeti, “ime kesā mudusiniddhakuñcitanīlobhāsā”ti-ādinā tattha rasaṁ vindati. **Abhinandatī**ti sappītikāya taṇhāya abhimukho nandati pamodati. **Abhivadatī**ti uppannaṁ taṇhābhinandanāvegaṁ hadayena sandhāretuṁ asakkonto “aho me kesā”ti vācaṁ nicchāreti. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti balavataṇhābhinivesena gilitvā pariniṭṭhāpetvā tiṭṭhati. **Aññataraṁ vā pana rajjanīyavatthun**ti kesādito aññataraṁ vā karacaraṇādippabhedaṁ niyakajjhattapariyāpannaṁ rāguppattihetubhūtaṁ vatthuṁ. **Itī**ti iminā siniddhādippakārenāti patthayitabbākāraṁ parāmasati. Tattha **nandiṁ samannānetī**ti tesu bhāvīsu kesādīsu siddhaṁ viya katvā nandiṁ taṇhaṁ samannāharati samupacāreti. **Paṇidahatī**ti patthanaṁ ṭhapeti.

Sampattiṁ nissāya “seyyo hamasmī”ti, vipattiṁ nissāya “hīno hamasmī”ti mānaṁ janetīti yojanā. Pathavīkoṭṭhāsabhūtānaṁ kesādīnaṁ sampattivipattīhi mānajappanā pathaviyā maññanā hotīti āha **“evaṁ ajjhattikaṁ pathaviṁ mānamaññanāya maññatī”**ti. Avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato samudāyo jīvābhiniveso avayavepi hotīti dassento **“taṁ jīvaṁ taṁ sarīranti āgatanayena pana kesaṁ ‘jīvo’ti abhinivisatī”**ti āha. “Kesā nāmete issaravihitā pajāpatinissitā aṇusañcayo pakatipariṇāmo”ti-ādinā nayenapettha **diṭṭhimaññanā** veditabbā.

Imissā pavattiyāti nikantimānadiṭṭhīnaṁ pariyādānasamugghāṭappavattiyā. “Etaṁ mamā”ti-ādinā yadipi tissannampi maññanānaṁ sambhavo dassito, taṇhāmānamaññanānaṁ pana heṭṭhā dassitattā diṭṭhimaññanā evettha visesato uddhaṭāti veditabbaṁ. Tenāha **“evampi ajjhattikaṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññatī”**ti.

Bāhirampi pathaviṁ tīhi maññanāhi maññatīti yojanā. Taṁ pana maññanāvidhiṁ dassetuṁ **“kathan”**ti āha. Tassattho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

Ayaṁ jīvoti ayaṁ kāḷalohaṁ “jīvo attā”ti **abhinivisati** ekacce nigaṇṭhā viya. **Evaṁ bāhiraṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññatī**ti etthāpi “yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātū”ti-ādinā nayena ānetvā vattabbo.

Pathavīkasiṇaṁ attato samanupassatīti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Ayampi ca nayo “rūpaṁ attato samanupassatī”ti ettheva antogadhoti daṭṭhabbo kasiṇānampi rūpasamaññāsabbhāvato. **Pathaviṁ maññatī**ti ettha yādiso maññanāvatthumaññanānaṁ vitthāranayo vutto, tādiso ito paraṁ vuttanayovāti āha **“ito paraṁ saṅkhepeneva kathayissāmā”**ti, atādiso pana vitthāratopi kathayissatīti attho.

Tasmāti yasmā “pathaviyā”ti idaṁ bhummavacanaṁ, tasmā, so attaparatadupakaraṇānaṁ ādhārabhāvena taṁ maññanāvatthuṁ kappetīti attho. Tenāha **“ahaṁ pathaviyā”**ti-ādi. Nanu ca indriyabaddhānindriyabaddhapabhedassa dhammappabandhassa sasambhārapathavī ca ādhāranissayo, itarā ārammaṇanissayo tadārammaṇassāti ettha nibbirodhoti? Na, maññanāvatthuṁ nissayabhāvena parikappanato. Ayaṁ hi “ahan”ti diṭṭhimaññanāya mānamaññanāya ca vatthubhūtassa attano pathavisannissayaṁ katvā **“ahaṁ pathaviyā”ti maññati,** taṇhāmaññanāya vatthubhūtassa upakaraṇassa pathaviṁ sannissayaṁ katvā **“mayhaṁ kiñcanaṁ palibodho pathaviyā”**ti maññati. **Paro**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Yvāyaṁ atthanayoti sambandho. **Vutto** paṭisambhidāmagge. **Eteneva nayenā**ti yvāyaṁ “so kho pana me attā imasmiṁ rūpe”ti samudāyassa ādhārabhāvadīpano atthanayo vutto, eteneva nayena. Na hi avayavabyatirekena samudāyo labbhati, tasmā samudāye vuttavidhi avayavepi labbhatīti adhippāyo. Tenāha **so kho pana me ayaṁ attā imissā pathaviyāti maññanto**ti. **Tasmiṁ yeva panassa attanī**ti ettha **assā**ti puthujjanassa. **Tasmiṁyeva attanī**ti ajjhattikabāhirapathavīsannissaye attani. “Pathaviyā maññatī”ti padassāyaṁ vaṇṇanā. Evaṁ “pathaviyā maññatī”ti ettha attavasena diṭṭhimānataṇhāmaññanaṁ dassetvā idāni paravasena dassetuṁ **“yadā panā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha

assāti parassa. **Tadā**ti paravasena maññanāyaṁ. **Diṭṭhimaññanā eva yujjati** tattha niccābhinivesādayo sambhavantīti katvā. Avadhāraṇena mānataṇhāmaññanā nivatteti. Na hi "seyyohamasmī"ti-ādinā, "mayhan"ti ca pavattalakkhaṇā mānataṇhā parasmiṁ parassa santakabhāvena gahite ca pavattantīti adhippāyo. **Itarāyopī**ti mānataṇhāmaññanāyopi. **Icchanti** aṭṭhakathācariyā. Parassapi hi pathavīsannissayena sampatti-issariyādikassa vasena attani seyyādibhāvaṁ dahato paṇidahato ca cittaṁ tathābhāvāya mānataṇhāmaññanā sambhavantīti ācariyānaṁ adhippāyo. "Paro pathavī parassa pathavī"ti etthāpi ime dve pakārā sādhippāyā niddhāretabbā.

"Pathavito sañjānātī"ti, "ādito"ti ca ādīsu anissakkavacanepi to-saddo diṭṭhoti āha **"pathavitoti nissakkavacanan"**ti. **Sa-upakaraṇassā**ti hiraññasuvaṇṇagatassa dāsaporisādinā vittupakaraṇena sa-upakaraṇassa, attano vā parassa vā tesaṁ upakaraṇassa vāti attho. **Yathāvuttappabhedato**ti lakkhaṇādi-ajjhattikādivuttappakāravibhāgato. **Uppattiṁ vā niggamanaṁ vā**ti "taṁ aṇḍaṁ ahosi hemamayaṁ, tasmiṁ sayaṁ brahmā uppanno"ti brahmaṇḍavādavasena[1] vā "dvīhi aṇūhi dvi-aṇukan"ti evaṁ pavatta-aṇukavādavasena vā pathavito uppattiṁ vā "sabboyaṁ loko issarato viniggato"ti issaravādavasena issarakuttato[2] pathavito niggamanaṁ vā maññamānoti yojanā. **Pathavito vā añño** āpādiko attāti adhippāyo. Ettha ca purimasmiṁ atthavikappe kārakalakkhaṇaṁ nissakkavacanaṁ, dutiyasmiṁ upapadalakkhaṇanti daṭṭhabbaṁ. Attano pariggahabhūtapathavito sukhappattiṁ tato eva ca parehi seyyādibhāvaṁ kappentassa vasenapettha **taṇhāmānamaññanā** veditabbā. **Apare**ti sārasamāsācariyā. **Tato aññaṁ appamāṇaṁ attānaṁ gahetvā**ti pubbe bhāvita-āpādi-appamāṇakasiṇavasena vā kāpilakāṇādadiṭṭhivasena vā appamāṇaṁ byāpinaṁ attānaṁ gahetvā. **Pathavito**ti pacchā abhāvita-avaḍḍhitapathavīkasiṇasaṅkhātapathavito. **Bahiddhāpi me attā**ti ito pathavito bahipi me attāti adhippāyo.

---

1. Manusambutiyaṁ paṭhamajjhāye navamagāthaṁ nissāya vuttamidaṁ vacanaṁ. So mamassantatāya pajā uppannāti.
2. Issaramuttiguttato (Ka)

Kevalanti anavasesaṁ **mahāpathaviṁ taṇhāvasena mamāyati,** ayañca nayo catudīpissariye ṭhitassa dīpacakkavattino ca labbheyya, maṇḍalikarājamahāmattakuṭumbikānampi vasena labbhateva tesampi yathāpariggahaṁ anavasesetvā maññanāya sambhavato. "Evaṁ mamā"ti gāhassa "esohamasmi, eso me attā"ti gāhavidhūratāya vuttaṁ **"ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī"**ti. **Iminā nayenā**ti vuttamatidesaṁ vibhāvetuṁ **"sā cāyan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sā cāyan**ti sā ca ayaṁ taṇhāmaññanā yojetabbāti sambandho. Yathā pana diṭṭhimaññanāmaññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanā sambhavanti, evaṁ taṇhāmaññanāmaññitena vatthunā attānaṁ seyyādito dahato tañca attaniyaṁ niccaṁ tathā taṁsāmibhūtaṁ attānañca parikappentassa itaramaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṁ. "Me"ti hi iminā atthaggahaṇamukheneva attaniyasambandho pakāsīyatīti.

Abhinandatīti iminā taṇhādiṭṭhābhinivesānaṁ saṅgahitattā te dassento **"assādeti parāmasati cā"**ti āha. Diṭṭhivippayuttacittuppādavasena cetassa dvayassa asaṅkarato pavatti veditabbā, ekacittuppādepi vā adhipatidhammānaṁ viya pubbābhisaṅkhāravasena tassa tassa balavabhāvena pavatti[1]. **Etasmiṁ atthe**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinandanatthe. **Etan**ti "pathaviṁ abhinandatī"ti etaṁ padaṁ. Yesaṁ vineyyānaṁ yehi pakāravisesehi dhammānaṁ vibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesaṁ tehi pakāravisesehi dhammavibhāvanaṁ, yesaṁ pana yena ekeneva pakārena dhammavibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesampi taṁ vatvā dhammissaratāya tadaññaniravasesappakāravibhāvanañca **desanāvilāso.** Tenāha **"pubbe maññanāvasena kilesuppattiṁ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento"**ti. **Dhammadhātuyā**ti sammāsambodhiyā. Sā hi sabbañeyyadhammaṁ yathāsabhāvato dhāreti upadhāreti, sakalañca vineyyasattasaṅkhātadhammappabandhaṁ apāyadukkhasaṁsāradukkhapatanato dhāreti, sayañca aviparītapavatti-ākārā dhātūti dhammadhātūti idhādhippetā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ hi maggañāṇaṁ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṁ sammāsambodhīti.

1. Pavattiyaṁ (Ka)

Suppaṭividdhattāti suṭṭhu paṭividdhabhāvato, sammā adhigatattāti attho. Abhikaṅkhanasampaggahaparāmasanānaṁ vasena ārammaṇe parikappanāpavatti maññanā. Tattha "mamaṁ, ahan"ti ca abhinivesanaṁ **parikappanaṁ.** Yena ajjhosānaṁ hoti, ayaṁ **abhinandanā**ti ayametesaṁ viseso. Suttādi-aviruddhāyeva attanomati icchitabbā, na itarāti suttena tassā saṅgahaṁ dassetuṁ **"vuttañcetaṁ"**ti-ādi vuttaṁ. Desanāvilāsavibhāvanassa pana sahetukahetusampayuttadukādidesanāya nibaddhatā niddhāretabbā.

Tassāti tena. Ñātasaddasambandhena hetaṁ kattari sāmivacanaṁ. **Tasmā**ti apariññātattā. "Apariññātan"ti paṭikkhepamukhena yaṁ parijānanaṁ vuttaṁ, taṁ atthato tividhā pariññā hotīti taṁ sarūpato pavatti-ākārato ca vibhāvento **"yo hī"**ti-ādimāha.

Tattha yāya paññāya vipassanābhūmiṁ parijānāti paricchindati, sā parijānanapaññā **ñātapariññā.** Sā hi tebhūmakadhammajātaṁ "ayaṁ vipassanābhūmī"ti ñātaṁ viditaṁ pākaṭaṁ karontīyeva lakkhaṇarasādito ajjhattikādivibhāgato ca paricchijja jānāti. Idha pana pathavīdhātuvasena veditabbāti vuttaṁ **"pathavīdhātuṁ parijānātī"**ti-ādi. **Tīraṇapariññā**ti tīraṇavasena parijānanakapaññā. Sā hi parivārehi aniccatādi-ākārehi aniccatādisabhāvassa upādānakkhandhapañcakassa tīraṇavasena sammasanavasena taṁ paricchijja jānāti. **Aggamaggenā**ti arahattamaggena. So hi anavasesato chandarāgaṁ pajahati. **Aggamaggenā**ti vā aggabhūtena maggena, lokuttaramaggenāti attho. Ubhayathāpi hi samucchedapahānakārī eva paññā nippariyāyena pahānapariññāti dasseti.

Nāmarūpavavatthānanti etena paccayapariggahopi saṅgahitoti daṭṭhabbo nāmarūpassa hetuvavatthānabhāvato. Sopi hi hetupaccayamukhena nāmarūpassa vavatthānamevāti. Kalāpasammasanādivasena **tīraṇapariññā** aniccādivasena sammasanabhāvato. **Tasmā**ti yasmā tā pariññāyo natthi, tasmā. Atha vā **tasmā apariññātattā**ti yasmā apariññātā pathavī, tasmā apariññātattā pathaviyā taṁ pathaviṁ maññati ca abhinandati cāti.

Pathavīvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṁ āpatoti ettha appoti, appāyatīti vā āpo, yasmiṁ saṅghāte sayaṁ atthi, taṁ ābandhanavasena byāpetvā tiṭṭhati, paribrūhetīti vā attho. Attānaṁ adhi **ajjhattaṁ,** pati pati attānanti **paccattaṁ.** Ubhayenapi sattasantānapariyāpannameva vadati. **Āpo āpogata**nti-ādīsu ābandhanameva **āpo,** tadeva āposabhāvaṁ gatattā **āpogataṁ,** sabhāveneva āpabhāvaṁ pattanti attho. Sinehanavasena **sineho,** soyeva sinehanasabhāvaṁ gatattā **sinehagataṁ. Bandhanattaṁ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo, avippakiraṇavasena sampiṇḍananti attho. **Uggaṇhanto**ti yathāparicchinne āpomaṇḍale yathā uggahanimittaṁ upalabbhati, tathā nimittaṁ gaṇhanto. **Vutto**ti "āpasmin"ti ettha vutta-āpo. So hi sasambhāra-āpo, na "āpokasiṇan"ti ettha vutta-āpo. **Sesa**nti ārammaṇasammuti-āpānaṁ sarūpavibhāvanaṁ. "Āpaṁ āpato pajānātī"ti-ādi pāḷiyā atthavibhāvanañceva tattha tattha maññanāvibhāgadassanañca **pathaviyaṁ vuttasadisamevā**ti. Tattha "pathavīkasiṇameko sañjānātī"ti-ādinā[1] vuttaṁ, idha "āpokasiṇameko sañjānātī"ti-ādinā vattabbaṁ. Tattha ca "pathavīti sañjānātī"ti vuttaṁ, idha pana "āpoti sañjānātī"ti-ādinā vattabbanti evamādi eva viseso. Sesaṁ tādisameva. Tena vuttaṁ "pathaviyaṁ vuttasadisamevā"ti. Yo panettha viseso, taṁ dassetuṁ **"kevalan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **mūlaraso**ti mūlaṁ paṭicca nibbattaraso. **Khandharasā**dīsupi eseva nayo. **Khīrā**dīni pākaṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade[2], na evamidha niyamo atthi. Yaṁ kiñci khīraṁ **khīra**meva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānī**ti āvāṭādīsu ṭhita-udakāni. **Antalikkhānī**ti pathaviṁ appattāni vassodakāni, pattāni pana bhummāneva. **Evaṁ vuttā cā**ti **ca**-saddena himodakakappavināsaka-udakapathaviyā-anto-udakapathavīsandhāraka-udakādiṁ pubbe avuttampi samuccinoti.

Tejaṁ tejatoti ettha tejanaṭṭhena **tejo,** tejanaṁ nāma dahanapacanādisamatthaṁ nisānaṁ, yaṁ uṇhattanti vuccati. **Yena cā**ti yena

1. Dī 3. 257; Aṁ 3. 293 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 360 piṭṭhe.

tejogatena kupitena. **Santappatī**ti ayaṁ kāyo samantato tappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṁ kāyo jīrīyati, indriyavekallataṁ balaparikkhayaṁ valitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kupitena ayaṁ kāyo parito ḍayhati, so ca puggalo ḍayhāmīti satadhotasappigosītacandanādilepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṁ sammā pariṇāmaṁ gacchatī**ti yena asitaṁ vā odanādi, pītaṁ vā pānakādi, khāyitaṁ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṁ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammadeva paripākaṁ gacchati, rasādibhāvena vivekaṁ gacchatīti attho. Ettha ca sarīrassa pakati-usumaṁ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīradahanavasena pavatto mahādāho **paridāho,** satavāraṁ tāpetvā udake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappi,** rasarudhiramaṁsameda-aṭṭhi-aṭṭhimiñjasukkā **rasādayo.** Tattha purimā tayo tejā catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Tejobhāvaṁ gatattā **tejogataṁ. Usmā**ti uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṁ gatattā **usmāgataṁ. Usuma**nti caṇḍa-usumaṁ. Tadeva **usumagataṁ,** sabhāveneva usumabhāvaṁ pattanti attho. **Kaṭṭhaggī**ti kaṭṭhupādāno aggi. **Sakalikaggi-**ādīsupi eseva nayo. **Saṅkāraggī**ti kacavaraṁ paṭicca uppanna-aggi. **Indaggī**ti asani-aggi. **Santāpo**ti jālāya vā vītaccitaṅgārānaṁ vā santāpo. **Sūriyasantāpo**ti ātapo. **Kaṭṭhasannicayasantāpo**ti kaṭṭharāsiṁ paṭicca uppannasantāpo. Sesesupi eseva nayo. **Evaṁ vuttā cā**ti **ca-**saddena petaggikappavināsakagginirayaggi-ādike avuttepi samuccinoti.

Vāyaṁ vāyatoti ettha vāyanaṭṭhena **vāyo.** Kimidaṁ vāyanaṁ nāma? Vitthambhanaṁ, samudīraṇaṁ vā, vāyanaṁ gamananti eke. **Uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkādipavattakā[1] uddhaṁ ārohanavātā. **Adhogamā vātā**ti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṁ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṁ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanījālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā

---

1. Uggārayikkārādipavattakā (Ka)

vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayamaṁsachedanaphālanakavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṁsassa samuppāṭanakavātā. **Assāso**ti antopavisanakanāsikāvāto. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva.

Vāyogatanti vāyova vāyogataṁ, sabhāveneva vāyobhāvaṁ pattanti attho. **Thambhitattaṁ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Puratthimā vātā**ti puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimā**dīsupi eseva nayo. **Sarajā**dīsu saha rajena **sarajā,** rajavirahitā suddhā **arajā.** Sīta-utusamuṭṭhānā, sītavalāhakantare vā jātā **sītā,** uṇha-utusamuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare vā jātā **uṇhā. Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kāḷā**ti kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti, tesaṁ etaṁ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkha**vātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanavātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmaṁ cetepi pakkhavātāva, ussadavasena pana visuṁ gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālapaṇṇehi katena, aññehi vā katena kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitavātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitavātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṁ uppādenti, uppannampi parivattenti. Idhāpi **ca**-saddo udakasandhārakavātakappavināsakavātajālāpellanakavātādike avuttepi samuccinoti. Ettha ca "āpaṁ maññatī"ti-ādīsu yasmā tīhi maññanāhi "ahaṁ āpoti maññati, mama āpoti maññatī"ti-ādinā pathavīvāre vuttanayena sakkā maññanāvibhāgo vibhāvetunti vuttaṁ **"sesaṁ vuttanayamevā"**ti. Tasmā tattha vuttanayānusārena imesu tīsu vāresu yathārahaṁ maññanāvibhāgo vibhāvetabbo.

Ettāvatāti ettakena iminā catuvāraparimāṇena desanāvisesena. **Ca**-saddo byatireko. Tena vakkhamānaṁyeva visesaṁ joteti. **Yvāyan**ti yo ayaṁ lakkhaṇo nāma hāro vuttoti sambandho. So pana lakkhaṇahāro yaṁlakkhaṇo tattha vutto, taṁ

dassetuṁ **“vuttamhī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **vuttamhi ekadhamme**ti kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṁ kasmiñci ekadhamme sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā tenā**ti ye keci dhammā kusalādibhāvena, rūpakkhandhādibhāvena vā tena vuttadhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbe**ti sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti, ānetvā saṁvaṇṇanavasenāti adhippāyo.

Ettha ca **ekalakkhaṇā**ti samānalakkhaṇā vuttā. Tena sahacaritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādīhipi avuttānaṁ vuttānaṁ viya niddhāraṇaṁ veditabbaṁ. **Itī**ti iminā pakārena. Tenāha **“evaṁ nettiyaṁ lakkhaṇo nāma hāro vutto”**ti, **nettipāḷiyaṁ**[1] pana “ye dhammā ekalakkhaṇā keci so hāro lakkhaṇo nāmā”ti pāṭho āgato. **Tassa vasenā**ti tassa lakkhaṇahārassa vasena. **Rūpalakkhaṇaṁ anatītattā**ti rūppanasabhāvena samānasabhāvattā. **Vadantena** bagavatā. **Etā**ti “rūpaṁ attato samanupassatī”ti evaṁ vuttadiṭṭhī. Ettha ca **sakkāyadiṭṭhimaññanā**dassaneneva sakalarūpavatthukā taṇhāmānamaññanāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi vuttaṁ “tasmiṁyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānaṁ ca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā”ti. Atha vā pathaviṁ āpaṁ tejaṁ vāyaṁ meti maññati abhinandatīti ca vadantena vuttanayeneva sakalarūpavatthukā taṇhāmaññanā tadanusārena mānamaññanāpi vuttāva hotīti evampettha itaramaññanāpi niddhāretabbā.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. “Pathaviṁ maññati, pathaviyā maññatī”ti-ādīhi padehi “rūpaṁ attato samanupassati, rūpasmiṁ attānaṁ samanupassatī”ti-ādīnaṁ sakkāyadiṭṭhīnaṁ niddhāritattā vuttaṁ **“evaṁ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṁ maññanaṁ**

---

1. Khu 10. 26 piṭṭhe.

vatvā"ti. **Tesu saṅkhāresu sattesupī**ti tadupādānesupi sattesu. **Dhātūsū**ti pathavī-ādīsu catūsu dhātūsu. "Jātaṁ bhūtaṁ saṅkhatan"ti-ādīsu[1] bhūta-saddo uppāde dissati, sa-upasaggo pana "pabhūtamariyo pakaroti puññan"ti-ādīsu vipule, "yebhuyyena bhikkhūnaṁ paribhūtarūpo"ti-ādīsu hiṁsane, "sambhūto sāṇavāsī"ti-ādīsu[2] paññattiyaṁ, "abhibhūto māro vijito saṅgāmo"ti-ādīsu vimathane, "parābhūtarūpo kho ayaṁ acelo pāthikaputto"ti-ādīsu[3] parājaye, "anubhūtaṁ sukhadukkhan"ti-ādīsu vediyane, "vibhūtaṁ vibhāvitaṁ paññāyā"ti-ādīsu pākaṭīkaraṇe dissati. Te sabbe **rukkhādīsū**ti **ādi**-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbā. "Kālo ghasati bhūtānīti[4], bhūtā loke samussayan"ti[5] ca ādīsu avisesena sattavācakopi bhūtasaddo, upari devādipadehi sattavisesānaṁ gahitattā idha tadavasiṭṭhā bhūtasaddena gayhantīti āha **"no ca kho avisesenā"**ti. Tenevāha **"cātumahārājikānaṁ hi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā"**ti. Yo hi sattanikāyo paripuṇṇayoniko catūhipi yonīhi nibbattanāraho, tatthāyaṁ bhūtasamaññā aṇḍajādivasena bhavanato.

Bhūteti vuttadesa-ādesite bhūte. **Bhūtato sañjānātī**ti iminā "bhūtā"ti lokavohāraṁ gahetvā yathā tattha taṇhādimaññanā sambhavanti, evaṁ viparītasaññāya sañjānanaṁ pakāsīyati. Svāyamattho heṭṭhā "pathavito sañjānātī"ti ettha vuttanayānusārena sakkā jānituntī āha **"vuttanayamevā"**ti. Yathā suddhāvāsā sabbadā abhāvato imaṁ desanaṁ nāruḷhā, evaṁ nerayikāpi sabbamaññanānadhiṭṭhānato. Eteneva ekaccapetānampettha asaṅgaho daṭṭhabbo. Apare pana "diṭṭhimaññanādhiṭṭhānato tesampettha saṅgaho icchitoyevā"ti vadanti. "Samaṅgibhūtaṁ paricārentan"ti-ādinā sutte **vuttanayena. Rajjatī**ti "subhā sukhitā"ti vipallāsaggāhena tattha rāgaṁ janeti. Evamettha rajjanto ca na kevalaṁ dassanavaseneva, savanādivasenapi rajjatevāti dassento **"disvāpi -pa- ñatvāpī"**ti āha. Tattha ghāyanādivasena rajjanaṁ tehi anubhūtagandhamālādivasena ceva visabhāgavatthubhūtānaṁ

1. Dī 2. 119; Saṁ 3. 141 piṭṭhesu.
2. Vi 4. 496 piṭṭhe.
3. Dī 3. 15, 17, 21 piṭṭhesu.
4. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.
5. Dī 2. 129; Saṁ 1. 160 piṭṭhesu.

tesaṁ paribhogavasena ca yathānubhavaṁ anussaraṇavasena ca veditabbaṁ. **Evaṁ bhūte taṇhāmaññanāya maññatī**ti vuttanayena bhūte paṭicca chandarāgaṁ janento tesaṁ paṭipattiṁ assādento abhinandanto abhivadanto ajjhosāya tiṭṭhanto "īdisī avatthā mama anāgatamaddhānaṁ siyā"ti-ādinā vā pana nayena tattha nandiṁ samannānento bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti attho. **Appaṭiladdhassa** khattiyamahāsālādibhāvassa. **Sampattiṁ vipattin**ti jātivasena ukkaṭṭhanihīnataṁ. **Dahatī**ti ṭhapeti. **Yo evarūpo māno**ti yo eso "ayaṁ pubbe mayā sadiso, idāni ayaṁ seṭṭho, ayaṁ hīnataro"ti uppanno māno. **Ayaṁ vuccati mānātimāno**ti ayaṁ bhārātibhāro viya purimaṁ sadisamānaṁ upādāya mānātimāno nāmāti attho.

Niccāti-ādīsu uppādābhāvato **niccā,** maraṇābhāvato **dhuvā,** sabbadā bhāvato **sassatā.** Aniccapaṭipakkhato vā **niccā,** thirabhāvato **dhuvā,** sassatisamatāya **sassatā,** jarādivasena vipariṇāmassa abhāvato **avipariṇāmadhammā**ti maññati. **Sabbe sattā**ti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasesā sañjanaṭṭhena sattā. **Sabbe pāṇā**ti "ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇo"ti-ādivasena vuttā anavasesā pāṇanaṭṭhena pāṇā. **Sabbe bhūtā**ti anavasesā aṇḍakosādīsu bhūtā sañjātāti bhūtā. **Sabbe jīvā**ti sāliyavagodhūmādayo anavasesā jīvanaṭṭhena jīvā. Tesu hi so virūhabhāvena jīvasaññī. **Avasā abalā avīriyā**ti tesaṁ attano vaso vā balaṁ vā vīriyaṁ vā natthīti dasseti. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**ti ettha **niyatī**ti **niyatatā,** acchejjasuttāvuta-abhejjamaṇi viya avijahitapakatitā. **Saṅgatī**ti channaṁ abhijātīnaṁ tattha saṅgamo. **Bhāvo**ti sabhāvoyeva kaṇḍakānaṁ tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṁ parimaṇḍalāditā, migapakkhīnaṁ vicittavaṇṇāditāti evamādiko. Evaṁ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāve ca pariṇatā nānappakārataṁ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṁ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṁ, so na bhavatīti dasseti. **Chasvevābhijātīsū**ti kaṇhābhijāti-ādīsu chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṁvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti. **Vā**-saddena santādibhede diṭṭhābhinivese saṅgaṇhāti.

Upapattinti iminā tasmiṁ tasmiṁ sattanikāye bhūtānaṁ sahabyataṁ ākaṅkhatīti dasseti, **sukhuppattin**ti iminā pana tattha tattha uppannassa sukhuppattiṁ. **Ekacce bhūte niccā**ti-ādinā ekaccasassatikadiṭṭhiṁ dasseti. **Ahampi bhūtesu aññatarosmī**ti iminā pana catutthaṁ ekaccasassatikavādaṁ dasseti.

Yato kutocīti issarapurisādibhedato yato kutoci. **Ekā taṇhāmaññanāva labbhatī**ti idhāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo niddhāretabbo. Vuttappakāreyeva bhūte taṇhādiṭṭhīhi abhinandatīti-ādinā vattabbattā āha **"vuttanayamevā"**ti. **Yojanā kātabbā**ti "yo bhūtapaññattiyā upādānabhūte khandhe parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānātī"ti-ādinā yojanā kātabbā. Apare panettha bhūtagāmopi bhūta-saddena saṅgahitoti rukkhādivasenapi maññanāvibhāgaṁ yojetvā dassenti, tathā mahābhūtavasenapi, taṁ aṭṭhakathāyaṁ natthi.

Bhūmivisesādinā bhedenāti bhūmivisesa-upapattivisesādivibhāgena. **Iddhiyā**ti puññavisesanibbattena ānubhāvena. Kiñcāpi deva-saddo "viddhe vigatavalāhake deve"ti-ādīsu[1] ajaṭākāse āgato, "devo ca thokaṁ thokaṁ phusāyatī"ti-ādīsu meghe, "ayaṁ hi deva kumāro"ti-ādīsu[2] khattiye āgato, "pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti devo maññe"ti-ādīsu[3] viya idha upapattidevesu āgato, deva-saddena pana vattabbasatte anavasesato uddharitvā tato idhādhippete dassetuṁ **"te tividhā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā** itaresaṁ padantarehi nivattitattāti adhippāyo. Bhūtā devāti gahitesu sattesu taṇhādimaññanānaṁ pavattākārenapi tividhalakkhaṇanti āha **"bhūtavāre vuttanayena veditabbā"**ti.

"Aññatarassa upāsakassa pajāpati abhirūpā hotī"ti-ādīsu[4] pajāpati-saddo gharaṇiyaṁ āgato, "pajāpati kāmadāyī suvaṇṇavaṇṇā me pajā hotū"ti-ādīsu diṭṭhigatikaparikappite, "pajāpatissa

---

1. Saṁ 1. 65; Saṁ 2. 127; Saṁ 3. 41; Ma 1. 391; Aṁ 3. 274; Khu 1. 208 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 14, 16 piṭṭhesu. 3. Dī 1. 56; Ma 2. 172 piṭṭhesu. 4. Vi 1. 90 piṭṭhe.

devarājassa dhajaggaṁ ullokeyyāthā"ti-ādīsu[1] devajeṭṭhake, idha pana adhipatīti vadanti, taṁ upari brahmuno gayhamānattā tesaṁ matimattaṁ. **Devānan**ti cātumahārājikādidevānaṁ. **Mahārājādīnan**ti **ādi**-saddena sakkasuyāmasantussitasunimmitavasavattino gahitā. **Tesan**ti mahārājādīnaṁ. **Sattasaṅkhātāyā**ti kāmabhūmiyaṁ sattasaṅkhātāya. **Pajāpatin**ti pajāpatibhāvaṁ. Pajāpatibhāvena hi mānaṁ jappento pajāpatiṁ mānamaññanāya maññatīti vutto.

Ekā diṭṭhimaññanāva yujjatīti vuttaṁ, pajāpatino pana samīpataṁ salokataṁ vā ākaṅkhato, tathābhāvāya cittaṁ paṇidahato, tathāladdhabbāya sampattiyā attano seyyādibhāvaṁ dahato ca taṇhāmānamaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṁ. **Ye ca dhammā**ti āyuvaṇṇādike vadati. **Pajāpatin**ti etthāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo veditabbo.

Brūhitoti parivuddho. **Guṇavisesehī**ti jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehi uttarimanussadhammatāya. Brahma-saddassa satipi avisesato visiṭṭhavācakatte yattha yattha panassa guṇavisesayuttādirūpā pavatti, taṁ dassetuṁ "**apicā**"ti-ādi vuttaṁ. **Sahasso**ti sahassiyā lokadhātuyā adhipatibhūto. **Paṭhamābhinibbatto**ti paṇītena paṭhamajjhānena nibbatto, paṭhamajjhānabhūmiyaṁ vā paṭhamaṁ abhinibbatto. **Gahitāti veditabbā** padhānaggahaṇena appadhānānampi kenaci sambandhena gahitabhāvasiddhito. Ettha ca **brahmā**ti mahābrahmā adhippeto. So hi vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā,** tassa pana purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā,** parisāyaṁ bhavā paricārakāti **brahmapārisajjā**ti veditabbā. Ukkaṭṭhekapuggalabhāvato pajāpatismiṁ viya brahmani maññanā vattatīti vuttaṁ "**pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā**"ti. Tathā hi bahupuggalabhāvasāmaññato ābhassaravārādīnaṁ bhūtavārasadisatā vuttā.

Yathāvuttapabhāya ābhāsanasīlā vā **ābhassarā. Ekatalavāsino**ti idaṁ jhānantarabhūmīnaṁ viya heṭṭhuparibhāvābhāvato vuttaṁ,

1. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.

ṭhānāni pana nesaṁ paricchinnāneva. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā.** Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā.**

Subhāti sobhanā pabhā. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā.** Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṁ, antimaṇa-kārassa ha-kārañca katvā "**subhakiṇhā**"ti vuttā. **Subhā**ti ca ekagghanā niccalā pabhā vuccati, parittā subhā etesanti **parittasubhā.** Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā.**

Vipulaphalāti vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalā.

Satipi devabrahmādīnaṁ puññaphalena jhānaphalena ca paṭipakkhābhibhave yesaṁ pana puthujjana-asaññasattesu abhibhūvohāro pākaṭo niruḷho ca, tesaṁ vasenāyaṁ desanā pavattāti dassento āha "**asaññabhavassetaṁ adhivacanan**"ti. Yathā pajāpativāre "idhekacco pajāpatismiṁ yevā"ti-ādinā maññanāpavatti dassitā, tathā idhāpi taṁ dassetuṁ sakkāti āha "**sesaṁ pajāpativāre vuttanayamevā**"ti.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṁ sattavasena bhūmikkamadassane suddhāvāsānaṁ aggahaṇe kāraṇaṁ niddhārento "**evaṁ bhagavā**"ti-ādimāha. Tattha **anāgāmikhīṇāsavā**ti anāgāmino ca khīṇāsavā ca. Kiñcāpi suddhāvāsā attheva anekakappasahassāyukā, ukkaṁsaparicchedato pana soḷasakappasahassāyukāva, na tato paranti āha "**katipayakappasahassāyukā**"ti. Kāmarūpabhavesu pavattamānāpi ākāsānañcāyatanādidhammā arūpāvacarabhāvato taṁbhūmikavohāraṁ na labhantīti[1] "**tatrūpapannāyevā**"ti avadhāretvā vuttaṁ. **Abhibhūvāre vuttanayena veditabbā** yathārahanti adhippāyo. Na hettha vaṇṇavantatādi sambhavatīti. **Pajāpativāre**

---

1. Na labbhantīti (Ka)

vuttanayenāti ettha "ahamasmi arūpo pahīnarūpapaṭighasañño"ti-ādinā mānamaññanā veditabbā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Rūpamukhena maññanāvatthudassanaṁ saṅkhepoti katvā vuttaṁ **"vitthāratopī"**ti. Tampi hi "yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatanan"ti-ādiggahaṇaṁ viya saṅkhepato pañcavokārabhavadassanaṁ hotīti.

Diṭṭhanti yaṁ cakkhudvārena katadassanakiriyāsamāpanaṁ, yañca cakkhu dvayaṁ passati passissati sati sambhave passeyya, taṁ sabbakālanti visesavacanicchāya abhāvato diṭṭhanteva vuttaṁ yathā "duddhan"ti. Tenāha **"rūpāyatanassetaṁ adhivacanan"**ti. Ayañca nayo **sutā**dīsupi yojetabbo. **Sattā**ti rūpādīsu sattā visattāti sattā. Sañjanaṭṭhena sāmaññasaddopi cesa satta-saddo "itthirūpe"ti visayavisesitattā idha purisavācako daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṁ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārakena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā gedhaṁ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya lobhena dummocanīyabhāvena ārammaṇe paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṁ[1] mohaṁ āpannā. **Ajjhosannā**ti visaye aññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā viya ṭhitā. **Iminā**ti suvaṇṇavaṇṇādi-ākārena. **Maṅgalaṁ amaṅgalan**ti īdisaṁ diṭṭhaṁ maṅgalaṁ, īdisaṁ amaṅgalanti. **Rūpasmiṁ attānaṁ samanupassananayenā**ti idaṁ vedanādi-arūpadhamme, rūpāyatanavinimuttasabbadhamme vā attato gahetvā tato ajjhattikaṁ, bāhiraṁ vā rūpāyatanaṁ tassokāsabhāvena parikappetvā "so kho pana me ayaṁ attā imasmiṁ rūpāyatane"ti maññanto diṭṭhasmiṁ maññatīti imaṁ nayaṁ sandhāya vuttaṁ. "Pathavito maññatī"ti-ādīsu yathā "sa-upakaraṇassa attano vā

---

1. Muñchaṁ (Ka)

parassa vā”ti-ādimaññanāpavatti dassitā, evaṁ “diṭṭhato maññatī”ti-ādīsu sakkā taṁ dassetunti āha **“sesaṁ pathavīvāre vuttanayeneva veditabban”**ti.

Āhaccāti visayaṁ anvāya, patvāti attho. Tenāha **“upagantvā”**ti. **Aññamaññasaṁsilese**ti cakkhurūpasotasaddā viya dūre ahutvā aññamaññaṁ alliyane.

Manasā viññātaṁ kevalanti attho. Itarānipi hi manasā viññāyantīti. Sesehi sattahi āyatanehi paññattiyā asaṅgahitattā tampi saṅgahetvā dassetuṁ **“dhammārammaṇassa vā”**ti vuttaṁ. Dvīsupi vikappesu lokuttarānampi saṅgaho āpannoti āha **“idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhatī”**ti. **Vitthāro**ti maññanānaṁ pavattanākāravitthāro. **Etthā**ti etesu sutavārādīsu.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. **Samāpannakavārenā**ti samāpannakappavattiyā, rūpāvacarārūpāvacarajhānappavattiyāti attho. Sā hi ekasmiṁyeva ārammaṇe ekākārena pavattatīti katvā “ekattan”ti vuccati, evañca katvā vipākajjhānappavattipi idha samāpannakavāraggahaṇeneva gahitāti daṭṭhabbā. **Asamāpannakavārenā**ti kāmāvacaradhammappavattiyā. Upacārajjhānenapi hi cittaṁ na sammā ekattaṁ gatanti vuccatīti.

Yojanāti maññanāyojanā. **Bhinditvā**ti vibhajitvā. **Sāsananayenā**ti pāḷinayena. Tattha “ekattaṁ maññatī”ti-ādīsu “vedanaṁ attato samanupassatī”ti-ādinā nayena, “nānattaṁ maññatī”ti-ādīsu pana “rūpaṁ attato samanupassatī”ti-ādinā nayena vuttavidhiṁ anugantvā maññanā veditabbā. **Pathavīrādīsu vuttena ca aṭṭhakathānayenā**ti “ahaṁ vedanāti maññati, mama vedanāti maññatī”ti-ādinā, “ahaṁ rūpanti maññati, mama rūpanti maññatī”ti-ādinā cāti attho. Tenāha

"yathānurūpaṁ vīmaṁsitvā"ti, ekattanānattabhāvesu yo yojanānayo sambhavati, tadanurūpaṁ vicāretvāti attho. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Apare**ti sārasamāsācariyā. Diṭṭhābhinivesaṁ vadantīti sambandho. Puthujjanassa maññanā nāma sakkāyaṁ bhinditvāva yathā-upaṭṭhitavisayavaseneva pavattatīti na tattha ayamekattanayo ayaṁ nānattanayoti vibhāgavaseneva, ekattasaññī attā hotīti-ādīsu ca attano ekattanānattasaññitā vuttā, na pana ekattaṁ nānattanti evaṁ pavattassa diṭṭhābhinivesassa ekattanānattabhāvoti evamettha tadubhayassa idha anadhippetabhāvo daṭṭhabbo.

Yaṁ yathāvuttaputhujjano anavasesato gaṇhanto gahetuṁ sakkoti, taṁ tassa anavasesato gahetabbataṁ upādāya **"sabban"**ti vuccatīti dassento **"tamevā"**ti āha, sakkāyasabbanti attho. Sabbasmimpi tebhūmakadhamme ādīnavadassane asati nibbidābhāvato assādānupassanāya taṇhā vaḍḍhatevāti āha **"sabbaṁ assādento sabbaṁ taṇhāmaññanāya maññatī"**ti. Vuttaṁ hetaṁ bagavatā "saṁyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī"ti[1]. "Sabbamidaṁ mayā nimmitan"ti tena nimmitamaññanāya attānaṁ seyyādito dahanto tena mānena nimmitaṁ maññatiyeva nāma nimmitamaññanāya vinā tathāmānuppattiyā abhāvatoti āha **"attanā nimmitaṁ maññanto sabbaṁ mānamaññanāya maññatī"**ti. **Sabbaṁ natthīti-ādinā nayenā**ti **ādi**-saddena niyativādādike saṅgaṇhāti. **Mahā me attā**ti iminā sabbato attano vibhūtipavattivādaṁ dasseti. "Sabbaṁ sabbatthakan"ti diṭṭhivasena "ahaṁ sabbasmiṁ mayhaṁ kiñcanaṁ palibodho sabbasmiṁ, paro sabbasmiṁ parassa kiñcanaṁ palibodho sabbasmin"ti-ādinā nayenapettha maññanā sambhavatīti dassento āha **"sesaṁ pathavīvāre vuttanayena veditabban"**ti. Apica "sabboyaṁ loko purisamayo"ti evaṁdiṭṭhiko purisasaṅkhātato sabbato, attano uppattiṁ vā niggamanaṁ vā maññanto diṭṭhimaññanāya sabbato maññati, tasmiṁ yeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmaññanā mānamaññanā ca veditabbā. Taṁyeva pana sabbaṁ mayhaṁ attā kattā[2] sāmīti vā maññanto

1. Saṁ 1. 312, 315 piṭṭhesu.
2. Satthā (Ka)

"sabbaṁ me"ti maññati, tathāyaṁ diṭṭhitaṇhābhinandanāhi abhinandanto sabbaṁ abhinandatīti evampettha maññanānaṁ pavatti veditabbā.

Tanti sakkāyaṁ. Ukkaṁsagatasukhasahitaṁ hi khandhapañcakaṁ diṭṭhadhammanibbānavādī nibbānanti maññati, taṁ panatthato sakkāyoyevāti. **Ekadhā**ti pañcavidhampi nibbānabhāvena ekajjhaṁ katvā vuttaṁ. **Yato**ti yasmā. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. **Samappito** suṭṭhu appito allīno hutvā ṭhito. **Samaṅgibhūto**ti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmaguṇesu kāmakoṭṭhāsesu yathāsukhaṁ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīḷati. Ettha dvidhā kāmaguṇā mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā ca mandhātukāmaguṇasadisā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisā. Evarūpe kāme upagatānaṁ hi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṁ paññapenti. Tenāha **"ettāvatā kho -pa- hotī"**ti. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṁ adhivacanaṁ, diṭṭhadhamme nibbānaṁ imasmiṁ yeva attabhāve dukkhavūpasamanaṁ diṭṭhadhammanibbānaṁ. Paramaṁ uttamaṁ diṭṭhadhammanibbānanti **paramadiṭṭhadhammanibbānaṁ,** taṁ patto hotīti attho. **Pañcadhā āgatan**ti yathāvuttakāmaguṇasukhassa ceva catubbidharūpāvacarajjhānasukhassa ca vasena pāḷiyaṁ pañcappakārena āgataṁ. **Nibbānaṁ assādento**ti paramaṁ sukhaṁ nissaraṇanti maññanāya assādento.

"Imasmiṁ nibbāne patte na jāyati, na jīrati, na mīyatī"ti evampi **nibbānasmiṁ maññati.** "Ito paraṁ paramassāsabhūtaṁ natthī"ti gaṇhanto **nibbānato maññati.** Tayidaṁ nibbānaṁ mayā adhigataṁ, tasmā **"nibbānaṁ me"ti maññati.** Tatoyeva taṁ nibbānaṁ diṭṭhābhinandanāya abhinandati, ayaṁ tāvettha **diṭṭhimaññanā.** Tasmiṁyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato **taṇhāmānamaññanāpi** niddhāretabbā.

Yādisoti yathārūpo, yehi jegucchādisabhāvehi passitabboti attho. **Esā**ti ayaṁ. Tenassa attano suṇantānañca paccakkhasiddhatamāha. Asubhādisabhāvena saha vijjamānānaṁ rūpādidhammānaṁ kāyo samūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhā. **Tathā**ti tassa bhāvabhūtena paṭikūlatādippakārena. **Sabbamaññanā**ti pathavī-ādike

sarūpāvadhāraṇādivibhāgabhinne visaye pavattiyā anekavihitā sabbā taṇhāmaññanā.

Jegucchoti jigucchanīyo. Tenassa asubhājaññaduggandhapaṭikūlabhāvaṁ dasseti. **bhiduro**ti khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvo. Tenassa anicca-addhuvakhayavayapabhaṅgurasabhāvaṁ dasseti. **Ayan**ti sakkāyo. **Dukkho**ti na sukho. Tenassa kicchakasirābādhadukkhavuttitaṁ dasseti. **Apariṇāyako**ti pariṇāyakarahito. Tenassa attasuñña-asāravuttitaṁ dasseti. **Tan**ti sakkāyaṁ. **Paccanīkato**ti sabhāvapaṭipakkhato, subhaniccasukha-attāditoti attho. **Gaṇhan**ti gaṇhanto, tattha subhādigāhavasena abhinivisantoti attho.

Idāni tissopi maññanā upamāhi vibhāvetuṁ **"subhato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā mahāpariḷāhe vipulānatthāvahe ca aggimhi salabhassa patanaṁ subhasukhasaññāya, evaṁ tādise sakkāye salabhassa taṇhāmaññanāti imamatthaṁ dasseti **"subhato -pa- taṇhāya maññanā"**ti iminā.

Gūthādī kīṭako gūtharāsiṁ laddhā asampannepi tasmiṁ sampannākāraṁ pavattayamāno attānaṁ ukkaṁseti, evamanekādīnave ekantabhedini sakkāye niccasaññaṁ upaṭṭhapetvā sampattimadena tattha bālo mānaṁ jappetīti imamatthamāha **"niccasaññaṁ -pa- mānena maññanā"**ti.

Yathā bālo muddhadhātuko sammūḷho koci ādāse attano paṭibimbaṁ disvā "ayaṁ maññe ādāsasāmiko, yadi ahamimaṁ gahetvā tiṭṭheyyaṁ, anatthampi me kareyyā"ti chaḍḍetvā palāyanto tattha avijjamānameva kiñci vijjamānaṁ katvā gaṇhi, tathūpamo ayaṁ bālo sakkāye attattaniyagāhaṁ gaṇhantoti imamatthaṁ dīpeti **"attā -pa- diṭṭhiyā hoti maññanā"**ti iminā.

Sukhumaṁ mārabandhanaṁ vepacittibandhanatopi sukhumatarattā. Tenāha bagavā "aho sukhumataraṁ kho bhikkhave mārabandhanan"ti.

Bahunti ativiya, anekakkhattuṁ vā. **Vipphandamānopi sakkāyaṁ nātivattati** saṁsāraṁ nātivatthanato. Yathāha "ye te bhikkhave samaṇā sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññāpenti, te sakkāyaṁyeva anuparidhāvanti seyyathāpi sā gaddulabandhano"ti-ādi. Yathā hi

sattasupi ucchedavikappesu saṁsāranāyikānaṁ taṇhādiṭṭhīnaṁ pahānaṁ sambhavati, evaṁ sassatavikappesupīti kathañci pana diṭṭhigatikassa bhavavippamokkho. Tena vuttaṁ "sakkāyaṁ nātivattatī"ti.

Sa'soti so eso puthujjano. **Niccan**ti sabbakālaṁ.

Tanti tasmā sakkāyamalīnassa[1] jātiyādīnamanativattanato. **Asātato**ti dukkhato.

Passaṁ evamimanti asubhāniccadukkhānattasabhāvaṁ taṁ sakkāyaṁ vuttappakārena yathābhūtavipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya passanto. **Pahāyā**ti samucchedavasena sabbā maññanāyo pajahitvā. **Sabbadukkhā pamuccatī**ti sakalasmāpi vaṭṭadukkhato pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā

7. Adhippetassa atthassa aniyametvā vacanaṁ **uddeso,** niyametvā vacanaṁ **niddeso**ti āha **"yoti uddesavacanaṁ, soti niddesavacanan"**ti. **Sampiṇḍanattho**ti samuccayattho. Sampiṇḍanañca sabhāgatāvasena hotīti āha **"ārammaṇasabhāgenā"**ti, ārammaṇassa sabhāgatāya sadisatāyāti attho. **Sekkhaṁ dasseti** sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato, sekkhavisayattā ca tassa vacanassa.

Kenaṭṭhenāti yasmā ñāṇena araṇīyato attho sabhāvo, tasmā kenaṭṭhena kena sabhāvena kena lakkhaṇena sekkho nāma hotīti attho. Yasmā pana sekkhadhammādhigamena puggale sekkhavohārappavatti, tasmā **"sekkhadhammapaṭilābhato sekkho"**ti vuttaṁ. **Sekkhadhammā** nāma catūsu maggesu, heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sammādiṭṭhi-ādayo. Tenāha **"sekkhāya sammādiṭṭhiyā -pa-. Ettāvatā kho bhikkhu sekkho hotī"**ti. Evaṁ abhidhammapariyāyena sekkhalakkhaṇaṁ

---

1. Sakkāyamallīnassa (?)

dassetvā idāni suttantikapariyāyenapi taṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sikkhatī**ti iminā sikkhāttayasamaṅgī apariniṭṭhitasikkho sekkhoti dasseti. Tenāha **"sikkhatī"**ti-ādi. Sikkhāhi niccasamāyogadīpanatthaṁ cettha "sikkhati sikkhatī"ti āmeḍitavacanaṁ. Atha vā sikkhanaṁ sikkhā, sā etassa sīlanti **sekkho.** So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto tattha vā bhavoti **sekkho.** Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti **sekkho.**

Anulomapaṭipadāya paripūrakārīti yā sā sīlādikā vipassanantā dukkhanirodhagāminiyā lokuttarāya paṭipadāya anulomanato anulomapaṭipadā, tassā sampādanena paripūrakārīti. Idāni taṁ paṭipadaṁ puggalādhiṭṭhānena dassetuṁ **"sīlasampanno"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sīlasampanno**ti pātimokkhasaṁvarasīlena samannāgato, paripuṇṇapātimokkhasīlo vā. Pātimokkhasīlaṁ hi idha "sīlan"ti adhippetaṁ padhānabhāvato. Rūpādi-ārammaṇesu abhijjhādīnaṁ pavattinivāraṇasaṅkhātena manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ pidhānena **indriyesu guttadvāro.** Pariyesanādivasena bhojane pamāṇajānanena **bhojane mattaññū.** Vigatathinamiddho hutvā rattindivaṁ kammaṭṭhānamanasikāre yuttatāya **jāgariyānuyogamanuyutto.** Kathaṁ pana jāgariyānuyogo hotīti taṁ dassetuṁ **"pubbarattā -pa- viharatī"**ti vuttaṁ. Yathāha "kathañca pubbarattāpararattaṁ jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi cittaṁ parisodheti, rattiyā paṭhamaṁ yāmaṁ caṅkamena -pa- sodheti, evaṁ kho bhikkhu pubbarattāpararattaṁ jāgariyānuyogamanuyutto hotī"ti[1]. **Imasmiṁ panatthe**ti "maññati, na maññatī"ti ca vattabbabhāvasaṅkhāte atthe. **No puthujjano adhippeto** "appattamānaso, anuttaraṁ yogakkhemaṁ patthayamāno"ti ca vuttattā.

Sampayuttattā manasi bhavoti rāgo mānaso, mano eva mānasanti katvā cittaṁ **mānasaṁ,** anavasesato mānaṁ sīyati samucchindatīti

---

1. Abhi 2. 258 piṭṭhe.

aggamaggo **mānasaṁ,** tannibbattattā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. **Janesutā**ti jane sakalasattaloke vissuta, patthaṭayasāti attho.

Natthi ito uttaranti **anuttaraṁ.** Taṁ pana sabbaseṭṭhaṁ hontaṁ ekantato sadisarahitameva hoti, tasmā vuttaṁ **"anuttaranti seṭṭhaṁ, asadisanti attho"**ti. **Patthayamānassā**ti taṇhāyantassa. **Pajappitānī**ti mānajappanāni. Yasmiṁ hi vatthusmiṁ taṇhāyanā patthayamānamaññanā sambhavati, tasmiṁ yeva "seyyohamasmī"ti-ādīni pajappitāni sambhavantīti adhippāyo. **Pavedhitan**ti parivāsitaṁ. **Pakappitesū**ti taṇhādiṭṭhikappehi parikappitesu ārammaṇesu. **Sotan**ti kilesasotaṁ. Tasmiṁ hi chinne itarasotaṁ chinnamevāti. **Viddhastan**ti vināsitaṁ. Tañca kho lomahaṁsamattampi asesetvāti dassento āha **"vinaḷīkatan"**ti, vigatāvasesaṁ katanti attho. Adhimuttiyā idhādhippetapatthanā pākaṭā hotīti **"tanninno"**ti-ādi vuttaṁ, na pana kusalacchandassa adhimuttibhāvato. **Adhimuccanto**ti okappento.

Sabbākāraviparītāyāti "subhaṁ sukhaṁ niccan"ti-ādīnaṁ sabbesaṁ attanā gahetabbākārānaṁ vasena tabbiparītatāya, anavasesato dhammasabhāvaviparītākāragāhiniyāti attho. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenā**ti asampajānanamicchājānanāni viya na dhammasabhāvaṁ appatvā nāpi atikkamitvā, atha kho avirajjhitvā dhammasabhāvassa abhimukhabhāvappattiyā abhivisiṭṭhena ñāṇena, ñātapariññādhiṭṭhānāya tīraṇapariññāya pahānapariññekadesena cāti attho. Tenāha **"pathavīti -pa- vuttaṁ hotī"**ti. **Pathavībhāvan**ti pathaviyaṁ abhiññeyyabhāvaṁ. Lakkhaṇapathavī hi idhādhippetā, pariññeyyabhāvo panassā **"aniccātipī"**ti-ādinā gahitoti. **Abhiññatvā**ti ñātatīraṇapahānapariññāhi heṭṭhimamaggañāṇehi ca abhijānitvā. **Māmaññī**ti appahīnānaṁ maññanānaṁ vasena māti maññatīti mā, pahīnānaṁ pana vasena na maññatīti amaññī, mā ca so amaññī ca māmaññīti evamettha padavibhāgato attho veditabbo. Tattha yena bhāgena amaññī, tena maññīti na vattabbo. Yena pana bhāgena maññī, tena amaññīti na vattabboti evaṁ paṭikkhepappadhānaṁ atthaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ **"maññī ca na maññī ca na vattabbo"**ti vuttaṁ. Paṭikkhepappadhānatā

cettha labbhamānānampi maññanānaṁ dubbalabhāvato veditabbā. Tenevāha **"itarā pana tanubhāvaṁ gatā"**ti. **Mā**ti ca nipātapadametaṁ, anekatthā ca nipātāti adhippāyena **"etasmiñhi atthe imaṁ padaṁ nipātetvā vuttan"**ti vuttaṁ. **Nipātetvā**ti ca pakati-ādivibhāganiddhāraṇe anumānanayaṁ muñcitvā yathāvutte atthe paccakkhatova dassetvāti attho. **Puthujjano viyā**hi etenassa uparimaggavajjhataṇhāmānavasena maññanā na paṭikkhittāti dīpeti.

Atha vā **mā maññī**ti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṁ "mā randhayuṁ, mā jīrī"ti-ādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṁ hoti. Yathā hi puthujjano sabbaso appahīnamaññanattā "maññati"cceva vattabbo, yathā ca khīṇāsavo sabbaso pahīnamaññanattā na maññati eva, na evaṁ sekkho. Tassa hi ekaccā maññanā pahīnā, ekaccā appahīnā, tasmā ubhayabhāvato ubhayathāpi na vattabbo. Nanu ca ubhayabhāvato ubhayathāpi vattabboti? Na. Yā hi appahīnā, tāpissa tanubhāvaṁ gatāti tāhipi so na maññeyya vibhūtatarāya maññanāya abhāvato, pageva itarāhi. Tenāha bhagavā "mā maññī"ti. Tena vuttaṁ "mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṁ 'mā randhayuṁ, mā jīrī"ti-ādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṁ hotī"ti. Ayañcassa amaññanā vatthuno pariññeyyattā, na asekkhassa viya pariññātattā. Yaṁ hi ekantato parijānitabbaṁ parijānituṁ sakkā, na tattha tabbidhure viya puthujjanassa maññanā sambhavanti. Tenāha **"pariññeyyaṁ tassāti vadāmī"**ti.

Okkantaniyāmattāti anupaviṭṭhasammattaniyāmattā, otiṇṇamaggasotattāti attho. **Sambodhiparāyaṇattā**ti uparimaggasambodhipaṭisaraṇattā, tadadhigamāya ninnapoṇapabbhārabhāvatoti attho. Ubhayenapi tassa avassaṁbhāvinī sesapariññāti dasseti. **Pariññeyyan**ti parijānitabbabhāvena ṭhitaṁ, pariññātuṁ vā sakkuṇeyyaṁ. Tappaṭipakkhato **apariññeyyaṁ. Puthujjanassa viyā**ti etena idhādhippetaputhujjanassa pariññeyyabhāvāsaṅkā eva natthi anadhikāratoti dasseti. **"Mā bhinandī"**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. **Sabhāgo** diṭṭhasaccatādisāmaññena. Ārakā kilesehi arahanti padassa niruttinayena atthaṁ vatvā taṁ pāḷiyā samānento **"vuttañcetan"**ti-ādimāha. Tattha **pāpakā**ti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakā, sāvajjaṭṭhena akosallasambhūtaṭṭhena **ca akusalā,** saṁkilesaṁ arahanti, tattha vā niyuttāti **saṁkilesikā,** punabbhavassa karaṇasīlā, punabbhavaphalaṁ arahantīti vā **ponobhavikā,** saha darathena pariḷāhena pavattantīti **sadarā,** dukkho kaṭuko, dukkhamo vā vipāko etesanti **dukkhavipākā,** anāgate jātiyā ceva jarāmaraṇānañca vaḍḍhanena **jātijarāmaraṇiyā**ti evametesaṁ padānaṁ attho veditabbo. Kāmañcāyaṁ suttantavaṇṇanā, abhidhammanayo pana nippariyāyoti tena dassento **"cattāro āsavā"**ti-ādimāha. **Samucchinnā paṭippassaddhā**ti na kevalaṁ samucchinnā eva, atha kho paṭippassaddhāpīti maggakiccena sadisaṁ phalakiccampi niddhāreti.

Sīlavisodhanādinā garūnaṁ paṭipattiyā anukaraṇaṁ **garusaṁvāso.** Ariyamaggapaṭipatti eva **ariyamaggasaṁvāso. Dasa ariyāvāsā** nāma pañcaṅgavippahīnatādayo. Ye sandhāya vuttaṁ—

> "Dasayime bhikkhave ariyāvāsā ye ariyā āvasiṁsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, panuṇṇapaccekasacco, samavayasaṭṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño. Ime kho bhikkhave dasa ariyāvāsā"ti[1].

Vussatīti vā vusitaṁ, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṁ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **"vusitavā"**ti vutto. **Karaṇīyan**ti pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṁ pana yasmā catūhi maggehi catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhanti veditabbaṁ. Tenāha **"catūhi**

---

1. Aṁ 3. 279 piṭṭhe.

maggehi karaṇīyan"ti. **Sammā vimuttassā**ti aggamaggaphalapaññāhi samucchedapaṭippassaddhīnaṁ vasena suṭṭhu vimuttassa. **Santacittassā**ti tato eva sabbakilesadarathapariḷāhānaṁ vūpasantacittassa. Bhinnakilesassa khīṇāsavassa **bhikkhuno. Katassa** pariññādikiccassa **paṭicayo** puna karaṇaṁ **natthi,** tato **eva karaṇīyaṁ na vijjati** na upalabbhati.

Bhārāti osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Vuttaṁ hi "bhārā have pañcakkhandhā"ti-ādi[1]. Attano yonisomanasikārā yattanti **attupanibandhaṁ,** sasantānapariyāpannattā attānaṁ **avijahanaṁ.** Tayidaṁ yadipi sabbasmiṁ anavajjadhamme sambhavati, akuppasabhāvāparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayaṁ, netaresūti dassento āha **"attano paramatthaṭṭhena cā"**ti, uttamaṭṭhabhāvenāti attho.

Suttantanayo nāma pariyāyanayoti nippariyāyanayena saṁyojanāni dassento **"bhavarāga-issāmacchariyasaṁyojanan"**ti āha, na pana "rūparāgo"ti-ādinā. **Bhavesu saṁyojantī**ti kilesakammavipākavaṭṭānaṁ paccayo hutvā nissarituṁ appadānavasena bandhanti. Satipi hi aññesaṁ tappaccayabhāve na vinā saṁyojanāni tesaṁ tappaccayabhāvo atthi, orambhāgiya-uddhambhāgiyasaṅgahitehi ca tehi taṁtaṁbhavanibbattakakammaniyamo bhavaniyamo ca hoti, na ca upacchinnasaṁyojanassa katānipi kammāni bhavaṁ nibbattentīti tesaṁyeva saṁyojanaṭṭho daṭṭhabbo.

Sammā aññāyāti ājānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṁ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, taṁ tathā jānitvā. **Cittavimutti** sabbassa cittasaṁkilesassa vissaggo. **Nibbānādhimutti** nibbāne adhimuccanaṁ tattha ninnapoṇapabbhāratā. **Tan**ti pathavī-ādikaṁ. **Pariññātaṁ, na** puthujjanassa viya apariññātaṁ, sekkhassa viya pariññeyyaṁ vā. **Tasmā**ti pariññātattā.

Catutthapañcamachaṭṭhavārā tattha tattha kilesanibbānakittanavasena pavattattā **nibbānavārā** nāma. Tattha pathavī-ādīnaṁ pariññātattā amaññanā, sā pana pariññā rāgādīnaṁ khayena siddhāti imassa atthassa dīpanavasena pāḷi pavattāti dassento **"pariññātaṁ tassāti sabbapadehi yojetvā**

1. Saṁ 2. 22 piṭṭhe.

puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbaṁ. Esa nayo itaresū"ti āha. Tattha **itaresū**ti pañcamachaṭṭhavāresu. Yadi evaṁ kasmā pāḷi evaṁ na dissatīti āha **"desanā pana ekattha vuttaṁ sabbattha vuttameva hotīti saṁkhittā**"ti.

Na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso appahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi soti. **Bāhiraka**ggahaṇaṁ cettha tathābhāvasseva tesu labbhanato, na tesu eva tathābhāvassa labbhanato. Idāni yā sā "pariññātaṁ tassā"ti sabbapadehi yojanā vuttā, taṁ vināpi nibbānavāra-atthayojanaṁ dassetuṁ **"yathā cā**"ti-ādi vuttaṁ. Tattha **maññanaṁ na maññatī**ti maññanā nappavattatīti attho. Maññanāya maññitabbattepi tassā vatthu-antogadhattāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yadipi pariññātapadaṁ aggahetvā nibbānavāradesanā pavattā, evampi "khayā"ti-ādipadehi pariññāsiddhi eva pakāsīyatīti ko tesaṁ visesoti codanaṁ sandhāyāha **"ettha cā**"ti-ādi. **Maggabhāvanāpāripūridassanatthaṁ vutto,** maggakiccantā hi pariññāyoti adhippāyo. **Itare -pa- veditabbā** vītarāgādikittanatoti. **Dvīhi vā kāraṇehī**ti yathāvuttakāraṇadvayena. **Assā**ti khīṇāsavassa. **Ayaṁ viseso**ti idāni vuccamāno viseso. Yadipi khīṇāsavo ekantena vītarāgo vītadoso vītamoho eva ca hoti, yāya pana pubbabhāgapaṭipadāya vītarāgatādayo savisesāti vattabbataṁ labhanti, taṁ dassento **"tīsu hī**"ti-ādimāha. "Ratto atthaṁ na jānātī"ti-ādinā[1] rāge ādīnavaṁ passato "rāgo ca nāma sukhābhisaṅgena uppajjati, sukhañca vipariṇāmato dukkhaṁ, pageva itaran"ti sahetuke rāge ādīnavadassanaṁ dukkhānupassanāya nimittaṁ, dukkhānupassanā ca paṇidhiyā paṭipakkhabhāvato appaṇihitavimokkhaṁ paripūretīti āha **"rāge -pa- vītarāgo hotī**"ti. Tathā "duṭṭho atthaṁ na jānātī"ti-ādinā[2] dose ādīnavaṁ passato "doso ca nāma dukkhaṁ paṭicca uppajjati, tañca ubhayaṁ anavaṭṭhitaṁ ittaraṁ pabhaṅgū"ti sahetuke dose ādīnavadassanaṁ aniccānupassanāya nimittaṁ, aniccānupassanā ca niccanimittādīnaṁ paṭipakkhabhāvato animittavimokkhaṁ paripūretīti āha **"dose -pa- hotī**"ti. Tathā

1. Khu 10. 12, 32 piṭṭhe. 2. Khu 1. 252 piṭṭhe.

"mūḷho atthaṁ na jānātī"ti-ādinā[1] mohe ādīnavaṁ passato "moho nāma yathāsabhāvaggahaṇassa paribbhamanto"ti mohassa vikkhambhanaṁ anattānupassanāya nimittaṁ, anattānupassanāya ca attābhinivesassa paṭipakkhabhāvato suññataṁ vimokkhaṁ paripūretīti āha **"mohe -pa- vītamoho hotī"**ti.

Evaṁ santeti yadi vītarāgatādayo vimokkhavibhāgena vuttā, evaṁ sante. **Tasmā**ti yasmā vimokkhamukhavimokkhānaṁ vasena niyametvā na vuttaṁ, tasmā. Yaṁ kiñci arahato sambhavantaṁ vibhajitvā vuccatīti vārattayadesanā katāti imamatthaṁ dasseti **"yaṁ arahato"**ti-ādinā.

Evaṁ vimuttivibhāgena khīṇāsavassa vibhāgaṁ vārattayadesanānibandhanaṁ dassetvā idāni avibhāgenapi tattha pariññāvisayassa anusayavisayassa ca vibhāgaṁ tassa nibandhanaṁ dassento **"avisesenā"**ti-ādimāha. Tattha upekkhāvedanā visesato saṅkhāradukkhaṁ sammohādhiṭṭhānanti vuttaṁ **"saṅkhāra -pa- moho"**ti. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Yehi[2] guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati "tathāgato"ti ayaṁ samaññā pavattā, taṁdassanatthaṁ **"aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato"**ti-ādi vuttaṁ. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha—

"Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino.
Guṇena nāmamuddheyyaṁ, api nāmasahassato"ti[3].

Tathā āgatoti ettha ākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti paṭipādagamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho "tathalakkhaṇaṁ

---

1. Khu 1. 252 piṭṭhe.
2. Sī-Ṭī Abhinava 1. 246; Aṁ-Ṭī 1. 125 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

āgato"ti-ādīsu[1] viya, nāpi kāyagamanādi-attho "āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṁ giribbajan"ti-ādīsu[2] viya. Tattha yadākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho tathā-saddo, taṁ karuṇāppadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṁ āgamanapaṭipadaṁ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṁtaṁsaddānaṁ ekantasambandhabhāvato **"yathā sabbaloke -pa- āgatā"**ti sādhāraṇato vatvā puna taṁ paṭipadaṁ **mahāpadānasuttā**dīsu[3] sambahulaniddesena supākaṭānaṁ āsannānañca vipassī-ādīnaṁ channaṁ sammāsambuddhānaṁ vasena dassento **"yathā vipassībhagavā"**ti-ādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikārachandānaṁ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyapaṇidhāna mahāpaṇidhānena. Sabbesaṁ hi sammāsambuddhānaṁ kāyapaṇidhānaṁ imināva nīhārena samijjhatīti.

Evaṁ mahābhinīhāravasena "Tathāgato"ti padassa atthaṁ vatvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṁ **"atha vā yathā vipassī bhagavā -pa- yathā Kassapo bhagavā dānapāramiṁ pūretvā"**ti-ādi vuttaṁ. Imasmiṁ pana ṭhāne suttantikānaṁ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṁ pāramīkathā vattabbā, sā pana sabbākārasampannā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**[4] vitthārato niddiṭṭhā, tasmā atthikehi tattha vuttanayeneva veditabbā. Yathā pana pubbe vipassī-ādayo sammāsambuddhā abhinīhārasampattiyaṁ patiṭṭhāya suvisuddhāya paṭipadāya anavasesato sammadeva sabbā pāramiyo paripūresuṁ, evaṁ amhākampi bhagavā paripūresīti imamatthaṁ sandhāyāha **"samattiṁsapāramiyo pūretvā"**ti. Satipi aṅgapariccāgādīnaṁ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **"pañca mahāpariccāge"**ti visuṁ gahaṇaṁ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṁ nayanapariccāgaggahaṇampi kataṁ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇañca kataṁ.

Gatapaccāgatikavattapūraṇādikāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṁ abhiññāsamāpattinipphādanaṁ **pubbayogo,** dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanaṁ

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47, 50; Saṁ-Ṭṭha 2. 265; Aṁ-Ṭṭha 1. 80, 83; Udāna-Ṭṭha 112, 113; Itivuttaka-Ṭṭha 111, 112; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Buddhavaṁsa- Ṭṭha 18. 19; Mahāniddesa-Ṭṭha 153, 155 piṭṭhesu.
2. Vi 3. 55 piṭṭhe.
3. Dī 2. 2 piṭṭhe.
4. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 269 piṭṭhe.

pubbacariyā, sā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo,** dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṁsāranibbānesu ādīnavānisaṁsānañca vibhāvanavasena sattānaṁ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṁ,** ñātīnaṁ atthacariyā **ñātatthacariyā,** sāpi karuṇāya vaseneva[1]. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatañāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā,** sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṁ visuṁ gahaṇaṁ. **Koṭī**ti pariyanto, ukkaṁsoti attho.

Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvā**ti uppādetvā. **Brūhetvā**ti vaḍḍhetvā. **Satipaṭṭhānā**diggahaṇena āgamanapaṭipadaṁ matthakaṁ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā **satipaṭṭhānā**dayo daṭṭhabbā. Ettha ca "yena abhinīhārenā"ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṁ dasseti, "dānapāramī"ti-ādinā majjhaṁ, "cattāro satipaṭṭhāne"ti-ādinā pariyosānanti veditabbaṁ.

Sampatijātoti muhuttajāto manussānaṁ hatthato muttamatto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattaṁ hi mahāsattaṁ paṭhamaṁ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṁsu, tesaṁ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṁ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṁsu, manussānaṁ hatthato muccitvā pathaviyaṁ patiṭṭhitoti. **Yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṁ. **Setamhi chatte**ti dibbasetacchatte. **Anudhārīyamāne**ti dhārīyamāne. Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi vuttānevāti daṭṭhabbaṁ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavālabījanī-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṁ, chattādīniyeva ca tadā paññāyiṁsu, na chattādiggāhakā. **Sabbā ca disā**ti dasapi disā. Nayidaṁ sabbadisāvilokanaṁ sattapadavītihāruttarakālaṁ daṭṭhabbaṁ. Mahāsatto hi manussānaṁ hatthato muccitvā

1. Karuṇāyanavaseneva (Ka)

puratthimadisaṁ olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā "mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro"ti āhaṁsu. Evaṁ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṁ adisvā "ayaṁ uttarā disā"ti tattha sattapadavītihārena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṁ. **Aggo**ti sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṁ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti imasmiṁ attabhāve pattabbaṁ arahattaṁ byākāsi.

Anekesaṁ visesādhigamānaṁ pubbanimittabhāvenāti saṁkhittenavuttamatthaṁ **"yañhī"**ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthā**ti—

"Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṁ,
Chattaṁ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā"ti[1]—

imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇañāṇanti āha **"sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilobhassā"**ti. **Tathā ayaṁ bhagavāpi gato -pa- pubbanimittabhāvenā**ti etena abhijātiyaṁ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṁ sādhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marū**ti devā. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṁ disaṁ vilokesi, evaṁ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahosīti. **Samā**ti vā viloketuṁ[2] yuttā, visamarahitāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṁ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

Evaṁ "tathā gato"ti kāyagamanaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṁ niddisitvā idāni ñāṇagamanaṭṭhena taṁ dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādimāha. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā

1. Khu 1. 386 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Samāti vā sadisiyo (Ka)

hi dhammā idha nekkhammaṁ, na pabbajjādayo, "paṭhamajjhānan"ti[1] ca vadanti. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṁ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṁ pahāya-saddo. Kāmacchandādippahānahetukaṁ "gato"ti hettha vuttaṁ gamanaṁ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyatīti. Esa nayo **padāletvā**ti-ādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṁ katvā manasikaraṇena[2] upaṭṭhita-ālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṁ yāthāvanicchayena. "Sappaccayanāmarūpavavatthānenā"tipi vadanti.

Evaṁ kāmacchandādinīvaraṇappahānena "abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā[3] vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṁ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṁ dassetuṁ **"ñāṇenā"**ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṁ hi vinibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṁ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha "anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṁ samadhigamo"ti samāpattivipassanānaṁ arativinodana-avijjāpadālanādīni upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṁ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha **"nīvaraṇakavāṭaṁ ugghāṭetvā"**ti. "Rattiṁ anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī"ti[4] vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha **"vitakkavicāradhūman"**ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānupacāreyeva dukkhaṁ, catutthajjhānupacāre ca sukhaṁ pahīyati, atisayappahānaṁ pana sandhāyāha **"catutthajjhānena sukhadukkhaṁ pahāyā"**ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṁ aniccataṁ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṁ nāmaṁ. **Niccasaññan**ti saṅkhatadhammesu "niccā sassatā"ti evaṁpavattamicchāsaññaṁ. Saññāsīsena

---

1. Paṭhamajjhānenāti (Sī-Ṭī Abhinava 1. 307; Aṁ-Ṭī 1. 128 piṭṭhesu.)
2. Manasikārena (Sī-Ṭī Abhinava 1. 307 piṭṭhe.)
3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.
4. Ma 1. 197 piṭṭhe.

diṭṭhicittānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. **Virāgānupassanāyā**ti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṁ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṁ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṁ anupassanā **nirodhānupassanā.** Tenevāha "nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī"ti. Muccitukamyatā hi ayaṁ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā.** Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṁ. **Ādānan**ti niccādivasena gahaṇaṁ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṁ vasena ekattaggahaṇaṁ **ghanasaññā. Āyūhanaṁ** abhisaṅkharaṇaṁ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññan**ti thirabhāvaggahaṇaṁ. **Nimittan**ti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṁ saviggahaggahaṇaṁ. **Paṇidhin**ti rāgādipaṇidhiṁ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesan**ti attānudiṭṭhiṁ.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṁ **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesan**ti asāresu sāraggahaṇavipallāsaṁ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Keci pana "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānanti-ādinā[1] pavattasaṁsayāpatti **sammohābhiniveso"**ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṁ **ālayābhiniveso.** "Ālayaratā ālayasammuditā"ti[2] vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhiniveso**ti keci. "Evaṁvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyantī"ti pavattaṁ ñāṇaṁ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṁ, nibbānaṁ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā,** gotrabhū. **Saṁyogābhinivesan**ti saṁyujjanavasena saṅkhāresu nivisanaṁ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhakilese apekkhitvā vuttaṁ, aññathā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṁ heṭṭhimamaggavajjhe

---

1. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

apekkhitvā vuttaṁ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhaḷattaṁ kathinabhāvo. **Paggharaṇaṁ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena vāyunā taṁtaṁkalāpassa uddhumāyanaṁ, thaddhabhāvo[1] vā, taṁ **vitthambhanaṁ.** Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṁ kalāpantarabhūtehi samphuṭṭhabhāve taṁtaṁbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti yesaṁ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṁ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito, abyāpitāva asamphuṭṭhatāti yasmiṁ kalāpe bhūtānaṁ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṁ.** Tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese**[2] "asamphuṭṭhaṁ catūhi mahābhūtehī"ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṁ.** Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṁ cetanāvasenetaṁ vuttaṁ **"saṅkhārānaṁ abhisaṅkharaṇalakkhaṇan"**ti. Tathā hi **suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge**[3] "cakkhusamphassajā cetanā"ti-ādinā cetanāva vibhattā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha "tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā"ti-ādi[4]. **Pharaṇaṁ** savipphārikatā. **Assaddhiye**ti asaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṁ. Esa nayo **kosajje**ti-ādīsu. **Upasamalakkhaṇan**ti kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṁ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṁsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṁ **paṭisaṅkhānaṁ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṁ visaṁvādanādikiccatāya lūkhānaṁ apariggāhakānaṁ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsitānaṁ sotārañca puggalaṁ parigganhātīti tassā **pariggāhalakkhaṇaṁ** vuttaṁ. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṁ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṁ ghaṭanaṁ hotīti sammākammantasaṅkhātāya viratiyā **samuṭṭhānalakkhaṇaṁ** daṭṭhabbaṁ. Sampayuttadhammānaṁ vā ukkhipanaṁ **samuṭṭhāpanaṁ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṁ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṁ vā jīvitindriyappavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṁ.** Sasampayuttadhammassa cittassa saṁkilesapakkhe patituṁ adatvā sammadeva paggaṇhanaṁ **paggaho.**

---

1. Thambhabhāvo (Dī-Ṭī 1. 105; Sī-Ṭī Abhinava 1. 310 piṭṭhesu.)
2. Abhi 1. 169 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 37 piṭṭhe. 4. Abhi 2. 112 piṭṭhe.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṁ **“saṅkhārānaṁ cetanālakkhaṇan”**ti. **Namanaṁ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanaṁ** pavattanaṁ. Āyatanānaṁ vasena hi āyasaṅkhātānaṁ cittacetasikānaṁ pavatti. **Taṇhāyahetulakkhaṇan**ti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesaṁ viseso.

Tathalakkhaṇaṁ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṁ anūnānadhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. Saddhāpaññā paggahāvikkhepātipi vadanti.

Khīṇoti kilese khepatīti **khayo,** maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo,** phalaṁ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassā**ti kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṁ** patiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānalakkhaṇaṁ** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṁ uppattihetutā. **Samodhanaṁ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṁ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṁ,** phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṁ.** Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṁ samosaṭā viya hontīti evaṁ vuttaṁ. Gopānasīnaṁ kūṭaṁ viya sampayuttānaṁ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṁ.** Tato, tesaṁ vā sampayuttadhammānaṁ uttari padhānanti **tatuttari,** paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyā**ti phalassa. Taṁ hi sīlādiguṇasārassa paramukkaṁsabhāvena **sāraṁ.** Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṁtaṁsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṁ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarapakāsanatthaṁ puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṁ brahmacariyan”ti, “nibbānogadhaṁ hi āvuso brahmacariyaṁ nibbānapariyosānan”ti[1] ca suttapadānaṁ vasena **“chandassa mūlalakkhaṇan”**ti-ādi vuttaṁ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṁsabhāvattā. **avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayā

1. Ma 1. 379 piṭṭhe.

sambhūtaṁ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṁ āgatabhāvo, anupavattanaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho,** na jātito jarāmaraṇaṁ na hoti, na ca jātiṁ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho.** Itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho,** yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṁ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho**ti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṁ paccayo na hoti, na ca avijjaṁ vinā saṅkhārā uppajjanti, yā yā avijjā yesaṁ yesaṁ saṅkhārānaṁ yathā yathā paccayo hoti, ayaṁ avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṁ sabbākārato jānāti passatīti sambandho. **Tenā**ti bhagavatā. Taṁ vibhajjamānanti yojetabbaṁ. **Tan**ti rūpāyatanaṁ. **Iṭṭhāniṭṭhādī**ti **ādi**-saddena majjhattaṁ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhattabahiddhātadubhayādibhedaṁ. **Labbhamānakapadavasenā**ti "rūpāyatanaṁ diṭṭhaṁ, saddāyatanaṁ sutaṁ, gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ mutaṁ, sabbaṁ rūpaṁ manasā viññātan"ti[1] vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati, rūpārammaṇaṁ iṭṭhaṁ aniṭṭhaṁ majjhattaṁ parittaṁ atītaṁ anāgataṁ paccuppannaṁ ajjhattaṁ bahiddhā diṭṭhaṁ viññātaṁ rūpaṁ rūpāyatanaṁ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṁ sappaṭighaṁ nīlaṁ pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi. Terasahi vārehī**ti rūpakaṇḍe[2] āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmiṁ ca vāre catunnaṁ catunnaṁ vavatthāpananayānaṁ vasena **"dvepaññāsāya nayehī"**ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca. **"Jānāmi abhiññāsin"**ti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo "diṭṭhaṁ sutaṁ mutan"ti-ādīsu[1] viya. **Na upaṭṭhāsī**ti attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṁsabhāvā yaṁpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgato**ti evaṁ padasambhavo veditabbo. Keci pana "niruttinayena pisodarādipakkhepena[3] vā dassi-saddassa lopaṁ, āgata-saddassa cāgamaṁ katvā **tathāgato"**ti vaṇṇenti.

---

1. Abhi 1. 201 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 162 piṭṭhe. 3. Pāṇinī 6. 3. 109 suttaṁ.

Niddosatāya **anupavajjaṁ.** Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṁ.** Apanetabbābhāvena **anadhikaṁ.** Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṁ. No aññathā**ti "tathevā"ti vuttamevatthaṁ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṁ bhāsitaṁ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṁ bhagavatā tathevāti aviparītadesanataṁ dasseti. **Gada-attho**ti etena tathaṁ gadatīti **tathāgato**ti da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato, gatan**ti ca kāyavācāpavattīti attho. **Tathā**ti ca vutte yaṁtaṁsaddānaṁ abyabhicārisambandhitāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti, kāyavacīkiriyānañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṁ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upatiṭṭhatīti imamatthaṁ dassento āha **"bhagavato hī"**ti-ādi. Imasmiṁ pana atthe tathāvāditāya **tathāgato**ti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha **"evaṁ tathākāritāya tathāgato"**ti.

Tiriyaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke "tiriyaṁ viya upari adho ca santi lokadhātuyo"ti vadanti, taṁ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā "puññamayaṁ, dānamayan"ti-ādīsu.

Nipātānaṁ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṁ atītatthañca vadatīti āha **"gatoti avagato atīto"**ti.

Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasaṁkilesanivattīnaṁ abhāvato yathā paṇidhānaṁ, tathā gato abhinīhārānurūpaṁ paṭipannoti **tathāgato.** Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānaṁ ukkaṁsādhigamena anāvaraṇañāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṁ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato.** Yasmā ca loke vidha-yutta-gata-ppakāra-saddā samānatthā dissanti. Tasmā yathāvidhā vipassī-ādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti

tathāgato, yathāyuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathāyuttoti **Tathāgato.** Atha vā yasmā saccaṁ tacchaṁ tathanti ñāṇassetaṁ adhivacanaṁ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **Tathāgato.** Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo.

Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassi-ādayo.
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena mato tathāgato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṁ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
Sayambhuñāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare.
Vicitrabhedaṁ tathameva dassanaṁ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṁ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano.
Guṇehi lokaṁ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato.
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgatoti[1].

---

1. Itivuttaka-Ṭṭha 133; Dī-Ṭī 1. 110 piṭṭhesupi.

Ārakattāti-ādīnaṁ padānaṁ attho **visuddhimagge**[1] buddhānussatisaṁvaṇṇanāya vuttanayeneva veditabbo. **Sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā**ti imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca[2] sabbaññutaññāṇato aññaṁ anāvaraṇañāṇaṁ, aññathā cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānīti vacanaṁ virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇañāṇabhāvadassanatthaṁ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṁ ñāṇaṁ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya Sabbaññutaññāṇaṁ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṁ. Yathāha **paṭisambhidāyaṁ**[3] "sabbaṁ saṅkhatāsaṅkhatamanavasesaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tatthāvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇan"ti-ādi, tasmā natthi nesaṁ atthato bhedo, ekantena cetaṁ evamicchitabbaṁ, aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṁ sāvaraṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṁ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṁ nappavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṁ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṁ, tassa cādhigamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati, na sakimeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṁ **paṭisambhidāyaṁ**[4] "vimokkhantikametaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṁ buddho"ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṁ samatthatā ahosīti.

Etthāha—kiṁ panidaṁ ñāṇaṁ pavattamānaṁ sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha—yadi tāva sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-ajjhattabahiddhādibhedena bhinnānaṁ

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
2. Itivuttaka-Ṭṭha 134 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Khu 9. 125 piṭṭhe.
4. Khu 9. 172 piṭṭhe.

saṅkhatadhammānaṁ asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṁ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṁ avekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati "sabbe dhammā anattā"ti vipassantānaṁ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi "sabbañeyyadhammānaṁ ṭhitalakkhaṇavisayaṁ vikapparahitaṁ sabbakālaṁ buddhānaṁ ñāṇaṁ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā 'caraṁ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito'ti idampi vacanaṁ suvuttaṁ hotī"ti vadanti, tesampi vuttadosānativatti. Ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya hi atītānāgatasammutidhammānaṁ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṁ siyā, tasmā sakiṁ yeva ñāṇaṁ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṁ visaye ñāṇaṁ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne neyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana "atthassa avisaṁvādanato ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṁ ananumānikaṁ saṁsayābhāvato. Saṁsayānubaddhaṁ hi loke anumānañāṇan"ti vadanti, tesampi taṁ na yuttaṁ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthassa avisaṁvādanena ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yaṁ hi taṁ sesaṁ, taṁ appaccakkhanti. Atha tampi paccakkhaṁ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṁ akāraṇaṁ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā"ti[1]. Na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā"ti[1]. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yaṁ kiñci bhagavatā ñātuṁ icchitaṁ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṁ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṁ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva ca sā icchitabbā "sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhāpaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapaṭibaddhā"ti[2] vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṁ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

---

1. Aṁ 1. 392 piṭṭhe. 2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṁ ñātuṁ icchitaṁ, tadā sakiṁyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṁ pavatteyyāti vuttadosānativattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṁ bhagavantānaṁ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṁ ekadhammārammaṇaṁ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṁ, anantañca ñāṇaṁ ñeyyaṁ viya. Vuttaṁ hetaṁ "yāvatakaṁ ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Ñeyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ ñeyyan"ti[1]. Evamekajjhaṁ, visuṁ, sakiṁ, kamena vā icchānurūpaṁ sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā sammāsambuddho.

Tanti yathāvuttaṁ pathavī-ādibhedaṁ. **Pariññātan**ti parito samantato sabbākārato ñātaṁ, taṁ parijānitabbabhāvaṁ kiñci asesetvā ñātanti attho. Ayameva hi attho "pariññātantan"ti imināpi padena pakāsitoti dassento **"pariññātantaṁ nāmā"**ti-ādimāha. **Tena tena maggena kilesappahānena viseso natthī**ti idaṁ taṁtaṁmaggavajjhakilesānaṁ buddhānaṁ sāvakānañca tena tena maggeneva pahātabbabhāvasāmaññaṁ sandhāya vuttaṁ, na sāvakehi buddhānaṁ kilesappahānavisesābhāvato. Tathā hi sammāsambuddhā eva savāsanakilese jahanti, na sāvakā. **Ekadesamevā**ti attano santānagatameva. Sasantatipariyāpannadhammapariññāmattenapi hi catusaccakammaṭṭhānabhāvanā samijjhati. Tenevāha "imasmiṁyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca paññapemī"ti-ādi[1]. **Aṇuppamāṇampi -pa- natthi,** yato chattiṁsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṁ mahāvajirañāṇaṁ pavattatīti vadanti.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 61; Aṁ 1. 357 piṭṭhesu.

Tathāgatavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā

13. **Purimataṇhā**ti purimataresu bhavesu nibbattā paccuppannattabhāvahetubhūtā taṇhā. Taggahaṇeneva ca atītaddhasaṅgahā avijjāsaṅkhārā saddhiṁ upādānena saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Etthā**ti "bhavā jātī"ti etasmiṁ pade. **Tena upapattibhavenā**ti "bhavā jātī"ti jātisīsena vutta-upapattibhavena. **Bhūtassā**ti nibbattassa. So pana yasmā satto nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"sattassā"**ti. **Evañca jānitvā**ti iminā **"bhūtassa jarāmaraṇan"**ti etthāpi "iti viditvā"ti idaṁ padaṁ ānetvā yojetabbanti dasseti.

Yadipi tebhūmakā upādānakkhandhā "yaṁ kiñci rūpan"ti-ādinā[1] ekādasasu okāsesu pakkhipitabbā sammasitabbā ca, te pana yasmā bhagavatā "kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṁ hoti, kiṁ paccayā jarāmaraṇan"ti-ādinā[2] paṭiccasamuppādamukhena sammasitā, paṭiccasamuppādo ca pavattipavattihetubhāvato purimasaccadvayameva hoti, tasmā tadabhisamayaṁ "maññanābhāvahetu paccayākārapaṭivedho"ti vibhāvento **"yaṁ bodhirukkhamūle -pa- dassento**ti āha. Saṁkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepā, atīte hetu-ādayo "hetu, phalan"ti evaṁ saṁkhippantīti vā saṅkhepā avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepa-saddo bhāgādhivacananti daṭṭhabbo. Tenāha **"koṭṭhāsāti attho"**ti. Te pana atīte hetusaṅkhepo, etarahi phalasaṅkhepo, etarahi hetusaṅkhepo, āyatiṁ phalasaṅkhepoti cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepo, taṁ **catusaṅkhepaṁ.** Hetuphalasandhi phalahetusandhi puna hetuphalasandhīti evaṁ tayo sandhī etassāti tisandhi, taṁ **tisandhiṁ.** Atītapaccuppannānāgatabhedā tayo addhā etassāti tiyaddho, taṁ **tiyaddhaṁ.** Sarūpato avuttāpi tasmiṁ tasmiṁ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atītahetu-ādīnaṁ vā pakārā ākārā, te ekekasaṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti vīsatākāro, taṁ **vīsatākāraṁ.**

---

1. Abhi 2. 1; Ma 1. 192 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 26; Saṁ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

Esa sabboti esa catusaṅkhepādipabhedo anavaseso paccayo. **Paccayalakkhaṇenā**ti paccayabhāvena attano phalassa paṭisandhiviññāṇassa paccayabhāvena, avinābhāvalakkhaṇenāti attho. Yathā hi taṇhaṁ vinā avijjādayo viññāṇassa paccayā na honti, evaṁ taṇhāpi avijjādike vināti. Ettha dukkhaggahaṇena viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṁ, bhavaggahaṇena ca taṇhāsaṅkhārupādānānaṁ gahitatā vuttanayā evāti na uddhaṭā.

Idāni te vīsati ākāre paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṁ **"evamete"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha[1] **purimakammabhavasmin**ti purime kammabhave, atītajātiyaṁ kammabhave kayiramāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṁ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṁ taṁ kammaṁ karonto dānūpakaraṇādisajjanādivasena yā purimacetanāyo, te saṅkhārā. Paṭiggāhakānaṁ pana hatthe deyyadhammaṁ patiṭṭhāpayato cetanā bhavo. Ekāvajjanajavanesu vā purimā cetanā āyūhanā saṅkhārā, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanā saṅkhārā. **Nikanti taṇhā**ti yaṁ kammaṁ karontassa upapattibhave tassa phalassa nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanaṁ upādānan**ti yaṁ kammabhavassa paccayabhūtaṁ "idaṁ kammaṁ katvā asukasmiṁ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī"ti-ādinā nayena pavattaṁ upagamanaṁ gahaṇaṁ parāmasanaṁ, idaṁ upādānaṁ nāma. **Cetanā bhavo**ti dvīsu atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne vuttacetanā, tatiye pana āyūhanasampayuttacetanā bhavo. **Iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṁ idha paṭisandhiyā paccayā**ti ime yathāvuttā mohādayo pañca dhammā atītakammabhavasiddhā etarahi paṭisandhiyā paccayabhūtāti attho.

Idha paṭisandhiviññāṇanti yaṁ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṁ viññāṇaṁ. **Okkanti nāmarūpan**ti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṁ okkanti āgantvā pavisantī viya, idaṁ nāmarūpaṁ. **Pasādo āyatanan**ti idaṁ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṁ. **Phuṭṭho phasso**ti yo ārammaṇaṁ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṁ phasso.

---

1. Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

vedayitaṁ vedanāti yaṁ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṁ vipākavedayitaṁ, sā vedanā. **Iti ime -pa- paccayā**ti ime viññāṇādayo pañca koṭṭhāsikā dhammā purimabhave katassa kammassa kammavaṭṭassa paccayā, paccayabhāvato taṁ paṭicca idha etarahi upapattibhavasmiṁ upapattibhavabhāvena vā hontīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānaṁ mohoti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle asammohaṁ dasseti. Daharassa hi cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti. **Kammakaraṇakāle**ti ca iminā sabbo kammassa paccayabhūto sammoho gahito, na sampayuttova. Sesaṁ vuttanayameva.

Padayojanāyāti "tasmā"ti-ādīnaṁ padānaṁ sambandhena saha. **Atthanigamanan**ti imasmiṁ aṭṭhamavāre desanatthanigamanaṁ. **Nandīti evaṁ vuttānaṁ sabbataṇhānan**ti "nandī dukkhassa mūlan"ti evaṁ nandanatthasāmaññato ekavacanena vuttānaṁ sabbataṇhānaṁ santānārammaṇasampayuttadhammappavatti-ākārādibhedena anekabhedānaṁ sabbāsaṁ taṇhānaṁ. **Khayavevacanānevā**ti samucchedapahānavevacanāneva. "Accantakkhayā"ti hi vuttaṁ. **Catumaggakiccasādhāraṇametan**ti catunnaṁ ariyamaggānaṁ pahānakiccassa sādhāraṇaṁ sāmaññato gahaṇaṁ etaṁ khayādivacananti attho. Tesaṁ pana maggānaṁ kamena pavattanaṁ kiccakameneva dassetuṁ **"virāgā"**ti-ādi vuttanti dassento **"tato -pa- yojetabban"**ti āha. Tathā satipi khayādisaddānaṁ pahānapariyāyabhāve pahātabbāya pana visayabhedabhinnāya taṇhāya anavasesato pahīnabhāvadīpanatthaṁ khayādipariyāyantaraggahaṇaṁ katanti dassento **"yā hī"**ti-ādimāha. Yathāvuttasañjānanādihetubhūtāya taṇhāya pahīnattā tappahānadīpanaṁ katvā vuccamānaṁ khayādivacanaṁ na kathañci dhammataṁ vilometīti vuttaṁ **"na kiñci virujjhatī"**ti.

Uttaravirahitanti attānaṁ uttarituṁ samatthattā uttarena adhikena virahitaṁ. Ayañcassa uttaravirahatā attano seṭṭhabhāvenāti āha **"sabbaseṭṭhan"**ti. Yathā sammā-saṁ-saddā "aviparītaṁ, sāman"ti imesaṁ padānaṁ atthaṁ vadanti, evaṁ pāsaṁsasobhanatthepīti āha **"sammā sāmañca bodhiṁ pasatthaṁ sundarañca bodhin"**ti. Bujjhi ettha paṭivijjhi cattāri ariyasaccāni, sabbampi vā neyyanti rukkho **bodhi,** bujjhati etenāti pana maggo **bodhi,**

tathā sabbaññutaññāṇaṁ, nibbānaṁ pana bujjhitabbato **bodhī**ti ayamettha sādhanavibhāgo daṭṭhabbo. Paṇṇattiyampi attheva bodhi-saddo "bodhirājakumāro"ti-ādīsu[1]. **Apare**ti sārasamāsācariyā. Ettha ca sa-upasaggassa bodhi-saddassa atthuddhāre anupasaggānaṁ udāharaṇe kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva.

Lokuttarabhāvato vā tatthāpi heṭṭhimamaggānaṁ viya tatuttarimaggābhāvato ca "siyā nu kho anuttarā bodhī"ti āsaṅkaṁ sandhāya taṁ vidhamituṁ **"sāvakānan"**ti-ādi vuttaṁ. Abhinīhārasampattiyā phalavisesabhūtehi ñāṇavisesehi ekaccehi sakalehi saddhiṁ samijjhamāno maggo ariyānaṁ taṁ taṁ ñāṇavisesādiṁ dento viya hotīti tassa asabbaguṇadāyakattaṁ vuttaṁ. Tena anaññasādhāraṇābhinīhārasampadāsiddhassa niratisayaguṇānubandhassa vasena arahattamaggo anuttarā bodhi nāma hotīti dasseti. Sāvakapāramiñāṇaṁ aññehi sāvakehi asādhāraṇaṁ mahāsāvakānaṁyeva āveṇikaṁ ñāṇaṁ. Paccekaṁ saccāni buddhavantoti **paccekabuddhā.** Nanu ca sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattaṁ vedanīyabhāvatoti? Saccaṁ, nayidamīdisaṁ paṭivedhaṁ sandhāya vuttaṁ, yathā pana sāvakā aññasannissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesaṁ dassanamaggassa anuppajjanato, yathā ca sammāsambuddhā aññesaṁ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā apariṇāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṁ **"paccekaṁ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā"**ti.

Itīti karīyati uccārīyatīti **itikāro,** iti-saddo. **Kāraṇattho** aniyamarūpenāti adhippāyo, tasmāti vuttaṁ hoti. Tenāha **"yasmā cā"**ti. Pubbe pana iti-saddaṁ pakāratthaṁ katvā "evaṁ jānitvā"ti vuttaṁ, idhāpi taṁ pakāratthameva katvā attho yujjati. Kathaṁ? **Viditvā**ti hi padaṁ hetu-atthe daṭṭhabbaṁ "paññāya cassa disvā"ti[2], "ghataṁ pivitvā balaṁ hotī"ti ca evamādīsu viya, tasmā pakāratthepi iti-sadde paṭiccasamuppādassa viditattāti ayaṁ attho labbhateva. **Paṭiccasamuppādaṁ viditvā**ti etthāpi hetu-atthe viditvā-sadde yathāvuttā atthayojanā yujjateva. Ettha ca paṭhamavikappe paṭiccasamuppādassa viditatthaṁ maññanābhāvassa

---

1. Ma 2. 277; Vi 4. 267 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 215 piṭṭhe.

kāraṇaṁ vatvā taṇhāmūlakassa paṭiccasamuppādassa dassitattā ettha taṇhāppahānaṁ sammāsambodhiyā adhigamanakāraṇaṁ uddhatanti dassitaṁ, tasmā **“pathaviṁ na maññatī”**ti-ādi nigamanaṁ daṭṭhabbaṁ. Dutiyavikappe pana paṭiccasamuppādavedanaṁ taṇhāppahānassa kāraṇaṁ vuttaṁ, taṁ abhisambodhiyā abhisambodhimaññanābhāvassāti ayamattho dassitoti ayametesaṁ dvinnaṁ atthavikappānaṁ viseso, tasmā “nandī dukkhassa mūlan”ti vuttaṁ.

Taṁ kuto labbhatīti codanaṁ sandhāyāha **“yattha yattha hī”**ti-ādi. **Sāsanayutti** ayaṁ sāsanepi evaṁ sambandho dissatīti katvā. Lokepi hi yaṁ-taṁ-saddānaṁ abyabhicārisambandhatā siddhā.

Evaṁ **abhisambuddhoti vadāmī**ti abhisambuddhabhāvassa gahitattā, asabbaññunā evaṁ desetuṁ asakkuṇeyyattā ca **“sabbaññutaññāṇaṁ dassento”**ti-ādimāha.

Vicitranayadesanāvilāsayuttanti puthujjanavārādivibhāgabhinnehi vicittehi tantinayehi, lakkhaṇakammataṇhāmaññanādivibhāgabhinnehi vicittehi atthanayehi, abhinandanapaccayākārādivisesāpadesasiddhena desanāvilāsena ca yuttaṁ. **Yathā te na jānanti, tathā desesī**ti imināpi bhagavato desanāvilāsaṁyeva vibhāveti. **Taṁyeva kira pathavin**ti ettha pathavīgahaṇaṁ upalakkhaṇamattaṁ āpādivasenapi, tathā “kīdisā nu kho idha pathavī adhippetā, kasmā ca bhūtarūpāniyeva gahitāni, na sesarūpānī”ti-ādināpi tesaṁ saṁsayuppatti niddhāretabbā. Atha vā **kathaṁ nāmidan**ti ettha **iti-**saddo pakārattho. Tena imasmiṁ sutte sabbāyapi tesaṁ saṁsayuppattiyā pariggahitatā daṭṭhabbā. **Antan**ti mariyādaṁ desanāya antaṁ paricchedanti[1] attho, yo anusandhīti vuccati. **Koṭin**ti pariyantaṁ, desanāya pariyosānanti attho. Ubhayena sutte ajjhāsayānusandhi yathānusandhīti vadati.

Antarākathāti kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṁ antarā aññā ekā kathā. **Vippakatā**ti aniṭṭhitā sikhaṁ appattā. **Taṅkhaṇānurūpenā**ti tasmiṁ khaṇe dhammasabhāyaṁ sannipatitānaṁ bhikkhūnaṁ ajjhāsayānurūpena. **Idan**ti idāni vuccamānaṁ mūlapariyāyajātakaṁ.

---

1. Antaraparicchedanti (Ka)

Disāpāmokkhoti paṇḍitabhāvena sabbadisāsu pamukhabhūto. **Brāhmaṇo**ti brahmaṁ aṇatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. **Tiṇṇaṁ vedānan**ti iruvedayajuvedasāmavedānaṁ. **Pāragū**ti atthaso byañjanaso ca pāraṁ pariyantaṁ gato. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena cāti **sanighaṇḍukeṭubhā,** tesaṁ. **Nighaṇḍū**ti rukkhādīnaṁ vevacanappakāsakaṁ satthaṁ. **Keṭubhan**ti kiriyākappavikappo, kavīnaṁ upakārāvahaṁ satthaṁ. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā,** tesaṁ, sikkhāniruttisahitānanti attho. **Itihāsapañcamānan**ti āthabbaṇavedaṁ catutthaṁ katvā "itiha asa, itiha asā"ti īdisavacanapaṭisaṁyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṁ. Padaṁ tadavasesañca byākaraṇaṁ kāyati ajjheti vedeti cāti **padako,** veyyākaraṇo. **Lokāyataṁ** vuccati vitaṇḍasatthaṁ. Mahāpurisānaṁ buddhādīnaṁ lakkhaṇadīpanagantho **mahāpurisalakkhaṇaṁ.** Tesu anūno paripūrakārīti **anavayo.**

Manteti vede. Yadipi vedo "manto, brahmaṁ, kappo"ti tividho, manto eva pana mūlavedo, tadatthavivaraṇaṁ brahmaṁ, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānaṁ kappo. Tena vuttaṁ "manteti, vede"ti. **Paṇḍitā**ti paññavanto. Tathā hi te puthupaññatāya **bahuṁ** sahassadvisahassādiparimāṇaṁ ganthaṁ pākaṭaṁ katvā **gaṇhanti** uggaṇhanti, javanapaññatāya **lahuṁ** sīghaṁ **gaṇhanti,** tikkhapaññatāya **suṭṭhu** avirajjhantā **upadhārenti,** satinepakkasampattiyā **gahitañca nesaṁ na vinassati** na sammussatīti. **Sabbampi sippan**ti aṭṭhārasavijjāṭṭhānādibhedaṁ sikkhitabbaṭṭhena sippanti saṅkhyaṁ gataṁ sabbaṁ bāhirakasatthaṁ mokkhāvahasammatampi na mokkhaṁ āvahatīti āha **"diṭṭhadhammasamparāyahitan"**ti. **Sampiṇḍitā hutvā**ti yathā mittā, tathā piṇḍitavasena sannipatitā hutvā. "Evaṁ gayhamāne ādinā virujjheyya, evaṁ antenā"ti cintentā ñātuṁ icchitassa atthassa pubbenāparaṁ aviruddhaṁ nicchayaṁ gahetuṁ asakkontā **na ādiṁ, na antaṁ addasaṁsu.**

Lomasānīti lomavantāni, ghanakesamassuvānīti attho. Kesāpi hi lomaggahaṇena gayhanti yathā "lomanakhaṁ phusitvā suddhi kātabbā"ti. Kaṇṇaṁ viyāti **kaṇṇaṁ,** paññā, tāya sutvā kātabbakiccasādhanato vuttaṁ **"kaṇṇavāti paññavā"**ti.

Yasmā sattānaṁ gacchante gacchante kāle āyuvaṇṇādiparikkhayo hoti, tasmā taṁ kālena kataṁ viya katvā vuttaṁ **"nesaṁ āyu -pa- khādatīti vuccatī"**ti.

Abhiññāyāti kusalādibhedaṁ khandhādibhedañca desetabbaṁ dhammaṁ, veneyyānañca āsayānusayacariyāvimutti-ādibhedaṁ, tassa ca nesaṁ desetabbappakāraṁ yāthāvato abhijānitvā. **Dhammaṁ desemī**ti diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānahitāvahaṁ saddhammaṁ kathayāmi. **No anabhiññāyā**ti yathā bāhirakā asammāsambuddhattā vuttavidhiṁ ajānantā yaṁ kiñci takkapariyāhataṁ vīmaṁsānucaritaṁ sayaṁpaṭibhānaṁ kathenti, evaṁ na desemīti attho. **Sanidānan**ti sakāraṇaṁ, veneyyānaṁ ajjhāsayavasena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittaṁ hetu-udāharaṇasahitañcāti attho. **Sappāṭihāriyan**ti sanissaraṇaṁ sappaṭiharaṇaṁ, paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā desemīti attho. Apare pana "yathārahaṁ iddhi-ādesanānusāsanipāṭihāriyasahitan"ti vadanti, anusāsanipāṭihāriyarahitā pana desanā natthīti. Hitūpadesanā **ovādo,** sā eva **anusāsanī.** Anotiṇṇavatthuvisayo vā **ovādo,** otiṇṇavatthuvisayā **anusāsanī.** Paṭhamūpadeso vā **ovādo,** itarā **anusāsanī. Alaṁ ca panā**ti yuttameva. **Niṭṭhamagamāsī**ti atthasiddhiṁ gatā.

Ayaṁ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni[1] pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṁ karissāma. Sā panāyaṁ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṁ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṁ** tāva pariyattiṁ nissāya mānuppādo, **payojanaṁ** mānamaddanaṁ. Vuttaṁ hi aṭṭhakathāyaṁ "sutapariyattiṁ -pa- ārabhī". Apica veneyyānaṁ pathavī-ādibhūtādibhedabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādi-ariyassa ca saddhiṁ hetunā

---

1. Dī-Ṭī 1. 188; Sī-Ṭī Abhinava 1. 475; Saṁ-Ṭī 1. 50; Aṁ-Ṭī 1. 52 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho **samuṭṭhānaṁ,** yathāvuttavibhāgāvabodho **payojanaṁ,** veneyyānaṁ hi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṁ puggalānaṁ saddhiṁ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgāvabodho **payojanaṁ.**

Apica **samuṭṭhānaṁ** nāma desanānidānaṁ. Taṁ sādhāraṇaṁ asādhāraṇanti duvidhaṁ. Tattha sādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṁ. Tattha **sādhāraṇaṁ ajjhattikasamuṭṭhānaṁ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṁ dhammadesanāya cittaṁ udapādi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "sattesu ca kāruññataṁ paṭicca buddhacakkhunā lokaṁ volokesī"ti-ādi[1]. Ettha ca hetāvatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṁsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṁ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṁ sabbaññutaññāṇaṁ dasabalañāṇādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāve vattabbāni. Sabbampi hi ñeyyadhammaṁ, tesaṁ desetabbappakāraṁ, sattānañca āsayānusayādiṁ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṁ vicittanayadesanaṁ pavattesīti. **Bāhiraṁ** pana **sādhāraṇaṁ samuṭṭhānaṁ** dasasahassabrahmaparivāritassa sahampatimahābrahmuṇo ajjhesanaṁ. Tadajjhesanuttarakālaṁ hi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṁ appossukkataṁ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṁ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāñāṇena idaṁ suttaṁ pavattitaṁ, tadubhayaṁ veditabbaṁ. **Bāhiraṁ** pana pañcasatānaṁ brāhmaṇajātikānaṁ bhikkhūnaṁ pariyattiṁ nissāya mānuppādanaṁ, vuttameva taṁ aṭṭhakathāyaṁ.

Payojanampi sādhāraṇaṁ asādhāraṇanti duvidhaṁ. Tattha **sādhāraṇaṁ** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṁ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha "etadatthā kathā, etadatthā mantanā"ti-ādi[2]. Eteneva ca saṁsāracakkanivatti saddhammacakkappavatti sassatādimicchāvādanirākaraṇaṁ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṁ kusalamūlasaṁropanaṁ apāyadvārapidahanaṁ saggamokkhadvāravivaraṇaṁ pariyuṭṭhānavūpasamanaṁ

1. Ma 1. 225; Saṁ 1. 139; Vi 3. 9 piṭṭhesu.
2. Vi 5. 289 piṭṭhe.

anusayasamugghātanaṁ "mutto mocessāmī"ti[1] purimapaṭiññā-avisaṁvādanaṁ tappaṭipakkhmāramanorathavisaṁvādanaṁ titthiyadhammanimmathanaṁ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnampi payojanānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Asādhāraṇaṁ** pana tesaṁ bhikkhūnaṁ mānamaddanaṁ. Vuttañcetaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**[2] "desanākusalo bhagavā mānabhañjanatthaṁ 'sabbadhammamūlapariyāyan'ti desanaṁ ārabhī"ti. Ubhayampetaṁ bāhiyameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisaṅkhātaṁ payojanaṁ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi veditabbā.

Apica veneyyānaṁ pathavī-ādibhūtādivibhāgabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādi-ariyassa ca saddhiṁ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānaṁ, imassa suttassa yathāvuttavibhāgāvabodho payojananti vuttovāyamattho. Veneyyānaṁ hi vuttappakārevisaye yathāvuttānaṁ puggalānaṁ saddhiṁ hetunā maññanāmaññanānaṁ vasena pavattivibhāgāvabodho imaṁ desanaṁ payojeti "tannipphādanaparāyaṁ desanā"ti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṁ phalaṁ, taṁ ākaṅkhitabbattā desakaṁ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā veneyyānaṁ sabbaso ekadesato ca maññanānaṁ appahānaṁ, tattha ca ādīnavādassanaṁ, niraṅkusānaṁ maññanānaṁ anekākāravohārassa sakkāye pavattivisesassa ajānanaṁ, tattha ca pahīnamaññanānaṁ paṭipattiyā ajānanaṁ, taṇhāmukhena paccayākārassa ca anavabodhoti evamādīni ca payojanāni idha veditabbāni.

Bhūmittayapariyāpannesu asaṅkhātadhammavippakatapariññādikiccasaṅkhātadhammānaṁ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṁ ajānantā asaddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāraparā saddhammassavanadhāraṇaparicayapaṭivedhavimukhā veneyyā imissā desanāya **bhājanaṁ. Piṇḍatthā** pana "assutavā"ti-ādinā ayonisomanasikārabahulīkāro akusalamūlasamāyogo olīyanātidhāvanāpariggato upāyavinibaddhānubrūhanā micchābhinivesasamannāgamo

1. Udāna-Ṭṭha 117; Itivuttaka-Ṭṭha 117 piṭṭhesu. 2. Ma-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

avijjātaṇhāparisuddhi vaṭṭattayānuparamo āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānāviyogo cetokhilacetovinibaddha-abhinandananīvaraṇasaṅgānatikkamo vivādamūlāpariccāgo anusayānupacchedo micchattānativattanaṁ taṇhāmūladhammasannissayatā akusalakammapathānuyogo sabbakilesapariḷāhasāraddhakāyacittatāti evamādayo dīpitā honti. "Pathaviṁ pathavito sañjānātī"ti-ādinā taṇhāvicaritaniddeso mānajappanā vipariyesābhiniveso saṁkileso sakkāyapariggaho bālalakkhaṇāpadeso vaṅkattayavibhāvanānuyogo bahukārapaṭipakkhadīpanā tividhanissayasaṁsūcanā āsavakkhayakathananti evamādayo dīpitā honti.

Soḷasahāravaṇṇanā

1. Desanāhāravaṇṇanā

Tattha ye upādānakkhandhadhamme upādāya pathavī-ādibhūtādibhedā paññatti, te paññattipaṭipādanabhāvena jātijarāmaraṇavisesanadukkhapariyāyena ca vuttā taṇhāvajjā tebhūmakadhammā **dukkhasaccaṁ,** maññanābhinandananandīpariyāyehi vuttā taṇhā **samudayasaccaṁ.** Ayaṁ tāva suttantanayo. Abhidhammanaye pana yathāvuttataṇhāya saddhiṁ "assutavā"ti-ādinā dīpitā avijjādayo, maññanāpariyāyena gahitā mānadiṭṭhiyo, bhavapadena gahito kammabhavo cāti sabbepi kilesābhisaṅkhārā **samudayasaccaṁ,** ubhinnaṁ appavatti **nirodhasaccaṁ,** ariyadhammaggahaṇena, pariññābhikkhu[1] sekkhābhiññāgahaṇehi, rāgādikhayavacanehi, sammāsambodhigahaṇena ca **maggasaccaṁ.** Keci pana taṇhakkhayādivacanehi nirodhasaccaṁ uddharanti, taṁ aṭṭhakathāya virujjhati tattha taṇhakkhayādīnaṁ maggakiccabhāvassa uddhaṭattā.

Tattha samudayena **assādo,** dukkhena **ādīnavo,** magganirodhehi **nissaraṇaṁ,** tesaṁ bhikkhūnaṁ mānabhañjanaṁ **phalaṁ,** tathā "yathāvuttavibhāgāvabodho"ti-ādinā vuttaṁ **"payojanañca,** tassa nipphattikāraṇattā desanāya vicittatā catunnaṁ puggalānaṁ yāthāvato sabhāvūpadhāraṇañca

1. Pariññākkhobhiññā (Ka)

upāyo, pathavī-ādīsu puthujjanādīnaṁ pavattidassanāpadesena pathavī-ādayo ekantato parijānitabbā, maññanā ca pahātabbāti ayamettha bhagavato **āṇattī**ti. Ayaṁ **desanā hāro.**

2. Vicayahāravaṇṇanā

Maññanānaṁ sakkāyassa avisesahetubhāvato, kassacipi tattha asesitabbato ca sabbagahaṇaṁ, sabhāvadhāraṇato nissattanijjīvato ca dhammaggahaṇaṁ, patiṭṭhābhāvato āveṇikahetubhāvato ca mūlaggahaṇaṁ, kāraṇabhāvato desanatthasambhavato ca pariyāyaggahaṇaṁ, sammukhabhāvato sampadānatthasambhavato ca "vo"ti vacanaṁ, tathārūpaguṇayogato abhimukhīkaraṇato ca "bhikkhave"ti ālapanaṁ, desetuṁ samatthabhāvato tesaṁ satuppādanatthañca "desessāmī"ti paṭijānanaṁ, desetabbatāya paṭiññātabhāvato, yathāpaṭiññañca desanato "tan"ti paccāmasanaṁ, sotabbabhāvato, savanatthassa ca ekantena nipphādanato "suṇāthā"ti vuttaṁ. Sakkātabbato, sakkaccakiriyāya eva ca tadatthasiddhito "sādhukan"ti vuttaṁ. Dhammassa manasikaraṇīyato tadadhīnattā ca sabbasampattīnaṁ "manasi karothā"ti vuttaṁ. Yathāpariññātāya desanāya paribyattabhāvato vitthāratthasambhavato ca "bhāsissāmī"ti vuttaṁ. Bhagavato sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabbavacanattā, tassa ca yathādhippetatthasādhanato "evan"ti vuttaṁ. Satthu uttamagāravaṭṭhānabhāvato, tattha ca gāravassa uḷārapuññabhāvato "bhante"ti vuttaṁ. Bhikkhūnaṁ tathākiriyāya nicchitabhāvato vacanālaṅkārato ca "kho"ti vuttaṁ. Savanassa paṭijānitabbato, tathā tehi paṭipannattā ca "paccassosun"ti vuttaṁ. Paccakkhabhāvato, sakalassapi ekajjhaṁ karaṇato "etan"ti vuttaṁ.

Vuccamānassa puggalassa lokapariyāpannattā lokādhārattā ca lokaṁ upādāya "idhā"ti vuttaṁ. Paṭivedhabāhusaccābhāvato pariyattibāhusaccābhāvato ca "assutavā"ti vuttaṁ. Puthūsu, puthu vā janabhāvato "puthujjano"ti vuttaṁ. Anariyadhammavirahato ariyadhammasamannāgamato ca "ariyānan"ti vuttaṁ. Ariyabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato "ariyānaṁ adassāvī"ti-ādi vuttaṁ. Asantadhammassavanato santadhammasamannāgamato sabbhi

pāsaṁsiyato ca “sappurisānan”ti vuttaṁ. Sappurisabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato “sappurisānaṁ adassāvī”ti-ādi vuttaṁ. Pathavīvatthukānaṁ maññanānaṁ, upari vuccamānānañca maññanānaṁ mūlakattā papañcasaṅkhānaṁ “pathaviṁ pathavito sañjānātī”ti vuttaṁ. Andhaputhujjanassa ahaṁkāramamaṁkārānaṁ katthacipi appahīnattā “pathaviṁ maññatī”ti-ādi vuttaṁ.

Pubbe aggahitattā, sāmaññato ca gayhamānattā, puggalassa pathavī-ādi-ārammaṇasabhāgatāya labbhamānattā ca “yopī”ti vuttaṁ. “Yo”ti aniyamena gahitassa niyametabbato paṭiniddisitabbato ca “so”ti vuttaṁ. Sātisayaṁ saṁsāre bhayassa ikkhanato kilesabhedanasambhavato ca “bhikkhū”ti vuttaṁ. Sikkhāhi samannāgamato sekkhadhammapaṭilābhato ca “sekkho”ti vuttaṁ. Manasā laddhabbassa arahattassa anadhigatattā adhigamanīyato ca “appattamānaso”ti vuttaṁ. Aparena anuttaraṇīyato, paraṁ anucchavikabhāvena uttaritvā ṭhitattā ca “anuttaran”ti vuttaṁ. Yogena bhāvanāya kāmayogādito ca khemaṁ sivaṁ anupaddavanti “yogakkheman”ti vuttaṁ. Chandappavattiyā ussukkāpattiyā ca “patthayamāno”ti vuttaṁ. Tadatthassa sabbaso sabba-iriyāpathavihārassa samathavipassanāvihārassa dibbavihārassa ca vasena “viharatī”ti vuttaṁ. Sekkhassa sabbaso abhiññeyyabhāvañceva pariññeyyabhāvañca ñāṇena abhibhavitvā jānanato “abhijānātī”ti vuttaṁ. Sekkhassa sabbaso appahīnamaññanatāya abhāvato “mā maññī”ti vuttaṁ. Sesaṁ vuttanayānusārena veditabbaṁ. Iminā nayena ito paraṁ sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Sakkā hi aṭṭhakathaṁ tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamattho viññūhi vibhāvetunti ativitthārabhayena na vitthārayimha. Iti anupadavicayato **vicayo hāro.**

3. Yuttihāravaṇṇanā

Sakkāyassa sabbamaññanānaṁ mūlabhāvo yujjati parikappamattakattā lokavicittassa. Bāhusaccadvayarahitassa andhaputhujjanabhāvo yujjati puthukilesābhisaṅkhārajananādisabhāvattā. Yathāvuttaputhujjanassa vā vuttappakārabāhusaccābhāvo yujjati tasmiṁ sati sabbhāvato. Tattha

assutavato puthujjanassa ariyānaṁ sappurisānañca adassāvitādi yujjati ariyakaradhammānaṁ ariyabhāvassa ca tena adiṭṭhattā appaṭipannattā ca. Tathā tassa pathaviyā "ahaṁ pathavī, mama pathavī, paro pathavī"ti sañjānanaṁ yujjati ahaṁkāramamaṁkārānaṁ sabbena sabbaṁ appahīnattā. Tathā sañjānato cassa pathaviṁ kammādikaraṇādivasena gahetvā nānappakārato maññanāpavatti yujjati saññānidānattā papañcasaṅkhānaṁ. Yo maññati, tassa apariññātavatthukatā yujjati pariññāya vinā maññanāpahānābhāvato. "Āpaṁ āpato sañjānātī"ti-ādīsupi eseva nayo. Apariyositasikkhassa appattamānasatā yujjati katakiccatābhāvato. Sekkhassa sato yogakkhemapatthanā yujjati tadadhimuttabhāvato. Tathā tassa pathaviyā abhijānanā yujjati pariññāpahānesu mattaso kāribhāvato. Tato eva cassa "mā maññī"ti vattabbatā yujjati vatthupariññāya viya maññanāpahānassapi vippakatabhāvato. Sekkhassa pathaviyā pariññeyyatā yujjati pariññātuṁ sakkuṇeyyattā sabbaso apariññātattā ca. "Āpaṁ āpato"ti-ādīsupi eseva nayo. Arahattādiyuttassa pathaviyādīnaṁ abhijānanā maññanābhāvo ca yujjati saṅkhātadhammattā, sabbaso kilesānaṁ pahīnattā, tato eva cassa vītarāgādibhāvo tato sammadeva ca paṭiccasamuppādassa paṭividdhatāti. Ayaṁ **yutti hāro.**

4. Padaṭṭhānahāravaṇṇanā

Tissopi maññanā sakkāyassa padaṭṭhānaṁ, maññanānaṁ ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṁ, sutadvayaviraho andhaputhujjanabhāvassa padaṭṭhānaṁ, so ariyānaṁ adassāvitāya padaṭṭhānaṁ, sā ariyadhammassa akovidatāya padaṭṭhānaṁ, sā ariyadhamme avinītatāya padaṭṭhānaṁ. "Sappurisānaṁ adassāvī"ti etthāpi eseva nayo. Saññāvipallāso maññanānaṁ padaṭṭhānaṁ. Saññānidānā hi papañcasaṅkhāti. Maññanāsu ca taṇhāmaññanā itaramaññanānaṁ padaṭṭhānaṁ "taṇhāgatānaṁ paritassitavipphanditan"ti[1], "taṇhāpaccayā upādānan"ti[2] ca vacanato, taṇhāgatasseva ca "seyyohamasmī"ti-ādinā mānajappanāsabbhāvato. Sabbāpi vā maññanā sabbāsaṁ maññanānaṁ

---

1. Dī 1. 36 piṭṭhe. 2. Ma 3. 109; Vi 3. 1 piṭṭhesu.

padaṭṭhānaṁ. "Upādānapaccayā taṇhā"ti hi vacanato diṭṭhipi taṇhāya padaṭṭhānaṁ, "ahamasmi brahmā mahābrahmā"ti[1] ādivacanato mānopi diṭṭhiyā padaṭṭhānaṁ. Tathā "asmīti sati itthaṁsmīti hoti, evaṁsmīti hoti, aññathāsmīti hotī"ti-ādivacanato mānassapi taṇhāya padaṭṭhānatā labbhateva. Sekkhā dhammā sappadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṁ. Asekkhā nippadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṁ. Kammabhavo ca jātiyā padaṭṭhānaṁ. Jāti jarāmaraṇassa padaṭṭhānaṁ. Paccayākārassa yathābhūtāvabodho sammāsambodhiyā padaṭṭhānanti. Ayaṁ **padaṭṭhāno hāro.**

5. Lakkhaṇahāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha mūlaggahaṇena mūlapariyāyaggahaṇena vā yathā taṇhāmānadiṭṭhiyo gayhanti, evaṁ dosamohādīnampi sakkāyamūladhammānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo sakkāyassa mūlabhāvena ekalakkhaṇattā. "Assutavā"ti iminā yathā tassa puggalassa pariyattipaṭivedhasaddhammānaṁ abhāvo gayhati, evaṁ paṭipattisaddhammassapi abhāvo gayhati saddhammabhāvena ekalakkhaṇattā. "Ariyānaṁ adassāvī"ti iminā ariyakaradhammānaṁ sabhāvabodhapaṭicchādako sammoho vutto, micchādiṭṭhi eva vā vuttā. Sā hi ariyānaṁ adassanakāmatādilakkhaṇā. "Ariyadhammassa akovido"ti iminā ariyadhammādhigamassa vibandhabhūtaṁ aññāṇaṁ. "Ariyadhamme avinīto"ti iminā ariyavinayābhāvo. So panatthato ariyavinaye appaṭipatti eva vāti tīhipi padehi yathāvuttavisayā micchādiṭṭhi vicikicchā ca gahitāva honti. Taggahaṇena ca sabbepi akusalā dhammā saṅgahitāva honti saṁkilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. "Sappurisānaṁ adassāvī"ti etthāpi eseva nayo.

"Pathaviṁ pathavito sañjānātī"ti idaṁ diṭṭhimaññanādīnaṁ saññāya kāraṇabhāvadassanaṁ. Tattha yathā saññā, evaṁ vitakkaphassāvijjā-ayonisomanasikārādayopi tāsaṁ kāraṇanti atthato tesampettha saṅgaho vutto hoti maññanānaṁ kāraṇabhāvena ekalakkhaṇattā. "Maññatī"ti iminā maññanākiccena taṇhāmānadiṭṭhiyo

1. Dī 1. 17; Dī 3. 24 piṭṭhesu.

gahitā tāsaṁ kilesasabhāvattā. Taggahaṇeneva vicikicchādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo kilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhāya hetusabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhākusalahetūnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo hetulakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhādiṭṭhīnaṁ āsavādisabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhāsavoghayogaganthanīvaraṇādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo āsavādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā "pathaviṁ maññatī"ti-ādinā pathavī-ādīnaṁ rūpasabhāvattā tabbisayānañca maññanānaṁ rūpavisayattā taggahaṇeneva sakalarūpakkhandhavisayāpi maññanā dassitā honti rūpavisayalakkhaṇena tāsaṁ ekalakkhaṇattā. Evaṁ cakkhāyatanādivisayāpi maññanā niddhāretabbā. "Apariññātan"ti pariññāpaṭikkhepena tappaṭibaddhakilesānaṁ pahānapaṭikkhepopi daṭṭhabbo maggakiccabhāvena pariññāpahānānaṁ ekalakkhaṇattā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṁ ekalakkhaṇā niddhāretabbāti. Ayaṁ **lakkhaṇo hāro.**

6. Catubyūhahāravaṇṇanā

Pathavī-ādīsu vatthūsu byañjanacchāyāya atthaṁ gahetvā dhammagambhīrataṁ asallakkhetvā asaddhammassavanādinā vañcitā hutvā saddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāravimukhā pathavī-ādīsu vatthūsu puthujjanasekkhāsekkhatathāgatānaṁ paṭipattivisesaṁ ajānantā ca veneyyā imissā desanāya **nidānaṁ.** Te "kathaṁ nu kho yathāvuttadosavinimuttā yathāvuttañca visesaṁ jānantā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparāyaṇā bhaveyyun"ti ayamettha bhagavato **adhippāyo.** Padanibbacanaṁ **niruttaṁ,** taṁ "evan"ti-ādinidānapadānaṁ, "sabbadhammamūlapariyāyan"ti-ādipāḷipadānañca aṭṭhakathāyaṁ, tassā līnatthavaṇṇanāyaṁ ceva vuttanayena suviññeyyattā ativitthārabhayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi,** tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi,** yo "kiriyākārakasambandho"ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṁtaṁanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi,** yā aṭṭhakathāyaṁ "pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi

yathānusandhī”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā nidānavaṇṇanāyaṁ vuttameva. **Nikkhepasandhi** catunnaṁ suttanikkhepānaṁ vasena veditabbo. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbo. Kasmā panettha mūlapariyāyasuttameva paṭhamaṁ nikkhittanti? Nāyamanuyogo katthaci nappavattati, apica yasmā maññanāmūlakaṁ sakkāyaṁ, sabbamaññanā ca tattha eva anekabhedabhinnā pavattati, na tassā savisayāya lesamattampi sāraṁ atthīti pathavī-ādivibhāgabhinnesu maññanāsu ca sātisayaṁ nibbedhavirāgasañjananī upari sekkhāsekkhatathāgataguṇavibhāvanī ca ayaṁ desanā. Suttantadesanā ca visesato diṭṭhiviniveṭhanakathā, tasmā sanissayassa diṭṭhiggāhassa ādito asārabhāvadīpanaṁ upari ca sabbesaṁ ariyānaṁ guṇavisesavibhāvanamidaṁ suttaṁ paṭhamaṁ nikkhittaṁ. Kiñca sakkāye maññanāmaññanāmukhena pavattinivattīsu ādīnavānisaṁsavibhāvanato sabbesaṁ puggalānaṁ paṭipattivibhāgato ca idameva suttaṁ paṭhamaṁ nikkhittaṁ.

Yaṁ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṁ saṁsandanaṁ, ayampi desanāsandhi, sā evaṁ veditabbā. “Assutavā puthujjano -pa- nibbānaṁ abhinandatī”ti ayaṁ desanā “idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinīto manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye ca dhamme nappajānāti, so manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye ca dhamme appajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti -pa- anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati. Anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati, anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhatī”ti[1] imāya desanāya saṁsandati. Tathā “tassetaṁ pāṭikaṅkhaṁ subhanimittaṁ manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṁ anuddhaṁsessati, so sarāgo sadoso samoho saṅgaṇo saṁkiliṭṭhacitto kālaṁ karissatī”ti[2] imāya desanāya saṁsandati. Tathā “cakkhuñcāvuso paṭicca rūpe ca uppajjati, cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso,

1. Ma 1. 9 piṭṭhe. 2. Ma 1. 31 piṭṭhe.

phassapaccayā vedanā. Yaṁ vedeti taṁ sañjānāti, yaṁ sañjānāti taṁ vitakketi, yaṁ vitakketi taṁ papañceti, yaṁ papañceti tatonidānaṁ purisaṁ papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī"ti[1] imāya desanāya saṁsandati. Tathā "idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinīto rūpaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassati. Vedanaṁ -pa-. saññaṁ -pa-. Saṅkhāre -pa-. Viññāṇaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassati. Yampi taṁ diṭṭhaṁ -pa-. Yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānaṁ, so loko so attā so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassāmīti, tampi 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassatī"ti[2] imāya desanāya saṁsandati.

"Yopi so bhikkhave bhikkhu -pa- nibbānaṁ mābhinandī"ti ayaṁ desanā "idha Devānaminda bhikkhuno sutaṁ hoti 'sabbe dhammā nālaṁ abhinivesāyā'ti, evaṁ cetaṁ Devānaminda bhikkhuno sutaṁ hoti 'sabbe dhammā nālaṁ abhinivesāyā'ti, so sabbaṁ dhammaṁ abhijānāti, sabbaṁ dhammaṁ abhiññāya sabbaṁ dhammaṁ parijānāti, sabbaṁ dhammaṁ pariññāya yaṁ kiñci vedanaṁ vedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, so tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharatī"ti[3] imāya desanāya saṁsandati. "Yopi so bhikkhave bhikkhu arahaṁ -pa- abhisambuddhoti vadāmī"ti ayaṁ desanā "sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako -pa- sappurisadhamme suvinīto rūpaṁ 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. Vedanaṁ -pa-. Saññaṁ -pa-. Saṅkhāre -pa-. Viññāṇaṁ 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. Yampi taṁ diṭṭhaṁ sutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ anuvicaritaṁ manasā, tampi 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. Yampi taṁ diṭṭhiṭṭhānaṁ, so loko so attā so pecca bhavissāmi 'nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassāmī'ti, tampi 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. So evaṁ samanupassanto na paritassatī"ti[4] evamādidesanāhi saṁsandatīti, ayaṁ **catubyūho hāro.**

---

1. Ma 1. 158 piṭṭhe.
2. Ma 1. 188, 189 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 318 piṭṭhe.
4. Ma 1. 189 piṭṭhe.

7. Āvattahāravaṇṇanā

"Assutavā puthujjano"ti iminā yonisomanasikārapaṭikkhepamukhena ayonisomanasikārapariggaho dīpito. "Ariyānaṁ adassāvī"ti-ādinā sappurisūpanissayādipaṭikkhepamukhena asappurisūpanissayādipariggaho dīpito. Tesu purimanayena āsayavipatti kittitā, dutiyena payogavipatti. Purimena cassa kilesavaṭṭaṁ, tañca yato vipākavaṭṭanti sakalaṁ saṁsāracakkamāvattati. "Pathaviṁ maññatī"ti-ādinā tattha tisso maññanā vuttā. Tāsu taṇhāmaññanā "etaṁ mamā"ti taṇhāggāho, mānamaññanā "esohamasmī"ti mānaggāho, diṭṭhimaññanā "eso me attā"ti diṭṭhiggāho. Tattha taṇhāggāhena "taṇhaṁ paṭicca pariyesanā"ti-ādikā[1] nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Mānaggāhena "seyyohamasmī"ti-ādikā nava mānavidhā āvattanti. Diṭṭhiggāhena "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādikā[2] vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi āvattati. Tīsu ca gāhesu yāya saññāya taṇhāggāhassa vikkhambhanā, sā dukkhasaññā dukkhānupassanā. Yāya saññāya mānaggāhassa vikkhambhanā, sā aniccasaññā aniccānupassanā. Yāya pana saññāya diṭṭhiggāhassa vikkhambhanā, sā anattasaññā anattānupassanā. Tattha paṭhamaggāhavisabhāgato appaṇihitavimokkhamukhaṁ āvattati, dutiyaggāhavisabhāgato animittavimokkhamukhaṁ āvattati, tatiyaggāhavisabhāgato suññatavimokkhamukhaṁ āvattati.

Sekkhaggahaṇena ariyāya sammādiṭṭhiyā saṅgaho, tato ca paratoghosayonisomanasikārā dīpitā honti. Paratoghosena ca sutavā ariyasāvakoti āvattati, yonisomanasikārena nava yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti, catubbidhañca sampatticakkaṁ. "Mā maññī"ti maññanānaṁ vippakatappahānatāgahaṇena ekaccāsavaparikkhayo dīpito hoti, tena ca saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhibhāvā āvattanti. "Arahaṁ khīṇāsavo"ti-ādinā asekkhā sīlakkhandhādayo dassitā honti, sīlakkhandhādipāripūriyā ca dasa nāthakaraṇā dhammā āvattanti. "Na maññatī"ti maññanāpaṭikkhepena pañcasu upādānakkhandhesu "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti sammāpaṭipatti dassitā, tāya ca sātisayā

---

1. Dī 2. 50; Dī 3. 253; Aṁ 3. 201; Abhi 2. 404 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 478 piṭṭhe.

nikantipariyādānamānasamugghāṭanadiṭṭhi-ugghāṭanāni pakāsitānīti appaṇihitānimittasuññatavimokkhā āvattanti. "Tathāgato"ti-ādinā sabbaññuguṇā vibhāvitāti tadavinābhāvato dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇañāṇa-āveṇikabuddhadhammā āvattanti. "Nandī dukkhassa mūlan"ti-ādinā saddhiṁ hetunā vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti pavattinivattitadubhayahetuvibhāvanena cattāri ariyasaccāni āvattanti. "Taṇhānaṁ khayā"ti-ādinā taṇhappahānāpadesena tadekaṭṭhabhāvato diyaḍḍhassa kilesasahassassa pahānaṁ āvattati. "Sabbaso taṇhānaṁ khayā sammāsambodhiṁ abhisambuddho"ti ca vuttattā "nandī dukkhassa mūlan"ti, "iti viditvā"ti-ādinā vuttassa maññanābhāvahetubhūtassa paccayākāravedanassa sāvakehi asādhāraṇañāṇacārabhāvo dassito, tena catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcāri bhagavato mahāvajirañāṇaṁ āvattatīti. Ayaṁ **āvatto hāro.**

8. Vibhattihāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbadhammā nāma tebhūmakā dhammā sakkāyassa adhippetattā. Tesaṁ maññanā padaṭṭhānaṁ papañcasaṅkhānimittattā lokavicittassa. Tayime kusalā akusalā abyākatāti tividhā. Tesu kusalānaṁ yonisomanasikārādipadaṭṭhānaṁ, akusalānaṁ ayonisomanasikārādi, abyākatānaṁ kammabhava-āvajjanabhūtarūpādi padaṭṭhānaṁ. Tattha kusalā kāmāvacarādivasena bhūmito tividhā, tathā abyākatā cittuppādasabhāvā, acittuppādasabhāvā pana kāmāvacarāva. Tathā akusalā. Pariyattipaṭipattipaṭivedhasutakiccābhāvena tividho assutavā, andhakalyāṇavibhāgena duvidho puthujjano, sammāsambuddhapaccekabuddhasāvakabhedena tividhā ariyā, maṁsacakkhudibbacakkhupaññācakkhūhi dassanābhāvena tividho adassāvī, maggaphalanibbānabhedena tividho, navavidho vā ariyadhammo, savanadhāraṇaparicayamanasikārapaṭivedhavasena pañcavidhā ariyadhammassa kovidatā, tadabhāvato akovido, saṁvarapahānabhedena duvidho, dasavidho vā ariyadhammavinayo, tadabhāvato ariyadhamme avinīto. Ettha padaṭṭhānavibhāgo heṭṭhā dassitoyeva. "Sappurisānaṁ adassāvī"ti-ādīsupi eseva nayo. "Pathaviṁ maññatī"ti-ādīsu maññanāvatthuvibhāgo pāḷiyaṁ āgatova, tathā ajjhattikabāhirādiko ca antaravibhāgo.

Maññanā pana taṇhāmānadiṭṭhivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato pana taṇhāmaññanā tāva kāmataṇhādivasena aṭṭhasatavidhā, tathā "asmīti sati itthaṁsmīti hotī"ti-ādinā. Evaṁ mānamaññanāpi. "Asmīti sati itthaṁsmīti hotī"ti-ādinā papañcattayaṁ uddiṭṭhaṁ niddiṭṭhañcāti. Etena diṭṭhimaññanāyapi aṭṭhasatavidhatā vuttāti veditabbā. Apica seyyassa "seyyohamasmī"ti-ādinā mānamaññanāya navavidhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. Ayañca attho hīnattikatthavaṇṇanāya vibhāvetabbo. Diṭṭhimaññanāya pana brahmajāle āgatanayena dvāsaṭṭhividhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. "Apariññātan"ti ettha ñātapariññādivasena ceva rūpamukhādi-abhinivesabhedādivasena ca pariññānaṁ anekavidhatā veditabbā. Tathā aṭṭhamakādivasena sekkhavibhāgo paññāvimuttādivasena asekkhavibhāgo ca. Ayamettha dhammavibhāgo. Padaṭṭhānavibhāgo ca bhūmivibhāgo ca vuttanayānusārena veditabbāti. Ayaṁ **vibhatti hāro.**

9. Parivattahāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha "sabbadhammā"ti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesaṁ mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo. Tathā assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinītoti. Yāvakīvañca pañcasu upādānakkhandhesu subhato sukhato niccato attato samanupassanavasena "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti taṇhāmānadiṭṭhigāhā na samucchijjanti, tāva nesaṁ pabandhūparamo supinantepi na kenaci laddhapubbo. Yadā pana nesaṁ asubhato dukkhato aniccato anattato samanupassanavasena "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti pavattamānā appaṇihitānimittasuññatānupassanā ussakkitvā ariyamaggādhigamāya saṁvattanti, atha nesaṁ pabandhūparamo hoti accanta-appaññattikabhāvūpagamanato. Tena vuttaṁ "sabbadhammāti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesaṁ mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo"ti. Tathā assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinīto tīhipi maññanāhi pathaviṁ maññati yāva nibbānaṁ abhinandati, tīhipi pariññāhi tassa taṁ vatthu apariññātanti katvā. Yassa pana taṁ vatthu tīhi pariññāhi pariññātaṁ, na so itaro viya taṁ maññati.

Tenāha bhagavā "sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako -pa- sappurisadhamme suvinīto rūpaṁ 'netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati, vedanaṁ -pa- asati na paritassatī"ti[1]. Sekkho pathaviṁ mā maññi yāva nibbānaṁ mābhinandi, arahā sammāsambuddho ca pathaviṁ na maññati, yāva nibbānaṁ nābhinandati, maññanāmaññitesu vatthūsu mattaso sabbaso ca pariññābhisamayasaṁsiddhiyā pahānābhisamayanibbattito. Yassa pana tesu vatthūsu sabbaso mattaso vā pariññā eva natthi, kuto pahānaṁ, so yathāparikappaṁ niraṅkusāhi maññanāhi "etaṁ mamā"ti-ādinā maññateva. Tenāha bhagavā "idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinīto rūpaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassati, vedanaṁ saññan"ti-ādi[2]. Ayaṁ **parivatto hāro.**

10. Vevacanahāravaṇṇanā

"Sabbadhammā sakaladhammā anavasesadhammā"ti pariyāyavacanaṁ, "mūlapariyāyaṁ mūlakāraṇaṁ asādhāraṇahetun"ti pariyāyavacanaṁ, "mūlapariyāyanti vā mūladesanaṁ kāraṇakathanan"ti pariyāyavacanaṁ, "vo tumhākaṁ tumhan"ti pariyāyavacanaṁ, "bhikkhave samaṇā tapassino"ti pariyāyavacanaṁ, "desessāmi kathessāmi paññapessāmī"ti pariyāyavacanaṁ, "suṇātha sotaṁ odahatha sotadvārānusārena upadhārethā"ti pariyāyavacanaṁ, "sādhukaṁ sammā sakkaccan"ti pariyāyavacanaṁ, "manasi karotha citte ṭhapetha samannāharathā"ti pariyāyavacanaṁ, bhāsissāmi byattaṁ kathessāmi vibhajissāmī"ti pariyāyavacanaṁ, "evaṁ bhante sādhu suṭṭhu bhante"ti pariyāyavacanaṁ, "paccassosuṁ sampaṭicchiṁsu sampaṭiggahesun"ti pariyāyavacanaṁ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṁ vattabbanti. Ayaṁ **vevacano hāro.**

11. Paññattihāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbadhammā nāma sakkāyadhammā, te khandhavasena pañcadhā paññattā, āyatanavasena dvādasadhā, dhātuvasena

---

1. Ma 1. 189 piṭṭhe.
2. Ma 1. 188, 189 piṭṭhesu.

aṭṭhārasadhā paññattā. "Mūlan"ti vā "mūlapariyāyan"ti vā maññanā vuttā, tā taṇhāmānadiṭṭhivasena tidhā antarabhedena anekadhā ca paññattā. Atha vā "sabbadhammā"ti tebhūmakadhammānaṁ saṅgahapaññatti, "mūlapariyāyan"ti tesaṁ pabhavapaññatti, "vo"ti sampadānapaññatti, "desessāmi bhāsissāmī"ti paṭiññāpaññatti, "suṇātha sādhukaṁ manasi karothā"ti ca āṇāpanapaññatti, "assutavā"ti paṭivedhavimukhatāpaññatti ceva pariyattivimukhatāpaññatti ca, "puthujjano"ti anariyapaññatti, sā ariyadhammapaṭikkhepapaññatti ceva ariyadhammavirahapaññatti ca, "ariyānan"ti asamapaññatti ceva samapaññatti ca. Tattha asamapaññatti tathāgatapaññatti, samapaññatti paccekabuddhānañceva ubhatobhāgavimuttādīnañca vasena aṭṭhavidhā veditabbā. "Ariyānaṁ adassāvī"ti-ādi dassanabhāvanāpaṭikkhepapaññatti, "pathaviṁ maññatī"ti-ādi pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ dvādasannaṁ āyatanānaṁ aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ sammasanupagānaṁ indriyānaṁ nikkhepapaññatti ceva pabhavapaññatti ca, tathā vipallāsānaṁ kiccapaññatti pariyuṭṭhānaṁ dassanapaññatti kilesānaṁ phalapaññatti abhisaṅkhārānaṁ virūhanapaññatti taṇhāya assādanapaññatti diṭṭhiyā vipphandanapaññatti, "sekkhā"ti saddānusārīsaddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhīnaṁ dassanapaññatti ceva bhāvanāpaññatti ca, "appattamānaso"ti sekkhadhammānaṁ ṭhitipaññatti, "anuttaraṁ yogakkhemaṁ patthayamāno"ti paññāya abhinibbidāpaññatti, "abhijānātī"ti abhiññeyyadhammānaṁ abhiññāpaññatti, dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti, "mā maññī"ti maññanānaṁ paṭikkhepapaññatti, samudayassa pahānapaññatti. Iminā nayena sesapadesupi vitthāretabbaṁ. Ayaṁ **paññatti hāro.**

12. Otaraṇahāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbadhammā nāma lokiyā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo dve saccāni ekūnavīsati indriyāni dvādasapadiko paccayākāroti ayaṁ sabbadhammaggahaṇena khandhādimukhena desanāya otaraṇaṁ. "Mūlan"ti vā "mūlapariyāyan"ti vā maññanā vuttā, tā atthato taṇhā māno diṭṭhi cāti tesaṁ saṅkhārakkhandhasaṅgahoti ayaṁ khandhamukhena otaraṇaṁ. Tathā "dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgaho"ti ayaṁ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇaṁ. "Assutavā"ti iminā

sutassa vibandhabhūtā avijjādayo gahitā, “puthujjano”ti iminā yesaṁ kilesābhisaṅkhārānaṁ jananādinā puthujjanoti vuccati, te kilesābhisaṅkhārādayo gahitā, “ariyānaṁ adassāvī”ti-ādinā yesaṁ kilesadhammānaṁ vasena ariyānaṁ adassāvi-ādibhāvo hoti, te diṭṭhimānāvijjādayo gahitāti sabbehi tehi saṅkhārakkhandhasaṅgahoti pubbe vuttanayeneva otaraṇaṁ veditabbaṁ. “Sañjānāti maññati abhijānāti na maññatī”ti etthāpi sañjānanamaññanā-abhijānanānupassanānaṁ saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttanayeneva otaraṇaṁ veditabbaṁ. Tathā sekkhaggahaṇena sekkhā, “arahan”ti-ādinā asekkhā sīlakkhandhādayo gahitāti evampi khandhamukhena otaraṇaṁ, āyatanadhātādimukhena ca otaraṇaṁ veditabbaṁ. Tathā “na maññatī”ti taṇhāgāhādipaṭikkhepena dukkhānupassanādayo gahitā, tesaṁ vasena appaṇihitavimokkhamukhādīhi otaraṇaṁ veditabbaṁ. “Pariññātan”ti iminā parijānanakiccena pavattamānā bodhipakkhiyadhammā gayhantīti satipaṭṭhānādimukhehi otaraṇaṁ veditabbaṁ. Nandiggahaṇena bhavaggahaṇena taṇhāgahaṇena ca samudayasaccaṁ, dukkhaggahaṇena jātijarāmaraṇaggahaṇena ca dukkhasaccaṁ, “taṇhānaṁ khayā”ti-ādinā nirodhasaccaṁ, abhisambodhiyā gahaṇena maggasaccaṁ gahitanti ariyasaccehi otaraṇanti. Ayaṁ **otaraṇo hāro.**

13. Sodhanahāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyaṁ vo bhikkhave -pa-. Idha bhikkhave assutavā -pa- pathaviṁ pathavito sañjānātī”ti ārambho. “Pathaviṁ pathavito saññatvā pathaviṁ maññatī”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. Tathā “pathaviyā maññati pathavito maññati pathaviṁ meti maññati pathaviṁ abhinandatī”ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Taṁ kissa hetu apariññātaṁ tassāti vadāmī”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Sesavāresupi eseva nayoti. Ayaṁ **sodhano hāro.**

14. Adhiṭṭhānahāravaṇṇanā

“Sabbadhammamūlapariyāyan”ti ettha sabbadhammaggahaṇaṁ sāmaññato adhiṭṭhānaṁ. “Pathaviṁ āpan”ti-ādi pana taṁ avikappetvā visesavacanaṁ. Tathā

"mūlapariyāyan"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "pathaviṁ maññati -pa- abhinandatī"ti. "Pathaviṁ maññatī"ti ca sāmaññato adhiṭṭhānaṁ taṇhādiggāhānaṁ sādhāraṇattā maññanāya, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "etaṁ, mama, esohamasmi, eso me attā"ti, evaṁ suttantarapadānipi ānetvā visesavacanaṁ niddhāretabbaṁ. Sesavāresupi eseva nayo. "Sekkho"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto saddhānusārī dhammānusārī"ti. Tathā "sekkho"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "idha bhikkhave bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti -pa- sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hotī"ti[1]. "Arahan"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "ubhatobhāgavimutto paññāvimutto[2], tevijjo chaḷabhiñño"ti[3] ca. "Khīṇāsavo"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "kāmāsavāpi cittaṁ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṁ vimuccitthā"ti-ādi[4]. Sesapadesupi eseva nayo. "Abhijānātī"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "maññatī"ti. Maññanābhāvo hissa pahānapaṭivedhasiddho, pahānapaṭivedho ca pariññāsacchikiriyābhāvanāpaṭivedhehi na vināti sabbepi abhiññāvisesā maññanāpaṭikkhepena atthato gahitāva hontīti. Tathā "arahan"ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, taṁ avikappetvā visesavacanaṁ "vītarāgattā vītadosattā vītamohattā"ti. Iminā nayena sesapadesupi sāmaññavisesaniddhāraṇā veditabbā. Ayaṁ **adhiṭṭhāno hāro.**

15. Parikkhārahāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbadhammā nāma pariyāpannadhammā, te kusalākusalābyākatabhedena tividhā. Tesu kusalānaṁ yonisomanasikāro alobhādayo ca hetū, akusalānaṁ ayonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, abyākatesu vipākānaṁ yathāsakaṁ kammaṁ, itaresaṁ bhavaṅgamāvajjanasamannāhārādi ca hetū. Ettha ca sappurisūpanissayādiko paccayo hetumhi eva samavaruḷho, so

1. Saṁ 3. 12 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 113 piṭṭhe. 3. Abhi 3. 103 piṭṭhe. 4. Vi 1. 6 piṭṭhe.

tattha ādi-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. "Mūlan"ti vuttānaṁ maññanānaṁ hetubhāvo pāḷiyaṁ vutto eva. Maññanāsu pana taṇhāmaññanāya assādānupassanā hetu. "Saññojaniyesu dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī"ti[1] hi vuttaṁ. Mānamaññanāya diṭṭhivippayuttalobho hetu kevalaṁ saṁsaggavasena "ahamasmī"ti pavattanato. Diṭṭhimaññanāya ekattanayādīnaṁ ayāthāvaggāho hetu, assutabhāvo puthujjanabhāvassa hetu, so ariyānaṁ adassanasīlatāya, sā ariyadhammassa akovidatāya, sā ariyadamme avinītatāya hetu, sabbā cāyaṁ hetuparamparā pathavī-ādīsu "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti tissannaṁ maññanānaṁ hetu, sekkhārahādibhāvā pana mattaso sabbaso ca maññanābhāvassa hetūti. Ayaṁ **parikkhāro hāro.**

16. Samāropanahāravaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti-ādīsu mūlapariyāyaggahaṇena assutavāgahaṇena sañjānanamaññanāpariññāgahaṇehi ca saṁkilesadhammā dassitā, te ca saṅkhepato tividhā taṇhāsaṁkileso diṭṭhisaṁkileso duccaritasaṁkilesoti. Tattha taṇhāsaṁkileso taṇhāsaṁkilesassa, diṭṭhisaṁkilesassa, duccaritasaṁkilesassa ca padaṭṭhānaṁ, tathā diṭṭhisaṁkileso diṭṭhisaṁkilesassa, taṇhāsaṁkilesassa, duccaritasaṁkilesassa ca padaṭṭhānaṁ, duccaritasaṁkilesopi duccaritasaṁkilesassa, taṇhāsaṁkilesassa, diṭṭhisaṁkilesassa ca padaṭṭhānaṁ. Tesu taṇhāsaṁkileso atthato lobhova, yo "lobho lubbhanā lubbhitattaṁ sārāgo sārajjanā sārajjitattan"ti-ādinā[2] anekehi pariyāyehi vibhatto. Tathā diṭṭhiyeva diṭṭhisaṁkileso, yo "diṭṭhigataṁ diṭṭhigahanaṁ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkaṁ diṭṭhivipphanditan"ti-ādinā[3] anekehi pariyāyehi, "santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā"ti-ādinā[4] dvāsaṭṭhiyā pabhedehi ca vibhatto. Duccaritasaṁkileso pana atthato dussīlyacetanā ceva cetanāsampayuttadhammā ca, yā "kāyaduccaritaṁ vacīduccaritaṁ kāyavisamaṁ vacīvisaman"ti[5], "pāṇātipāto adinnādānan"ti[6] ca ādinā anekehi pariyāyehi, anekehi pabhedehi ca vibhattā.

1. Saṁ 1. 312, 315 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 94 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 222 piṭṭhe.
4. Dī 1. 12 piṭṭhe. 5. Abhi 2. 382 piṭṭhe. 6. Abhi 2. 378 piṭṭhe.

Tesu taṇhāsaṁkilesassa samatho paṭipakkho, diṭṭhisaṁkilesassa vipassanā, duccaritasaṁkilesassa sīlaṁ paṭipakkho. Te pana sīlādayo dhammā idha pariññāgahaṇena sekkhaggahaṇena "arahan"ti-ādinā ariyatādiggahaṇena ca gahitā. Tattha sīlena duccaritasaṁkilesappahānaṁ sijjhati, tathā tadaṅgappahānaṁ vītikkamappahānañca, samathena taṇhāsaṁkilesappahānaṁ sijjhati, tathā vikkhambhanappahānaṁ pariyuṭṭhānappahānañca. Vipassanāya diṭṭhisaṁkilesappahānaṁ sijjhati, tathā samucchedappahānaṁ anusayappahānañca. Tattha pubbabhāge sīle patiṭṭhitassa samatho, samathe patiṭṭhitassa vipassanā, maggakkhaṇe pana samakālameva bhavanti. Pubbeyeva hi suparisuddhakāyavacīkammassa suparisuddhājīvassa ca samathavipassanā āraddhā gabbhaṁ gaṇhantiyo paripākaṁ gacchantiyo vuṭṭhānagāminivipassanaṁ paribrūhenti, vuṭṭhānagāminivipassanā bhāvanāpāripūriṁ gacchantī maggena ghaṭentī maggakkhaṇe samathavipassanā paripūreti. Atha maggakkhaṇe samathavipassanābhāvanāpāripūriyā anavasesasaṁkilesadhammaṁ samucchindantiyo nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikarontīti. Ayaṁ **samāropano hāro.**

Soḷasahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

1. Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

"Sabbadhammamūlapariyāyan"ti-ādīsu sabbadhammamūlaggahaṇena maññanāgahaṇena ca taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā. Maññanānampi hi maññanā kāraṇanti dassitoyamattho. "Assutavā"ti-ādinā avijjāmānadiṭṭhiyo gahitā, sabbepi vā saṁkilesadhammā, tathā saññā-apariññātaggahaṇena. "Khīṇāsavo parikkhīṇabhavasaññojano"ti ettha pana āsavā saññojanāni ca sarūpato gahitāni, tathā nandiggahaṇena taṇhāgahaṇena ca taṇhā, evampettha sarūpato pariyāyato ca taṇhā avijjā tappakkhiyadhammā ca gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṁ, avijjāya arūpadhammā, te pana sabbadhammaggahaṇena pathavī-ādiggahaṇena ca dassitā eva. Tāsaṁ samatho vipassanā ca paṭipakkho, tesamettha gahetabbākāro heṭṭhā dassito eva. Samathassa cetovimutti

phalaṁ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā “rāgavirāgā”ti-ādinā visesetvā vuccanti, imāsamettha gahaṇaṁ sammadaññāvimuttavītarāgādivacanehi veditabbaṁ. Tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṁ, tappakkhiyadhammā pana taggahaṇeneva gahitāti veditabbā. Tesaṁ adhiṭṭhānabhūtā vuttappabhedā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṁ, tesaṁ appavatti nirodhasaccaṁ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṁ. Taṇhāgahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo, avijjāgahaṇena viparītamanasikārakodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issā macchariyasārambhadovacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhi-ādivasena akusalapakkho netabbo, vuttavipariyāyena amāyā-asāṭheyyādi-aviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṁ saddhindriyādīnaṁ vipassanāpakkhiyānaṁ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti. Ayaṁ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi.**

2. Tipukkhalanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso, iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādīhi ca kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Idhāpi “lobho sabbāni vā sāsavakusalākusalamūlāni samudayasaccaṁ, tehi nibbattā, tesaṁ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccan”ti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṁ panettha tayo vimokkhā, tīhi pana akusalamūlehi tividhaduccaritasaṁkilesamalavisama-akusalasaññāvitakkādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritasama kusalasaññāvitakkasaddhammasamādhivimokkhamukhavimokkhādivasena kusalapakkho netabboti. Ayaṁ **tipukkhalassa nayassa bhūmi.**

3. Sīhavikkīḷitanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṁ vasena asubhe

"subhan"ti, dukkhe "sukhan"ti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṁ vasena anicce "niccan"ti, anattani "attā"ti ca vipallāsā veditabbā. Tesaṁ paṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādisiddhehi satevīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṁ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesaṁ paṭhamo asubhe "subhan"ti vipariyāsaggāhī satibalena yathābhūtaṁ kāyasabhāvaṁ sallakkhento taṁ vipallāsaṁ samugghāṭetvā sammattaniyāmaṁ okkamati. Dutiyo asukhe "sukhan"ti vipariyāsaggāhī "uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti-ādinā[1] vuttena vīriyasaṁvarabhūtena vīriyabalena taṁ vipallāsaṁ vidhamento sammattaniyāmaṁ okkamati. Tatiyo anicce "niccan"ti ayāthāvaggāhī samādhibalena samāhitacitto saṅkhārānaṁ khaṇikabhāvasallakkhaṇena taṁ vipallāsaṁ samugghāṭento ariyabhūmiṁ okkamati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavañcitatāya phassādidhammapuñjamatte anattani "attā"ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṁ micchābhinivesaṁ viddhaṁsento sāmaññaphalaṁ sacchikaroti. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṁ, tesaṁ adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṁ panettha cattāri sāmaññaphalāni, catūhi cittavipallāsehi caturāsavoghayogakāyagantha agatitaṇhuppādasallupādānaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāna-iddhipādādivasena vodānapakkho netabboti. Ayaṁ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi.**

4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayavaṇṇanā

Imesaṁ pana tiṇṇaṁ atthanayānaṁ siddhiyā vohārena nayadvayaṁ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṁ disābhūtadhammānaṁ samālocanaṁ **disālocanaṁ,** tesaṁ samānayanaṁ **aṅkuso**ti pañcapi nayā niyuttāti veditabbā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 189; Ma 1. 14; Aṁ 1. 323, 432; Aṁ 2. 342 piṭṭhesu.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idañca suttaṁ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṁkilesanibbedhāsekkhabhāgiyaṁ, sabbabhāgiyameva vā "sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbadhammaggahaṇena lokiyakusalānampi saṅgahitattā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttarasabbadhammādhiṭṭhānaṁ ñāṇañeyyaṁ dassanabhāvanaṁ sakavacanaṁ vissajjanīyaṁ kusalākusalaṁ anuññātaṁ paṭikkhittaṁ cāti veditabbaṁ.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

---

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṁvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. "Hitvā punappunāgatamatthan"ti hi vuttaṁ. **Nivāsaṭṭhānabhūtā** bhūtapubbanivāsaṭṭhānabhūtā, nivāsaṭṭhāne vā bhūtā nibbattā **nivāsaṭṭhānabhūtā,** tattha māpitāti attho. **Yathā kākandī mākandī kosambī**ti yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassa nivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṁ sāvatthīti dasseti. Upanetvā samīpe katvā bhuñjitabbato **upabhogo,** saviññāṇakavatthu. Parito sabbadā bhuñjitabbato **paribhogo,** nivāsanapārupanādi aviññāṇakavatthu. **Sabbamettha atthī**ti niruttinayena sāvatthī-saddasiddhimāha. **Satthasamāyoge**ti satthassa nagariyā samāgame, satthe taṁ nagaraṁ upagateti attho. **Pucchite** satthikajanehi.

Samohitanti sannicitaṁ. **Rамman**ti anto bahi ca bhūmibhāgasampattiyā ceva ārāmuyyānasampattiyā ca ramaṇīyaṁ. **Dassaneyyan**ti visikhāsannivesasampattiyā ceva pāsādakūṭāgārādisampattiyā ca dassanīyaṁ passitabbayuttaṁ. Upabhogaparibhogavatthusampattiyā ceva nivāsasukhatāya ca nibaddhavāsaṁ vasantānaṁ itaresañca sattānaṁ manaṁ rametīti **manoramaṁ. Dasahi saddehī**ti hatthisaddo, assa-ratha-bheri-saṅkha-mudiṅga-vīṇā-gīta-sammatāḷasaddo,

asnātha pivatha khādathāti saddoti imehi dasahi saddehi. **Avivittan**ti na vivittaṁ, sabbakālaṁ ghositanti attho.

Vuddhiṁ vepullataṁ pattanti tannivāsī sattavuddhiyā vuddhiṁ, tāya parivuddhitāyeva vipulabhāvaṁ pattaṁ, bahujanaṁ ākiṇṇamanussanti attho. Vittūpakaraṇasamiddhiyā **iddhaṁ.** Sabbakālaṁ subhikkhabhāvena **phītaṁ.** Antamaso vighāsāde upādāya sabbesaṁ kapaṇaddhikavanibbakayācakānampi icchi tatthanipphattiyā manuññaṁ jātaṁ, pageva issariye ṭhitānanti dassanatthaṁ puna **"manoraman"**ti vuttaṁ. **Aḷakamandāvā**ti āṭānāṭādīsu dasasu vessavaṇamahārājassa nagarīsu aḷakamandā nāma ekā nagarī, yā loke aḷakā, eva vuccati, sā yathā puññakammīnaṁ āvāsabhūtā ārāmarāmaṇeyyakādinā sobhaggappattā, evaṁ sāvatthīpīti vuttaṁ "aḷakamandāvā"ti. **Devānan**ti vessavaṇapakkhiyānaṁ cātumahārājikadevānaṁ.

Jinātīti iminā sota-saddo viya kattusādhano jeta-saddoti dasseti. **Raññā**ti Pasenadikosalarājena. Rājagataṁ jayaṁ āropetvā kumāro jitavāti jetoti vutto. **Maṅgalakamyatāyā**ti-ādinā "jeyyo"ti etasmiṁ atthe "jeto"ti vuttanti dasseti. **Sabbakāmasamiddhitāyā**ti sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi phītabhāvena vibhavasampannatāyāti attho. Samiddhāpi maccharino kiñci na dentīti āha **"Vigatamalamaccheratāyā"**ti, rāgadosādimalānañceva macchariyassa ca abhāvenāti attho. Samiddhā amaccharinopi ca karuṇāsaddhādiguṇavirahitā attano santakaṁ paresaṁ na dadeyyunti āha **"karuṇādiguṇasamaṅgitāya cā"**ti. **Tenā**ti anāthānaṁ piṇḍadānena. Saddatthato pana dātabbabhāvena sabbakālaṁ upaṭṭhapito anāthānaṁ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko. Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā**ti "nātidūraṁ naccāsannaṁ gamanāgamanasampannan"ti ekaṁ aṅgaṁ, "divā appākiṇṇaṁ rattiṁ appasaddaṁ appanigghosan"ti ekaṁ, "appaḍaṁsamakasavātātapasarīsapasamphassan"ti ekaṁ, "tasmiṁ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvara -pa- parikkhārā"ti ekaṁ, "tasmiṁ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā"ti ekaṁ, evametehi pañcavidhasenāsanaṅgehi sampannatāya. Yadi jetavanaṁ kathaṁ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha **"so hī"**ti-ādi.

Kītakālato paṭṭhāya anāthapiṇḍikasseva taṁ vanaṁ, atha kasmā ubhinnaṁ parikittananti āha **"jetavane"**ti-ādi. "Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti jetavananti vattabbataṁ labhī"ti vadanti.

Kasmā idaṁ suttamabhāsīti kathetukamyatāya suttanikkhepaṁ pucchati. Sāmaññato hi bhagavato desanākāraṇaṁ pākaṭamevāti. Ko panāyaṁ suttanikkhepoti? Attajjhāsayo. Parehi anajjhiṭṭho eva hi bhagavā attano ajjhāsayena imaṁ suttaṁ desetīti ācariyā. Yasmā panesa bhikkhūnaṁ upakkiliṭṭhacittataṁ viditvā "ime bhikkhū imāya desanāya upakkilesavisodhanaṁ katvā āsavakkhayāya paṭipajjissantī"ti ayaṁ desanā āraddhā, tasmā parajjhāsayoti apare. Ubhayampi pana yuttaṁ. Attajjhāsayādīnaṁ hi saṁsaggabhedassa sambhavo heṭṭhā dassitovāti. **Tesaṁ bhikkhūnan**ti tadā dhammapaṭiggāhakabhikkhūnaṁ. **Upakkilesavisodhanan**ti samathavipassanupakkilesato cittassa visodhanaṁ. Paṭhamaṁ hi bhagavā anupubbikathādinā paṭipattiyā saṁkilesaṁ nīharitvā pacchā sāmukkaṁsikaṁ desanaṁ deseti khette khāṇukaṇṭakagumbādike avaharitvā kasanaṁ viya, tasmā kammaṭṭhānameva avatvā imāya anupubbiyā desanā pavattāti adhippāyo.

Saṁvarabhūtanti sīlasaṁvarādisaṁvarabhūtaṁ saṁvaraṇasabhāvaṁ kāraṇaṁ, taṁ pana atthato dassanādi evāti veditabbaṁ. **Saṁvaritā**ti pavattituṁ appadānavasena sammā, sabbathā vā vāritā. Evaṁbhūtā ca yasmā pavattidvārapidhānena pihitā nāma honti, tasmā vuttaṁ **"pidahitā hutvā"**ti. Evaṁ accantikassa saṁvarassa kāraṇabhūtaṁ anaccantikaṁ saṁvaraṁ dassetvā idāni accantikameva saṁvaraṁ dassento yasmiṁ dassanādimhi sati uppajjanārahā āsavā na uppajjanti, so tesaṁ anuppādo nirodho khayo pahānanti ca vuccamāno atthato appavattimattanti tassa ca dassanādi kāraṇanti āha **"yena kāraṇena anuppādanirodhasaṅkhātaṁ khayaṁ gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṁ kāraṇanti attho"**ti.

Cakkhutopi -pa- manatopīti[1] cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnampi pavatti atthi,

1. Aṁ-Ṭī 1. 85; Mūlaṭī 1. 52 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṁ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva **"āsavā"**ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇa-asucimhi niruḷho āsava-saddoti. **Dhammato yāva gotrabhun**ti tato paraṁ maggaphalesu appavattanato vuttaṁ. Ete hi ārammaṇavasena dhamme[1] gacchantā tato paraṁ na gacchanti[2]. Nanu tato paraṁ bhavaṅgādīnipi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṁ, tato paraṁ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṁ samāpattivīthiyaṁ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṁ pavatti nivāritāti veditabbaṁ. **Savantī**ti gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhi-attho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṁ kiriyaṁ[3] bahi katvā pavattati yathā "āpāṭaliputtā vuṭṭho devo"ti. Abhividhi pana kiriyaṁ[3] byāpetvā pavattati yathā "ābhavaggā bhagavato yaso pavattatī"ti. Abhividhi-attho cāyaṁ ā-kāro idha gahitoti vuttaṁ **"antokaraṇattho"**ti.

Madirādayoti **ādi**-saddena sindhavakādambarikāpotikādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārivāsiyaṭṭho** ciraparivutthatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosīti-ādī**ti ettha **ādi**-saddena "purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā"ti[4] idaṁ suttaṁ saṅgahitaṁ. Avijjāsavabhavāsavānaṁ ciraparivutthatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivutthatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṁ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṁ madakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṁyeva, na aññesanti etesveva āsava-saddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Na cettha diṭṭhāsavo nāgatoti gahetabbaṁ bhavataṇhāya viya bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Āyataṁ** anādikālikattā. **Pasavantī**ti phalanti. Na hi taṁ kiñci

---

1. Dhammā (Ka) 2. Gacchanti (Ka) 3. Kiriyā (Ka) 4. Aṁ 3. 348 piṭṭhe.

saṁsāradukkhaṁ atthi, yaṁ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthā**ti ettha etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīṇi. **Yatthā**ti yesu suttābhidhammapadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṁ** "āyataṁ vā saṁsāradukkhaṁ savantī"ti vuttanibbacanaṁ. **Kammepi yujjati** dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā. Vivādamūlabhūtā**ti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānā.

Yena devūpapatyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti vibhattiṁ pariṇāmetvā yojetabbaṁ. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbā devagati devaggahaṇena gahitā. **Avasesā ca akusalā dhammā**ti akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavā -pa- upaddavā**ti idaṁ yadi bhagavā sikkhāpadaṁ na paññapeyya, tato asaddhammappaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṁ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca tannimittā eva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anatthā, te sandhāya vuttaṁ. **Te panete**ti ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaparūpavādādi-upaddavappakārā āsavā. **Yatthā**ti yasmiṁ vinayādipāḷipadese. **Yathā**ti yena duvidhādippakārena aññesu ca suttantesu āgatāti sambandho.

Nirayaṁ gamentīti **nirayagāminiyā. Chakkanipāte** āhuneyyasutte. Tattha hi āsavā chadhā āgatā āsava-saddābhidheyyassa atthassa pabhedopacārena āsava-pade pabhedoti vutto, koṭṭhāsattho vā pada-saddoti **āsavapade**ti āsavappakāre saddakoṭṭhāse atthakoṭṭhāse vāti attho.

Tathā hīti tasmā saṁvaraṇaṁ pidahanaṁ pavattituṁ appadānaṁ, teneva kāraṇenāti attho. Sīlādisaṁvare adhippete pavattituṁ appadānavasena thakanabhāvasāmaññato **dvāraṁ saṁvaritvā**ti gehadvārasaṁvaraṇampi udāhaṭaṁ. **Sīlasaṁvaro**ti-ādi heṭṭhā mūlapariyāyavaṇṇanāya vuttampi imassa suttassa atthavaṇṇanaṁ paripuṇṇaṁ katvā vattukāmo puna vadati. Yuttaṁ tāva sīlasatiñāṇānaṁ saṁvaratto pāḷiyaṁ tathā āgatattā, khantivīriyānaṁ pana kathanti āha **"tesañcā"**ti-ādi. Tassattho—yadipi "khamo hoti -pa- sītassa uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti-ādiniddese khantivīriyānaṁ saṁvarapariyāyo nāgato, uddese pana sabbāsavasaṁvarapariyāyanti saṁvarapariyāyena gahitattā attheva tesaṁ saṁvarabhāvoti.

Pubbe sīlasatiñāṇānaṁ pāṭhantarena saṁvarabhāvo dassitoti idāni taṁ imināpi suttena gahitabhāvaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Khantivīriyasaṁvarā vuttāyeva** "khamo hoti sītassā"ti-ādinā[1] pāḷiyā dassanavasena. **"Tañca anāsanaṁ, tañca agocaran"ti ayaṁ panettha sīlasaṁvaro**ti tañca "yathārūpe"ti-ādinā vuttaṁ ayuttaṁ aniyatavatthukaṁ raho paṭicchannāsanaṁ, tañca yathāvuttaṁ ayuttaṁ vesiyādigocaraṁ, "paṭisaṅkhā yoniso parivajjetī"ti āgataṁ yaṁ parivajjanaṁ, ayaṁ pana ettha etasmiṁ sutte āgato sīlasaṁvaroti attho. Anāsanaparivajjanena hi anācāraparivajjanaṁ vuttaṁ, anācārāgocaraparivajjanaṁ cārittasīlatāya sīlasaṁvaro. Tathā hi bhagavatā "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī"ti[2] sīlasaṁvaravibhajane ācāragocarasampattiṁ dassentena "atthi anācāro, atthi agocaro"ti-ādinā[3] anācārāgocarā vibhajitvā dassitā. Idañca ekadesena samudāyanidassanaṁ daṭṭhabbaṁ samuddapabbatanidassanaṁ viya.

Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaroti ettha "yonisomanasikāro, paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaro"ti vattabbaṁ. Na hi dassanapahātabbaniddese paṭisaṅkhāgahaṇaṁ atthi, "yoniso manasi karotī"ti pana vuttaṁ. Yonisomanasikaraṇampi atthato paṭisaṅkhāñāṇasaṁvaramevāti evaṁ pana atthe gayhamāne yuttametaṁ siyā. Keci pana "yattha yattha 'idha paṭisaṅkhā yoniso'ti

1. Ma 1. 13 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 253 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

āgataṁ, taṁ sabbaṁ sandhāya ‘sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaro’ti vuttan”ti vadanti. Tesaṁ matena “idaṁ dukkhanti yoniso manasi karotī”ti-ādikassa ñāṇasaṁvarena ca asaṅgaho siyā, “dassanaṁ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṁvaro”ti ca vacanaṁ virujjheyya, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo. “Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaro”ti iminā sattasupi ṭhānesu yaṁ ñāṇaṁ, so ñāṇasaṁvaroti parivajjanādivasena vuttā sīlādayo sīlasaṁvarādayoti ayamattho dassito. Evaṁ sati saṁvarānaṁ saṅkaro viya hotīti te asaṅkarato dassetuṁ **“aggahitaggahaṇenā”**ti vuttaṁ parivajjanavisesasaṁvarādhivāsanavinodanānaṁ sīlasaṁvarādibhāvena gahitattā, tathā aggahitānaṁ gahaṇenāti attho. Te pana aggahite sarūpato dassento **“dassanaṁ paṭisevanā bhāvanā”**ti āha.

Etenā sīlasaṁvarādinā karaṇabhūtena, kāraṇabhūtena vā. **Dhammā**ti kusalākusaladhammā. Sīlasaṁvarādinā hi sahajātakoṭiyā, upanissayakoṭiyā vā paccayabhūtena anuppannā kusalā dhammā **uppattiṁ gacchanti** uppajjanti, tathā aniruddhā akusalā dhammā **nirodhaṁ gacchanti** nirujjhantīti attho. Pāḷiyaṁ pana “anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyantī”ti akusaladhammānaṁ anuppādapahānāni eva vuttāni, na kusaladhammānaṁ uppādādayoti? Nayidamevaṁ daṭṭhabbaṁ, “yoniso ca kho bhikkhave manasikaroto”ti-ādinā kusaladhammānampi uppatti pakāsitāva āsavasaṁvaraṇassa padhānabhāvena gahitattā. Tathā hi pariyosānepi “ye āsavā dassanā pahātabbā, te dassanā pahīnā hontī”ti-ādinā[1] āsavappahānameva padhānaṁ katvā nigamitaṁ.

15. **Jānato passato**ti ettha dassanampi paññācakkhunāva dassanaṁ adhippetaṁ, na maṁsacakkhunā dibbacakkhunā vāti āha **“dvepi padāni ekatthānī”**ti. **Evaṁ santepī**ti padadvayassa ekatthattepi. **Ñāṇalakkhaṇan**ti ñāṇassa sabhāvaṁ, visayassa yathāsabhāvāvabodhananti attho. Tenāha **“jānanalakkhaṇañhi ñāṇan”**ti. **Ñāṇappabhāvan**ti ñāṇānubhāvaṁ, ñāṇakiccaṁ

1. Ma 1. 14 piṭṭhe.

visayobhāsananti attho. Tenevāha **"ñāṇena vivaṭe dhamme"**ti. "Jānato passato"ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha **"ñāṇalakkhaṇaṁ ñāṇappabhāvaṁ upādāya puggalaṁ niddisatī"**ti. **Jānato passato**ti "yoniso ca manasikāraṁ ayoniso ca manasikāran"ti vakkhamānattā yonisomanasikāravisayajānanaṁ, ayonisomanasikāravisayadassanaṁ. Tañca kho pana nesaṁ āsavānaṁ khayūpāyasabhāvassa adhippetattā uppādanānuppādanavasena na ārammaṇamattenāti ayamattho yuttoti āha **"yonisomanasikāraṁ -pa- ayamettha sāro"**ti.

"Jānato"ti vatvā jānanañca anussavākārapaṭivitakkamattavasena na idhādhippetaṁ, atha kho rūpādi viya cakkhuviññāṇena yonisomanasikārāyonisomanasikāre paccakkhe katvā tesaṁ uppādavasena dassananti imamatthaṁ vibhāvetuṁ "passato"ti vuttanti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Aññatthāpi hi "evaṁ jānato evaṁ passato[1], jānaṁ jānāti passaṁ passati[2], evaṁ jānantā evaṁ passantā[3], ajānataṁ apassatan"ti ca ādīsu ñāṇakiccassa sāmaññavisesadīpanavasenetaṁ padadvayaṁ āgatanti. **Kecī**ti abhayagirivāsisārasamāsācariyā. Te hi "samādhinā jānato vipassanāya passato jānaṁ jānāti passaṁ passati, evaṁ jānanā samatho passanā vipassanā"ti ca ādinā papañcenti. **Te**ti papañcā. **Imasmiṁ atthe**ti "jānato"ti-ādinayappavatte imasmiṁ suttapada-atthe niddhāriyamāne. **Na yujjanti** jānanadassanānaṁ yonisomanasikārāyonisomanasikāravisayabhāvassa pāḷiyaṁ vuttattā.

Āsavappahānaṁ āsavānaṁ accantappahānaṁ. So pana nesaṁ anuppādo sabbena sabbaṁ khīṇatā abhāvo evāti āha **"āsavānaṁ accantakhayamasamuppādaṁ[4] khīṇākāraṁ natthibhāvan"**ti. **Ujumaggānusārino**ti kilesavaṅkassa kāyavaṅkādīnañca pahānena ujubhūte savipassane heṭṭhimamagge anussarantassa. Tadeva hissa sikkhanaṁ. **Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ, tato aññā anantarā**ti khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṁ paṭhamaṁ

---

1. Khu 1. 265 piṭṭhe Itivuttake. 2. Ma 1. 157 piṭṭhe. 3. Ma 1. 331 piṭṭhe.
4. Accantakhayasamuppādaṁ (Ṭṭha) Aṁ-Ṭṭha 2. 83 piṭṭhe passitabbaṁ.

uppajjati, tadanantaraṁ pana aññaṁ arahattanti. Yadipi gāthāyaṁ "khayasmiṁ"icceva vuttaṁ, samucchedavasena pana āsavehi khīṇotīti maggo khayoti vuccatīti āha **"maggo āsavakkhayoti vutto"**ti. **Samaṇo**ti samitapāpo adhippeto. So pana khīṇāsavo hotīti **"āsavānaṁ khayā"**ti imassa phalapariyāyatā vuttā, nippariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṁ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

"Jānato passato"ti jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhasādhanato cāti tassa niyamassa phalaṁ dassetuṁ **"no ajānato no apassato"**ti vuttanti āha **"yo pana na jānā**ti **na passati, tassa neva vadāmīti attho"**ti. Iminā dūrīkatāyonisomanasikāro idhādhippeto, yonisomanasikāro ca āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenā**ti "no ajānato no apassato"ti vacanena. **Te paṭikkhittā**ti ke pana teti? "Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karissanti[1], ahetū apaccayā sattā visujjhantī"ti[2] evamādivādā. Tesu hi keci "abhijātisaṅkantimattena bhavasaṅkantimattena ca saṁsārasuddhiṁ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikālādivasena, tayidaṁ sabbaṁ "saṁsārādīhī"ti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ.

Purimena vā padadvayenāti "jānato, passato"ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** "āsavakkhayassā"ti adhikārato viññāyati. **Iminā**ti "no ajānato, no apassato"ti iminā padadvayena. Anupāyo eva hi āsavānaṁ khayassa yadidaṁ yoniso ca ayoniso ca manasikārassa ajānanaṁ adassanañca, tena tathattāya appaṭipattito micchāpaṭipattito ca. Nanu "passato"ti iminā ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṁ dassane adhippete purimeneva anupāyapaṭisedho vutto hotīti? Na hoti, ayonisomanasikārānuppādanassapi upāyabhāvato satibalena saṁvutacakkhundriyāditā viya sampajaññabaleneva niccādivasena

---

1. Dī 1. 51; Ma 2. 186, 187 piṭṭhesu.
2. Dī 1. 50; Ma 2. 185 piṭṭhesu.

abhūtajānanābhāvo hotīti. Tenāha **"saṅkhepena -pa- hotī"**ti. Tattha **saṅkhepenā**ti samāsena, anvayato byatirekato ca vitthāraṁ akatvāti attho. **Ñāṇaṁ -pa- dassitaṁ hoti** "jānato"ti-ādinā ñāṇasseva gahitattā. Yadi evaṁ "svāyaṁ saṁvaro"ti-ādi kathaṁ nīyatīti? Ñāṇassa padhānabhāvadassanatthaṁ evamayaṁ desanā katāti nāyaṁ doso, tathā aññatthāpi "ariyaṁ vo bhikkhave sammāsamādhiṁ desessāmi sa-upanisaṁ saparikkhāran"ti[1] vitthāro.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi drabyoti vuccati "drabyaṁ vinassati nādrabyan"ti-ādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sāruppasīlācāroti attho. Yathāha "na kho dabba dabbā evaṁ nibbeṭhentī"ti[2]. **Vattasīse ṭhatvā**ti vattaṁ uttamaṅgaṁ, dhuraṁ vā katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṁ ajānantānaṁ sabrahmacārīnaṁ, attano vā vātātapādipaṭibāhanatthaṁ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padaṭṭhānaṁ na hotīti na vattabbā** nāthakaraṇadhammabhāvena upanissayabhāvato. Vuttaṁ hi "yāni tāni sabrahmacārīnaṁ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī"ti-ādi[3].

Upāyamanasikāroti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassā eva maggabhūto manasikāro. **Aniccādīsu aniccanti-ādinā**ti aniccadukkha-asubha-anattasabhāvesu dhammesu "aniccaṁ dukkhaṁ asutaṁ anattā"ti-ādinā eva nayena, aviparītasabhāvenāti attho. **Saccānulomikena vā**ti saccābhisamayassa anulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**ti-ādinā āvaṭṭanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusaluppattiyā upanissayo hoti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṁ āvaṭṭayatīti **āvaṭṭanā.** Anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā.** Bhavaṅgārammaṇato aññaṁ ābhujatīti **ābhogo.** Samannāharatīti **samannāhāro.** Tadevārammaṇaṁ attānaṁ anubandhitvā uppajjamānaṁ manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro.** **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ upāyapathamanasikāralakkhaṇo yonisomanasikāro nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjituṁ

---

1. Ma 3. 116 piṭṭhe. 2. Vi 1. 248, 256; Vi 4. 197 piṭṭhesu. 3. Ma 1. 400 piṭṭhe.

sakkoti. Ayonisomanasikāre **saccapaṭikūlenā**ti saccābhisamayassa ananulomavasena. Sesaṁ yonisomanasikāre vuttavipariyāyena veditabbaṁ.

Yuttinti upapattisādhanayuttiṁ, hetunti, attho. Tenevāha **"yasmā"**ti-ādi. **Etthā**ti "ayoniso bhikkhave -pa- pahīyantī"ti etasmiṁ pāṭhe. **Tatthā**ti vākyopaññāsanaṁ. Kasmā panettha ayamuddesaniddeso parivattoti codanaṁ sandhāyāha **"yoniso"**ti-ādi. Tattha manasikārapadaṁ dvinnaṁ sādhāraṇanti adhippāyena **"yoniso ayonisoti imehi tāva dvīhi padehī"**ti vuttaṁ. **Yoniso**ti hi yonisomanasikāro, **ayoniso**ti ca ayonisomanasikāro tattha anuvattanato vakkhamānattā ca. Satipi anatthuppattisāmaññe bhavādīsu puggalassa bahulisāmaññaṁ dassetvā taṁ parivattitvā visesadassanattaṁ **nāvādi-**upamāttayaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Cakkayantaṁ** āhaṭaghaṭīyantanti vadanti.

Anuppannāti anibbattā. Ārammaṇavisesavasena tassa anuppatti veditabbā, na rūpārammaṇādi-ārammaṇasāmaññena, nāpi āsavavasena. Tenāha **"ananubhūtapubbaṁ ārammaṇaṁ -pa- aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā nāma āsavā na santī"**ti. **Vatthun**ti saviññāṇakāviññāṇakappabhedaṁ āsavuppattikāraṇaṁ. **Ārammaṇaṁ** ārammaṇapaccayabhūtarūpādīni. Idāni āsavavasenapi anuppannapariyāyo labbhatīti dassetuṁ **"anubhūtapubbepī"**ti-ādi vuttaṁ. **Pakatisuddhiyā**ti pubbacariyato kilesadūrībhāvasiddhāya suddhipakatitāya. Pāḷiyā uddisanaṁ **uddeso,** atthakathanaṁ **paripucchā,** ajjhayanaṁ **pariyatti,** cīvarasibbādi **navakammaṁ,** samathavipassanānuyogo **yonisomanasikāro. Tādisenā**ti yādisena "manuññavatthū"ti manasikārādinā kāmāsavādayo sambhaveyyuṁ, tādisena. Āsavānaṁ vaḍḍhi nāma pariyuṭṭhānatibbatāya veditabbā, sā ca abhiṇhuppattiyā bahulīkāratoti te laddhāsevanā bahulabhāvaṁ pattā maddantā pharantā chādentā andhakāraṁ karontā aparāparaṁ uppajjamānā ekasantānanayena[1] **"uppannā pavaḍḍhantī"ti vuccanti.** Tena vuttaṁ **"punappunaṁ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhantīti vuccantī"**ti. **Ito aññathā**ti

1. Ekasantānena ekattanayena (Ka)

ito aparāparuppannānaṁ ekattaggahaṇato aññathā **vaḍḍhi nāma natthi** khaṇikabhāvato.

So ca jānātīti dhammuddhaccaviggahābhāvamāha. **Kārakassevā**ti yuttayogasseva. **Yassa panā**ti-ādinā anuddesikaṁ katvā vuttamatthaṁ purātanassa purisātisayassa paṭipattidassanena pākaṭataraṁ kātuṁ **"maṇḍalārāmavāsīmahātissabhūtattherassa viyā"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ hi sabrahmacārīnaṁ āyatiṁ tathāpaṭipattikāraṇaṁ hoti, yato edisaṁ vatthu vuccati. **Tasmiṁyevā**ti maṇḍalārāmeyeva. **Ācariyaṁ āpucchitvā**ti attano uddesācariyaṁ kammaṭṭhānaggahaṇatthaṁ gantuṁ āpucchitvā. **Ācariyaṁ vanditvā**ti kammaṭṭhānadāyakaṁ mahārakkhitattheraṁ vanditvā. **Uddesamaggan**ti yathā-āraddhaṁ uddesapabandhaṁ. Tadā kira mukhapāṭheneva bahū ekajjhaṁ uddisāpetvā manosajjhāyavasena dhammaṁ sajjhāyanti. Tatthāyaṁ thero paññavantatāya uddesaṁ gaṇhantānaṁ bhikkhūnaṁ dhorayho, so "idānāhaṁ anāgāmī, kiṁ mayhaṁ uddesenā"ti saṅkocaṁ anāpajjitvā dutiyadivase uddesakāle ācariyaṁ upasaṅkami. "Uppannā pahīyantī"ti ettha uppannasadisā "uppannā"ti vuttā, na paccuppannā. Na hi paccuppannesu āsavesu maggena pahānaṁ sambhavatīti āha **"ye pana -pa- natthī"**ti. **Vattamānuppannā** khaṇattayasamaṅgino. **Tesaṁ paṭipattiyā pahānaṁ natthi** uppajjanārahānaṁ paccayaghātena anuppādanameva tāya pahānanti.

16. Yadi evaṁ dutiyapadaṁ kimatthiyanti? Padadvayaggahaṇaṁ āsavānaṁ uppannānuppannabhāvasambhavadassanatthañceva pahāyakavibhāgena pahātabbavibhāgadassanatthañca. Tenāha **"idameva padaṁ gahetvā"**ti. **Aññampī**ti ñāṇato aññampi satisaṁvarādiṁ. **Dassanā**ti idaṁ hetumhi nissakkavacananti **dassanenā**ti hetumhi karaṇavacanena tadatthaṁ vivarati. **Esa nayo**ti tamevatthaṁ atidisati. **Dassanenā**ti sotāpattimaggena. So hi paṭhamaṁ nibbānadassanato "dassanan"ti vuccati. Yadipi taṁ gotrabhu paṭhamataraṁ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṁ dassananti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyaṁ hi taṁ ñāṇaṁ maggassa, nibbānārammaṇattasāmaññena cetaṁ vuttaṁ, na nibbānapaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhu punappunaṁ nibbattanena bhāvanaṁ appattaṁ dassanaṁ nāma, dhammacakkhuñca pariññādikiccakaraṇavasena catusaccadhammadassanaṁ tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa

dassanabhāvappatti. Ayañca vicāro parato **aṭṭhakathāyameva**[1] āgamissati. **Sabbatthā**ti "saṁvarā pahātabbā"ti-ādīsu. **Saṁvarā**ti saṁvarena, "saṁvaro"ti cettha satisaṁvaro veditabbo. Paṭisevati etenāti **paṭisevanaṁ,** paccayesu idamatthikatāñāṇaṁ. Adhivāseti khamati etāyāti **adhivāsanā,** sītādīnaṁ khamanākārena pavatto adoso, tappadhānā vā cattāro kusalakkhandhā. Parivajjeti etenāti **parivajjanaṁ,** vāḷamigādīnaṁ pariharaṇavasena pavattā cetanā, tathāpavattā vā cattāro kusalakkhandhā. Kāmavitakkādike vinodeti vitudati etenāti **vinodanaṁ,** kusalavīriyaṁ. Paṭhamamaggena diṭṭhe catusaccadhamme bhāvanāvasena uppajjanato **bhāvanā,** sesamaggattayaṁ. Na hi taṁ adiṭṭhapubbaṁ kiñci passati, evaṁ dassanādīnaṁ vacanattho veditabbo.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

17. Kusalākusaladhammehi ālambiyamānāpi ārammaṇadhammā āvajjanamukheneva tabbhāvaṁ gacchantīti dassento **"manasikaraṇīye"**ti padassa **"āvajjitabbe"**ti atthamāha. Hitasukhāvahabhāvena manasikaraṇaṁ arahantīti manasikaraṇīyā, tappaṭipakkhato amanasikaraṇīyāti āha **"amanasikaraṇīyeti tabbiparīte"**ti. **Sesapadesū**ti "manasikaraṇīye dhamme appajānanto"ti-ādīsu. Yasmā kusaladhammesupi subhasukhaniccādivasena manasikāro assādanādihetutāya sāvajjo ahitadukkhāvaho, akusaladhammesupi aniccādivasena manasikāro nibbidādihetutāya anavajjo hitasukhāvaho, tasmā **"dhammato niyamo natthī"**ti vatvā **"ākārato pana atthī"**ti āha.

Vā-saddo yebhuyyena "mamaṁ vā hi bhikkhave[2], devo vā bhavissāmi, devaññataro vā"ti-ādīsu[3] vikappattho diṭṭho, na samuccayatthoti tattha samuccayatthe payogaṁ dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Evañca katvā samuccayatthadīpakaṁ panetaṁ suttapadaṁ samudāhaṭaṁ.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo. Tenāha **"pañcakāmaguṇiko rāgo"**ti. Bhavāsavaṁ pana ṭhapetvā

1. Ma-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Ma 1. 146; Ma 2. 50, 51 piṭṭhesu.

sabbo lobho kāmāsavoti yuttaṁ siyā. **Rūpārūpabhave**ti kammupapattibhedato duvidhepi rūpārūpabhave **chandarāgo. Jhānanikantī**ti jhānassādo. "Sundaramidaṁ ṭhānaṁ niccaṁ dhuvan"ti-ādinā assādentassa uppajjamāno sassatucchedadiṭṭhisahagato rāgo bhave āsavoti **bhavāsavo. Evan**ti sabbadiṭṭhīnaṁ sassatucchedadiṭṭhisaṅgahato bhavāsaveneva diṭṭhāsavo gahito taṁsahagatarāgatāyāti adhippāyo. Apare pana "diṭṭhāsavo avijjāsavena ca saṅgahito"ti vadanti. Ettha ca "bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī"ti[1] vacanato diṭṭhisampayuttarāgassa bhavāsavabhāvo vicāretabbo atha "kāmasahagatā saññāmanasikārā"ti-ādīsu[2] viya ārammaṇakaraṇattho sahagatattho, evaṁ sati bhavāsave diṭṭhāsavassa samodhānagamanaṁ kataṁ na siyā. Na hi tampayogatabbhāvādike asati taṁsaṅgaho yutto, tasmā yathāvuttapāḷiṁ anusārena diṭṭhigatasampayuttalobhopi kāmāsavoti yuttaṁ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānaṁ hi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā.

Abhidhamme[3] ca kāmāsavaniddese "kāmesūti kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṁ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesū"ti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sā taṇhā sabbāpi na kāmacchandādināmaṁ na labhatīti. Yadi pana lobho kāmāsavabhavāsavavinimuttopi siyā, so yadā diṭṭhigatavippayuttesu cittesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjāsavo āsavavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi āsavavippayuttatā vattabbā siyā "catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppanno moho siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto"ti. "Kāmāsavo aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjatī"ti[4], "kāmāsavaṁ paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo"ti[5] ca vacanato diṭṭhisahagatarāgo kāmāsavo na hotīti na sakkā vattuṁ. Kiñca abhijjhākāmarāgānaṁ viseso āsavadvaya-ekāsavabhāvo siyā, na abhijjhāya ca no-āsavabhāvoti no-āsavalobhassa sabbhāvo vicāretabbo. Na hi atthi **abhidhamme** "āsavo

---

1. Abhi 1. 278 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 457 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 222 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 278 piṭṭhe. 5. Abhi 10. 199 piṭṭhe Paṭṭhāne.

ca no-āsavo ca dhammā āsavassa dhammassa āsavassa ca no-āsavassa ca dhammassa hetupaccayo"ti[1] sattamo navamo ca paṇho. Gaṇanāyañca "hetuyā sattā"ti[2] vuttaṁ, no "navā"ti. Diṭṭhisampayutte pana lobhe no-āsave vijjamāne sattamanavamāpi pañhā vissajjanaṁ labheyyuṁ, gaṇanāya ca "hetuyā navā"ti vattabbaṁ siyā, na pana vuttaṁ. Diṭṭhivippayutte ca lobhe no-āsave vijjamāne vattabbaṁ vuttameva. Yasmā pana suttantadesanā nāma pariyāyakathā, na abhidhammadesanā viya nippariyāyakathā, tasmā balavakāmarāgasseva kāmāsavaṁ dassetuṁ **"kāmāsavoti pañcakāmaguṇiko rāgo"**ti vuttaṁ, tathā bhavābhinandananti.

Sāmaññena bhavāsavo diṭṭhāsavaṁ antogadhaṁ katvā idha tayo eva āsavā vuttāti tassa tadantogadhataṁ dassetuṁ **"evaṁ diṭṭhāsavo"**ti-ādi vuttaṁ. Tathā hi vakkhati bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhataṁ. **Catūsu saccesu aññāṇan**ti idaṁ suttantanayaṁ nissāya vuttaṁ. Suttantasaṁvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṁ. Yathā atthato kāmāsavādayo vavatthāpitā, tathā nesaṁ uppādavaḍḍhiyo dassento **"kāmaguṇe"**ti-ādimāha. **Assādato manasikaroto**ti "subhasukhā"ti-ādinā assādanavasena manasi karontassa. **Catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvenā**ti subhasaññādīnaṁ vatthubhāvena. **Vuttanayapaccanīkato**ti "kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā"ti-ādinā kāmaguṇesu ādīnavadassanapubbakanekkhammapaṭipattiyā chandarāgaṁ vikkhambhayato samucchindantassa ca anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati, uppanno ca pahīyati. Tathā mahaggatadhammesu ceva sakalatebhūmakadhammesu ca ādīnavadassanapubbaka-aniccādimanasikāravasena nissaraṇapaṭipattiyā anuppannā ca bhavāsava-avijjāsavā na uppajjanti, uppannā ca pahīyantīti evaṁ taṇhāpakkhe vuttassa nayassa paṭipakkhato **sukkapakkhe vitthāro** veditabbo.

Tayo evāti abhidhamme viya "cattāro"ti avatvā kasmā tayo eva āsavā idha imissaṁ dassanāpahātabbakathāyaṁ vuttā? Tattha kāmāsavassa taṇhāpaṇidhibhāvato **appaṇihitavimokkhapaṭipakkhatā** veditabbā. Bhavesu niccaggāhānusārato yebhuyyato bhavarāgasampattito bhavāsavassa **animittavimokkhapaṭipakkhatā,** bhavadiṭṭhiyā

---

1. Abhi 10. 160 piṭṭhe Paṭṭhāne.
2. Abhi 10. 169 piṭṭhe Paṭṭhāne.

pana bhavāsavabhāve vattabbameva natthi, anattasaññāya ñāṇānubhāvasiddhito avijjāsavassa **suññatavimokkhapaṭipakkhatā. Etthā**ti etissaṁ āsavakathāyaṁ. **Vaṇṇitan**ti kathitaṁ. **Abhedato**ti sāmaññato.

18. **Kāmāsavādīna**nti manussalokadevalokagamanīyānaṁ kāmāsavādīnaṁ. Nirayādigamanīyā pana kāmāsavādayo "dassanā pahātabbe āsave"ti ettheva samāruḷhā. Atha vā yadaggena so puggalodassanāpahātabbānaṁ āsavānaṁ adhiṭṭhānaṁ, tadaggena **kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṁ.** Na hi samaññābhedena vatthubhedo atthīti dassetuṁ **"ettāvatā"**ti-ādi vuttaṁ. Tenevāha **"sāmaññato vuttānan"**ti. Kasmā panettha dassanāpahātabbesu āsavesu dassetabbesu "ahosiṁ nu kho ahan"ti-ādinā vicikicchā dassitāti āha **"vicikicchāsīsena cetthā"**ti-ādi. **Evan**ti yathā soḷasavatthukā vicikicchā uppajjati, evaṁ ayonisomanasikāroti.

Vijjamānataṁ avijjamānatañcāti[1] sassatāsaṅkaṁ nissāya "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti atīte attano vijjamānataṁ, adhiccasamuppatti-āsaṅkaṁ nissāya "yato pabhuti ahaṁ, tato pubbe na nu kho ahosin"ti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppatti-ākāranissayatā dassitā. Evaṁ āsappanaparisappanāpavattikaṁ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṁ vicikicchaṁ kasmā uppādetīti na codetabbametanti dassento āha **"kiṁ kāraṇanti na vattabban"**ti. **Sveva** puthujjanabhāvo eva. Yadi evaṁ tassa ayonisomanasikāreneva bhavitabbanti āpannanti āha **"nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotī"**ti. **Tatthā**ti yonisomanasikaraṇe.

Jātiliṅgūpapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātiṁ gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṁ devamanussādi-upapattiñca. **Nissāyā**ti upādāya.

Tasmiṁ kāle sattānaṁ majjhimappamāṇaṁ. Tena yutto **pamāṇiko,** tadabhāvato, tato atītabhāvato vā **appamāṇiko** veditabbo. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. Te hi "kathaṁ nu khoti

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 51 piṭṭhepi passitabbaṁ.

issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetī"ti āhu. Tena vuttaṁ **"hetuto kaṅkhatīti vadantī"**ti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti.

Paramparanti pubbāparappavattiṁ. **Addhānan**ti kālādhivacanaṁ, tañca bhummatthe upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vijjamānataṁ avijjamānatañcāti sassatāsaṅkaṁ nissāya "bhavissāmi nu kho ahamanāgatamaddhānan"ti anāgate attano vijjamānataṁ, ucchedāsaṅkaṁ nissāya "yasmiṁ ca attabhāve ahaṁ[1], tato paraṁ na nu kho bhavissāmī"ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṁ.

Paccuppannamaddhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā **"paṭisandhiṁ ādiṁ katvā"**ti-ādi vuttaṁ. "Idaṁ kathaṁ idaṁ kathan"ti pavattanato kathaṁkathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathaṁkathī**ti āha **"vicikiccho hotī"**ti. **Kā ettha cintā,** ummattako viya hi bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṁ** mahāmātāya **puttaṁ. Muṇḍesun**ti muṇḍena anicchantaṁ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṁ muṇḍesuṁ kuladhammatāya yathā taṁ ekacce kulatāpasā, rājabhayenāti ca vadanti.

Sītibhūtanti idaṁ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṁ. "Setibhūtan"ti pi[2] pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṁ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṁ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya "ahan"ti tassa attano parāmasanaṁ sandhāyāha "evaṁ hi siyā kaṅkhā"ti. **Manussā**pi **ca rājāno viyā**ti manussāpi keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo.

Vuttanayameva "saṇṭhānākāraṁ nissāyā"ti-ādinā. **Etthā**ti "kathaṁ nu khosmī"ti pade. **Abbhantare jīvo**ti paraparikappitaṁ antarattānaṁ vadati. **Soḷasaṁsādīnan**ti **ādi-**saddena sarīraparimāṇaparimaṇḍala-aṅguṭṭhayavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti.

---

1. Ucchedanakaṅkhā (Saṁ-Ṭī 2. 52 piṭṭhe) 2. Setabhūtantipi (Saṁ-Ṭī 2. 52 piṭṭhe)

“Sattapaññatti jīvavisayā”ti diṭṭhigatikānaṁ matimattaṁ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **“attabhāvassa āgatigatiṭṭhānan”**ti, yatāyaṁ āgato, yattha ca gamissati, taṁ ṭhānanti attho.

19. **Yathā ayaṁ vicikicchā uppajjatī**ti ayaṁ vuttappabhedā vicikicchā yathā uppajjati, evaṁ ayoniso manasikaroto. Etena vicikicchāya attābhinivesasannissayatamāha. Yathā hi vicikicchā attābhinivesaṁ nissāya pavattati, yato sā sassatādhiccasamuppattisassatucchedākārāvalambinī vuttā, evaṁ attābhinivesopi taṁ nissāya pavattati “ahosiṁ nu kho ahan”ti-ādinā antogadhāhaṁkārassa kathaṁkathibhāvassa attaggāhasannissayabhāvato. Tenevāha **“savicikicchassa ayonisomanasikārassa thāmagatattā”**ti. **Vikappattho**ti aniyamattho. “Aññatarā diṭṭhi uppajjatī”ti hi vuttaṁ. **Suṭṭhu daḷhabhāvenā**ti abhinivesassa ativiya thāmagatabhāvena. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ bhave. **Paccuppannamevā**ti avadhāraṇena anāgate atthibhāvaṁ nivatteti, na atīte tatthapi sati atthitāya ucchedaggāhassa sabbhāvato. **Atīte eva natthi,** na anāgatepīti adhippāyo.

Saññākkhandhasīsenāti saññākkhandhapamukhena, saññākkhandhaṁ pamukhaṁ katvāti attho. **Khandhe**ti pañcapi khandhe. **Attāti gahetvā**ti “sañjānanasabhāvo me attā”ti abhinivissa. Pakāsetabbaṁ vatthuṁ viya, attānampi pakāsento padīpo viya, sañjānitabbaṁ nīlādi-ārammaṇaṁ viya attānampi sañjānātīti evaṁdiṭṭhikopi diṭṭhigatiko hotīti vuttaṁ **“attanāva attānaṁ sañjānāmī”**ti. Svāyamattho saññaṁ tadaññataradhamme ca “attā anattā”ti ca gahaṇavasena hotīti vuttaṁ **“saññākkhandhasīsenā”**ti-ādi. Ettha ca khandhavinimutto attāti gaṇhato sassatadiṭṭhi, khandhaṁ pana “attā”ti gaṇhato ucchedadiṭṭhīti āha **“sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyovā”**ti.

Abhinivesākārāti vipariyesākārā. **Vadatī**ti iminā kārakavedakasattānaṁ hitasukhāvabodhanasamatthataṁ attano dīpeti. Tenāha **“vacīkammassa kārako”**ti. Vedetīti vediyo, vediyova **vedeyyo.** Īdisānaṁ hi padānaṁ bahulā kattusādhanataṁ saddasatthavidū maññanti. Uppādavato ekanteneva vayo icchitabbo, sati ca udayabbayatte

neva niccatāti **"nicco"**ti vadantassa adhippāyaṁ vivaranto āha **"uppādavayarahito"**ti. **Sārabhūto**ti niccatāya eva sārabhāvo. **Sabbakāliko**ti sabbasmiṁ kāle vijjamāno. **Pakatibhāvan**ti sabhāvabhūtaṁ pakatiṁ, "vado"ti-ādinā vā vuttaṁ pakatisaṅkhātaṁ sabhāvaṁ. **Sassatisaman**ti sassatiyā samaṁ sassatisamaṁ, thāvaraṁ niccakālanti attho. **Tatheva ṭhassatī**ti yenākārena pubbe aṭṭhāsi, etarahi tiṭṭhati, tatheva tenākārena anāgatepi ṭhassatīti attho.

Paccakkhanidassanaṁ idaṁ-saddassa āsannapaccakkhabhāvaṁ katvā. **Diṭṭhiyeva diṭṭhigatan**ti gata-saddassa padavaḍḍhanamattataṁ āha. **Diṭṭhīsugatan**ti micchādiṭṭhīsu pariyāpannanti attho. Tenevāha **"dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattā"**ti. **Diṭṭhiyā gamanamattan**ti diṭṭhiyā gahaṇamattaṁ. Yathā pana pabbatajalaviduggāni dunniggamanāni, evaṁ diṭṭhiggāhopīti āha **"dunniggamanaṭṭhena gahanan"**ti. Kaṁ nāma udakaṁ, taṁ gahetvā taṁ atikkamitabbato **kantāro,** nirudakavanaṁ, taṁ pavanantipi vuccati. Añño pana araññapadeso duratikkamanaṭṭhena kantāro viyāti, evaṁ diṭṭhipīti āha **"duratikkamanaṭṭhenā"**ti-ādi. **Vinivijjhanaṁ** vitudanaṁ. **Vilomanaṁ** vipariṇāmabhāvo. Anavaṭṭhitasabhāvatāya vicalitaṁ **vipphanditanti** āha **"kadācī"**ti-ādi. Andubandhanādi viya nissarituṁ appadānavasena aseribhāvakaraṇaṁ **bandhanaṭṭho,** kilesakammavipākavaṭṭānaṁ paccayabhāvena dūragatampi ākaḍḍhitvā saṁyojanaṁ **saṁyojanaṭṭho,** diṭṭhipi tathārūpāti vuttaṁ **"diṭṭhisaṁyojanan"**ti. **Bandhanatthaṁ dassento** kiccasiddhiyāti adhippāyo. Tenevāha **"diṭṭhisaṁyojanena -pa- muccatī"**ti. Tattha **etehī**ti iminā jāti-ādidukkhassa paccayabhāvamāha. Jāti-ādike dukkhadhamme sarūpato dassetvāpi "na parimuccati dukkhasmā"ti vadantena bhagavatā diṭṭhisaṁyojanaṁ nāma sabbānatthakaraṁ mahāsāvajjaṁ sabbassapi dukkhassa mūlabhūtanti ayamattho vibhāvitoti dassetuṁ **"kiṁ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhatopi na muccatī"**ti vuttaṁ.

20. Nanu cettha diṭṭhisaṁyojanadassanena sīlabbataparāmāsopi dassetabbo, evaṁ hi dassanena pahātabbā āsavā anavasesato dassitā hontīti codanaṁ sandhāyāha **"yasmā"**ti-ādi. **Sīlabbataparāmāso kāmāsavādiggahaṇeneva gahito hoti** kāmāsavādihetukattā tassa. Appahīnakāmarāgādiko hi kāmasukhatthaṁ vā

bhavasuddhatthaṁ vā evaṁ bhavavisuddhi hotīti **sīlabbatāni parāmasanti,** "imināhaṁ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā"ti[1], "tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassāmī"ti[2], "sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhī"ti[3] ca **sutte** vuttaṁ sīlabbataṁ parāmasanti. Tattha **bhavasukhabhavavisuddhi-atthan**ti bhavasukhatthañca bhavavisuddhi-atthañca. **Tassa gahitattā**ti sīlabbataparāmāsassa diṭṭhiggahaṇena gahitattā yathā "diṭṭhigatānaṁ pahānāyā"ti-ādīsu[4]. **Tesan**ti dassanapahātabbānaṁ. **Dassetuṁ** puggalādhiṭṭhānāya desanāya. **Tabbiparītassā**ti yonisomanasikaroto kalyāṇaputhujjanassa.

Tassāti "sutavā"ti-ādipāṭhassa. **Tāvā**ti "sutavā"ti ito paṭṭhāya yāva "so idaṁ dukkhan"ti padaṁ, tāva imaṁ padaṁ avadhiṁ katvāti attho. **Heṭṭhā vuttanayenā**ti ariyasappurisa-ariyadhammasappurisadhammamanasikaraṇīya-amanasikaraṇīyapadānaṁ yathākkamaṁ mūlapariyāye idha gahetvā vuttanayena attho veditabboti sambandho. **Vuttapaccanīkato**ti "sutavā ariyasāvako, ariyānaṁ, dassāvī, sappurisānaṁ dassāvī"ti etesaṁ padānaṁ sabbākārena vuttaviparītato attho veditabbo, kovidavinītapadānaṁ pana na sabbappakārena vuttaviparītato. Arahā hi nippariyāyena ariyadhamme kovido ariyadhamme suvinīto ca nāma. Tenāha **"paccanīkato ca sabbākārena -pa- ariyasāvakoti veditabbo"**ti. Saṅkhārupekkhāñāṇaṁ **sikhāppattavipassanā.** Keci pana "bhaṅgañāṇato paṭṭhāya sikhāpattavipassanā"ti vadanti, tadayuttaṁ. **Tadanurūpena atthenā**ti tassa puggalassa anurūpena ariyaṭṭhena, na paṭivedhavasenāti adhippāyo. Kalyāṇaputhujjano hi ayaṁ. Yathā cassa "yopi kalyāṇaputhujjano"ti ārabhitvā "sopi vuccati sikkhatīti sekkho"ti pariyāyena **sekkhasutte**[5] sekkhabhāvo vutto, evaṁ idha ariyasāvakabhāvo vutto. Vuṭṭhānagāminīvipassanālakkhaṇehi ye ariyasappurisadhammavinayasaṅkhātā bodhipakkhiyadhammā tisso sikkhā eva vā sambhavanti, tesaṁ vasena imassa ariyasāvakādibhāvo

1. Ma 1. 146; Ma 2. 50 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 10 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 240 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.
5. Saṁ 3. 12 piṭṭhe.

vutto. Tenāha **"tadanurūpena atthenā"**ti. Ariyassa sāvakoti vā ariyasāvakatthena eva vutto yathā "agamā rājagahaṁ buddho"ti[1]. Sikhāppattavipassanāggahaṇañcettha vipassanaṁ ussukkāpetvā anivattipaṭipadāyaṁ ṭhitassa gahaṇatthanti yathāvuttā atthasaṁvaṇṇanā suṭṭhutaraṁ yujjateva.

21. Yathā dhātumukhena vipassanaṁ abhiniviṭṭho dhātukammaṭṭhāniko āyatanādimukhena abhiniviṭṭho āyatanādikammaṭṭhāniko, evaṁ saccamukhena abhiniviṭṭhoti vuttaṁ **"catusaccakammaṭṭhāniko"**ti. Caturoghanittharaṇatthikehi kātabbato kammaṁ, bhāvanā. Kammameva visesādhigamassa ṭhānaṁ kāraṇanti, kamme vā yathāvuttenaṭṭhena ṭhānaṁ avaṭṭhānaṁ bhāvanārambho kammaṭṭhānaṁ, tadeva catusaccamukhena pavattaṁ etassa atthīti **catusaccakammaṭṭhāniko.** Ubhayaṁ nappavattati etthāti **appavatti. Uggahitacatusaccakammaṭṭhāno**ti ca catusaccakammaṭṭhānaṁ pāḷito atthato ca uggahetvā manasikārayoggaṁ katvā ṭhito. **Vipassanāmaggaṁ samāruḷho**ti sappaccayanāmarūpadassane patiṭṭhāya tadeva nāmarūpaṁ aniccādito sammasanto. **Samannāharatī**ti vipassanāvajjanaṁ sandhāyāha, tasmā yathā "idaṁ dukkhan"ti vipassanāñāṇaṁ pavattati, evaṁ samannāharati āvajjatīti attho. Kathaṁ panettha "manasi karotī"ti iminā "vipassatī"ti ayamattho vutto hotīti āha **"ettha** -pa- **vuttā"**ti. **Etthā**ti ca imasmiṁ sutteti attho. **Vipassatī**ti ca yathā upari visesādhigamo hoti, evaṁ ñāṇacakkhunā vipassati, oloketīti attho. Maggopi vattabbo. Purimañhi saccadvayaṁ gambhīrattā duddasaṁ, itaraṁ duddasattā gambhīraṁ.

Abhinivesoti vipassanābhiniveso vipassanāpaṭipatti. **Tadārammaṇe**ti taṁ rūpakkhandhaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatte. **Yāthāvasarasalakkhaṇaṁ vavatthapetvā**ti aviparītaṁ attano ārammaṇaṁ sabhāvacchedanādikiccañceva aññāṇādilakkhaṇañca asaṅkarato hadaye ṭhapetvā. Iminā pubbe nāmarūpaparicchede katepi dhammānaṁ salakkhaṇavavatthāpanaṁ paccayapariggahena suvavatthāpitaṁ nāma hotīti dasseti yathā "dvikkhattuṁ baddhaṁ subaddhan"ti. Evaṁ hi ñātapariññāya kiccaṁ siddhaṁ nāma hoti. Paccayato paccayuppannato ca vavatthāpitattā pākaṭabhāvena siddhenapi siddhabhāvo pākaṭo hotīti vuttaṁ **"ahutvā hontī"**ti. **Aniccalakkhaṇaṁ āropetī"**ti.

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

asato hi uppādena bhavitabbaṁ, na sato, uppādavantatā ca nesaṁ ekantena icchitabbā paccayāyattavuttibhāvato, sati uppāde avassaṁbhāvī nirodhoti nattheva niccatāvakāsoti. Sūpaṭṭhitāniccatāya ca udayabbayadhammehi abhiṇhapaṭipīḷanato dukkhamanaṭṭhena dukkhaṁ. Tenāha **"udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṁ āropetī"**ti. Katthacipi saṅkhāragate "mā jīri mā byādhiyī"ti alabbhanato natthi vasavattananti āha **"avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṁ āropetī"**ti. **Paṭipāṭiyā**ti udayabbayañāṇādiparamparāya.

Tasmiṁ khaṇeti sotāpattimaggakkhaṇe. **Ekapaṭivedhenevā**ti ekañāṇeneva paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṁ nibbijjhanaṁ. **Abhisamayo** avirajjhitvā visayassa adhigamasaṅkhāto **avabodho.** "Idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyo"ti paricchinditvā jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho.** Ayaṁ yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṁ gahetvā vutto, na pana maggañāṇassa "idaṁ dukkhan"ti-ādināpi vattanato. Tenāha **"na hissa tasmiṁ samaye"**ti-ādi. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṁ hānaṁ cajanaṁ samucchindanaṁ pahānaṁ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho.** Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṁ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa padaghātaṁ karontassa anuppattidhammataṁ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṁ upādāya evaṁ vutto. Sacchikiriyā paccakkhakaraṇaṁ, anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṁ idaṁ tanti yathāsabhāvato gahaṇaṁ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho.** Ayaṁ pana yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṁ nirodhaṁ ālambituṁ na sakkoti, tassa samucchindanato taṁ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṁ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca, tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayathāpi veditabbaṁ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṁ vuṭṭhānagāminiyaṁ pavattaṁ parijānanādiṁ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena

bhāvanā sakkā viññātuṁ. Dutiyādīsupi appahīnakilesappahānato puggalantarasādhanato uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho.** Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṁ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto, tiṭṭhatu tāva yathādhigatamaggadhammaṁ yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṁ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tena vuttaṁ "diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo"[1]. Yato cassa dhammatāsañcoditā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṁ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhi-ādayo. Ayañca atthavaṇṇanā "pariññābhisamayenā"ti-ādīsupi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti vuttamevatthaṁ vibūtataraṁ katvā dassetuṁ **"no ca kho aññamaññena ñāṇenā"**ti-ādi vuttaṁ.

Vitaṇḍavādī panāha "ariyamaggañāṇaṁ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaraṇaṁ, na ekābhisamayavasena. Taṁ hi kālena dukkhaṁ pajānāti, kālena samudayaṁ pajahati, kālena nirodhaṁ sacchikaroti, kālena maggaṁ bhāveti, aññathā ekassa ñāṇassa ekasmiṁ khaṇe catukiccakaraṇaṁ na yujjati. Na hidaṁ katthaci diṭṭhampi suttaṁ atthī"ti. So vattabbo—yadi ariyamaggañāṇaṁ nānābhisamayavasena saccāni abhisameti, na ekābhisamayavasena, evaṁ sante paccekampi saccesunānakkhaṇeneva pavatteyya, na ekakkhaṇena, tathā sati dukkhādīnaṁ ekadesekadesameva parijānāti pajahatīti āpajjatīti nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṁ saññojanattayādīnaṁ ekadesekadesappahānaṁ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhāditā, tato eva ekadesasotāpannāditā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṁ, na ca taṁ yuttaṁ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno ca asotāpanno cāti sakkā viññātuṁ.

Apicāyaṁ nānābhisamayavādī evaṁ pucchitabbo "maggañāṇaṁ saccāni paṭivijjhantaṁ kiṁ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato"ti? Jānamāno "kiccato"ti vadeyya, "kiccato paṭivijjhantassa kiṁ nānābhisamayenā"ti vatvā

1. Dī 1. 102, 141; Vi 3. 23, 47 piṭṭhesu.

paṭipāṭiyā nidassanena saññāpetabbo. Atha "ārammaṇato"ti vadeyya, evaṁ sante tassa ñāṇassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṁ accantapariññāsamucchedā na yuttā anissaṭattā. Tathā maggadassanaṁ. Na hi maggo sayameva attānaṁ ārabbha pavattatīti yuttaṁ, maggantaraparikappanāya pana anavaṭṭhānaṁ āpajjati, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṁ kiccato ca ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evaṁ asammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttaṁ hetaṁ "yo bhikkhave dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi so passatī"ti-ādi[1]. Na cetaṁ kālantaradassanaṁ sandhāya vuttaṁ "yo nu kho āvuso dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi -pa- dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī"ti[1] ekaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṁ tadatthasādhanatthaṁ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā, paccekañca saccattayadassanassa yojitattā, aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassanamayojaniyaṁ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakārībhāvena pavattati samucchedakattā, tathā yojanena ca sabbadassanaṁ dassanantaraparamanti dassanānuparamo siyāti evaṁ āgamato yuttito ca nānābhisamayo na yujjatīti saññāpetabbo. Evaṁ ce saññattiṁ gacchati, iccetaṁ kusalaṁ. No ce gacchati, **Abhidhamme**[2] odhisokathāya saññāpetabboti.

Nirodhaṁ ārammaṇatoti nirodhameva ārammaṇatoti niyamo gahetabbo, na ārammaṇatovāti. Tena nirodhe kiccatopi paṭivedho siddho hoti. **Tasmiṁ samaye**ti saccānaṁ abhisamaye. **Vīsativatthukā**ti-ādi "tīṇi saññojanānī"ti vuttānaṁ sarūpadassanaṁ. **Catūsu āsavesū**ti idaṁ abhidhammanayena vuttaṁ, na suttantanayena. Na hi sutte katthaci cattāro āsavā āgatā atthi. Yadi vicikicchā na āsavo, atha kasmā "sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso, ime vuccanti bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā"ti vuttanti āha **"dassanā pahātabbā"**ti-ādi. **Ettha pariyāpannattā**ti etena sammāsaṅkappassa viya paññākkhandhe kiccasabhāgatāya idha vicikicchāya āsavasaṅgaho katoti dasseti.

1. Saṁ 3. 382 piṭṭhe. 2. Abhi 4. 87 piṭṭhe.

Sabbo attaggāho sakkāyadiṭṭhivinimutto natthīti vuttaṁ **"channaṁ diṭṭhīnaṁ -pa- vibhattā"**ti. Sā hi diṭṭhi ekasmiṁ cittuppāde santāne ca ṭhitaṁ ekaṭṭhaṁ, tattha paṭhamaṁ sahajātekaṭṭhaṁ, itaraṁ pahānekaṭṭhaṁ, tadubhayampi niddhāretvā dassetuṁ **"diṭṭhāsavehī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabbathāpī**ti sabbappakārena, sahajātekaṭṭhapahānekaṭṭhappakārehīti attho. **Avasesā**ti diṭṭhāsavato avasiṭṭhā. **Tayopi āsavā**ti kāmāsavabhavāsava-avijjāsavā. Tathā hi pubbe "catūsu āsavesū"ti vuttaṁ. **Tasmā**ti yasmā bahū evettha āsavo pahātabbā, tasmā bahuvacananiddeso kato "ime vuccanti bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā"ti. **Porāṇāna**nti aṭṭhakathācariyānaṁ, "purātanānaṁ majjhimabhāṇakānan"ti ca vadanti.

Dassanā pahātabbāti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṁvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā

22. **Saṁvarādīhī**ti saṁvara paṭisevana adhivāsana parivajjana vinodanehi. **Sabbesampī**ti catunnampi ariyamaggānaṁ. **Ayan**ti saṁvarāpahātabbādikathā **pubbabhāgapaṭipadāti veditabbā.** Tathā hi heṭṭhā "upakkilesavisodhanaṁ ādiṁ katvā āsavakkhayapaṭipattidassanatthan"ti suttantadesanāya payojanaṁ vuttaṁ. Na hi sakkā ādito eva ariyamaggaṁ bhāvetuṁ atha kho samādinnasīlo indriyesu guttadvāro "saṅkhāyekaṁ paṭisevati, saṅkhāyekaṁ adhivāseti, saṅkhāyekaṁ parivajjeti, saṅkhāyekaṁ vinodetī"ti[1] evaṁ vuttaṁ caturāpassenapaṭipattiṁ paṭipajjamāno sammasanavidhiṁ otaritvā anukkamena vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā āsave khepeti. Tenāha bhagavā "seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto, evaṁ kho bhikkhave imasmiṁ dhammavinaye anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho"ti[2].

---

1. Dī 3. 224; Ma 2. 127 piṭṭhesu. 2. Aṁ 3. 46; Khu 1. 141; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

Idhāti ayaṁ **idha**-saddo sabbākārato indriyasaṁvarasaṁvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano cāti vuttaṁ **"imasmiṁ sāsane"**ti. **Ādīnavapaṭisaṅkhā**ti ādīnavapaccavekkhaṇā. **Sampalimaṭṭhan**ti[1] ghaṁsitaṁ. **Anubyañjanaso**ti hatthapādahasitakathitavilokitādippakārabhāgaso. Taṁ hi ayoniso manasikaroto kilesānaṁ anu anu byañjanato "anubyañjanan"ti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisanimittādikassa vā kilesavatthubhūtassa vā nimittassa gāho. **Ādittapariyāyanayenā**ti ādittapariyāye[2] āgatanayena veditabbā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. Yathā itthiyā indriyanti itthindriyaṁ, na evamidaṁ, idaṁ pana **cakkhumeva indriyanti cakkhundriyanti. Titthakāko viyā**ti titthe kāko titthakāko, nadiyā samatikkamanatitthe niyataṭṭhitiko. **Āvāṭakacchapo**ti-ādīsupi eseva nayo.

Evaṁ tappaṭibaddhavuttitāya **cakkhundriye** niyataṭṭhāno **saṁvaro** cakkhundriyasaṁvaro. **Muṭṭhassaccaṁ** satipaṭipakkhā akusaladhammā. Yadipi aññattha asaṅkheyyampi bhavaṅgacittaṁ nirantaraṁ uppajjati, pasādaghaṭṭanāvajjanuppādānaṁ pana antare dve eva bhavaṅgacittāni uppajjantīti ayaṁ cittaniyāmoti āha **bhavaṅge "dvikkhattuṁ uppajjitvā niruddhe"**ti.

Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṁ vāti-ādi[3] puna avacanatthaṁ idheva sabbaṁ vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasaṅkhāto dussīlyasaṁvaro atthīti so manodvāravasena, itaro channampi dvārānaṁ vasena yojetabbo. Muṭṭhassaccādīnaṁ hi satipaṭipakkhādilakkhaṇānaṁ akusaladhammānaṁ siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīlyassa tattha uppatti pañcadvārikajavanānaṁ aviññattijanakattāti.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṁvaro "cakkhudvāre asaṁvaro"ti vuccati, taṁ nidassanaṁ kinti attho. **Yathā**ti-ādinā nagaradvāre asaṁvare sati taṁsambandhānaṁ gharādīnaṁ

1. Aṁ-Ṭī 3. 124 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 49; Mūlaṭī 1. 185 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

asaṁvutatā viya javane asaṁvare sati taṁsambandhānaṁ dvārādīnaṁ asaṁvutatāti aññāsaṁvare aññāsaṁvutatāsāmaññameva nidasseti, na pubbāparasāmaññaṁ, antobahisāmaññaṁ vā. Sambandho ca javanena dvārādīnaṁ ekasantatipariyāpannatāya eva daṭṭhabbo. Paccayabhāvena purimanipphannaṁ javanakāle asantampi bhavaṅgādi phalanipphattiyā cakkhādi viya santaṁyeva nāma. Na hi dharamānaṁyeva "santan"ti vuccati, tasmā sati dvārabhavaṅgādike pacchā uppajjamānaṁ javanaṁ bāhiraṁ viya katvā nagaradvārasamānaṁ vuttaṁ, itarañca antonagaragharādisamānaṁ. Javanassa hi paramatthato asatipi bāhirabhāve itarassa ca abbhantarabhāve "pabhassaramidaṁ bhikkhave cittaṁ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan"ti[1] ādivacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ca pariyāyato veditabbo. Javane vā asaṁvare uppanne tato paraṁ dvārabhavaṅgādīnaṁ asaṁvarahetubhāvāpattito nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṁ dvārabhavaṅgādīsu musanaṁ kusalabhaṇḍavināsanaṁ daṭṭhabbaṁ. Uppanne hi asaṁvare dvārādīnaṁ tassa hetubhāvo paññāyati, so ca uppajjamānoyeva dvārādīnaṁ saṁvarūpanissayabhāvaṁ paṭibāhentoyeva pavattatīti ayaṁ hettha asaṁvarādīnaṁ pavattinayo. Pañcadvāre rūpādi-ārammaṇe āpāthagate yathāpaccayaṁ akusalajavane uppajjitvā bhavaṅgaṁ otiṇṇe manodvārikajavanaṁ taṁyeva ārammaṇaṁ katvā bhavaṅgaṁ otarati, puna tasmiṁ yeva dvāre "itthī puriso"ti-ādinā visayaṁ vavatthapetvā javanaṁ bhavaṅgaṁ otarati, puna vāre rajjanādivasena javanaṁ javati, punapi yadi tādisaṁ ārammaṇaṁ āpāthamāgacchati, taṁsadisameva pañcadvāre rūpādīsu javanaṁ uppajjati. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṁ asaṁvare sati dvārampi aguttan"**ti-ādi. Ayaṁ tāva asaṁvarapakkhe atthavaṇṇanā.

Saṁvarapakkhepi imināva nayena attho veditabbo. Saṁvarena samannāgato puggalo saṁvutoti vuttoti āha **"upetoti vuttaṁ hotī"**ti. **Ekajjhaṁ katvā**ti "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti padañca atthato abhinnaṁ samānaṁ katvā. **Ayameva cettha attho**

1. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.

sundarataro uparipāḷiyā saṁsandanato. Tenāha “**tathāhī**”ti-ādi. **Yanti ādeso**ti iminā liṅgavipallāsena saddhiṁ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṁ vā etaṁ paccattaputhuvacanatthaṁ. **Vighātakarā**ti cittavighātakaraṇā cittadukkhanibbattakā ca. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapariḷāhā.** Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesavipākapariḷāhā sambhavanti, taṁ dassetuṁ “**cakkhudvārehī**”ti-ādi vuttaṁ, taṁ suviññeyyameva. Ettha ca saṁvaraṇūpāyo, saṁvaritabbaṁ, saṁvaro, yato so saṁvaro, yattha saṁvaro, yañca saṁvaraphalanti ayaṁ vibhāgo veditabbo. Kathaṁ? Paṭisaṅkhā yonisoti hi **saṁvaraṇūpāyo.** Cakkhundriyaṁ **saṁvaritabbaṁ.** Saṁvaraggahaṇena gahitā sati **saṁvaro.** Asaṁvutassāti **saṁvaraṇāvadhi.** Asaṁvarato hi saṁvaraṇaṁ. Saṁvaritabbaggahaṇena siddho idha **saṁvaravisayo.** Cakkhundriyaṁ hi saṁvarañāṇaṁ rūpārammaṇe saṁvarīyatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesādipariḷāhābhāvo **phalaṁ.** Evaṁ sotadvārādīsupi yojetabbaṁ. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmiṁ dvāre.

Saṁvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

23. **Paṭisaṅkhā yoniso cīvaran**ti-ādīsu “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā vuttaṁ paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisan**ti evarūpaṁ iṭṭhārammaṇaṁ. **Bhavapatthanāya assādayato**ti bhavapatthanāmukhena bhāvitaṁ ārammaṇaṁ assādentassa. **Cīvaran**ti nivāsanādi yaṁ kiñci cīvaraṁ. **Paṭisevatī**ti nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payojanaparimāṇaniyamanaṁ. Sītapaṭighātādiyeva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanaṁ. **Sītassā**ti dhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannasītassa. **Paṭighātāyā**ti paṭibāhanatthaṁ tappaccayassa vikārassa vinodanatthaṁ. **Uṇhassā**ti aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍaṁsā**dayo pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatapayojanaparimāṇaniyamanaṁ. Niyataṁ hi payojanaṁ cīvarapaṭisevanassa hirikopīnapaṭicchādanaṁ, itaraṁ kadāci

kadāci. **Hirikopīnan**ti sambādhaṭṭhānaṁ. Yasmiṁ hi aṅge vivaṭe hirī kuppati vinassati, taṁ hiriyā kopanato hirikopīnaṁ, tassa paṭicchādanatthaṁ cīvaraṁ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṁ kiñci āhāraṁ. So hi piṇḍolyena bhikkhanāya patte patanato tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṁ pāto sannipātoti "piṇḍapāto"ti vuccati. **Neva davāyā**ti na kīḷanāya. **Na madāyā**ti na balamadamānamadapurisamadatthaṁ. **Na maṇḍanāyā**ti na aṅgapaccaṅgānaṁ pīṇanabhāvatthaṁ. **Na vibhūsanāyā**ti na tesaṁyeva sobhanatthaṁ, chavisampatti-atthanti, attho. Imāni ca padāni yathākkamaṁ mohadosasaṇṭhānavaṇṇarāgūpanissayapahānatthāni vedittabbāni. Purimaṁ vā dvayaṁ attano attano saṁkilesuppattinisedhanatthaṁ, itaraṁ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānatthaṁ vuttānīti veditabbāni. **Kāyassā**ti rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyā**ti pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca cirakālaṭṭhitatthaṁ jīvitindriyassa pavattāpanatthaṁ. **Vihiṁsūparatiyā**ti jighacchādukkhassa uparamaṇatthaṁ. **Brahmacariyānuggahāyā**ti sāsanamaggabrahmacariyānaṁ anuggahatthaṁ. **Itī**ti evaṁ iminā upāyena. **Purāṇañca vedanaṁ paṭihaṅkhāmī**ti purāṇaṁ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṁ paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṁ na uppādessāmī**ti navaṁ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṁ na uppādessāmīti. Tassā hi anuppannāya anuppajjanatthameva āhāraṁ paribhuñjati. Ettha ca abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāpavattā jīghacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā uppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissatīti. Vihiṁsānimittatā cetāsaṁ vihiṁsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṁ iriyāpathānaṁ bhavissati. **Yāpanāyā**ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṁ iriyāpathānaṁ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṁ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cā**ti ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā arati tandī vijambhitā viññugarahādi dosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā

kāyabalasambhavena phāsuvihāro. Yāvadattha-udarāvadehakabhojanaparivajjanena seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṁ abhāvato anavajjatā, catupañcālopamatta-ūnabhojanenacatu-iriyāpathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttaṁ hetaṁ—

"Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti[1].

Ettāvatā payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha hi vihārādike seti nipajjati, āsati nisīdati, taṁ senāsanaṁ. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti** utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo, sarīrābādhacittavikkhepakaro, atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākaṭaparissayo ca rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthaṁ ceva ekībhāvasukhatthañca. Idañca cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanaṁ viya tassa niyatapayojananti puna **"yāvadevā"**ti vuttaṁ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjaṁ, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti **gilānapaccayabhesajjaparikkhāro,** taṁ. **Uppannānanti** jātānaṁ nibbattānaṁ. **Veyyābādhikānanti** byābādhato dhātukkhobhato ca tannibbattarogato ca jātānaṁ. **Vedanānanti** dukkhavedanānaṁ. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamabhāvāya paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pāḷivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādanatopīti** na kevalaṁ āyatiṁ eva vipākapariḷāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṁsāṭakādīnaṁ viya navavedanuppādanatopi veditabbāti attho.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 2. 343 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.

Adhivāsanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

24. **Khamo**ti khamanako. Kammaṭṭhānikassa calanaṁ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha **"calati kampati kammaṭṭhānaṁ vijahatī"**ti. **Adhimattampi uṇhaṁ sahati,** sahanto ca na naggasamaṇādayo viya sahati, atha kho kammaṭṭhānāvijahanenāti āha **"sveva thero viyā"**ti. **Bahicaṅkame**ti leṇato bahi caṅkame. **Uṇhabhayenevā**ti narakaggi-uṇhabhayeneva. Tenāha **"avīcimahānirayaṁ paccavekkhitvā"**ti, tampi "mayā anekakkhattuṁ anubhūtaṁ, idaṁ pana tato mudutaran"ti evaṁ paccavekkhitvā. **Etthā**ti etasmiṁ ṭhāne. **Aggisantāpova veditabbo** sūriyasantāpassa parato vuccamānattā.

Parisuddhasīlohamasmīti sabbathāpi "visuddhasīlohamasmī"ti maraṇaṁ aggahetvā avippaṭisāramūlikaṁ pītiṁ uppādesi. **Saha pītuppādā**ti pharaṇapītiyā uppādena saheva. **Visaṁ nivattitvā**ti pītivegena ajjhotthataṁ daṭṭhamukheneva bhassitvā. **Tatthevā**ti sappena daṭṭhaṭṭhāneyeva. **Cittekaggataṁ labhitvā**ti "pītimanassa kāyo passambhatī"ti-ādinā[1] nayena samādhānaṁ pāpuṇitvā.

Paccayesu santoso bhāvanāya ca āramitabbaṭṭhānatāya ārāmo assāti paccayasantosabhāvanārāmo, tassa bhāvo **paccaya -pa- rāmatā,** tāya. **Mahāthero**ti vuḍḍhataro thero. Vacanameva tadatthaṁ ñāpetukāmānaṁ pathoti **vacanapatho.**

Asukhaṭṭhena vā **tibbā.** Yaṁ hi na sukhaṁ, taṁ aniṭṭhaṁ "tibban"ti vuccati. **Evaṁsabhāvo**ti "adhivāsanajātiyo"ti padassa atthamāha. **Muhuttena** khaṇeva vāte hadayaṁ phāletuṁ āraddheyeva. **Anāgāmī hutvā parinibbāyī**ti arahattaṁ patvā parinibbāyi.

Evaṁ sabbatthāti "uṇhena phuṭṭhassa sītaṁ patthayato"ti-ādinā sabbattha uṇhādinimittaṁ kāmāsavuppatti veditabbā, sītaṁ vā uṇhaṁ vā aniṭṭhanti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha **"mayhaṁ sītaṁ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo"**ti. Sītādike upagate sahantī khamantī te attano upari vāsentī viya hotīti vuttaṁ **"āropetvā**

---

1. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Saṁ 3. 135; Aṁ 1. 245; Aṁ 3. 535 piṭṭhesu.

vāsetiyevā"ti. **Na nirassatī**ti na vidhunati. Yo hi sītādike na sahati, so te nirassanto vidhunanto viya hotīti.

Adhivāsanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

25. **Ahaṁ samaṇo**ti[1] "ahaṁ samaṇo, kiṁ mama jīvitena vā maraṇena vā"ti evaṁ acintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā**ti gāmappadesaṁ payojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatī**ti hatthi-ādīnaṁ samīpagamanato apakkamati. Kaṇṭakā yattha tiṭṭhanti, taṁ **kaṇṭakaṭṭhānaṁ. Amanussaduṭṭhānī**ti amanussasañcārena dūsitāni, saparissayānīti attho. **Samānan**ti samaṁ, avisamanti attho. **Akāsi vā** tādisaṁ anācāraṁ.

Sīlasaṁvarasaṅkhātenāti "kathaṁ parivajjanaṁ sīlan"ti yadettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Apica "caṇḍaṁ hatthiṁ parivajjetī"ti vacanato hatthi-ādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṁ.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

26. **Itipī**ti iminā kāraṇena, ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatattāpi kusalapaṭipakkhatopīti-ādīhi kāraṇehi ayaṁ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjo**ti-ādīsupi attho veditabbo. Ettha ca **akusalo**ti-ādinā diṭṭhadhammikaṁ kāmavitakkassa ādīnavaṁ dasseti, **dukkhavipāko**ti iminā samparāyikaṁ. **Attabyābādhāya saṁvattatī**ti-ādīsupi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsanaṁ nāma puna tādisassa anuppādanaṁ, taṁ panassa pahānaṁ vinodanaṁ byantikaraṇaṁ

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 130 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

anabhāvagamananti ca vattuṁ vaṭṭatīti pāḷiyaṁ "uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti vatvā "pajahatī"ti-ādi vuttanti tamatthaṁ dassento **"anadhivāsento kiṁ karotīti pajahatī"**ti-ādimāha. Pahānaṁ cettha vikkhambhanameva, na samucchedoti dassetuṁ **"vinodetī"**ti-ādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito.

Kāmavitakkoti sampayogato ārammaṇato ca kāmasahagato vitakko. Tenāha **"kāmapaṭisaṁyutto takko"**ti-ādi. **Kāmapaṭisaṁyutto**ti hi kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayutto vatthukāmasaṅkhātena paṭibaddho ca. **Uppannuppanne**ti tesaṁ pāpavitakkānaṁ uppādāvatthāgahaṇaṁ vā kataṁ siyā anavasesaggahaṇaṁ vā. Tesu paṭhamaṁ sandhāyāha **"uppannamatte"**ti, sampatijāteti attho. Anavasesaggahaṇaṁ byāpanicchāya hotīti dassetuṁ **"satakkhattumpi uppanne"**ti vuttaṁ. **Ñātivitakko**ti "amhākaṁ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā"ti-ādinā gehassitapemavasena ñātake ārabbha uppannavitakko. **Janapadavitakko**ti "amhākaṁ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo"ti-ādinā gehassitapemavaseneva janapadaṁ ārabbha uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti dukkarakārikāya paṭisaṁyutto amaratthāya vitakko, taṁ vā ārabbha amarāvikkhepadiṭṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti **amaravitakko. Parānuddayatāpaṭisaṁyutto**ti paresu upaṭṭhākādīsu sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemena paṭisaṁyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṁyutto**ti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṁyutto. **Anavaññattipaṭisaṁyutto**ti "aho vata maṁ pare na avajāneyyuṁ, na heṭṭhā katvā maññeyyuṁ, pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ kareyyun"ti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvattā kāmasaṅkappapavattiyā[1] sātisayattā ca kāmanākāroti āha **"kāmavitakko panettha kāmāsavo"**ti. **Tabbiseso**ti kāmāsavaviseso, rāgasahavuttīti[2] adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano

---

1. Kāmāsavappattiyā (Aṁ-Ṭī 3. 132 piṭṭhe)
2. Bhavasabhāvattāti (Aṁ-Ṭī 3. 132 piṭṭhe)

santānato nīharati etenāti **vinodanaṁ,** vīriyanti āha **"vīriyasaṁvarasaṅkhātena vinodanenā"**ti.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

27. "Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrentī"ti[1] vacanato vijjāvimuttīnaṁ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo,** vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṁso** veditabbo. **Uparimaggattayasamayasambhūtā**ti dutiyādimaggakkhaṇe jātā, bhāvanādhikārato dutiyamaggādipariyāpannāti attho. Nanu ca te lokuttarā eva, kasmā visesanaṁ katanti? Nayidaṁ visesanaṁ, visesitabbaṁ panetaṁ, lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, te ca kho uparimaggattayasamayasambhūtāti. **Bojjhaṅgesu asammohattan**ti vipassanājhānamaggaphalabojjhaṅgesu sammohābhāvatthaṁ. Missakanayena hi bojjhaṅgesu vuccamānesu tadaṅgādivivekadassanavasena vipassanābojjhaṅgādayo vibhajitvā vuccanti, na nibbattitalokuttarabojjaṅgā evāti bojjhaṅgesu sammoho na hoti bojjhaṅgabhāvanāpaṭipattiyā ca sammadeva pakāsitattā. **Idha panā**ti imasmiṁ sutte, imasmiṁ vā adhikāre. **Lokuttaranayo eva gahetabbo** bhāvanāmaggassa adhikatattā.

Ādipadānanti[2] "satisambojjhaṅgan"ti evamādīnaṁ tasmiṁ tasmiṁ vākye ādibhūtānaṁ padānaṁ. **Atthato**ti visesavasena sāmaññavasena ca padatthato. **Lakkhaṇādīhī**ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānato. **Kamato**ti anupubbito. **Anūnādhikato**ti tāvattakato. **Vibhāvinā**ti viññunā.

Satisambojjhaṅgeti satisambojjhaṅgapade. **Saraṇaṭṭhenā**ti anussaraṇaṭṭhena. Cirakatādibhedaṁ ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ.** Udake alābu viya vilavitvā gantuṁ adatvā pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanaṁ sāraṇaṁ asammuṭṭhatākaraṇaṁ **apilāpanaṁ.**

---

1. Saṁ 3. 66 piṭṭhe.
2. Aṁ-Ṭī 1. 248 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

vuttampi hetaṁ milindapañhe. **Bhaṇḍāgāriko**ti bhaṇḍagopako. Apilāpe karoti **apilāpeti. Therenā**ti nāgasenattherena. Sammosapaccanīkaṁ kiccaṁ **asammoso,** na sammosābhāvamattaṁ. **Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā**ti kāyādi-ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā.

Bodhiyā dhammasāmaggiyā **aṅgo**[1] avayavo, **bodhissa vā** ariyasāvakassa **aṅgo** kāraṇaṁ. **Patiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṁ[2]—

> "Kilesavasena patiṭṭhānaṁ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīti patiṭṭhānaṁ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena patiṭṭhānaṁ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānaṁ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena patiṭṭhānaṁ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena patiṭṭhānaṁ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṁ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā"ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṁ vasena veditabbā. Yā hi ayaṁ bodhīti vuccatīti yojetabbaṁ. "Bujjhatī"ti padassa paṭibujjhatīti atthoti āha **"kilesasantānaniddāya uṭṭhahatī"**ti. Taṁ pana paṭibujjhanaṁ atthato catunnaṁ saccānaṁ paṭivedho, nibbānasseva vā sacchikiriyāti āha **"cattārī"**ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti yathā aṅgāni eva jhānamaggā, na aṅgavinimuttā, evamidhāpīti attho. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṁ dasseti.

Bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgāti idaṁ kāraṇattho aṅga-saddoti katvā vuttaṁ. Bujjhantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ **"bujjhantīti bojjhaṅgā"**ti. **Anubujjhantī**ti vipassanādīnaṁ kāraṇānaṁ bujjhitabbānañca saccānaṁ anurūpaṁ bujjhanti. **Paṭibujjhantī**ti kilesaniddāya uṭṭhahanato paccakkhabhāvena vā paṭimukhaṁ bujjhanti. **Sambujjhantī**ti aviparītabhāvena sammā ca bujjhanti. Evaṁ upasaggānaṁ atthavisesadīpanatā daṭṭhabbā. Bodhi-saddo hi sabbavisesayuttaṁ bujjhanaṁ sāmaññena gahetvā ṭhito.

---

1. Aṅgaṁ (Ka)
2. Saṁ-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

Vicinātīti "tayidaṁ dukkhan"ti-ādinā vīmaṁsati. **Obhāsanaṁ** dhammānaṁ yathābhūtasabhāvapaṭicchādakassa sammohassa viddhaṁsanaṁ yathā āloko andhakārassa. Yasmiṁ dhamme sati vīro nāma hoti, so dhammo **vīrabhāvo. Īrayitabbato**ti pavattetabbato. Kosajjapakkhato patituṁ appadānavasena sampayuttānaṁ paggaṇhanaṁ **paggaho. Upatthambhanaṁ** anubalappadānaṁ. Osīdanaṁ layāpatti, tappaṭipakkhato **anosīdanaṁ** daṭṭhabbaṁ. **Pīṇayatī**ti tappeti vaḍḍeti vā. **Pharaṇaṁ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṁ. **Tuṭṭhi** nāma pīti. Udaggabhāvo **odagyaṁ,** kāyacittānaṁ ukkhipananti attho. **Kāyacittadarathapassambhanato**ti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. **Kāyo**ti cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṁ uddhaccādikilesānaṁ, tappadhānānaṁ vā catunnaṁ khandhānaṁ adhivacanaṁ. Uddhaccādikilesapaṭipakkhabhāvo daṭṭhabbo, evaṁ cettha passaddhiyā **aparipphandanasītibhāvo** daṭṭhabbo asāraddhabhāvato. Tenāha bhagavā "passaddho kāyo asāraddho"ti[1].

Samādhānatoti sammā cittassa ādhānato ṭhapanato. **Avikkhepo** sampayuttānaṁ avikkhittatā, yena sasampayuttā dhammā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepoti. **Avisāro** attano eva avisaraṇasabhāvo. **Sampiṇḍanaṁ** sampayuttānaṁ avippakiṇṇabhāvāpādanaṁ nhānīyacuṇṇānaṁ udakaṁ viya. **Cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno**ti "cittassa ṭhitī"ti[2] vacanato cittassa pabandhaṭhitipaccupaṭṭhāno. **Ajjhupekkhanato**ti udāsīnabhāvato. **Sā**ti bojjhaṅga-upekkhā. Samappavatte dhamme paṭisañcikkhati upapattito ikkhati tadākārā hutvā pavattatīti **paṭisaṅkhānalakkhaṇā,** evañca katvā "paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhattatā"ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Sampayuttadhammānaṁ yathāsakakiccakaraṇavasena samaṁ pavattanapaccayatā **samavāhitā.** Alīnānuddhatappavattipaccayatā **ūnādhikatānivāraṇaṁ.** Sampayuttānaṁ asamappavattihetukapakkhapātaṁ upacchindantī viya hotīti vuttaṁ **"pakkhapātupacchedarasā"**ti. Ajjhupekkhanameva **majjhattabhāvo.**

Sabbasmiṁ līnapakkhe uddhaccapakkhe ca atthikā patthanīyā icchitabbāti sabbatthikā, taṁ **sabbatthikaṁ.** Samānakkhaṇapavattīsu sattasupi sambojjhaṅgesu

---

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

vācāya kamappavattito paṭipāṭiyā vattabbesu yaṁ kiñci paṭhamaṁ avatvā satisambojjhaṅgasseva paṭhamaṁ vacanassa kāraṇaṁ[1] sabbesaṁ upakārakattanti vuttaṁ **"sabbesan"**ti-ādi. **Sabbesan**ti ca līnuddhaccapakkhikānaṁ, aññathā sabbepi sabbesaṁ paccayāti.

"Kasmā satteva bojjhaṅgā vuttā"ti codako saddhālobhādīnampi bojjhaṅgabhāvaṁ āsaṅkati, itaro sati-ādīnaṁyeva[2] bhāvanāya upakārataṁ dassento **"līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato cā"**ti-ādimāha. Tattha **līnassā**ti atisithilavīriyatādīhi bhāvanāvīthiṁ anotaritvā saṁkuṭitassa cittassa. Tadā hi passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Taṁ hi etehi allatiṇādīhi viya paritto aggi dussamuṭṭhāpiyaṁ hotīti. Tenāha bhagavā "seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṁ aggiṁ ujjāletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā"ti-ādi[3]. Dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, sukkhatiṇādīhi viya paritto aggilīnaṁ cittaṁ etehi susamuṭṭhāpiyaṁ hotīti. Tena vuttaṁ **"yasmiṁ ca kho"**ti-ādi. Tattha yathāsakaṁ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ "atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa- pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya -pa- saṁvattatī"ti[4]. Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro -pa- dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma.

Uddhaccassāti cittassa accāraddhavīriyatādīhi sītibhāvapatiṭṭhitabhāvaṁ anotiṇṇatāya, tadā dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Taṁ hi etehi sukkhatiṇādīhi viya aggikkhandho duvūpasamayaṁ hoti. Tenāha bhagavā "seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā"ti-ādi[5]. Passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, allatiṇādīhi viya aggikkhandho uddhataṁ cittaṁ etehi suvūpasamayaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"yasmiṁ ca kho"**ti-ādi. Etthāpi yathāsakaṁ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ "atthi bhikkhave

---

1. Karaṇaṁ (Ka) 2. Sati-ādīniyeva (Ka) 3. Saṁ 3. 99 piṭṭhe.
4. Saṁ 3. 91. 93 piṭṭhesu. 5. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

kāyapassaddhi cittapassaddhi -pa- upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya saṁvattatī"ti[1]. Tattha yathāssa passaddhi-ādayo uppannapubbā, taṁ ākāraṁ sallakkhetvā tesaṁ uppādanavasena tathā manasikarontova passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Satisambojjhaṅgo pana sabbattha bahūpakāro. So hi cittaṁ līnapakkhikānaṁ passaddhi-ādīnaṁ vasena layāpattito, uddhaccapakkhikānañca dhammavicayādīnaṁ vasena uddhaccapātato rakkhati, tasmā so loṇadhūpanaṁ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca rājakiccesu sabbattha icchitabbo. Tenāha **"satiñca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī"**ti[2].

Ñatvā ñātabbāti[3] sambandho. **Vaḍḍhi** nāma vepullaṁ bhiyyobhāvo punappunaṁ uppādo evāti āha **"punappunaṁ janetī"**ti. **Abhi**vuddhiṁ pāpento **nibbatteti. Vivittatā**ti vivittabhāvo. Yo hi vivecanīyato viviccati, yaṁ viviccitvā ṭhitaṁ, tadubhayaṁ idha vivittabhāvasāmaññena "vivittatā"ti vuttaṁ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya vivekasaṅkhātāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito, itaro sabbaso tato tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṁ dhammapuñje satisambojjhaṅgo viviccanakiriyāya pavattati, taṁ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātaṁ nissāyeva pavattati, itaraṁ pana tanninnatātadārammaṇatāhīti vuttaṁ **"viveke nissitan"**ti. Yathā vā vivekavasena pavattaṁ jhānaṁ "vivekajan"ti vuttaṁ, evaṁ vivekavasena pavatto bojjhaṅgo, "vivekanissito"ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṁ vasena maggaphalānaṁ veditabbo. Asatipi pubbāparabhāve "paṭiccasamuppādā"ti ettha paccayānaṁ samuppādanaṁ viya abhinnadhammādhārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. **Ayamevā**ti viveko eva. Viveko hi pahānavinayavirāganirodhā ca samānatthā.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitataṁ vatvā paṭipassaddhivivekanissitatāya avacanaṁ "satisambojjhaṅgaṁ bhāvetī"ti-ādinā bhāvetabbānaṁ bojjhaṅgānaṁ idha vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi ye sacchikātabbā phalabojjhaṅgā, tesaṁ kiccaṁ paṭipassaddhiviveko. **Ajjhāsayato**ti "nibbānaṁ sacchikarissāmī"ti mahanta-ajjhāsayato. Yadipi vipassanākkhaṇe

---

1. Saṁ 3. 94 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 100 piṭṭhe. 3. Saṁṭī 1. 190 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

saṅkhārārammaṇaṁ cittaṁ, saṅkhāresu pana ādīnavaṁ suṭṭhu disvā tappaṭipakkhe nibbāne adhimuttatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā dāhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya. **Na paṭisiddhā** vipassanāpādakesu kasiṇārammaṇādijhānesu sati-ādīnaṁ nibbedhabhāgiyattā. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṁ jhānaṁ na hoti nāpi tathā ekantikaṁ kāraṇaṁ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṁ maggoti katvā na uddharanti. Ettha ca kasiṇaggahaṇena tadāyattāni āruppānipi gahitānīti daṭṭhabbāni. Tānipi hi vipassanāpādakāni nibbedhabhāgiyāni ca hontīti vattuṁ vaṭṭati tanninnabhāvasabbhāvato. Yadaggena hi nibbānaninnatā, tadaggena phalaninnatāpi siyā. "Kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja vihareyyan"ti[1] ādivacanampetassa atthassa sādhakaṁ.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṁ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavatti ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṁ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṁ. **Yathā vuttena pakārenā**ti tadaṅgasamucchedapakārena tanninnatadārammaṇakaraṇapakārena ca. Pubbe vossagga-padasseva atthassa vuttattā āha **"sakalenavacanenā"**ti. **Pariṇamantaṁ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṁ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma paripākoti āha **"paripaccantaṁ paripakkañcā"**ti. Paripāko ca āsevanalābhena āhitasāmatthiyassa kilesassa pariccajituṁ nibbānañca pakkhandituṁ tikkhavisadasabhāvo. Tenāha **"ayañhī"**ti-ādi. **Esa nayo**ti yvāyaṁ "tadaṅgavivekanissitan"ti-ādinā satisambojjhaṅge vutto sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi esa nayoti evaṁ tattha netabbanti attho.

Evaṁ ādikammikānaṁ bojjhaṅgesu asammohatthaṁ missakanayaṁ vatvā idāni nibbattitalokuttarabojjhaṅgavasena atthaṁ vibhāvetuṁ **"idha panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Idha panā**ti imasmiṁ sabbāsavasuttante. **Maggo eva vossaggavipariṇāmī** bhāvanāmaggassa idha adhippetattā. **Tañca kho**ti satisambojjhaṅgaṁ. **Samucchedato**ti samucchindanato.

1. Ma 3. 378 piṭṭhe.

Diṭṭhāsavassa paṭhamamaggavajjhattā **“tayo āsavā”**ti vuttaṁ. Tepi anapāyagamanīyā eva veditabbā apāyagamanīyānaṁ dassaneneva pahīnattā. Satipi sambojjhaṅgānaṁ yebhuyyena maggabhāve tattha tattha sambojjhaṅgasabhāvānaṁ maggadhammānaṁ vasena vuttamaggattayasampayuttā bojjhaṅgāti paccekabojjhaṅge “bojjhaṅgabhāvanāyā”ti iminā gaṇhanto **“maggattayasampayuttāyā”**ti āha.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

28. **Thomento**ti āsavappahānassa sudukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṁ abhitthavanto. **Assā**ti pahīnāsavabhikkhuno. **Ānisaṁsan**ti taṇhacchedādidukkhakkhayapariyosānaṁ udrayaṁ. **Etehi** pahānādisaṁkittanehi. **Ussukkaṁ janento**ti evaṁ dhammassāmināpi abhitthavanīyaṁ mahānisaṁsañca āsavappahānanti tattha ādarasahitaṁ ussāhaṁ uppādento. **Dassaneneva pahīnā**ti dassanena pahīnā eva. Tena vuttaṁ **“na appahīnesu yeva pahīnasaññī”**ti.

Sabba-saddena āsavānaṁ, āsavasaṁvarānañca sambandhavasena dutiyapaṭhamavikappānaṁ bhedo daṭṭhabbo. **Dassanābhisamayā**ti pariññābhisamayā pariññākiccasiddhiyā. Tenāha **“kiccavasenā”**ti, asammohapaṭivedhenāti attho. **Samussayo** kāyo, attabhāvo vā.

Anavajjapītisomanassasahitaṁ cittaṁ “attano”ti vattabbataṁ arahati atthāvahattā, na tabbiparītaṁ anatthāvahattāti pītisampayuttacittataṁ sandhāyāha **“attamanāti sakamanā”**ti. Tenāha **“tuṭṭhamanā”**ti. **Attamanā**ti vā pītisomanassehi gahitamanā. Yasmā pana tehi gahitatā sampayuttatāva, tasmā vuttaṁ **“pītisomanassehi vā sampayuttamanā”**ti. Yadettha atthato na vibhattaṁ, taṁ vuttanayattā suviññeyyattā cāti veditabbaṁ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. **Tasmā taṁ dassetvā**ti yasmā suttantavaṇṇanā suttanikkhepaṁ dassetvā vuccamānā pākaṭā hoti, yasmā cassa dhammadāyādasuttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṁ nikkhepaṁ dassetvā, kathetvāti attho. **Lābhasakkāre**ti[1] lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci, lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yā hi lābhasakkāranimittaṁ tadā bhikkhūsu paccayabāhullikatā jātā, taṁ aṭṭhuppattiṁ katvā bhagavā imaṁ desesīti. **Yamakamahāmegho**ti heṭṭhā-olambana-upari-uggamanavasena satapaṭalo sahassapaṭalo yugaḷamahāmegho. **Tiṭṭhanti ceva** bhagavati katthaci nibaddhavāsaṁ vasante, cārikaṁ pana gacchante **anubandhanti ca.** Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṁ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjīti vuttaṁ **"evaṁ bhikkhusaṁghassapī"**ti.

Sakkatoti sakkārappatto. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvāpi abhisaṅkhate paṇītapaṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṁ garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā te denti, so garukato. Yaṁ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so bahumato. Yassa sabbametaṁ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṁ karonti, so apacito bhagavati bhikkhusaṁghe ca loko evaṁ paṭipanno. Tena vuttaṁ "tena kho pana -pa- parikkhārānan"ti. **Lābhaggayasaggapattan**ti lābhassa ca yasassa ca aggaṁ ukkaṁsaṁ pattaṁ.

Paccayā cīvarādayo garukātabbā etesanti **paccayagarukā,** āmisacakkhukāti attho. Paccayesu giddhā gadhitā paccayānaṁ bahulabhāvāya paṭipannāti **paccayabāhulikā**[2]**. bhagavatopi pākaṭā ahosi** pakaticārittavasenāti adhippāyo aññathā apākaṭasseva abhāvato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṁ sahottappañāṇaṁ **dhammasaṁvego,**

1. Saṁ-Ṭī 2. 109 piṭṭhe passitabbaṁ. 2. Paccayabāhullikā (Ka)

idha pana so bhikkhūnaṁ lābhagarutādhammavasena[1] veditabbo. **Samaṇadhammavuttī**ti samaṇadhammakaraṇaṁ. **Sā**ti dhammadāyādadesanā. Paṭibimbadassanavasena sabbakāyassa dassanayoggo ādāsoti **sabbakāyika-ādāso.**

Pitu dāyaṁ, tena dātabbaṁ, tato laddhabbaṁ arahabhāvena ādiyantīti **dāyādā,** puttā. Tañca loke āmisameva, sāsane pana dhammopīti tattha yaṁ sāvajjaṁ aniyyānikañca, taṁ paṭikkhipitvā, yaṁ niyyānikaṁ anavajjañca, tattha bhikkhū niyojento bhagavā avoca **"dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā"**ti. **Dhammassa me dāyādā**ti mama dhammassa ogāhino, dhammabhāgabhāginoti attho. Tathā hi vakkhati "dhammakoṭṭhāsasseva sāmino"ti[2]. **Nibbattitadhammo**ti asaṁkilesikānuttarādibhāvena dhammasāmaññato niddhāritadhammo. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti **pariyāyo,** leso, lesakāraṇaṁ vā. Tadabhāvato **nippariyāyadhammo** maggappattiyā apāyapatanādito accantameva vāraṇato. Itaro vuttavipariyāyato **pariyāyadhammo** accantaṁ apāyadukkhavaṭṭadukkhapātanato paramparāya vāraṇato. Yathā hi lokiyaṁ kusalaṁ dānasīlādi vivaṭṭaṁ uddissa nibbattitaṁ, ayaṁ taṁ asampādentampi taṁsampāpakassa dhammassa nibbattakāraṇabhāvapariyāyena pariyāyadhammo nāma hoti, evaṁ taṁ vaṭṭaṁ uddissa nibbattitaṁ, yaṁ taṇhādīhi savisesaṁ āmasitabbato āmisanti loke pākaṭaṁ acchādanabhojanādi, tassa, taṁsadisassa ca phalavisesassa nimittabhāvapariyāyena pariyāyāmisanti vuccatīti dassento āha **"yaṁ panidaṁ -pa- idaṁ pariyāyāmisaṁ nāmā"**ti.

"Sakalameva hidaṁ ānanda brahmacariyassa yadidaṁ kalyāṇamittatā"ti[3] ādivacanato sāvakehi adhigatopi lokuttaradhammo satthuyevāti vattabbataṁ arahatīti vuttaṁ **"nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako"**ti. Sāvakānaṁ hi dhammadiṭṭhipaccayassapi yonisomanasikārassa visesapaccayo paratoghoso ca tathāgatādhīnoti tehi paṭividdhopi dhammo dhammassāminoyevāti vattuṁ yuttaṁ. Tenāha **"bhagavatā hī"**ti-ādi. Tattha **anuppannassa maggassā**ti kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti yāva imasmā buddhuppādā asambodhavasena na uppannassa ariyamaggassa. **Uppādetā**ti nibbattetā. Taṁ panetaṁ

---

1. Lābhagarutādhammo (Ka) 2. Ma-Ṭṭha 1. 94 piṭṭhe. 3. Saṁ 3. 3 piṭṭhe.

maggassa bhagavato nibbattanaṁ, na paccekabuddhānaṁ viya sasantāneyeva, atha kho parasantānepīti dassetuṁ **"asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā"**ti vuttaṁ. Tayidaṁ maggassa uppādanaṁ sañjānanañca atthato jānanaññeva asammohapaṭivedhabhāvatoti vuttaṁ **"maggaññūmaggavidū"**ti. Akkhānaṁ panassa sukusalabhāvenāti vuttaṁ **"maggakovido"**ti. Satthārā yathāgataṁ maggaṁ anugacchantīti **maggānugā** bhagavato eva taṁ maggaṁ suṭṭhu adhigamanato. Pacchā parato sammā anu anu āgatā paṭipannāti **pacchā samannāgatā.**

Jānaṁ jānātīti jānitabbameva abhiññeyyādibhedaṁ jānāti ekantahitapaṭipattito. **Passaṁ passatī**ti tathā passitabbameva passati. Atha vā **jānaṁ jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṁ jānātiyeva. Na hi padesañāṇena jānitabbaṁ sabbaṁ ekantato jānāti. **Passaṁ passatī**ti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi pañcahi cakkhūhi passitabbaṁ passatiyeva. atha vā **jānaṁ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṁ bhagavā. bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānātiyeva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhubhūto**ti paññācakkhumayattā tassa ca pattattā sattesu ca taduppādanato dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa cakkhu viya bhūto. **Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā bodhipakkhiyā, brahmā maggo, tehi uppannattā, tesaṁ vā pattattā adhigatattā, lokassa ca taduppādanato **"dhammabhūto, brahmabhūto"**ti ca veditabbo. **Vattā**ti catusaccadhammaṁ vadatīti vattā. Ciraṁ saccppaṭivedhaṁ pavattento vadatīti **pavattā. Atthassa ninnetā**ti dhammatāsaṅkhātaṁ paramatthaṁ nibbānañca niddhāretvā dassetā, pāpayitā vā. **Amatassa dātā**ti amataṁ sacchikiriyaṁ sattesu uppādento amataṁ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṁ tadāyattabhāvato **dhammassāmī.**

"Yā ca nibbānasampatti, sabbametena labbhati.
Sukho vipāko puññānaṁ, adhippāyo samijjhati[1].
Nibbānapaṭisaṁyutto, sabbasampattidāyako"ti—

---

1. Khu 10. 199 piṭṭhe.

evamādiṁ bhagavato vacanaṁ sutvā eva bhikkhū dānādipuññānaṁ vivaṭṭasannissayataṁ jānanti, na aññathāti vuttaṁ **"pariyāyadhammopi -pa- paṭilabhatī"**ti. "Edisaṁ paribhuñjitabban"ti kappiyassa ca cīvarādipaccayassa bhagavato vacanena vinā paṭiggahopi bhikkhūnaṁ na sambhavati, kuto paribhogoti āha **"nippariyāyāmisampī"**ti-ādi.

Pariyāyāmisassa bhagavato santakabhāvo pariyāyadhammassa tabbhāveneva dīpito. Tadeva sāmibhāvaṁ dassentoti sambandho. **Tasmā**ti attādhīnapaṭilābhapaṭiggahatāya attano santakattā ca. **Tatthā**ti tasmiṁ dhammāmise.

Paccayā cīvarādayo paramā pāpuṇitabbabhāvena uttamamariyādā etassa na uttarimanussadhammā appicchatādayo cāti **paccayaparamo,** lābhaṁgarūti attho. **Taṇhappādesū**ti "cīvarahetu vā bhikkhave bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapātasenāsana-itibhavābhavahetu vā bhikkhave bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjatī"ti[1] evaṁ vuttesu catūsu taṇhuppattikoṭṭhāsesu. Appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekādayo **appicchatādayo.**

Tatthāti tasmiṁ ovāde, tesu vā dhammapaṭiggāhakesu bhikkhūsu. Bhavissati vā yesaṁ tatthāti yojanā. Imasmiṁ pakkhe **tatthā**ti tasmiṁ ovāde icceva attho daṭṭhabbo. **Adhippāyo** āmisadāyādatāya uppajjanaka-anatthānuppādassa dhammadāyādatāya uppajjanaka-aṭṭhuppattiyā ca ākaṅkhā. Tenāha **"passatī"**ti-ādi. Tattha **āmise upakkhalitānan**ti āmisahetu vippaṭipannānaṁ. **Atītakāle**ti kassapasammāsambuddhakāle. **Kapilassa bhikkhuno** vatthu kapilasuttena[2], **"saṁghāṭipi ādittā hotī"**ti-ādinā Lakkhaṇasuttena[3] ca vibhāvetabbaṁ. Āmisagaruko appagghabhāvena kūṭakahāpaṇo viya nittejo samaṇatejena anujjalato nibbutaṅgāro viya nippabho ca hotīti yojanā. **Tato**ti paccayagarukabhāvato. **Vivattitacitto**ti vinivattitamānaso, sallekhavuttīti attho.

1. Dī 3. 191; Aṁ 1. 316; Khu 1. 268 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 321 piṭṭhe Suttanipāte.
3. Saṁ 1. 451 piṭṭhe.

Dhammadāyādāti ettāvatā antogadhāvadhāraṇaṁ vacananti tena avadhāraṇena nivattitamatthaṁ vibhāvetuṁ **"mā āmisadāyādā"**ti paṭikkhepo dassito. Tatheva ca vibhāvetuṁ adhippāyānisaṁsavibhāvanesupi dassito, tathā ādīnavavibhāvanena dhammadāyādatāpaṭikkhepo. **Apadisitabbā**ti heṭṭhā katvā vattabbāti. **Ādiyā**ti ettha yasmā **ā**-kāro mariyādattho, tasmā dhammadāyādatāvidhurena āmisadāyādabhāvena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā ādiyaṁ vivecanaṁ viññūhi visuṁ karaṇaṁ vavatthānassa hotīti āha **"visuṁ kātabbā"**ti. Tenāha **"viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṁ hotī"**ti.

"Atthi me tumhesu anukampā -pa- no āmisadāyādā"ti bhikkhūsu attano karuṇāyanākittanaṁ tesaṁ mudukaraṇaṁ, "ahampi tenā"ti-ādi pana tatopi savisesaṁ mudukaraṇanti āha **"atīva mudukaraṇatthan"**ti.

Nāḷakapaṭipadādayo nāḷakasuttādīsu[1] āgatapaṭipattiyo. Tā pana yasmā Nāḷakattherādīhi paṭipannā paramasallekhavuttibhūtā ati-ukkaṭṭhapaṭipattiyo, tasmā idha dhammadāyādapaṭipadāya udāharaṇabhāvena uddhaṭā. **Sakkhibhūtā**ti tāya paṭipattiyā vuccamānāya "kiṁ me vinā paṭipajjanako atthī"ti asaddahantānaṁ paccakkhakaraṇena sakkhibhūtā. **Imasmin**ti "tumhe ca me bhikkhave dhammadāyādā"ti-ādike vākye. **Sesan**ti "tumhe ca me"ti-ādikaṁ sukkapakkhe āgataṁ pāḷipadaṁ. **Vuttanayapaccanīkenā**ti "tena dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvenā"ti evaṁ kaṇhapakkhe vuttanayassa paṭipakkhena.

30. **Thomanaṁ sutvā**ti paṭipajjanakassa puggalassa pasaṁsanaṁ sutvā yathā taṁ saparisassa āyasmato upasenassa paṭipattiyā sīlathomanaṁ sutvā. **Nipātapadan**ti iminā idha-saddassa anatthakatamāha. **Pavārito**ti paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto bhojanena titto parivesakena upanītabhojanaṁ paṭikkhipati, so tena pavāritena paṭikkhepito nāma hoti. Tenāha **"pavāritoti -pa- vuttaṁ hotī"**ti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṁghādike yācāpeti

1. Khu 1. 385 piṭṭhe Suttanipāte.

bhatte karoti etāyāti **pavāraṇā,** āpattivisodhanāya attavossaggo okāsadānaṁ. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṁvutthehi kātabbā vuttā, tasmā **"vassaṁvutthapavāraṇā"**ti vuttaṁ. Pavāreti paccaye icchāpeti etāyāti **pavāraṇā,** cīvarādīhi upanimantanā. Pakārayuttā vāraṇāti **pavāraṇā,** vippakatabhojanatādicaturaṅgasahito bhojanapaṭikkhepo. Sā pana yasmā anatirittabhojananimittāya āpattiyā kāraṇaṁ hoti, tasmā **"anatirittapavāraṇā"**ti vuttā. Yāvadatthabhojanassa pavāraṇā **yāvadatthapavāraṇā,** pariyositabhojanassa upanītāhārapaṭikkhepoti attho.

"Bhuttāvī"ti vacanato bhojanapāripūritā idhādhippetāti āha **"paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo"**ti. **Pariyosito**ti etthāpi eseva nayo "bhojanena bhojanakiriyāya pariyosito"ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana adhippetatthaṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ bhojana-saddassa lopo vutto. **Dhāto**ti titto. **Sādhakānī**ti ñāpakāni. Pariyositabhojanaṁ suhitayāvadatthatāgahaṇehi bhuttāvitādayo, bhuttāvitādiggahaṇehi vā itare bodhitā hontīti aññamaññaṁ nesaṁ ñāpakañāpetabbataṁ dassetuṁ **"yo hī"**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ chahipi padehi udarāvadehakaṁ bhojanaṁ dassitaṁ, tañca kho parikappanāvasena. Na hi bhagavā evaṁ bhuñjati. Tenāha **"sabbaṁ cetaṁ parikappetvā vuttan"**ti.

"Siyā eva, nāpi siyā"ti ca idaṁ atthadvayampi idha sambhavatīti vuttaṁ **"idha ubhayampi vaṭṭatī"**ti. **Athā**ti anantaraṁ, mama bhojanasamanantaramevāti attho. Taṁ pana yasmā yathāvuttakālapaccāmasanaṁ hoti, tasmā **"tamhi kāle"**ti vuttaṁ. **Apparuḷhaharite**ti ruhamānatiṇādiharitarahite. Abhāvattho ca ayaṁ **appa-**saddo "appiccho"ti-ādīsu[1] viya.

Kathitepīti **pi-**saddo avuttasamuccayattho. Tena vāpasamīkaraṇādiṁ saṅgaṇhāti. Tathā hesa **vutta-**saddo "no ca kho paṭivuttan"ti-ādīsu[2] vāpasamīkaraṇe dissati, "pannalomo paradattavutto"ti-ādīsu[3] jīvitavuttiyaṁ, "paṇḍupalāso bandhanā pavutto"ti-ādīsu[4] apagame, "gītaṁ

1. Ma 1. 199, 275; Saṁ 1. 405 piṭṭhesu. 2. Vi 1. 191 piṭṭhe. 3. Vi 4. 340 piṭṭhe.
4. Vi 1. 58; Vi 2. 281; Vi 3. 134; Ma 3. 42 piṭṭhesu.

pavuttaṁ samihitan"ti-ādīsu[1] pāvacanabhāvena pavattite, loke pana "vuttaṁ parāyaṇan"ti-ādīsu[2] ajjhene dissatīti.

Na ettha piṇḍapātabhojanena dhammadāyādatā nivāritā, piṇḍapātabhojanaṁ pana anādaritvā[3] dhammānudhammapaṭipattīti ettha kāraṇaṁ dassento āha **"piṇḍapātaṁ -pa- vītināmeyyā"**ti. Tattha **vītināmeyyā**ti kammaṭṭhānānuyogena khepeyya. Tenāha **"ādittasīsūpamaṁ paccavekkhitvā"**ti. **Ādittasīsūpaman**ti ādittasīsūpamasuttaṁ.

Kiñcāpīti ayaṁ "yadipī"ti iminā samānattho nipāto. Nipāto ca nāma yattha yattha vākye payujjati, tena tena vattabbatthajotako hotīti idha "piṇḍapātan"ti-ādinā anuññāpasaṁsāvasena vuccamānassa atthassa jotakoti adhippāyena **"anujānanapasaṁsanatthe nipāto"**ti vuttaṁ, anuññāpasaṁsārambhe pana "asambhāvanatthe"ti[4] vuttaṁ siyā purimeyeva sambhāvanāvibhāvanato adhikattānulomato ca.

Ekavāraṁ pavattaṁ piṇḍapātapaṭikkhipanaṁ kathaṁ dīgharattaṁ appicchatādīnaṁ kāraṇaṁ hotīti codanaṁ sandhāyāha **"tassa hī"**ti-ādi. Tattha **atricchatā**ti atra icchatīti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, atthato paralābhapatthanā. Tathā hi vuttaṁ "purimeyeva sakalābhena asantuṭṭhi, paralābhe ca patthanā, etaṁ atricchatālakkhaṇan"ti[5]. **Pāpicchatā**ti asantaguṇasambhāvanādhippāyatā. Pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo pāpicchatā. Yathāha "asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṁ pāpicchalakkhaṇan"ti[6]. Mahantāni vatthūni icchati, mahatī vā tassa icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "santaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṁ mahicchalakkhaṇan"ti. Paccavekkhamāno nivāressatīti yojanā. **Assa** bhikkhuno **saṁvattissati** piṇḍapātapaṭikkhepo.

Mahiccho puggalo yathā paccayadānavasena paccayadāyakehi bharituṁ asakkuṇeyyo, evaṁ paccayapariyesanavasena attanāpīti vuttaṁ

---

1. Dī 1. 97 piṭṭhe.
2. Mahābhāsse pā 7. 2. 26 suttaṁ passitabbaṁ.
3. Anādiyitvā (Ka)
4. Sambhāvanattheti (?)
5. Abhi-Ṭṭha 2. 452 piṭṭhe.
6. Abhi-Ṭṭha 2. 458 piṭṭhe.

"attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hotī"ti. Saddhādeyyassa vinipātavasena pavattiyā **aññassa ghare chaḍḍento. Rittapattovā**ti yesu kulesu paṭipiṇḍavasena pavattati, tesaṁ sabbapacchimaṁ attano yathāladdhaṁ datvā tattha kiñci aladdhā rittapatto **vihāraṁ pavisitvā nipajjati** jighacchādubbalyenāti adhippāyo. Yathāladdhapaccayaparibhogena, puna pariyesanānāpajjanena attano subharatā, yathāladdhapaccayena avaññaṁ akatvā santosāpattiyā upaṭṭhākānaṁ subharatā veditabbā.

Kathāvatthūnīti appicchatādipaṭisaṁyuttānaṁ kathānaṁ vatthūnīti kathāvatthūni, appicchatādayo eva. **Tīṇī**ti tīṇi kathāvatthūni. **Abhisallekhikā**ti ativiya kilese sallikhatīti abhisallekho, appicchatādiguṇasamudāyo, so etissā atthīti abhisallekhikā, mahicchatādīnaṁ tanubhāvāya yuttarūpā appicchatādipaṭisaṁyuttatā. **Cetovinīvaraṇasappāyā**ti[1] kusalacittuppattiyā nivārakānaṁ nīvaraṇānaṁ dūrībhāvakaraṇena cetovinīvaraṇasaṅkhātānaṁ[2] samathavipassanānaṁ sappāyā. Samathavipassanācittasseva vā vibhūtibhāvakaraṇāya sappāyā upakārikāti **cetovinīvaraṇasappāyā. Ekantanibbidāyā**ti-ādi yena nibbidādi-ānisaṁsena ayaṁ kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṁsena vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanatthañca nirujjhanatthañca. **Upasamāyā**ti sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi vipassanā vuttā, puna tīhi maggo, itarena nibbānaṁ. Tena samathavipassanā ādiṁ katvā nibbānapariyosāno ayaṁ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sambhavatīti dasseti. **Paripūressantī**ti taṁsabhāvato upakārato ca saṁvattissanti. Appicchatādayo hi ekavāra-uppannā upari tadatthāya saṁvattissanti. Kathāvatthuparipūraṇaṁ sikkhāparipūraṇañca vuttanayeneva veditabbaṁ.

Amataṁ nibbānanti anupādisesanibbānadhātuṁ. Itarā pana sekkhāsekkhadhammapāripūriyā paripuṇṇā. Nibbānapāripūri cettha tadāvahadhammapāripūrivasena

---

1. Cetovivaraṇasappāyāti (Ka) 2. Cetovivaraṇasaṅkhātānaṁ (Ka)

pariyāyato vuttāti veditabbā. Idāni yāyaṁ appicchatādīnaṁ anukkamaparivuddhiyā guṇapāripūritā, taṁ upamāya sādhento **"seyyathāpī"**ti-ādimāha. Tattha **pāvussako**ti vassānamāse uṭṭhito. So hi cirānuppavatti hoti. **Pabbatakandarā** pabbatesu upaccakādhiccakāpabhavanijjharādinadiyo[1]. **Sarasākhā**ti yattha upari-unnatapadesato udakaṁ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te. **Kusobbhā** khuddakataḷākā[2]. **Kunnadiyo**ti pabbatapādato nikkhantā khuddakanadiyo. Tā hi mahānadiyo otarantiyo paripūrenti. **Paramadhammadāyādan**ti paramaṁ uttamaṁ dhammadāyādabhāvaṁ, paramaṁ dhammadāyajjaṁ vā. **Te bhikkhū**ti te dhammapaṭiggāhake bhikkhū. **Sanniyojento**ti mūlaguṇehi appicchatādīhi yojento.

Uggahetvāti atthato byañjanato ca upadhāraṇavasena gahetvā aviparītaṁ gahetvā. **Saṁsandetvā**ti mama desanānusārena mamajjhāsayaṁ avirajjhitvā. **Yathā idheva cintesī**ti yathā imissā dhammadāyādadesanāya cintesi, evaṁ aññatthāpi dhammathomanatthaṁ gandhakuṭiṁ pavisanto cintesi. **Ekajjhāsayāyā**ti samānādhippāyāya. **Matiyā**ti paññāya. **Ayaṁ desanā aggā**ti-ādi bhagavā dhammasenāpatiṁ guṇato eva paggaṇhātīti katvā vuttaṁ.

Cittagatiyāti cittavasena kāyassa pariṇāmanena "ayaṁ kāyo idaṁ cittaṁ viya hotū"ti kāyassa cittena samānagatikatādhiṭṭhānena. Kathaṁ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattanacittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṁ sabbathā kāyena samānagatikaṁ na hoti. Na hi tadā cittaṁ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṁ sakkoti, "idaṁ cittaṁ ayaṁ kāyo viya hotū"ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatiṁ anulomentameva hutvā santānavasena pavattamānaṁ cittaṁ kāyagatikaṁ katvā pariṇāmitaṁ nāma hoti, evaṁ "ayaṁ kāyo idaṁ cittaṁ viya hotū"ti adhiṭṭhānena pageva lahusaññāya sukhumasaññāya ca sampāditattā abhāvitiddhipādānaṁ viya dandhaṁ avattitvā yathā lahuṁ katipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti

1. Cittakāpabhāsaṁvaḍḍhādinadiyo (Ka)

2. Khuddaka-āvāṭā (Ka)

hoti, evaṁ pavattamāno kāyo cittagatikabhāveneva pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva pavattiyā. Evañca katvā bāhusamiñjanappasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaraṁ yuttā hoti, aññathā dhammatāvilomitā siyā. Na hi dhammānaṁ lakkhaṇaññathattaṁ iddhibalena kātuṁ sakkā, bhāvaññathattameva pana sakkāti.

31. **Bhavato adhippāyānurūpaṁ** bhikkhūnañca ajjhāsayaṁ ñatvāti vacanaseso. Desakāle viya bhājanampi oloketvā eva mahāthero dhammaṁ katheti. **Pakkantassā**ti idaṁ anādare sāmivacananti dassento **"pakkantassa sato"**ti-ādimāha. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṁ pana parimāṇaṁ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṁ hoti, tasmā **"kittāvatāti paricchedavacanan"**ti āha. **Nukāro pucchāyan**ti ayaṁ nu-saddo idheva pucchāyaṁ āgatoti katvā vuttaṁ. Nu-saddena hettha jotiyamāno attho kiṁ-saddena parimāṇo attho parimeyyattho ca. Ettha saṁkilesapakkho vivekassa ananusikkhanaṁ āmisadāyādatā, vodānapakkho tassa anusikkhanaṁ dhammadāyādatāti. **Tīhi vivekehī**ti vivekattayaggahaṇaṁ tadantogadhattā vivekapañcakassa. Vivekapañcakaggahaṇe panassa sarūpena kāyaviveko gahito na siyā, tadāyattattā vā satthārā tadā payujjamānavivekadassanavasena **"tīhi vivekehī"**ti-ādi vuttaṁ. **Aññatarampī**ti kasmā vuttaṁ. Na hi kāyavivekamattena dhammadāyādabhāvo sijjhatīti? Na, vivekadvayasannissayasseva kāyavivekassa idhādhippetattā. Evañca katvā cittavivekaggahaṇampi samatthitaṁ hoti. Na hi lokiyajjhānādhigamamattena nippariyāyato satthudhammadāyādabhāvo icchito, nibbānādhigamena pana so icchito, tasmā sabbāpi sāsane vivekānusikkhanā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānogadhā cāti vuttaṁ **"tiṇṇaṁ vivekānaṁ aññatarampī"**ti. Asati āloke andhakāro viya asati dhammadāyādatāya ekaṁsiyā āmisadāyādatāti āha **"āmisadāyādāva hontī"**ti. **Esa nayo sukkapakkhepī**ti kaṇhapakkhato sādhāraṇavasena labbhamānaṁ atthasāmaññaṁ atidisati, na atthavisesaṁ tassa visadisattā, atthavisesameva vā atidisati visadisūdāharaṇūpāyañāyena. "Tiṇṇaṁ vivekānaṁ aññataran"ti idaṁ idha na labbhati.

Tayopi hi vivekā, tesu eko vā itaradvayasannissayo idha labbhati.

Dūratopīti dūraṭṭhānatopi. Tenāha **"tiroraṭṭhatopī"**ti-ādi. Kāmaṁ "paṭibhātū"ti ettha paṭi-saddāpekkhāya "sāriputtan"ti upayogavacanaṁ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha **"āyasmatoyeva sāriputtassā"**ti. **Bhāgo hotū**ti iminā bhāgattho paṭi-saddoti dasseti lakkhaṇādi-atthānaṁ idha ayujjanato. Tenāha **"evaṁ saddalakkhaṇena sametī"**ti. **Dissatū**ti ñāṇena dissatu, passatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. **Uggahessantī**ti vācuggataṁ karissanti. Vācuggatakaraṇaṁ hi uggaho. **Pariyāpuṇissantī**ti tasseva vevacanaṁ. Paripucchanādinā vā atthassa citte āpādanaṁ paṭṭhapanaṁ pariyāpuṇanaṁ. **Kāraṇavacanan**ti yatthāvuttassa kāraṇabhāvena vacanaṁ "hetumhi karaṇavacanan"ti katvā. Vuttatthapaccāmasanaṁ taṁ-saddena karīyatīti. Tenāha **"yasmā"**ti-ādi.

Ekenevākārenāti āmisadāyādatāsiddhena ādiyatāsaṅkhātena ekeneva pakārena. Tameva hi ākāraṁ sandhāyāha **"bhagavatā vuttamatthan"**ti. Aññathā "satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṁ nānusikkhantī"ti ekeneva ākārena so attho therenapi vutto. **Tīhi ākārehī**ti āmisadāyādapaṭipadābhūtehi tiṇṇaṁ vivekānaṁ ananusikkhanākārehi. **Ettāvatā**ti "idhāvuso -pa- nānusikkhantī"ti ettakena kaṇhapakkhe uddesapāṭhena.

Vitthārato suvibhatto hoti anavasesato sammadeva niddiṭṭhattā. Nanu ca uddese satthunopi ādiyatā bhagavatā gahitā, sā na niddiṭṭhāti anuyogaṁ sandhāyāha **"so ca kho"**ti-ādi. **Sāvake anuggaṇhantassā**ti "āmisadāyādā satthu sāvakā"ti satthu parappavādapariharaṇatthampi "tumhehi dhammadāyādehi bhavitabban"ti evaṁ sāvake anukampamānassa. Sāvakānaṁ taṁ na yuttaṁ sāmīci-abhāvatoti yojanā. **Esa nayo**ti yadidaṁ "ettāvatāyaṁ bhagavā"ti-ādinā kaṇhapakkhe uddesassa atthavibhāgadassanamukhena sambandhadassanaṁ, esa nayo sukkapakkhepi sambandhadassaneti, adhippāyo. Tenāha **"ayaṁ tāvettha anusandhikkamayojanā"**ti, satthārā desitāya uddesadesanāya

mahātherena desitāya ca anusandhikkamena sambandhoti attho. Yathānusandhi eva cettha anusandhi veditabbo.

Accantapavivittassāti ekanta-upadhiviveko viya itarepi vivekā satthu ekantikāvāti. Anusikkhanaṁ nāma anu anu pūraṇanti tappaṭikkhepena āha **"na paripūrentī"**ti, na paribrūhentīti attho, **na paripūrentī**ti vā na paripālentīti attho. Yadaggena hi vivekaṁ nānusikkhanti, tadaggena na paribrūhenti, na paripālentīti vā vattabbataṁ labhantīti. Kasmā panettha "vivekaṁ nānusikkhantī"ti uddese viya avisesavacane kāyavivekasseva gahaṇaṁ katanti codanaṁ sandhāyāha **"yadi panā"**ti-ādi. **Pucchāyā**ti pucchāto aviseso siyā vibhāgassa alabbhamānattā vissajjanassa. Nanu ca "vivekaṁ nānusikkhantī"ti avisesavacanato pāḷiyaṁ vibhāgo na labbhatevāti? Na, padantarena vibhāvitattā. Tenāha **"yesañca dhammānan"**ti-ādi. **Byākaraṇapakkho**ti vissajjanapakkho. Vissajjanañca na pucchā viya avisesajotanā, atha kho yathādhippetatthavibhajananti adhippāyo. **Iminā padenā**ti "vivekaṁ nānusikkhantī"ti iminā padena kāyavivekaṁ aparipūriyamānaṁ dassetīti adhippāyo. **Cittavivekaṁ upadhiviveka**nti etthāpi eseva nayo.

Ettha ca **nappajahantī**ti pahātabbadhammānaṁ pahānābhāvavacanaṁ pahānalakkhaṇavivekābhāvadīpanaṁ, taṁ vatvā puna "viveke nikkhittadhurā"ti vacanaṁ tato sātisayavivekābhāvadīpananti tadubhayavivekābhāvadassanena "yesañca dhammānan"ti-ādināva pārisesañāyena "vivekaṁ nānusikkhantī"ti iminā vivekadvayamūlabhūtakāyavivekābhāvadassanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Avigatataṇhatāya taṁ taṁ parikkhārajātaṁ bahuṁ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā "venayiko"ti[1]. Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha **"cīvarādibāhullāya paṭipannā"**ti. Sikkhāya ādarabhāvābhāvato sithilaṁ adaḷhaṁ gaṇhantīti **"sāthalikā"**ti vuttaṁ. **Sithila**nti bhāvanapuṁsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthala-saddassa vasena **"sāthalikā"**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamanaṭṭhenā**ti

1. Ma 1. 193; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

adhogamanaṭṭhena orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveke**ti sabbūpadhipaṭinissaggatāya upadhīhi vivitte. **Oropitadhurā**ti ujjhitussāhā.

Aniyamenevāti kiñci visesaṁ anāmasitvā "sāvakā"ti aviseseneva. **Niyamento** "therā"ti-ādinā. **Dasavasse upādāyā**ti dasavassato paṭṭhāya. **Issariye**ti "seṭṭhiṭṭhānaṁ senāpatiṭṭhānan"ti-ādīsu viya. Acirakkhaṇobhāsena lakkhavedhako **akkhaṇavedhi. Ṭhitiyan**ti avaṭṭhāne. **Ṭhānaso**ti taṅkhaṇeyeva. **Tiṭṭhatī**ti-ādhārādheyyabhāvenāti āha **"tadāyattavuttibhāvenā"**ti. Upekkhānubrūhanā sattasaṅkhāresu udāsīnatāpi asaṅkhatādhigamassa upāyoti tabbipariyāyato cīvarādimaṇḍanā na upadhivivekapāripūriyā saṁvattatīti āha **"cīvarapatta -pa- apūrayamānā"**ti. **Tatthā**ti theravāre. **Idhā**ti majjhimanavakavāresu. Tathā hi **"majjhimatherakāle"**ti-ādi vuttaṁ.

32. **Imasmiñca kaṇhapakkhe**ti imasmiñca niddesavāre kaṇhapakkhe, na uddesavāre kaṇhapakkhe. Uddesavāre pana kaṇhapakkhe vuttavipariyāyena gahetabbattho "esa nayo supakkapakkhepī"ti atidesena dassito. **Vuttapaccanīkanayenā**ti "kāyavivekaṁ nānusikkhanti na paripūrentī"ti-ādinā vuttassa atthassa paccanīkanayena, "kāyavivekaṁ anusikkhanti paripūrentī"ti-ādinā nayena. **Etthā**ti etasmiṁ sukkapakkhe. **Saṅkhepo**ti atthasaṅkhepo. **Yojanaparamparāyā**ti gāmantato dūrabhāvena ekaṁ dve tīṇīti evaṁ yojanānaṁ paṭipāṭiyā. **Araññavanapatthānī**ti araññesu vanasaṇḍabhūtāni. **Pantānī**ti pariyantāni. **Upagantuṁ yuttakālo** jarājiṇṇakālo gocaragāme dūre gamanāgamanasamatthatābhāvato. "Evaṁ guṇavantesu dinnaṁ aho sudinnan"ti **paccayadāyakānaṁ pasādaṁ janenti. pāsaṁsā**ti pasaṁsitabbā. **Ayampi mahāthero**ti-ādi ekaṁ appamādavihārinaṁ vuddhataraṁ niddisitvā vadantānaṁ vasena vuttaṁ. **Paviṭṭho** vivekaṭṭhānaṁ. **Sāyaṁ nikkhamati** yonisomanasikāraṁ upabrūhetvāti adhippāyo. **Kasiṇaparikammaṁ karoti,** na yaṁ kiñci kiccantaraṁ. **Samāpattiyo nibbatteti,** na moghamanasikāraṁ. **Sabbathā**ti-ādito tāva tadaṅgavasena kilesehi cittaṁ vivecento tato vikkhambhanavasena samucchedavasena paṭipassaddhivasenāti sabbappakārena cittavivekaṁ pūreti. **Paṁsukūlāni dhāretī**ti iminā bāhulikatābhāvaṁ dasseti, **asithilaṁ**

sāsanaṁ gahetvāti iminā sāthalikatābhāvaṁ, **vigatanīvaraṇo**ti iminā okkamane nikkhittadhuratаṁ, **phalasamāpatti**nti-ādinā pavivekapubbaṅgamatаṁ dasseti.

33. **Tatrāvuso**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena "lobho ca pāpako"ti-ādinayappavattaṁ uparidesanaṁ anavasesato pariyādiyati. **Ko anusandhī**ti yā sā bhāgavatā saṁkilesapakkhena saha dhammadāyādapaṭipattibhāvinī "dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā"ti-ādinā desanā uddiṭṭhā, taṁ "satthu pavivittassa viharato"ti-ādinā ārabhitvā aṭṭhārasavārapaṭimaṇḍitāya niddesadesanāya vibhajitvā tato paraṁ "tatrāvuso lobho ca pāpako"ti-ādinayāya uparidesanāya sambandhaṁ pucchati. **Evan**ti saṁkilesapakkhe "nappajahantī"ti pahānābhāvadassanavasena, vodānapakkhe "pajahantī"ti pahānasabbhāvadassanavasenāti evaṁ. Aniddhāritasarūpā yaṁ-taṁ-saddehi dhamma-saddena sāmaññato ye pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato dassetunti yojanā. **Ime te**ti ettha kasmā lobhādayo eva pahātabbadhammā vuttā, nanu ito aññepi mohadiṭṭhivicikicchādayo pahātabbadhammā santīti? Saccaṁ santi, te pana lobhādīhi tadekaṭṭhatā gahitā eva hontīti vuttā. Atha vā imesaṁyevettha gahaṇe kāraṇaṁ parato āvi bhavissati.

Idāni upacayena anusandhiṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sāvakānaṁ yassa dhammassa dāyādabhāvo satthu abhirucito, so "cattāro satipaṭṭhāne bhāvetī"ti-ādinā akathetvā "vivekaṁ anusikkhanti, te ca dhamme pajahanti, na ca bāhulikā"ti-ādinā kathitattā **heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathito**ti vuttaṁ. "Te ca dhamme nappajahanti, okkamane pubbaṅgamā"ti-ādinā **āmisaṁ pariyāyenapi kathitaṁ.** "Siyā ca me piṇḍapāto"ti-ādinā, "bāhulikā ca hontī"ti-ādinā ca **āmisaṁ nippariyāyenapi kathitaṁ.** Atha vā yāyaṁ bhagavatā āmisadāyādapaṭikkhepanā dhammadāyādatā vuttā, yañca tadatthaṁ vibhajantena mahātherena attanā vivekānusikkhanādi vuttaṁ, tadubhayaṁ hetuvasena vibhāvetuṁ **"tatrāvuso lobho cā"**ti-ādi

vuttaṁ. Hetunirodhena hi saṁkilesapakkhassa, nirodhahetusampādanena ca vodānapakkhassa tappāpakatā.

Atītadesanānidassananti atītāya therena yathādesitāya desanāya ca paccāmasanaṁ. Tenevāha **"satthu pavivittassa -pa- desanāyanti vuttaṁ hotī"**ti. **Tatthā**ti yaṁ vuttaṁ visesato "yesaṁ dhammānaṁ satthā pahānamāhā"ti, etasmiṁ pade. Tattha hi pahātabbadhammā lobhādayo sāmaññato vuttā. **Lāmakā**ti nihīnā. Lobhadosā hi hetuto paccayato sabhāvato phalato nissandato saṁkiliṭṭhapakatikā, āyatiṁ dukkhassa pāpanaṭṭhena vā pāpakā. **Lubbhanalakkhaṇo**ti ārammaṇassa abhigijjhanalakkhaṇo. Tathā hi so lubbhanti tena, sayaṁ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti "lobho"ti vuccati. Rasādīsu abhisaṅgaraso, apariccāgapaccupaṭṭhāno, saṁyojaniyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. **Dussanalakkhaṇo**ti ārammaṇe byāpajjanalakkhaṇo. Tathā hi so dussanti tena, sayaṁ vā dussati, dussanamattameva vā tanti "doso"ti vuccati. Rasādīsu visappanaraso, sanissayadahanaraso vā, dussanapaccupaṭṭhāno, āghātavatthupadaṭṭhāno.

Tesūti-ādinā dassanena lobhadosānaṁ ekantato pahātabbatādassanaṁ. **Āmisadāyādassa paccayānaṁ lābhe hotī**ti idaṁ lobhassa ārammaṇaggahaṇasabhāvataṁ sandhāya vuttaṁ, taṇhāya vasena pana anugijjhanaṁ sandhāya **"aladdhaṁ patthetī"**ti āha. Alābhe paccayānaṁ āmisadāyādassa hotīti ānetvā yojanā. **Alabhanto**ti ettha "paccaye"ti vibhattiṁ pariṇāmetvā yojetabbaṁ. **Vighātavā**ti "yampicchaṁ na labhati, tampi dukkhan"ti[1] vacanato icchāvighātavā. Lobho ca deyyadhamme hoti āmisadāyādassāti sambandho. Esa nayo anantarapadepi. **Deyyadhamme**ti ca idaṁ nidassanamattaṁ sattakelāyanādivasenapi tassa lobhuppattisabbhāvato. **"Taṇhaṁ** paṭicca pariyesanā, pariyesanaṁ paṭicca lābho"ti evamādayo **nava taṇhāmūlakā. Paripūreti** āmisadāyādoti vibhattivipariṇāmo veditabbo. Āvāsamacchariyādīni **pañca macchariyāni.**

---

1. Dī 1. 243; Ma 1. 82; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.

Magganti ariyamaggaṁ. So hi kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi ca maggīyati, sayaṁ vā sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaṁ maggatīti nippariyāyena "maggo"ti vuccati. **Eko anto**ti itarena asammisso eko koṭṭhāso, hīnatāya vā lāmakaṭṭhena **eko anto.** Kāmaṁ aññepi kusaladhammā ete ante asampayogato na upenti, tehi vimuttā eva, ayaṁ pana accantavimuttiyā na upetīti āha **"vimutto etehi antehī"**ti. **Tasmā**ti antadvayavimuttattā. **Etesaṁ majjhe bhavattā**ti idaṁ maggassa ubhayantavimuttatāya eva vuttaṁ, na tappariyāpannatāya, vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca. **Tathā**ti yathā itarena asammissaṭṭhena lāmakaṭṭhena ca lobho eko anto, tathā **kāmasukhallikānuyogo**ti attho. Esa nayo sesesupi. Maggassa anupagamanañca nesaṁ antānaṁ sabbaso appavattikaraṇeneva daṭṭhabbaṁ. **Purimanayenā**ti "ete dve ante na upetī"ti-ādinā pubbe vuttanayena.

Saccānanti catunnaṁ ariyasaccānaṁ. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenā**ti dassanassa pariññābhisamayādibhedassa parito sabbathā nayanaṭṭhena pavattanaṭṭhena. **Cakkhukaraṇī**ti dhammacakkhussa karaṇī nipphādikā. Tayidaṁ satipi paṭipadāya dhammacakkhuto anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi vakkhati **"maggoyeva hi maggatthāya saṁvattati maggena kātabbakiccakaraṇato"**ti. **Ñāṇāyā**ti yāthāvato jānanāya. Tenāha **"viditakaraṇaṭṭhenā"**ti. Visesañātabhāvāpādanaṁ hi viditakaraṇaṁ. **Vūpasamanato**ti samucchindanavasena vūpasamanato. Dukkhādīnaṁ pariññeyyādibhāvo viya abhiññeyyabhāvopi maggavaseneva pākaṭo hotīti āha **"catunnampi saccānaṁ abhiññeyyabhāvadassanato"**ti, vibhāvanatoti attho. **Sambodhoti maggo** "sambujjhati etenā"ti katvā. **Tassatthāyā**ti **ma**ggakiccatthāya. Na hi maggato añño maggakiccakaro atthi. Tenāha **"maggoyeva hī"**ti-ādi. Atha vā sammādiṭṭhi uppajjamānā sahajātādipaccayabhāvena itare uppādeti, evaṁ sesamaggadhammāpīti evampi maggatthāya saṁvattanaṁ veditabbaṁ. **Sacchikiriyāya paccakkhakammāyā**ti sacchikaraṇasaṅkhātapaccakkhakammāya. **Nibbānāyā**ti vā anupādisesanibbānāya.

Upasamāyāti iminā sa-upādisesanibbānaṁ gahitanti. **Ayanti** "sā hi saccānan"ti-ādinā yathāvutto atthanayo. **Etthāti** "cakkhukaraṇī"ti-ādīsu padesu. **Sāro** sundaro anapanīto. **Ito aññathāti** "dukkhassa pariññāya diṭṭhivisuddhiṁ karotīti cakkhukaraṇī"ti-ādinā atthavaṇṇanāpapañco kevalaṁ vitthāratthāya.

Ayamevāti ettha **ayanti** iminā attano aññesañca tassaṁ parisāyaṁ ariyānaṁ maggassa paccakkhabhāvaṁ dasseti. Āsannapaccakkhavācī hi ayaṁ-saddo. **Aññamaggapaṭisedhanatthanti** aññassa nibbānagāmimaggassa atthibhāvapaṭisedhanatthaṁ. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanaṁ alabbhamānattā aññassa maggassa. Buddhādīnaṁ sādhāraṇabhāvo anaññatā. Tenāha brahmā sahampati—

"Ekāyanaṁ jātikhayantadassī,
Maggaṁ pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tariṁsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan"ti[1].

Ārakattāti iminā niruttinayena ariya-saddasiddhimāha. **Aripahānāyāti** atthavacanamattaṁ. Arayo pāpadhammā yanti apagamanti etenāhi **ariyo. Ariyena desitoti** ettha ariyassa bhagavato ayanti **ariyo. Ariyabhāvappaṭilābhāyāti** ettha ariyakaro **ariyoti** uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Yasmā maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma hotīti āha **"aṭṭhahi aṅgehi upetattā"**ti, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti **aṭṭhaṅgiko.** Yasmā pana paramatthato aṅgāniyeva maggo, tasmā vuttaṁ **"na ca aṅgavinimutto"**ti yathā "chaḷaṅgo vedo"ti. Sadisūdāharaṇaṁ pana dassento **"pañcaṅgikatūriyādīni viyā"**ti āha. **Ādi**-saddena caturaṅginī senāti evamādīnaṁ saṅgaho. **Mārento gacchatīti** niruttinayena saddasiddhimāha. **Maggatīti** gavesati. Ariyamaggo hi nibbānaṁ ārammaṇaṁ karonto taṁ gavesanto viya hotīti. **Maggīyati nibbānatthikehi**

1. Saṁ 3. 146, 162; Khu 7. 362; Khu 8. 212, 231; Khu 10. 163 piṭṭhesu.

vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadatthaṁ paṭipattito. **Gammatīti** etena ādi-antavipariyāyena saddasiddhimāha yathā "kakū"ti[1]. **"Seyyathidanti nipāto"**ti vatvā tassa sabbaliṅgavibhattivacanasādhāraṇatāya **"katamāni tāni aṭṭhaṅgānī"**ti vuttaṁ. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametaṁ saccapaṭivedhena, maggapaccayatāya pana yathāsakaṁ kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyevāti āha **"ekamekaṁ hi aṅgaṁ maggoyevā"**ti, aññathā samuditānampi nesaṁ maggakiccaṁ na sambhaveyyāti. Idāni tamevatthaṁ pāḷiyā samatthetuṁ **"sammādiṭṭhimaggo ceva hetu cā"**ti vuttaṁ.

Sammā aviparītaṁ pariññābhisamayādivasena catunnaṁ saccānaṁ dassanaṁ paṭivijjhanaṁ lakkhaṇaṁ etissāti **sammādassanalakkhaṇā.** Sammā aviparītaṁ sampayuttadhamme nibbānārammaṇe abhiniropanaṁ appanālakkhaṇaṁ etassāti **sammā-abhiniropanalakkhaṇo.** Musāvādādīnaṁ visaṁvādanādikiccatāya lūkhānaṁ apariggāhakānaṁ paṭipakkhabhāvato siniddhasabhāvattā sampayuttadhamme, sammāvācappaccayasubhāsitasotārañca janaṁ sammadeva pariggaṇhātīti sammāvācā sammāpariggaho lakkhaṇaṁ etissāti **sammāpariggahalakkhaṇā.** Yathā kāyikā kiriyā kiñci kattabbaṁ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṁ ghaṭanaṁ hoti, tathā sammākammantasaṅkhātā viratipīti **sammāsamuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto.** Sampayuttadhammānaṁ vā ukkhipanaṁ **samuṭṭhānaṁ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṁ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṁ vā suddhi vodānaṁ, ājīvasseva vā jīvitappavattiyā suddhi vodānaṁ etenāti **sammāvodānalakkhaṇo sammā-ājīvo.** Kosajjapakkhe patituṁ adatvā sampayuttadhammānaṁ paggaṇhanaṁ anubalappadānaṁ **paggaho.** Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, tassa vā anissajjanaṁ **upaṭṭhānaṁ.** Ārammaṇe sampayuttadhammānaṁ sammā, samaṁ vā ādhānaṁ **samādhānaṁ.** Sammā saṅkappeti sampayuttadhamme ārammaṇe abhiniropetīti **sammāsaṅkappo.** Sammā vadati etāyāti **sammāvācā.** Sammā karoti etenāti sammākammaṁ, tadeva **sammākammanto.** Sammā ājīvati etenāti **sammā-ājīvo.** Sammā vāyamati ussahati etenāti **sammāvāyāmo.** Sammā sarati anussaratīti

---

1. Hukkūti (Ka)

sammāsati. Sammā samādhiyati cittaṁ etenāti **sammāsamādhī**ti evaṁ sammāsaṅkappādīnaṁ nibbacanaṁ veditabbaṁ.

Micchādiṭṭhinti sabbampi micchādassanaṁ. **Tappaccanīyakilese**ti ettha **taṁ**-saddena sammādiṭṭhi. Na hi micchādiṭṭhiyā kilesā paccanīyā, atha kho sammādiṭṭhiyā. **Avijjañcā**ti avijjāggahaṇaṁ tassā saṁkilesadhammānaṁ pamukhabhāvato. Tenāha "avijjā bhikkhave pubbaṅgamā akusalānaṁ dhammānaṁ samāpattiyā"ti[1]. Dassananivārakassa sammohassa samugghātena **asammohato.** Ettha ca **micchādiṭṭhiṁ -pa- pajahatī**ti etena pahānābhisamayaṁ, **nibbānaṁ ārammaṇaṁ karotī**ti etena sacchikiriyābhisamayaṁ, **sampayuttadhamme**ti-ādinā bhāvanābhisamayaṁ sammādiṭṭhikiccaṁ dasseti. Pariññābhisamayo pana nānantariyatāya atthato vutto eva hotīti daṭṭhabbo.

Kathaṁ pana ekameva ñāṇaṁ ekasmiṁ khaṇe cattāri kiccāni sādhentaṁ pavattati. Na hi tādisaṁ loke diṭṭhaṁ, na āgamo vā tādiso atthīti na vattabbaṁ. Yathā hi padīpo ekasmiṁ yeva khaṇe vaṭṭiṁ dahati, snehaṁ pariyādiyati, andhakāraṁ vidhamati, ālokañca vidaṁseti, evametaṁ ñāṇanti daṭṭhabbaṁ. Maggasamaṅgissa ñāṇaṁ dukkhepetaṁ ñāṇaṁ dukkhasamudayepetaṁ ñāṇaṁ dukkhanirodhepetaṁ ñāṇaṁ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṁ ñāṇanti **suttapadaṁ**[2] ettha udāharitabbaṁ. Yathā ca sammādiṭṭhi pubbabhāge dukkhādīsu visuṁ visuṁ pavattitvā maggakkhaṇe ekāva catunnaṁ ñāṇānaṁ kiccaṁ sādhentī pavattati, evaṁ sammāsaṅkappādayo pubbabhāge nekkhammasaṅkappādināmakā hutvā kāmasaṅkappādīnaṁ pajahanavasena visuṁ visuṁ pavattitvā maggakkhaṇe tiṇṇaṁ catunnañca kiccaṁ sādhentā pavattanti. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāyeva hutvā pavattatīti kāmañcettha sammādiṭṭhiyā sabbepi pāpadhammā paṭipakkhā, ujuvipaccanīkatādassanavasena pana sammādiṭṭhiyā kiccaniddese micchādiṭṭhiggahaṇaṁ kataṁ. Teneva ca **"tappaccanīyakilese cā"**ti vuttaṁ.

Yesaṁ kilesānaṁ anupacchindane sammādiṭṭhi na uppajjeyya, te micchādiṭṭhiyā sahajekaṭṭhatāya tadekaṭṭhāva tappaccanīyakilesā daṭṭhabbā. Sammāsaṅkappādīnaṁ kiccaniddesepi eseva nayo. Sotāpattimaggādivasena cattāro lokuttaramaggabhāvasāmaññena ekato katvā. Lobhadosā samudayasaccaṁ, yassa pana so samudayo taṁ dukkhasaccaṁ, pahānabhāvo maggasaccaṁ, yattha

1. Saṁ 3. 1 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 327 piṭṭhe.

taṁ pahānaṁ, taṁ nirodhasaccanti imāni cattāri saccāni. Kasmā panettha lobhadosānaṁ visuṁ ādito ca gahaṇaṁ? Visuṁ gahaṇaṁ tāva tathābujjhanakānaṁ puggalānaṁ ajjhāsayavasena, imehi lobhadosehi āmisadāyādatā, tappahānena ca dhammadāyādatāti dassanatthaṁ, tadanusārena catusaccayojanāya evaṁ ekekassa niyyānamukhaṁ hotīti dassanatthañca. Sesavāresupi eseva nayo. Ādito gahaṇaṁ pana ativiya oḷārikatāya supākaṭabhāvato vakkhamānānaṁ aññesañca pāpadhammānaṁ mūlabhāvato tadekaṭṭhatāya ca veditabbaṁ.

Kujjhanalakkhaṇoti kuppanasabhāvo, cittassa byāpajjanāti attho. **Caṇḍikkaṁ** luddatā, kururabhāvoti attho. **Āghātakaraṇaraso**ti "anatthaṁ me acarī"ti-ādinā citte āghātassa karaṇaraso. **Dussanapaccupaṭṭhāno**ti saparasantānassa vināsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto. **Upanandhanaṁ** nānappakārassa uparūpari nandhanaṁ viya hotīti katvā. Tathā hesa **"vera-appaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno"ti** ca vutto. **Aparakāle upanāhoti-ādī**ti **ādi**-saddena "upanayhanā upanayhitattaṁ āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā anusaṁsandanā anuppabandhanā daḷhīkamman"ti-ādīnaṁ[1] niddesapādānaṁ atthavaṇṇanaṁ saṅgayhati. Upanāhasamaṅgī hi puggalo verassa anissajjanato ādittapūti-alātaṁ viya jalati eva, cittañcassa dhoviyamānaṁ acchacammaṁ viya, masimakkhitapilotikā viya ca na sujjhateva.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇoti udakapuñchaniyā udakaṁ viya paresaṁ guṇānaṁ makkhanasabhāvo. Tathābhūto cāyaṁ attano kārakaṁ gūthena paharantaṁ gūtho viya paṭhamataraṁ makkheti evāti daṭṭhabbo. Tathā hesa saparasantānesu guṇaṁ makkhetīti **makkho**ti vuccati. **Yugaggāho** samadhuraggahaṇaṁ asamānassapi abhūtassa samāropanaṁ. Samabhāvakaraṇaṁ **samīkaraṇaṁ.** Paresaṁ guṇappamāṇena attano guṇānaṁ upaṭṭhānaṁ paccupaṭṭhapetīti āha **"paresaṁ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno"**ti. Tathā hesa paresaṁ guṇe ḍaṁsitvā viya attano guṇehi same karotīti **paḷāso**ti vuccati.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

Parasampattikhīyanaṁ parasampattiyā usūyanaṁ. Issati parasampattiṁ na sahatīti **issā.** Tathā hesā **"parasampattiyā akkhamanalakkhaṇā"**ti vuccati. **Tatthā**ti parasampattiyaṁ. **Anabhiratirasā** abhiratipaṭipakkhakiccā. **Vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā** parasampattiṁ passitumpi appadānato. **Nigūhanalakkhaṇaṁ** attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāvāsahanato. **Asukhāyanaṁ** na sukhanaṁ dukkhanaṁ, arocananti adhippāyo.

Katassa kāyaduccaritādipāpassa paṭicchādanaṁ **katapāpapaṭicchādanaṁ.** Tassa pāpassa āvaraṇabhāvena paccupatiṭṭhatīti **tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā,** māyā, yāya samannāgato puggalo bhasmachanno viya aṅgāro, udakachanno viya khāṇu, pilotikapaṭicchāditaṁ viya ca satthaṁ hoti. **Avijjamānaguṇappakāsanaṁ** attani avijjamānasīlādiguṇavibhāvanaṁ, yena sāṭheyyena samannāgatassa puggalassa asantaguṇasambhāvanena cittānurūpakiriyāviharato "evaṁcitto, evaṁkiriyo"ti dubbiññeyyattā kucchiṁ vā piṭṭhiṁ vā jānituṁ na sakkā. Yato—

"Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo.
Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo"ti[1]—

evaṁ vuttayakkhasūkarasadiso hoti.

Cittassa uddhumātabhāvo thaddhalūkhabhāvo. **Appatissayavuttī**ti anivātavutti. Amaddavākārena paccupatiṭṭhati, amaddavataṁ vā paccupaṭṭhapetīti **amaddavatāpaccupaṭṭhāno,** thambho, yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitabhastā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye ca disvā onamitumpi na icchati, pariyanteneva carati. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyaṁ.** Visesato paccanīkabhāvo **vipaccanīkatā.** Parena hi kismiñci kate taddiguṇaṁ karaṇavasena **sārambho** pavattati.

Seyyādi-ākārehi unnamanaṁ **unnati.** Omānopi hi evaṁ karaṇamukhena sampaggahavaseneva pavattati. "Ahamasmi seyyo"ti-ādinā ahaṁkaraṇaṁ sampaggaho **ahaṅkāro.** Pare abhibhavitvā adhikaṁ unnamanaṁ

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 250; Abhi-Ṭṭha 2. 475; Mahāniddesa-Ṭṭha 371 piṭṭhesupi.

abbhunnati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "pubbakāle attānaṁ hīnato dahati aparakāle seyyato"ti[1].

Mattabhāvo jāti-ādiṁ paṭicca cittassa majjanākāro yassa vā dhammassa vasena puggalo matto nāma hoti, so dhammo **mattabhāvo. Madaggāhaṇaraso** madassa gāhaṇakicco. Mado hi attano majjanākāraṁ sampayuttadhamme gāhento viya pavattamāno taṁsamaṅgiṁ puggalampi tathā karonto viya hoti. Ahaṅkāravasena puggalaṁ aniṭṭhaṁ karonto cittassa ummādabhāvo viya hotīti **ummādapaccupaṭṭhāno.** Satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṁ **cittavossaggo,** sativirahitoti attho. Yathāvuttassa vossaggassa anuppadānaṁ punappunaṁ vissajjanaṁ **vossaggānuppadānaṁ. Imesaṁ** kodhādīnaṁ, lobhādīnampi vā. **Lakkhaṇādīnī**ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Padaṭṭhānaṁ pana dhammantaratāya na gahitaṁ. Nibbacanaṁ "kujjhatīti **kodho,** upanayhatīti **upanāho"**ti-ādinā suviññeyyamevāti na vuttaṁ, atthato pana kodho doso eva, tathā upanāho. Pavatti-ākāramattato hi kato nesaṁ bhedo, makkhapaḷāsasārambhā tadākārappavattā paṭighasahagatacittuppādadhammā, māyāsāṭheyyathambhamadappamādā tadākārappavattā lobhasahagatacittuppādadhammā. **Thambho** vā mānaviseso cittassa thaddhabhāvena gahetabbato, tathā **mado.** Tathā hi so "māno maññanā"ti-ādinā **Vibhaṅge**[2] niddiṭṭho. Idha pana mānātimānānaṁ visuṁ gahitattā majjanākārena pavattadhammā eva **"mado"**ti gahetabbā. Sesānaṁ dhammantarabhāvo pākaṭo eva.

Kasmā panettha ete eva aṭṭha dukā gahitā, kimito aññepi kilesadhammā natthīti? No natthi, ime pana āmisadāyādassa savisesaṁ kilesāya saṁvattantīti taṁ visesaṁ vibhāventena āmisadāyādassa lobhādīnaṁ pavattanākāraṁ dassetuṁ **"visesato"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **etthā**ti etesu lobhādīsu. **Alabhanto** āmisanti adhippāyo. Tatuttari uppanno kodhoti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Santepī**ti vijjamānepi. **Issatī**ti issaṁ janeti. **Padussatī**ti tasseva vevacanaṁ. Tathā hi sā "issati dussati padussatī"ti-ādinā niddiṭṭhā. Yasmā vā

---

1. Abhi 2. 369 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.

issaṁ janento ekaṁsato paduṭṭhacitto eva hoti, tasmā **“padussatī”**ti vuttaṁ. **Assā**ti āmisadāyādassa. **Evaṁ paṭipanno**ti evaṁ asantaguṇappakāsanaṁ paṭipadaṁ paṭipanno. **Ovadituṁ asakkuṇeyyo**ti etena thambho nāma dovacassakaraṇo dhammoti dasseti. **Kiñci vadati** ovādadānavasena. **Thambhena -pa- maññanto**ti iminā ca thambhassa mānavisesabhāvaṁ dasseti, thambhena vā hetunāti attho. **Matto samāno**ti matto honto. **Kāma -pa- pamajjatī**ti etena madavasena ekaṁsato pamādamāpajjatīti dasseti.

Evanti iminā āmisadāyādassa lobhādīnaṁ uppattikkamadassaneneva idha pāḷiyaṁ nesaṁ desanākkamopi dassitoti daṭṭhabbo. Na kevalaṁ imeheva, atha kho aññehi ca evarūpehi pāpakehi dhammehi aparimutto hotīti sambandho. Ke pana teti? Atricchatāmahicchatādayoti. Evaṁ mahādīnavā āmisadāyādatāti tato balavataro saṁvego janetabboti ayamettha ovādo veditabbo. **Etthā**ti etasmiṁ sutte. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Nibbisesoyevā**ti eteneva paṭhamataraṁ idha dassitasaccayojanānayena sabbavāresu yojetabboti veditabbo.

Ñāṇaparicayapāṭavatthanti maggassa aṭṭhaṅgasattaṅgatādivisesavibhāvanāya ñāṇassa āsevanaṭṭhena paricayo ñāṇaparicayo, tassa paṭubhāvatthaṁ kosallatthaṁ. **Etthā**ti ariyamagge. **Bhedo**ti viseso. **Kamo**ti aṅgānaṁ desanānupubbī. **Bhāvanānayo**ti bhāvanāvidhi. **“Kadāci aṭṭhaṅgiko kadāci sattaṅgiko”**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto puna **“ayaṁ hī”**ti-ādimāha. Tattha **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarassa paṭhamajjhānassa vasena. Ettha ca keci jhānadhammā maggasabhāvāti ekantato jhānaṁ maggato visuṁ katvā vattuṁ na sakkāti “lokuttarapaṭhamajjhānasahito”ti avatvā “lokuttarapaṭhamajjhānavasena”icceva vuttaṁ. Atha vā **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarā hutvā paṭhamajjhānassa vasenāti evamettha attho veditabbo. Ariyamaggo hi vipassanāya pādakabhūtassa, sammasitassa vā paṭhamajjhānassa vasena aṭṭhaṅgiko hoti. Atha vā ajhānalābhino sukkhavipassa kassa, jhānalābhino vā pādakamakatvā paṭhamajjhānassa, pakiṇṇakasaṅkhārānaṁ vā

sammasane uppanno ariyamaggo aṭṭhaṅgiko hoti, svāssa aṭṭhaṅgikabhāvo paṭhamajjhānikabhāvenāti dassento **"paṭhamajjhānavasenā"**ti āha. Evaṁ **"avasesajjhānavasenā"**ti etthāpi yathārahaṁ attho veditabbo.

Yadi ariyamaggo sattaṅgikopi hoti, atha kasmā pāḷiyaṁ "aṭṭhaṅgiko" icceva vuttanti āha **"ukkaṭṭhaniddesato"**ti-ādi. Yathā cettha paṭipadāya maggavasena aṭṭhaṅgikasattaṅgikabhedo, evaṁ bojjhaṅgavasena sattaṅgikachaḷaṅgikabhedo veditabbo appītikajhānavasena chaḷaṅgikattā, maggavasena pana desanā āgatāti svāyaṁ bhedo aṭṭhakathāyaṁ na uddhaṭo. **Ito paran**ti ito aṭṭhaṅgato paraṁ ukkaṁsato, avakaṁsato pana sattaṅgato paraṁ maggaṅgaṁ nāma natthīti. Nanu **maggavibhaṅge**[1] pañcaṅgikavāre pañceva maggaṅgāni uddhaṭāni, **mahāsaḷāyatane**[2] ca "yā tathābhūtassa diṭṭhi, yo tathābhūtassa saṅkappo, yo tathābhūtassa vāyāmo, yā tathābhūtassa sati, yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhī"ti vatvā pubbabhāgavasena pana "pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī"ti sammāvācādayo āgatāti? Saccametaṁ, taṁ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṁ pañcannaṁ kārāpakaṅgānaṁ atirekakiccadassanavasena vuttaṁ, tasmā na ariyamaggo sammāvācādivirahito atthīti **"ito paraññhi maggaṅgaṁ natthī"**ti suvuttametanti daṭṭhabbaṁ.

Sabbakusalānanti sabbesaṁ kusaladhammānaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. Kāmāvacarādivasena taṁtaṁkusaladhammesu sā sammādiṭṭhi seṭṭhā. Tassā seṭṭhabhāvena hi "paññājīviṁ jīvitamāhu seṭṭhan"ti[3] vuttaṁ, maggasammādiṭṭhiyā pana sabbaseṭṭhabhāve vattabbameva natthi. **Kusalavāre**ti kusaluppattisamaye. **Pubbaṅgamā** kusalādidhammānaṁ yāthāvasabhāvabodhane sampayuttadhammānaṁ pariṇāyakabhāvato. Tenevāha **"sammādiṭṭhiṁ sammādiṭṭhīti pajānātī"**ti-ādi. Sā sammādiṭṭhi pabhavo etassāti tappabhavo, sammāsaṅkappo. Sammādassanavasena hi sammāsaṅkappo hoti. Tato abhinibbattānīti **tappabhavābhinibbattāni.** Tappabhavābhinibbattānipi "tadabhinibbattānī"ti vuccanti kāraṇakāraṇepi kāraṇūpacāratoti āha **"tappabhavābhinibbattāni sesaṅgānī"**ti. Tenāha **"sammādiṭṭhissā"**ti-ādi. Yathā hi

---

1. Abhi 2. 247, 248, 249 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 337 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

sammādassanaṁ sammāvitakkanassa visesapaccayo, evaṁ sammāvitakkanaṁ sammāpariggahassa, sammāpariggaho sammāsamuṭṭhānassa, sammāsamuṭṭhānaṁ sammovodānassa, sammāvodānaṁ sammāvāyāmassa, sammāvāyāmo sammā-upaṭṭhānassa, sammā-upaṭṭhānaṁ sammādhānassa visesapaccayo, **tasmā** "purimaṁ purimaṁ pacchimassa pacchimassa visesapaccayo hotī"ti **iminā** visesapaccayabhāvadassanatthena **kamena etāni** sammādiṭṭhi-ādīni **aṅgāni vuttānī**ti dassitāni.

Bhāvanānayoti samathavipassanānaṁ yuganaddhabhāvena pavatto bhāvanāvidhi. Ayaṁ hi ariyamaggakkhaṇe bhāvanāvidhi. Tassa pana pubbabhāge bhāvanānayo kassaci samathapubbaṅgamo hoti, kassaci vipassanāpubbaṅgamoti. Taṁ vidhiṁ dassetuṁ **"kocī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha paṭhamo samathayānikassa vasena vutto, dutiyo vipassanāyānikassa. Tenāha **"idhekacco"**ti-ādi. **Tan**ti samathaṁ samādhiṁ, jhānadhammeti vā attho. **Taṁsampayutte**ti samādhisampayutte, jhānasampayutte vā dhamme. Ayañca nayo yebhuyyena samathayānikā arūpamukhena, tatthāpi jhānamukhena vipassanābhinivesaṁ karontīti katvā vutto. **Vipassanaṁ bhāvayato**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṁ ārabhitvā yathādhigataṁ taruṇavipassanaṁ vaḍḍhentassa. **Maggo sañjāyatī**ti pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muñcitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatūpaṭṭhānañāṇavasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Saṁyojanāni pahīyanti, anusayā byantī honti** maggapaṭipāṭiyā.

Samathaṁ anuppādetvāvāti avadhāraṇena upacārasamādhiṁ nivatteti, na khaṇikasamādhiṁ. Na hi khaṇikasamādhiṁ vinā vipassanā sambhavati. **Vipassanāpāripūriyā**ti vipassanāya paripuṇṇatāya vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā. **Tattha jātānan**ti tasmiṁ ariyamaggakkhaṇe uppannānaṁ sammādiṭṭhi-ādīnaṁ dhammānaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. **Vavassaggārammaṇato**ti vavassaggassa ārammaṇatāya. Vavassaggo vossaggo paṭinissaggoti ca apavaggoti ca atthato ekaṁ, nibbānanti vuttaṁ hoti, tasmā nibbānassa ārammaṇakaraṇenāti attho. **Cittassa ekaggatā**ti maggasammāsamādhimāha. Ariyamaggo hi ekantasamāhito asamādhānahetūnaṁ kilesānaṁ samucchedanato. Sesaṁ vuttanayameva.

Yuganaddhāva honti tadā samādhipaññānaṁ samarasatāya icchitabbato. Maggakkhaṇe hi na samathabhāvanāyaṁ viya samādhi, vipassanābhāvanāyaṁ viya ca paññā kiccato adhikā icchitabbā, samarasatāya pana aññamaññassa anativattanaṭṭhena dvepi yuganaddhā viya pavattanti. Tena vuttaṁ **"samathavipassanā yuganaddhāva hontī"**ti.

Dhammadāyādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. **Evaṁ me sutan**ti bhayabheravasuttaṁ. Ko nikkhepo? Keci tāva evamāhu "pucchāvasiko nikkhepo"ti. Duvidhā hi pucchā pākaṭāpākaṭabhedato. Tattha yassā desanāya nimittabhūto ñātuṁ icchito attho kiṁ-saddapubbakena pakāsīyati, sā **pākaṭā pucchā** yathā "kiṁ sūdha vittaṁ purisassa seṭṭhan"ti evamādi[1]. Yassā pana desanāya nimittabhūto ñātuṁ icchito attho kiṁ-saddarahitena kevaleneva saddapayogena pakāsīyati, sā **apākaṭā pucchā.** Ñātuṁ icchito hi attho "pañhā, pucchā"ti vuccati tasmāyeva idha "ye me bho gotamā"ti-ādikā apākaṭāti "pucchāvasiko nikkhepo"ti. Tayidaṁ akāraṇaṁ, yasmā so brāhmaṇo "yeme bho gotamā"ti-ādīni vadanto na tattha kaṅkhī vicikicchī saṁsayamāpanno avoca, atha kho attanā yathānicchitamatthaṁ bhagavati pasādabhāvabahumānaṁ pavedento kathesi. Tenāha **"bhagavati pasādaṁ alatthā"**ti-ādi[2]. **Vihāre**ti vihārake nivāse. **Avicchinneyevā**ti pavattamāneyeva. Padadvayassapi vasante evāti attho. **Etaṁ purohitaṭṭhānaṁ** uṇhīsādikakudhabhaṇḍehi saddhiṁ laddhaṁ, tathā ca "assa raññā dinnan"ti vadanti. Tenāha **"taṁ tassa raññā dinnan"**ti. **Brahman**ti vedaṁ. So pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānaṁ mūlabhāvato, ye aṭṭhakādīhi pavuttā[3], itare tannissayena jātā, tena tesaṁyeva gahaṇaṁ **"mante**

---

1. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu. 2. Ma-Ṭṭha 1. 116 piṭṭhe.
3. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoyeva aṭṭhakādīhi pavuttā (Sārattha-Ṭī 1. 212 piṭṭhe)

sajjhāyatī”ti. Te hi guttabhāsitabbatāya **“mantā**”ti vuccanti. **Idameva hī**ti avadhāraṇena “brahmato jātā”ti-ādikaṁ niruttiṁ paṭikkhipati.

Yena vā kāraṇenāti[1] hetumhi idaṁ karaṇavacanaṁ. Hetu-attho hi kiriyākāraṇaṁ, na karaṇaṁ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasatī”ti-ādīsu viya hetu-atthamevetaṁ karaṇavacanaṁ yuttaṁ, na karaṇatthaṁ tassa ayujjamānattāti vuttaṁ “yena vā kāraṇenā”ti-ādi. Bhagavato satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito, sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sāduphalatā gahitāti.

Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattukāmatāya hi kiñci ṭhānaṁ gacchanto taṁ taṁpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vā vattabbataṁ labhati. Tenāha **“gatoti vuttaṁ hotī**”ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **“upasaṅkamanapariyosānadīpanan**”ti. **Tato**ti yaṁ ṭhānaṁ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Yathā khamanīyādīni pucchanto**ti[2] yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṁ, kacci yāpanīyan”ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṁ samappavattamodo ahosi pubbabhāsitāya, tadanukaraṇena evaṁ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṁ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṁ pana samappavattamodataṁ upamāya dassetuṁ **“sītodakaṁ viyā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sammoditan**ti saṁsanditaṁ. **Ekībhāvan**ti sammodanakiriyāya samānataṁ ekarūpataṁ. **Khamanīyan**ti “idaṁ catucakkaṁ navadvāraṁ sarīrayantaṁ khaṇabhaṅguratāya sabhāvato dussahaṁ “kacci khamituṁ sakkuṇeyyan”ti pucchati. **Yāpanīyan**ti paccayāyattavuttikaṁ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāha kacci yāpetuṁ sakkuṇeyyaṁ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṁ.** Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṁ.** Taṁtaṁkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṁ.** Tadanurūpabalayogato **kacci balaṁ.** Sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kacci-saddaṁ yojetvā attho veditabbo.

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 336; Saṁ-Ṭī 1. 43; Aṁ-Ṭī 2. 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saṁ-Ṭī 1. 169; Sī-Ṭī Abhinava 2. 247 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Balavappattā pīti **pītiyeva.** Taruṇapīti **pāmojjaṁ.** Sammodanaṁ janeti karotīti sammodanikaṁ, tadeva **sammodanīyanti** āha **"sammodajananato"**ti. Sammoditabbato **sammodanīyanti** imaṁ pana atthaṁ dassento **"sammodituṁ yuttabhāvato"**ti āha. **Saritabbabhāvatoti** anussaritabbabhāvato. "Saraṇīyan"ti vattabbe dīghaṁ katvā **"sāraṇīyan"**ti vuttaṁ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthamadhurataṁ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṁ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṁ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṁ nāma gahitaṁ, taṁ pana avakaṁsato ubhinnaṁ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṁ. **Gīvaṁ pasāretvāti** gīvaṁ parivattanavasena pasāretvā.

Yemeti ettha sandhivasena ikāralopoti dassento **"ye ime"**ti-ādimāha. Uccākulīnatāya jātivasena abhijātā **jātikulaputtā.** Tenāha **"uccākulappasutā"**ti. Ācārasampattiyā abhijātā **ācārakulaputtā.** Tenāha **"ācārasampannā"**ti. **Yattha katthaci** apākaṭepi **kule.** Tena brāhmaṇena adhippetā bhikkhūsu duvidhāpi saṁvijjantīti āha **"idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyevā"**ti.

Saddhāti idaṁ karaṇatthe paccattavacananti āha **"saddhāyā"**ti, **saddhāti** vā saddahitvāti attho. Imasmiṁ pakkhe pāḷiyaṁ ya-kāralopena niddesoti daṭṭhabbaṁ. **Agāratoti** agāravāsato, uttarapadalopena, nissayūpacārena vā ayaṁ niddesoti. Bhikkhanasīlatādilakkhaṇo bhikkhubhāvo pabbajjāsahacaritāya saddhiṁ bhikkhubhāvaṁ anvācinantoti āha **"pabbajjaṁ bhikkhubhāvañcā"**ti. Kammavācālakkhaṇe pana bhikkhubhāve adhippete samuccayattho **ca-**saddo daṭṭhabbo. **Anagārassa bhāvoti** etena pabbajjānissito suvisuddho sīlācāraguṇaviseso gahito, kasigorakkhādikammapaṭikkhepo idha anuppādādīhi veditabbo. Sesaggahaṇe pana saraṇagamanādivasena pabbajjāya, saraṇagamanādivasena upasampadāya ca anekabhedattā āha **"sabbathāpī"**ti, tena tena pakārenāti attho. Puratogāmitā paṭipattigamanena, na kāyagamanenāti āha

“nāyako”ti, sammāpaṭipattiyā nibbānasampāpakoti attho. **Hitakiriyāyā**ti diṭṭhadhammikādihitacariyāya. **Gāhaṇaṁ** adhisīlādīsu accantāya niyojanaṁ, na kathanamattanti dassento **“gāhetā”**ti vatvā **“sikkhāpetā”**ti āha. **Diṭṭhānugatin**ti diṭṭhiyā anugamananti dassento **“dassanānugatin”**ti vatvā sikkhāttayasaṅgahaṁ bhagavato sāsanaṁ tena diṭṭhattā diṭṭhi, tassa tasseva khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci, taṁdiṭṭhikhantirucikāva bhagavato sāvakāti āha **“yaṁdiṭṭhiko”**ti-ādi.

Esa kira alatthāti sambandho. **Devaputte viyā**ti-ādi kassaci pārijuññassa abhāvadīpanato “saddhāyā”ti-ādinā vuttassa pabbajitabhāvassa pākaṭīkaraṇaṁ. **Saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā**ti idaṁ haṭṭhapahaṭṭhādibhāvassa kāraṇavacanaṁ. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe**ti idaṁ anussaṅkitāparisaṅkitatāya kāraṇavacananti daṭṭhabbaṁ.

Evametanti-ādinā āmeḍitavacanaṁ sampahaṁsanavasena, pasādavasena vā katanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi evaṁ-saddo sampaṭicchanattho abbhanumodanattho ca vutto. **Maman**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, nipātapadaṁ vā etaṁ “man”ti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṁ. **Ādīnī**ti **ādi-**saddena najīvikāpakatādiṁ saṅgaṇhāti. **Īdisānaṁyevā**ti saddhāpabbajjāya vibhāvita-anabhijjhālu-ādisabhāvānaṁyeva, na itaresaṁ abhijjhālusabhāvānaṁ. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Saṅghāṭikaṇṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṁ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭindriyo, atha kho ārakāva mama ahañca tassā”ti[1].

Ajjhogāhetvā adhippetatthaṁ sambhavituṁ sādhetuṁ dukkhānīti **durabhisambhavāni.** Aṭṭhakathāyaṁ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetuṁ **“sambhavituṁ dukkhāni dussahānī”**ti vuttaṁ. **Araññavanapatthānī**ti araññalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.

vattatīti araññaggahaṇaṁ. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṁ anujānāti? Nippariyāyato araññabhāvaṁ "gāmato bahi araññan"ti. Tenāha **"nippariyāyenā"**ti-ādi. Kiṁ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṁ. Yaṁ hi āraññakaṅganipphādakaṁ, taṁ visesato "araññan"ti vuttanti. Tenevāha **"yaṁ taṁ pañcadhanusatikan"**ti-ādi. **Nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlā**ti vā yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya, yattha taṁ natthi, tattha tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Yasmā bahi indakhīlato paṭṭhāya manussūpacāre bhayabheravaṁ natthi, tasmā idha nādhippetanti daṭṭhabbaṁ.

Gāmantanti gāmasamīpaṁ. **Anupacāraṭṭhānan**ti niccakiccavasena nupacaritabbaṭṭhānaṁ. Tenāha **"yattha na kasīyati na vapīyatī"**ti. **Pantānī**ti iminā "pariyantānan"ti imassa pariyāyassa idha pāḷiyaṁ gahitattā vuttaṁ **"pariyantānanti imamekaṁ pariyāyaṁ ṭhapetvā"**ti. **Dūrānan**ti pana ayaṁ pariyāyo ṭhapetabbo siyā tassāpi "pantānī"ti imināva atthato gahitattā, tathā sati "na manussūpacārānan"ti edisānampi ṭhapetabbatā āpajjati, tasmā saddato eva ṭhapanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Pavivekan**ti pakārato, pakārehi vā vivecanaṁ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādi-iriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṁ gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi ekasseva pavatti. Teneva hi vivecetabbānaṁ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā "pavivekan"ti ekavacanena vuttaṁ. **Dukkaraṁ pavivekan**ti vā pavivekaṁ kattuṁ na sukhanti attho. **Ekībhāve**ti ekikabhāve. **Dvayaṁdvayārāmo**ti, dvinnaṁ dvinnaṁ bhāvābhirato. **Haranti viyā**ti saṁharanti viya vighātuppādanena. Tenāha **"ghasanti viyā"**ti, bhayasantāsuppādanena khādituṁ āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassā**ti aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehī**ti vāteritānaṁ tiṇapaṇṇādīnaṁ migapakkhi-ādīnañca bhiṁsanakehi bheravehi saddehi **vividhehi ca** aññehi khāṇu-ādīhi yakkhādi-ākārehi upaṭṭhitehi **bhiṁsanakehi.** Evaṁ dukkaraṁ durabhisambhavaṁ nāma karonto aho acchariyā eteti **vimhito.**

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā

35. **Soḷasasu ṭhānesū**ti "ye kho kecī"ti-ādinā pāḷiyaṁ vakkhamānesu soḷasasu kāraṇesu. Aparisuddhakāyakammantatādayo araññe viharantānaṁ cittutrāsanimittatāya visesato vikkhepāvahā, parisuddhakāyakammantatādayo pana tadabhāvato tesaṁ avikkhepāvahā. Tenāha **"aparisuddhakāyakammantasandosahetū"**ti-ādi. **Soḷasasū**ti ca vodānapakkhaṁyeva gahetvā vuttaṁ, saṁkilesaggahaṇampi yāvadeva vodānadassanatthanti. **Ārammaṇapariggaharahitānan**ti aparisuddhakāyakammantādikassa araññe diṭṭhassa tassa ārammaṇassa **"ye kho kecī"**ti-ādinā pāḷiyaṁ āgatanayena parigganhanañāṇarahitānaṁ. **Ārammaṇapariggahayuttānan**ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Attanā**ti bhagavantaṁ sandhāya vadati, sayanti attho. **Tādiso**ti ārammaṇapariggahayutto.

Sambujjhati etenāti **sambodho,** ariyamaggoti āha **"ariyamaggappattito"**ti. Aggamaggādhigamādhīno buddhānaṁ sabbaññutaññāṇādhigamoti āha **"anabhisambuddhassāti appaṭividdhacatusaccassā"**ti. Anavasesato ñeyyaṁ bujjhituṁ arahatīti **bodhi,** mahāvīriyatādinā tattha visesayogato sattoti āha **"bujjhanakasattassā"**ti. Tenāha **"sammāsambodhin"**ti-ādi. Niyatabhāvappattito paṭṭhāya mahāsattā yathā mahābodhiyānapaṭipadā hānabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho visesabhāgiyā nibbedhabhāgiyā ca hoti, tathā paṭipajjanato bodhiyaṁ ninnapoṇapabbhārā evāti āha **"bodhiyā vā sattasseva laggassevā"**ti. Tenāha **"dīpaṅkarassa hī"**ti-ādi. **Aṭṭhadhamma samodhānenā**ti—

"Manussattaṁ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṁ.
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā"ti[1]—

imesaṁ abhinīhārassa aṅgabhūtānaṁ aṭṭhannaṁ dhammānaṁ samodhānena samavadhānena.

---

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṁse.

Pabbajjūpagatāti pabbajjaṁ upagatā. Tena pabbajjāmatthena samaṇā, na samitapāpatāyāti dasseti. Jātimattena idha **brāhmaṇā**ti adhippetāti āha **"bhovādino vā"**ti. Te hi "bho bho"ti vadanasīlā, tenāha "bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano"ti[1]. **Pāṇātipātādinā**ti **ādi**-saddena adinnādānaṁ abrahmacariyañca saṅgaṇhāti. **Aparisuddhenā**ti ca visesanaṁ kāyakammantāpekkhāya, na pāṇātipātādi-apekkhāya. Na hi pāṇātipātādiko tassa pubbabhāgapayogo ca koci parisuddho nāma atthi. Bhāyanaṭṭhena **bhayaṁ,** bhīrutāvahaṭṭhena **bheravaṁ. Sandosahetū**ti sadosahetu. Sa-saddo hi idha sānusāro vutto. Tenāha **"attano dosassa hetū"**ti. Ekantena cittutrāsalakkhaṇassa bhayassa vasena **"sā vajjan"**ti vuttaṁ. Cittutrāso hi ekantasāvajjo bhāyanaṭṭhena bhayañcāti. **Akkheman**ti idaṁ ubhayavasena. Cittutrāsopi hi sarīracittānaṁ anatthāvahato akkhemaṁ, tathā **bhayānakārammaṇampī**ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana atthadvayaṁ yathāsaṅkhyaṁ yojitaṁ. Sayaṁ parikappitabhayānakārammaṇanimittaṁ cittutrāsasamuppādanavasena ānentā bhayabheravaṁ avhāyanti viya hontīti vuttaṁ **"avhāyantīti pakkosantī"**ti. **Te**ti māritamanussānaṁ ñātimittādayo. **Gacchaṁ** gahanabhūtaṁ mahantaṁ kaṇṭakasaṇḍaṁ, **gumbaṁ** nātimahantanti vadanti. **Gacchan**ti pana tiṇavanaṁ veditabbaṁ, "gacche ruḷhatiṇe"ti vuttaṁ, **gumbaṁ** kaṇṭakalatādibharitāviruḷhaṁ. **Baddhā vadhitā viyā**ti baddhā hutvā tāḷiyamānā viya.

"Na kho panāti ettha **kho**ti avadhāraṇatthe nipāto, **panā**ti visesatthe. Tenetaṁ dasseti "aññe samaṇabrāhmaṇā viya ahaṁ aparisuddhakāyakammanto hutvā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni na kho pana paṭisevāmi, parisuddhakāyakammantoyeva pana hutvā tāni paṭisevāmī"ti. Evaṁ vā ettha atthayojanā veditabbā. "Parisuddhakāyakammantohamasmī"ti hi tena avadhāraṇena vibhāvitatthadassanaṁ. **Tesamahaṁ aññataro**ti tāya parisuddhakāyakammatāya tesaṁ ariyānaṁ ahaṁ aññataroti kāyakammapārisuddhiyā Mahāsatto attānaṁ ariyesu pakkhipati. Paramasallekhabhāvappattā hi tadā bodhisattassa

---

1. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

kāyakammapārisuddhi, tathā vacīkammādipārisuddhi, yato māro randhagavesī hutvā chabbassāni nirantaraṁ anubandho antaraṁ na labhati. Tenāha—

"Satta vassāni bhagavantaṁ, anubandhiṁ padāpadaṁ.
Otāraṁ nādhigacchissaṁ, sambuddhassa satīmato"ti[1].

Bhiyyoti adhikaṁ savisesaṁ, uparūpari vā. Bhītatasitā bhayūpaddavena chambhitasarīrā haṭṭhalomā honti, abhītātasitā pana bhayūpaddavābhāvato ahaṭṭhalomā khemena sotthinā tiṭṭhantīti tesaṁ khemappatti sotthibhāvo[2] vā pannalomatāya pākaṭo hotīti pāḷiyaṁ "palloman"ti vuttaṁ. Tenāha **"pannalomatan"**ti-ādi. Ettha ca **bhiyyo pallomamāpādiṁ araññe vihārāyā**ti paṭiññāniddeso. **Parisuddhakāyakammantohamasmī**ti hetudassanaṁ. **Ye hi vo ariyā"**ti sadisūdāharaṇadassanaṁ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti visadisūdāharaṇadassanaṁ. Sesāni anvayabyatirekavibhāvanānīti daṭṭhabbanti ayamettha yuttivibhāvanā. Iminā nayena sesavāresupi yuttivibhāvanā veditabbā.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādikathāvaṇṇanā

36. **Aparisuddhena musāvādādinā**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva. **Ādi-**saddena pana saṅgahitaṁ tesañca musāvādādīnaṁ pavattibhedaṁ bhayabheravāvhānamukhena dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

Bhaṇḍesūti saviññāṇakāviññāṇakesu bhaṇḍesu. **Uppādetvā**ti attano pariṇāmavasena abhijjhāsaṅkhātaṁ visamalobhaṁ uppādetvā. **Kujjhitvā**ti vināsacintāvasena parassa kujjhitvā. Evaṁ hi nesaṁ "yesaṁ aparajjhimhā, te idāni anubandhitvā"ti-ādinā pacchā āsaṅkuppatti siyā. "Ete amhākaṁ pariggahavatthuṁ gahetukāmā maññe, vināsaṁ kātukāmā maññe"ti yathā pare parato tesaṁ abhijjhābyāpādappavattiṁ pariggaṇhanti,

---

1. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Sotthibhāvaṁ (Ka)

tādisaṁ manokammantaṁ sandhāya **“te paresan”**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. Kāmaṁ akusalakāyakammavacīkammapavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti manokammantavāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānampi pāṇātipātādīnaṁ vacīkammādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṁ kāyakammādibhāvābhāvo, manokammabhāvo eva pana siddhoti katvā manokammantavāre eva abhijjhādayo uddhaṭā. Tathā hi vuttaṁ—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino.
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṁ vavatthitā”ti[1].

Kiñcāpi aṭṭhakathāyaṁ sāsane pabbajitavasena ājīvavāre bhayabheravāvhānaṁ yojitaṁ, “ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva, tāya eva ca ājīvavipattiyā aññathā vā nesaṁ araññavāso sambhaveyyāti.

37. Evaṁ ājīvaṭṭhamakasīlavasena bhayabheravaṁ dassetvā tato paraṁ nīvaraṇappahānādivasenapi taṁ dassetuṁ desanā vaḍḍhitāti tadatthaṁ vivaranto **“ito paran”**ti-ādimāha. Tattha **nīvaraṇavasena puna vuttā**ti ayamadhippāyo—evaṁ sīlavisuddhimattampi araññe viharato bhayabheravābhāvaṁ āvahati, kimaṅgaṁ pana nīvaraṇāni pahāya appanāsamādhiṁ, upacārasamādhimeva vā sampādayatoti samādhisampadāya bhayabheravābhāvahetukaṁ dassetuṁ upari desanā vaḍḍhitāti akusalamanokammantabhāvena gahitāpi abhijjhābyāpādā nīvaraṇavasena puna vuttāti adhippāyo. Abhi-pubbo jhā-saddo abhijjhāyanatthoti āha **“parabhaṇḍādi-abhijjhāyanasīlā”**ti. **Vatthukāmesū**ti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalakilesarāgā**ti thiramūladummocanīyatāhi ajjhosāne pabhūtakilesakāmā. Abhijjhā cettha appattavisayapatthanā, tibbasārāgo sampattivisayābhiniveso.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhe.

Te hi lobhābhibhūtā puggalā attani tibbasāpekkhatāya eva lobhābhibhūtatāya avavatthitārammaṇā avinicchitavisayā araññe taṁ taṁ visayaṁ anupadhāritvā viharanti, rajju-ādīni yāthāvato na sallakkhenti. Tenāha **"tesan"**ti-ādi. **Upaṭṭhāti** bhantacittatāya. Tathā hi vuttaṁ **"ākulacittā"**ti. "Idānimha naṭṭhā"ti tasanti vitasanti, āgantvā bādhiyamānā viya honti, evaṁ taṁ bhayabheravaṁ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosantīti yojanaṁ sandhāyāha **"sesaṁ tādisamevā"**ti. **"Anabhijjhāluhamasmī"**ti pāḷipade ciraparicita-alobhajjhāsayatāya kamaladale jalabindu viya alaggamānasattā sabbattha anapekkhohamasmīti attho.

38. **Pakatibhāvavijahanenā**ti parisuddhabhāvasaṅkhātassa ca pakatibhāvassa vijahanena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti. **Vipannacittā**ti kilesāsucidūsitatāya kuthitacittā. Tenāha **"kilesānugataṁ -pa- pūtikaṁ hotī"**ti. **Paduṭṭhamanasaṅkappā**ti visasaṁsaṭṭhamuttaṁ viya dosena padūsitacittasaṅkappā. **Vuttanayenevā**ti "te avavatthitārammaṇā hontī"ti-ādinā abhijjhāluvāre vuttanayeneva. Yathā hi lobhavasena, evaṁ dosādivasenapi avavatthitārammaṇā hontīti. **Sabbatthā**ti heṭṭhā upari cāti sabbattha ṭhānesu vaṇṇetabbā.

39. "Yā cittassa akallatā akammaññatā"ti[1] vacanato thinaṁ cittassa gelaññabhāvena gahaṇaṁ gacchatīti āha **"cittagelañña bhūtena thinenā"**ti. Tathā "yā kāyassa akallatā akammaññatā"ti[1] vacanato middhaṁ visesato nāmakāyassa gelaññabhāvena gahaṇaṁ gacchatīti āha **"sesanāmakāyagelaññabhūtena middhenā"**ti. Sesaggahaṇañcettha cittanivattanatthaṁ. Idañca middhaṁ rūpakāyassapi gelaññāvahanti, daṭṭhabbaṁ niddāya hetubhāvato. Tathā hi taṁ "niddā capalāyikā"ti[1] niddiṭṭhaṁ. Tenāha **"te niddābahulā hontī"**ti.

40. **Uddhaccapakatikā**ti uddhaccasīlā anavaṭṭhitasabhāvā. Anavaṭṭhānarasaṁ hi uddhaccaṁ. Tenāha **vipphandamānacittā"**ti-ādi. **Idhā**ti "avūpasantacittā"ti

---

1. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

imasmiṁ pade. **Kukkuccaṁ gahetuṁ vaṭṭati** saṁvaṇṇanāvasena pacchānutāpassapi cittassa avūpasamakarattā. uddhaccaṁ pana sarūpeneva gahitanti adhippāyo.

41. **Ekamevidaṁ pañcamaṁ nīvaraṇaṁ** yadidaṁ kaṅkhā vicikicchāti ca. Yadi evaṁ kasmā dvidhā katvā vuttanti āha **"kiṁ nu kho"**ti-ādi. **Kaṅkhanato**ti saṁsayanato. **Vicikicchāti vuccati** "dhammasabhāvaṁ vicinanto etāya kicchati, vigatā tikicchā vā"ti katvā.

42. Evaṁ nīvaraṇābhāvakittanamukhena samādhisampadāya bhayabheravābhāvaṁ dassetvā idāni attukkaṁsanādi-abhāvakittanamukhena paññāsampadāya bhayabheravābhāvaṁ dassetuṁ "ye kho kecī"ti-ādinā upari desanā vaḍḍhitā, tadatthaṁ vivarituṁ **"attukkaṁsanakā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ukkaṁsenti** mānavasena paggaṇhanena. Tenāha **"ucce ṭhāne ṭhapentī"**ti. Thinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchāvāresu gayhamānaṁ abhijjhāluvārasadisanti tattha taṁ anāmasitvā attukkaṁsakavāre kiñci visadisaṁ atthīti taṁ dassetuṁ **"te kathan"**ti-ādi vuttaṁ.

43. Chambhanaṁ chambho, kāyassa chambhitattahetubhūto balavacittutrāso. So etesaṁ atthīti **chambhī.** Tenāha **"kāyathambhanā"**ti-ādi. **Bhīrukajātikā**ti bhāyanakasīlā. Ekameva cetaṁ sāvajjabhayaṁ kāye chambhitattassa, citte ca kāye ca thaddhabhāvassa uppādanavasena "chambho bhīrukā"ti ca vuccatīti taṁsamaṅgino samaṇabrāhmaṇā "chambhībhīrukajātikā"ti vuttā, idha bhayabheravaṁ sarūpeneva gahitaṁ.

44. **Labbhati pāpuṇīyatī**ti[1] lābhasaddassa kammasādhanattamāha. Sakkaccaṁ kātabbo dātabboti **sakkāro. Tadatthadīpakan**ti lābhādiṁ pahāya araññe vasato bhayabheravāvhāyanaṁ natthīti dīpakaṁ. So kira lābhagarutāyeva piyo gāmo etassāti **"piyagāmiko"**ti nāmaṁ labhati. **Kammamutto**ti jarājiṇṇattā kammaṁ kātuṁ na sakkotīti sāmikehi vissaṭṭho.

---

1. Labbhatīti (Aṭṭhakathāyaṁ)

45. Alasabhāvena sammāvāyāmassa akaraṇato kucchitaṁ sīdantīti **kusītā.** Vīrassa bhāvo, kammaṁ vā vīriyaṁ, vidhinā vā īretabbaṁ pavattetabbanti vīriyaṁ, sammāvāyāmo. Tena hīnā **hīnavīriyā.** Kāyaviññattiyā samuṭṭhānavasena pavattavīriyaṁ **kāyikavīriyaṁ,** vattakaraṇacaṅkamanādīsu daṭṭhabbaṁ. Nisajja sayitvā ca kammaṭṭhānamanasikāravasena pavattavīriyaṁ **cetasikavīriyaṁ.** Tattha purimaṁ visesato kosajjapaṭipakkhatāvasena, dutiyaṁ vīriyārambhatāvasena pākaṭaṁ hotīti dassento **"kusītā"**ti-ādimāha. Te hi hīnavīriyā alasatāyeva ārammaṇavavatthānamattampi kātuṁ na sakkonti.

46. **Naṭṭhassatī**ti alabbhamānassati, paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccaṁ kātuṁ asamatthatāya evaṁ vuttaṁ. Na sampajānāti **asampajānā.** Taṁyoganivattiyañcāyaṁ a-kāro "ahetukā dhammā[1], abhikkhuko āvāso"ti-ādīsu[2] viyāti āha **"paññārahitā"**ti. Nanu soḷasamo paññāvāro, ayaṁ sativāro, tattha kasmā saṁkilesapakkhe paññā gahitāti codanaṁ sandhāyāha **"imassa cā"**ti-ādi. **Satibhājanīyamevetaṁ,** yadidaṁ cuddasamo vāro, paññā panettha cuddasame vāre kevalā sati dubbalāti **satidubbalyadīpanatthaṁ** "asampajānā"ti paṭikkhepamukhena **vuttā.** Idāni vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"duvidhā hī"**ti-ādi vuttaṁ.

47. Appanāsamādhinā, upacārasamādhinā vā cittaṁ ārammaṇe samaṁ, sammā vā āhitaṁ nāma hoti, nāññathāti dassento **"asamāhitāti upacārappanāsamādhivirahitā"**ti āha. **Vibbhantacittā**ti anavaṭṭhitacittā. Pubbe nīvaraṇabhāvasāmaññena uddhaccaṁ gahitaṁ **"uddhatā avūpasantacittā"**ti, idha samādhānābhāvena uddhaccahetuko cittavibbhamo vutto **"asamāhitā vibbhantacittā"**ti, ayametesaṁ viseso. **Pubbe vuttanayenā**ti pubbe "uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṁ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṁ vātena paṭākā viyā"ti[3] vuttanayena. **Sabbaṁ pubbasadisamevā**ti bhayabheravāvhāyanassa abhijjhāluvāre vuttasadisataṁ sandhāya vadati.

---

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe. 2. Vi 4. 84 piṭṭhe. 3. Ma-Ṭṭha 1. 120 piṭṭhe.

48. **Duppaññā**ti ettha **du**-saddo "dussīlo"ti-ādīsu viya abhāvattho, na "duggati, duppaṭipanno"ti-ādīsu viya garahatthoti dassetuṁ **"nippaññānametaṁ adhivacanan"**ti vatvā **"paññā pana duṭṭhā nāma natthī"**ti vuttaṁ. **Te**ti duppaññā. **Sabbatthā**ti catūsupi pāṭhavikappesu. **Elan**ti vā doso vuccati. Tenāha "yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā"ti. Tathā hi sīlaṁ "nelaṅgan"ti vuttaṁ. Duppaññā ca kathentā sadosameva kathaṁ kathenti apaṇḍitabhāvato. Tenevāha "dubbhāsitabhāsī"ti. Tasmā elasabbhāvato elaṁ mukhaṁ etesanti elamūgāti vuttāti evampi vā ettha attho daṭṭhabbo. Yāya paññāya vasena "paññāsampanno"ti vuttaṁ, taṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"no ca kho"**ti-ādi vuttaṁ. Nanu ca bodhisattā bahulavipassanāpaññāya samannāgatā hontīti? Honti, tadā pana bodhisattena na vipassanārambho kato, no ca vipassanāpaññā adhippetāti vuttaṁ **"no ca kho vipassanāpaññāyā"**ti.

Keci panettha "saddhāvirahatā aparisuddhakāyakammantādayo viya bhayabheravāvhāyanassa visesakāraṇaṁ, nāpi saddhālutā pallomatāyāti saddhāvāro anuddhaṭo"ti vadanti, taṁ akāraṇaṁ. Kammaphale hi saddahanto kammapaṭisaraṇataṁyeva nissāya bhayabheravaṁ tiṇāyapi amaññamāno pallomatamāpajjeyya. Yasmā pana vīriyādayo saddhāya vinā nappavattantīti tesaṁ upanissayabhūtā sahajātā ca sā taggahaṇeneva gahitā hotīti visuṁ na uddhaṭā. Tathā hi sā jhānassa pubbabhāgapaṭipadāyampi na uddhaṭā, kiṁ vā etāya saddhāya, addhā sā imasmiṁ ārammaṇapariggahaṭṭhāne na gahetabbāva, tato dhammassāminā idha na uddhaṭā, evaṁ aññesupi edisesu ṭhānesu nicchayo kātabbo. Yathānulomadesanā hi suttantakathāti.

Vacīkammantavārādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā

49. **Soḷasārammaṇānī**ti soḷasaṭṭhānāni ārammaṇāni. **Evarūpāsu rattīsū**ti cātuddasī-ādikā upari vakkhamānā rattiyo sandhāya

vadati. **Evarūpe senāsane**ti etthāpi eseva nayo. **Yā**ti aniyamato uddiṭṭhānaṁ puna "tā"ti vacanaṁ niddeso viya hotīti vuttaṁ **"yā tāti ubhayametaṁ rattīnaṁyeva uddesaniddesavacanan"**ti. **Abhīti lakkhaṇatthe** "aññe ca abhiññātā brāhmaṇamahāsālā"ti-ādīsu viya. Kathaṁ panettha lakkhaṇatthatā veditabbā? Lakkhīyati etenāti lakkhaṇanti āha **"candapāripūriyā"**ti-ādi. Puṇṇamāsiyaṁ **candapāripūriyā** amāvāsiyaṁ **candaparikkhayena. Ādi**-saddena candassa upaḍḍhamaṇḍalatārāhuggahatādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Upasaggamattameva** abhi-saddo lakkhitasaddeneva lakkhaṇatthassa viññāyamānattāti adhippāyo.

Paṭhamadivasato pabhutīti paṭhamapāṭipadadivasato paṭṭhāya. Yasmā codako bhagavato kāle anabhilakkhitāpi aparabhāge abhilakkhitā jātā, tasmā taṁ abhilakkhaṇīyataṁ upādāya **"sabbadassinā bhagavatā pañcamī kasmā na gahitā"**ti codeti, itaro sabbakālikāsu cātuddasī-ādīsu gayhamānāsu asabbakālikāya kathaṁ gahaṇanti adhippāyena **"asabbakālikattā"**ti pariharati.

Tathāvidhāsūti "abhiññātā"ti-ādinā yathā vuttā, tathāvidhāsu. Devatādhiṭṭhitabhāvena ārāmādīnaṁ lokassa cetiyabhāvoti āha **"pūjanīyaṭṭhenā"**ti. Manussā yebhuyyena gāmādīnaṁ dvāresu tathārūpe rukkhe cetiyaṭṭhāniye katvā voharantīti āha **"gāmanigamādidvāresū"**ti-ādi. Dassanamattenapi savanamattenapi bhayuppādanena pākatikasatte bhiṁsentīti **bhiṁsanakāni.** Tenāha **"bhayajanakānī"**ti-ādi. Bhāyati etasmāti **bhayaṁ,** ativiya sappaṭibhayaṁ **bheravaṁ.**

Āyācana-upahārakaraṇārahanti taṁtaṁbalikammapaṇidhikammakaraṇayoggaṁ. **Pupphadhūpa -pa- dharaṇitalan**ti idaṁ yathāpaṭisūtena suppādinā upahārakaraṇadassanaṁ. **Koṭṭento**ti paharanto, siṅgappahārakhurappahārehi saddaṁ karontoti adhippāyo. **Sabbacatuppadānaṁ idha magoti nāmaṁ,** na "acchacammaṁ migacammaṁ eḷakacamman"ti-ādīsu[1] viya, rohitoti-ādi

1. Vi 3. 288 piṭṭhe.

migavisesānanti adhippāyo. **Cāletvā**ti aggamaddanena cāletvā. Moraggahaṇañcettha upalakkhaṇanti dassento āha **"idha sabbapakkhigahaṇaṁ adhippetan"**ti. **Esa nayo**ti idaṁ yathā "moro vā"ti ettha vā-saddo avuttavikappanattho, evaṁ "migo vā"ti etthāpīti migasaddassa visesatthavuttitaṁ sandhāyāha. **Ito pabhutī**ti "yannūnāhaṁ yā tā rattiyo"ti-ādinā bhayabheravassa gavesanacintanato pabhuti, na gavesanārambhato pabhuti. "Appeva nāmāhaṁ bhayabheravaṁ passeyyan"ti etthāpi hi **ārammaṇameva bhayabheravaṁ. Sukhārammaṇaṁ rūpaṁ sukhamiva** "rūpaṁ sukhaṁ sukhānupatitaṁ sukhāvakkantan"ti-ādīsu[1]. Kathaṁ bhayaggahaṇena ca rūpārammaṇaggahaṇanti āha **"parittassa cā"**ti-ādi. "Āgacchatī"ti vacanato gavesanārambhato pabhuti "etaṁ bhayan"ti ārammaṇaṁ adhippetanti keci "taṁ na passeyyan"ti cakkhunā dassanassa adhippetattā, tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo. **Bhayaṁ ākaṅkhamāno**ti upaparikkhanavasena ahaṁ bhayavatthuṁ ākaṅkhanto viharāmi, taṁ kimatthiyaṁ, ettakopi bhayasamannāhāro mayhaṁ ayuttoti adhippāyo.

Yaṁ pakāraṁ bhūto yathābhūto, so panettha pakāro iriyāpathavasena yutto pāḷiyaṁ tathā āgatattāti āha **"yena yena iriyāpathena bhūtassā"**ti. **Bhavitassā**ti idaṁ "bhūtassā"ti iminā samānatthaṁ padanti daṭṭhabbaṁ. "Samaṅgībhūtassā"ti padaṁ purimapadalopena **bhūtassā**ti vuttanti dassento **"samaṅgībhūtassa vā"**ti āha. **Bhayabheravārammaṇe**ti bhayabheravābhimate ārammaṇe. **Neva mahāsatto tiṭṭhatī**ti-ādi "tathābhūto ca taṁ paṭivineyyan"ti yathā cintitaṁ, tathā paṭipannabhāvadassanaṁ. **Iriyāpathapaṭipāṭi** nāma ṭhānagamananisajjānipajjāti vadanti, uppaṭipāṭi pana paṭhamaṁ nipajjā, puna nisajjā, puna ṭhānaṁ, pacchā gamananti evaṁ veditabbā. **Āsannapaṭipāṭiyā**ti gamanassa tāva ṭhānaṁ āsannaṁ, ṭhānassa nisajjā gamanañca, nisajjāya nipajjā ṭhānañca, nipajjāya nisajjā āsannā. Idha pana gamanassa ṭhānaṁ, ṭhānassa ca gamanaṁ, nisajjāya ca nipajjā, nipajjāya ca nisajjā āsannabhāvena gahitā, itare paramparāvasenāti veditabbā. Bhikkhussa pana iriyāpathā sampattapaṭipāṭiyā[2] viya aparāparuppattivasena vuccanti.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 2. 57 piṭṭhe.
2. Bhikkhubhāvo pana yā sampatti (Ka)

Asammohavihāravaṇṇanā

50. Ayañca me sabbaso bhayabheravābhāvo visesato asammohadhammattāti dassetuṁ **"santi kho panā"**ti-ādinā upari desanā vaḍḍhitāti ayaṁ vā ettha anusandhi. **Jhāyīnaṁ sammohaṭṭhānesū**ti iminā ajjhāyīnaṁ sammohaṭṭhānesu vattabbameva natthīti dasseti. **Atthī**ti idaṁ nipātapadaṁ puthuvacanampi hoti "atthi imasmiṁ kāye kesā"ti-ādīsu[1] viyāti "santī"ti padassa atthadassanavasena vuttaṁ. Kiṁ khaṇattayasamaṅgitāya te atthi, noti āha **"saṁvijjanti upalabbhantī"**ti, mahati lokasannivāse edisāpi **saṁvijjanti** ñāṇena gahetabbatāya **upalabbhantī**ti. **Odātakasiṇalābhī**ti appamāṇa-odātakasiṇalābhī. Evaṁ hissa samantato āloko viya upaṭṭhāti. **Parikamman**ti samāpattipubbabhāgamāha. Ettakaṁ sūriye gate **vuṭṭhahāmīti**[2]**, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti,** kevalaṁ "divā eva vuṭṭhahāmī"ti manasikāraṁ uppādesi. **Visadaṁ hoti** sabbaṁ ārammaṇajātaṁ, dibbacakkhunā passantassa viya **vibhūtaṁ. Avisadan**ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Evaṁsaññino**ti rattiṁ "divā"ti, divā ca "rattī"ti evaṁsaññino.

Antosenāsane rattiṁ nisinno hotīti ratti-saddo ajjhāharitabbo. Parittāsanādīhi, aññehi vā **kāraṇehi. Gambhīrāya** bhūmigabbhasadisāya **ghanavanapaṭicchannāya** bahalatarajālavanapaṭalapaṭicchannāya. **Antarahitasūriyāloke kāle**ti eteneva divāti avuttasiddho. Sammohavihāro nāma bahuvidhoti āha **"sammohavihārānaṁ aññataran"**ti.

Pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo antamaso lavatuṭi[3]khaṇassapi upādāya suvavatthitattā[4], tathā rattidivasakoṭṭhāsaparicchedo attanā kātabbakiccavasena kālañāṇavasena ca.

---

1. Dī 2. 231; Ma 1. 72; Ma 3. 132; Saṁ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.
2. Vuṭṭhahissāmīti (Ka)
3. Dasa khaṇā lavo, nimesadvayarūpo kālabhedo tuṭi.
4. Lavatuṭikhaṇopi upādāya supaṭṭhito (Ka)

Kālathambhe laddhabbachāyāvasena **dvaṅgulakāle. Yāmaghaṇṭikaṁ paharati** saṁghassa taṁtaṁvattakaraṇatthaṁ. **Muggaran**ti ghaṇṭikappaharaṇamuggaraṁ. **Yāmayantaṁ patati** aññehi bhikkhūhi yojitanti adhippāyo. Yāva aññe bhikkhū bhojanasālaṁ upagacchanti, tāva divāvihāraṭṭhānaṁ gantvā samaṇadhammaṁ karoti.

Yaṁ kho tanti ettha **yan**ti aniyamuddeso, **kho**ti avadhāraṇe, yameva puggalanti attho. **Tan**ti vuccamānākāravacanaṁ. **Mamevā**ti maṁ eva. **Asammohasabhāvo**ti sabhāvabhūta-asammoho. "Uppanno"ti vuttattā **"manussaloke"**ti vuttaṁ. **Paññāsampattiyā**ti yāthāvato hitassa jānanasamatthena attano paññāguṇena, na kevalaṁ ajjhāsayeneva hitesitā, atha kho payogenāti dassento **"hitūpadesako"**ti āha. Ajjhāsayena pana hitesitā **"lokānukampāyā"**ti iminā dassitā. Upakaraṇehi vinā na kadāci bhogasukhaṁ upakaraṇadānañca cāgasampattihetukanti āha **"cāgasampattiyā -pa- dāyako"**ti. **Mettāsampattiyā** hitūpasaṁhārena **rakkhitā. Karuṇāsampattiyā** dukkhāpanayanena **gopāyitā.** Nanu ca pabbepi vuttaṁ "hitāya sukhāyā"ti, atha kasmā puna taṁ gahitanti codanaṁ sandhāyāha **"idha devamanussaggahaṇenā"**ti-ādi. Tena pubbe avisesato hitādīni dassitāni, idāni visesato saha payojanena tāni dassitānīti dīpeti. Nibbānato paro paramo attho nāma natthīti āha **"paramatthattāyā"**ti. Hinoti nibbānaṁ gacchatīti **hitaṁ,** maggo. Ukkaṁsato sukhatthaṁ ariyaphalanti āha **"tato uttari sukhābhāvato"**ti.

Asammohavihāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā

51. **Asammohavihāran**ti asammohavuttiṁ, asammohasambodhinti vā attho. **Tan**ti samathavipassanābhāvanāsaṅkhātaṁ paṭipadaṁ. **Pubbabhāgato pabhutī**ti bhāvanāya pubbabhāgavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Kecī**ti uttaravihāravāsino.

Bodhimaṇḍeti[1] bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. **Caturaṅganti** "kāmaṁ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū"ti-ādinā[2] vuttacaturaṅgasamannāgataṁ. **Paggahitanti** ārambhaṁ sithilaṁ akatvā daḷhaparakkamasaṅkhātussahanabhāvena gahitaṁ. Tenāha **"asithilappavattitanti vuttaṁ hotī"**ti. **Asallīnanti** asaṅkucitaṁ kosajjavasena saṅkocaṁ anāpannaṁ.

Upaṭṭhitāti ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṁ upagantvā ṭhitā. Tenāha **"ārammaṇābhimukhībhāvenā"**ti. Sammosassa viddhaṁsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā.** Kiñcāpi cittamiva cittapassaddhivasena kāyapassaddhivaseneva kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṁ **"kāyacittapassaddhisambhavenā"**ti. **Rūpakāyopi passaddhoyeva hoti** kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṁ passambhanāvahattā. **So ca kho** kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātavikkhepaṁ vicchinditvā ekasmiṁyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṁ. Tenāha **"suṭṭhu ṭhapitan"**ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **"ekaggaṁ acalaṁ nipphandanan"**ti. **Ettāvatāti** "āraddhaṁ kho panā"ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṁ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṁ icchitabbā, sā pana nānantariyabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṁ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṁ asati paññāyārambhādibhāvo na siyā. Tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṁ. Jhānabhāvanāyaṁ vā samādhikiccaṁ adhikaṁ icchitabbanti dassetuṁ samādhipariyosānāva **jhānassa pubbapaṭipadā kathitāti** daṭṭhabbaṁ.

Vuttaṁ, tasmā idha na vattabbaṁ. Visuddhimaggo hi imissā saṁvaṇṇanāya ekadesabhūtoti vuttovāyamatthoti. **Viharatīti āgataṁ**

1. Sārattha-Ṭī 1. 353; Aṁ-Ṭī 3. 217 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266, 464; Aṁ 1. 52; Aṁ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

paruddesikattā vihārassa. **Idha vihāsinti āgataṁ** attuddesikattā. Idaṁ kira sabbabuddhānaṁ avijahitanti āha **"ānāpānassatikammaṭṭhānan"**ti. Rūpavirāgabhāvanāvasena[1] pavatto catubbidhopi arūpajjhānaviseso catutthajjhānasaṅgaho evāti āha **"cattāri jhānānī"**ti. Yuttaṁ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṁ jhānānaṁ sādhāraṇāti tesaṁ vasena "cattāri jhānānī"ti vacanaṁ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṁ catunnaṁ jhānānaṁ sādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanteva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā "tiṇehi bhattaṁ siddhan"ti, evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṁ samatthitaṁ hoti. **Cittekaggatatthānī**ti cittasamādhānatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetaṁ vuttaṁ. Tenāha **"ekaggacittā sukhaṁ divasaṁ viharissāmā"**ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbatti-atthāni.

Yasmā[2] bodhisattena bodhimaṇḍūpasaṅkamanato pubbepi carimabhave catutthajjhānaṁ nibbattitapubbaṁ, tadā pana taṁ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanādipādakaṁ, tasmā **"bodhirukkhamūle nibbattitan"**ti tato visesetvā vuttaṁ. **Vipassanāpādakan**ti vipassanārambhe vipassanāya pādakaṁ. **Abhiññāpādakan**ti etthāpi eseva nayo. Buddhānaṁ hi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṁ ahosi, na tato paraṁ uparimaggādhigamaphalasamāpatti-abhiññāvaḷañjanādi-atthaṁ. Abhisambodhisamadhigamato paṭṭhāya hi sabbaṁ ñāṇasamādhikiccaṁ ākaṅkhamattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhakan**ti anupubbavihārādisabbakiccasādhakaṁ. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakan**ti ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhāgavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ hi maggañāṇaṁ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṁ abhisambodhi, tadadhigamasamakālameva bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṁ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 380 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Sārattha-Ṭī 1. 383 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. **Dvinnaṁ vijjānan**ti pubbenivāsañāṇadibbacakkhuñāṇasaṅkhātānaṁ dvinnaṁ vijjānaṁ. **Anupadavaṇṇanā**ti tāsaṁ vijjānaṁ niddesapāḷiyā anupadavaṇṇanā. **Bhāvanānayo**ti uppādanavidhi. **"So"**ti paccattavacanassa ahaṁ-saddena sambandhanekāraṇaṁ dassetuṁ **"abhininnāmesin"**ti-ādi vuttaṁ. Pāḷiyaṁ vā "abhininnāmesin"ti uttamapurisassa yogoti ahaṁ-saddena ānetvā vuccamāne tadattho pākaṭo hotīti **"so ahan"**ti vuttaṁ. **Abhinīharin**ti cittaṁ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṁ pesesiṁ, pubbenivāsaninnaṁ pubbenivāsapoṇaṁ pubbenivāsapabbhāraṁ akāsinti attho.

Pubbe atītajātīsu nivutthakkhandhā pubbenivāso. **Nivutthā**ti ca ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, gocaranivāsena nivutthadhammā vā attano viññāṇena viññātā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavaṭumakānussaraṇādīsu, taṁ pubbenivāsaṁ yāya satiyā anussarati, tāya sampayuttaṁ ñāṇaṁ **pubbenivāsānussatiñāṇaṁ. Paṭinivattantassā**ti pubbenivāsaṁ anussaraṇavasena yāvadicchakaṁ gantvā paccāgacchantassa. **Tasmā**ti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṁ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṁ hoti. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhave upapattiyā. **Anantaran**ti atītānantaramāha. **Amutrā**ti amukasmiṁ bhaveti attho. **Udapādin**ti uppajjiṁ. **Tāhi devatāhī**ti tusitādevatāhi. **Ekagotto**ti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṁ santānassa pariyosānāvatthāya devalokūpapattijanakaṁ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena **"dukkhaṁ pana saṅkhāradukkhamevā"**ti vuttaṁ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṁ pubbanimittuppattikālādīsu aniṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti "kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī"ti na sakkā vattuṁ. **Sattapaññāsa -pa- pariyanto**ti idaṁ manussānaṁ vassagaṇanāvasena vuttaṁ. Tattha devānaṁ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Atītabhave[1] khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṁ pubbenivāsanteva saṅgahitanti āha **"kiṁ viditaṁ karoti? Pubbenivāsan"**ti. **Moho paṭicchādakaṭṭhena "tamo"ti vuccati** "tamo viyā"ti katvā.

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 394 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Obhāsakaraṇaṭṭhenāti kātabbato karaṇaṁ, obhāsova karaṇaṁ, attano paccayena obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṁ pasaṁsāvacanan**ti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṁ bodhanato vuttaṁ. **Avijjā vihatā**ti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṁ. **Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvaye**ti iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṁ atidisati. **Pesitattassā**ti yathādhippetatthasiddhiṁ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassā**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā

53. **Idhā**ti bhayabheravasutte vuttaṁ. Idha ayaṁ visesoti yojanā. **Vuttasadisameva** "meti mayā"ti-ādinā. **Parikammakiccan**ti "abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā"ti-ādinā, kasiṇārammaṇaṁ abhiññāpādakajjhānaṁ sabbākārena abhinīhārakkhamaṁ katvā"ti-ādinā ca vuttena parikammena kiccaṁ payojanaṁ natthi. **Na tena idha attho**ti tena bhāvanānayena idha pāḷiyā atthavaṇṇanāyaṁ attho natthi tathābhāvanāya idha anadhippetattāti adhippāyo.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

54. **Vipassanāpādakanti**[1] vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṁ. Vipassanā ca tividhā vipassanākapuggalabhedena. Mahābodhisattānaṁ hi Paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṁvaddhitattā[2] sayambhuñāṇabhūtā,

---

1. Sāratthа-Ṭī 1. 407; Dī-Ṭī 1. 269; Aṁ-Ṭī 2. 134 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Cintāmayañāṇasaṁvaddhitā (Ka)

itaresaṁ sutamayañāṇasaṁvaddhitattā paropadesasambhūtā, sā "ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṁ avasesarūpārūpajjhānānaṁ aññatarato vuṭṭhāyā"ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṁ tesaṁ tesaṁ dhātupariggahamukhānaṁ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge**[1] nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṁ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṁ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṁ pubbabhāgañāṇagabbhaṁ gaṇhāpentaṁ paripākaṁ gacchantaṁ paramagambhīrasaṇhasukhumataraṁ anaññasādhāraṇaṁ vipassanāñāṇaṁ hoti, yaṁ aṭṭhakathāsu mahāvajirañāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṁ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṁ buddhānaṁ vipassanācāro paramatthamañjūsāya **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāya**[2] uddesato dassito, atthikehi tato gahetabboti.

Āsavānaṁ khepanato samucchindanato āsavakkhayo, ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṁ. Āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ **āsavakkhayañāṇan**ti dassento **"tatra cetaṁ ñāṇan"**ti vatvā **khaye**ti ca ādhāre bhummaṁ, na visayeti dassento **"tappariyāpannattā"**ti āha. **Idaṁ dukkhan**ti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṁ. **Ettakaṁ dukkhan**ti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṁ. **Na ito bhiyyo**ti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṁ. Tenāha **"sabbampi dukkhasaccan"**ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. **Asammohapaṭivedho**ti ca yathā tasmiṁ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha **"yathābhūtaṁ abbhaññāsin"**ti. **Yaṁ ṭhānaṁ patvā**ti yaṁ nibbānaṁ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṁ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṁ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavattin**ti appavattinimittaṁ. Te vā nappavattanti etthāti **appavatti,** nibbānaṁ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpakan**ti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṁ.

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṁ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṁsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṁ **"pariyāyato"**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṁyeva cettha gahaṇaṁ "āsavānaṁ khayañāṇāyā"ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṁkilesavimutti vuttā. **"Idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ abbhaññāsin"**ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti **"saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ kathetī"**ti vuttaṁ. Ettha ca saccapaṭivedhassa tadā atītakālikattā "yathābhūtaṁ abbhaññāsin"ti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṁ upādāya "evaṁ jānato evaṁ passato"ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṁ maggakkhaṇato paraṁ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamaṁ panassa atītakālikattaṁ phalakkhaṇena veditabbanti āha **"vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṁ dassetī"**ti. **Jānato passato**bhi vā hetuniddesoyaṁ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavā cittaṁ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātīti-ādīhi padehi. **Tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmin**ti pavattiṭṭhānaṁ. **Na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **"pubbeva khīṇattā"**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatattasāmaññaṁ gahetvā lesena codeti. Tenāha **"anāgate vāyāmābhāvato"**ti, anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha **"yā pana maggassā"**ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṁ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṁ. **Tan**ti yathāvuttaṁ jātiṁ. **So**ti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **"niṭṭhitan"**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṁ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṁ **"catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā"**ti. **Itthattāyā**ti ime pakārā itthaṁ, tabbhāvo itthattaṁ, tadatthanti

vuttaṁ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **"evaṁsoḷasakiccabhāvāyā"**ti. Te hi maggaṁ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva vadhānaṁ tadatthattā itaresanti āha **"kilesakkhayāya vā"**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṁ vuttaṁ. **Itthattāyā**ti nissakke sampadānavacananti āha **"itthabhāvato"**ti. **Aparaṁ** anāgataṁ. **Ime pana** carimattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā. Pariññātā tiṭṭhantī**ti etena tesaṁ appatiṭṭhataṁ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha "kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ virūḷhan"ti-ādi[1]. Tenevāha **"chinnamūlakā rukkhā viyā"**ti-ādi.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitaṁ, na paṭhamadutiyañāṇadvayādhigamaṁ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento** nigamanavasenāti adhippāyo. Sarūpato hi taṁ pubbe dassitamevāti. Pubbenivāsañāṇena atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca atītaṁsañāṇaṁ saṅgahetvāti yojanā. Tattha **atītaṁsañāṇan**ti atītakhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītakoṭṭhāse appaṭihataṁ ñāṇaṁ. **Dibbacakkhunā**ti saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṁso ca anāgataṁso ca paccuppannānāgataṁsaṁ, tattha ñāṇaṁ **paccuppannānāgataṁsañāṇaṁ. Sakalalokiyalokuttaraguṇan**ti etena sabbaṁ lokaṁ uttaritvā abhibhuyya ṭhitattā sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇassa balañāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṁ buddhaguṇānaṁ saṅgaho veditabbo. Tenāha **"sabbepi sabbaññuguṇe saṅgahetvā"**ti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. **Siyā kho pana te brāhmaṇā**ti ettha **siyā**ti "appevā"ti iminā samānattho nipāto, tasmā brāhmaṇa appeva kho pana te

---

1. Saṁ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

evamassāti attho. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ **"kadācī"**ti vuttaṁ, tampi imamevatthaṁ sandhāya vuttaṁ akāraṇaṁ brāhmaṇena parikappitamatthaṁ paṭipakkhipitvā attano adhippetaṁ kāraṇaṁ dassento. Atthova phalaṁ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** hetūti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāran**ti etena satthā attano vivekābhiratiṁ pakāsetīti dassento **"diṭṭhadhammo nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **iriyāpathavihārānan**ti iriyāpathapavattīnaṁ. Tappavattiyo hi ekasmiṁ iriyāpathe uppannadukkhaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā haraṇato vihārāti vuccanti. **Pacchimañca janataṁ anukampamāno**ti etena yo ādito brāhmaṇena "bhavaṁ tesaṁ Gotamo pubbaṅgamo -pa- diṭṭhānugatiṁ āpajjatī"ti vutto, yo ca tathā "evametaṁ brāhmaṇā"ti-ādinā attanā sampaṭicchito, tameva atthaṁ nigamanavasena dassento yathānusandhināva satthā desanaṁ niṭṭhāpesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Evaṁ niṭṭhāpitāya desanāya brāhmaṇo tattha bhagavati pasādaṁ pavedento **"abhikkantan"**ti-ādimāha. **Abhikkantā**ti[1] atikkantā, vigatāti atthoti āha **"khaye dissatī"**ti. Teneva hi **"nikkhanto paṭhamo yāmo"**ti vuttaṁ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro manoramo. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **"sundare dissatī"**ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena parijanena. **Jalan**ti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti dasapi obhāsento pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṁ

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 411; Dī-Ṭī 1. 273; Saṁ-Ṭī 1. 42; Aṁ-Ṭī 2. 15 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

ekālokaṁ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

"Coro coro, sappo sappo"ti-ādīsu **bhaye āmeḍitaṁ.** "Vijjha vijjha, pahara paharā"ti-ādīsu **kodhe,** "sādhu sādhū"ti-ādīsu[1] **pasaṁsāyaṁ,** "gaccha gaccha, lunāhi lunāhī"ti-ādīsu **turite,** "āgaccha āgacchā"ti-ādīsu **kotuhale,** "buddho buddhoti cintento"ti-ādīsu[2] **acchare,** "abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto"ti-ādīsu[3] **hāse,** "kahaṁ ekaputtaka, kahaṁ ekaputtakā"ti-ādīsu[4] **soke,** "aho sukhaṁ aho sukhan"ti-ādīsu[5] **pasāde. Ca-**saddo avuttasamuccayattho. Tena garahā-asammānādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha "pāpo pāpo"ti-ādīsu **garahāyaṁ.** "Abhirūpaka abhirūpakā"ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṁ.

Nayidaṁ āmeḍitavasena dvikkhattuṁ vuttaṁ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **"atha vā"**ti-ādimāha. **Abhikkantan**ti vacanaṁ apekkhitvā napuṁsakaliṅggavasena vuttaṁ, taṁ pana bhagavato vacanaṁ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṁ. Atthamattadassanaṁ vā etaṁ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesadosavidhamanato, **guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṁ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṁ **"saddhājananato paññājananato"**ti vuttaṁ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiyā **sātthato,** sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato.** Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato,** saṇhasukhumabhāvena dubbiññeyyatthatāya **Gambhīratthato.** Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato,**vipulavisuddhapemanīyatthatāya **hadayaṅgamato.** Mānātimānavidhamanena **anattukkaṁsanato,** thambhasārambhamaddanena **aparavambhanato.** Hitādhippāyapavattiyā paresaṁ rāgapariḷāhādivūpasamanena ca **karuṇāsītalato,**

1. Ma 1. 267; Saṁ 1. 389; Saṁ 2. 29; Saṁ 3. 374 piṭṭhesu. 2. Khu 4. 310 piṭṭhe.
3. Dī 3. 12; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.
4. Ma 2. 309, 310; Saṁ 1. 323 piṭṭhesu.
5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato.** Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato,** pubbāparāviruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato.** Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato,** vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitatāya ca **vīmaṁsiyamānahitato. Evamādīhī**ti **ādi**saddena saṁsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṁropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṁ ṭhapitaṁ. **Heṭṭhāmukhajātan**ti sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṁ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṁ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti "puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā"ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā "nissandehaṁ esa maggo, evaṁ gacchā"ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī.

Nikujjitaṁ ādheyyassa anādhārabhūtaṁ bhājanaṁ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya.** Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṁ**, adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitan**ti evaṁ padadvayaṁ yathārahaṁ yojetabbaṁ, na yathāsaṅkhyaṁ. Kāmaṁ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṁ paṭicchādikāti āha **"micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan"**ti. Tenāha bhagavā "micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmī"ti[1]. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** "kucchito maggo"ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṁ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo.** Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṁ sandhāya "**saggamokkhamaggaṁ ācikkhantenā**"ti vuttaṁ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṁ. Etehi pariyāyehī**ti etehi nikujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbapakārehi, **etehi** vā yathāvuttehi soḷasārammaṇapariggaha-asammohavihāradibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjāttayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuguṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha **"anekapariyāyena dhammo pakāsito"**ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 1. 35 piṭṭhe.

Pasannakāravaṇṇanā

Pasannakāranti pasannehi kātabbaṁ sakkāraṁ. **Saraṇan**ti paṭisaraṇaṁ. Tenāha **"parāyaṇan"**ti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭi pādanena ca hotīti āha **"aghassa tātā hitassa ca vidhātā"**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana yuttaṁ. Nissakke cetaṁ sāmivacanaṁ. Ettha ca nāyaṁ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā "ajaṁ gāmaṁ netī"ti vuccati, evaṁ "gotamaṁ saraṇaṁ gacchāmī"ti vattuṁ na sakkā, "saraṇanti gacchāmī"ti pana vattabbaṁ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, tassa cāyamattho—gamanañca tadadhippāyena bhajanaṁ, tathā jānanaṁ vāti dassento **"iti iminā adhippāyenā"**ti-ādimāha. Tattha **bhajāmī**ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṁ pacchimaṁ atthavacanaṁ. **Bhajanaṁ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṁ, **sevanaṁ** santikāvacaratā, **payirupāsanaṁ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṁ sabbathāpi anaññasaraṇataṁyeva dīpeti. **"Gacchāmī"**ti padassa kathaṁ "bujjhāmī"ti ayamattho labbhatīti āha **"yesañhī"**ti-ādi.

Adhigatamagge, sa**cchikatanirodhe**ti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **"yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne cā"**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva **"apāyesu apatamāne dhāretī"**ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti **suttapadaṁ**[1] saṅgaṇhāti, **vitthāro**ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṁ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayamevettha nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānaṁ hi ārammaṇapaccayabhūtaṁ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, ariyaphalānaṁ "yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā"ti-ādivacanato maggena samucchinnānaṁ kilesānaṁ paṭippassaddhipahānakiccatāya niyyānānuguṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti

1. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

iminā pariyāyena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento **“na kevalan”**ti-ādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito.** Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṁ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṁ kathitaṁ. Appaṭikūlan**ti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṁ, iṭṭhaṁ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṁ.** Yathāha “vihiṁsasaññī paguṇaṁ na bhāsiṁ, dhammaṁ paṇītaṁ manujesu brahme”ti. Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṁ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti[1] evaṁ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṁvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti[2] evaṁ vuttānaṁ sīlānañca saṁhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṁhato**ti ghaṭito. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṁhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammadasā te**ti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṁ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesī**ti attano hadayagataṁ vācāya pavedesi.

Pasannakāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayapabhedaphalasaṁkilesabhedānaṁ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti **“saraṇagamanesu**

---

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Aṁ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

kosallatthaṁ saraṇaṁ -pa- veditabbo"ti vuttaṁ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṁ na gahitaṁ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṁ, taṁ pana saṁkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṁ hotīti na gahitaṁ. Yāni hi tesaṁ saṁkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṁ sabbena sabbaṁ anuppannānaṁ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṁ hotīti. Hiṁsattassa sara-saddassa vasenetaṁ padaṁ daṭṭhabbanti **"hiṁsatīti saraṇan"**ti vatvā taṁ pana hiṁsanaṁ kesaṁ, kathaṁ, kassa vāti codanaṁ sodhento **"saraṇagatānan"**ti-ādimāha. Tattha **bhayan**ti vaṭṭabhayaṁ. **Santāsan**ti cittutrāsaṁ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkhan**ti idha kāyikaṁ dukkhaṁ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṁ sabbaṁ dukkhaṁ. Tayidaṁ sabbaṁ parato phalakathāyaṁ āvi bhavissati. **Etan**ti "saraṇan"ti padaṁ.

Evaṁ avisesato saraṇasaddassa atthaṁ dassetvā idāni visesato dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Hite pavattamānenā**ti "sampannasīlā bhikkhave viharathā"ti-ādinā[1] atthe niyojanena. **Ahitā ca nivattanenā**ti "pāṇātipātassa kho pāpako vipāko pāpakaṁ abhisamparāyan"ti-ādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato vinivattanena. **Bhayaṁ hiṁsatī**ti hitāhitesu appavattipavattihetukaṁ byasanaṁ appavattikaraṇena vināseti. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo, itaro **assāsadānena** sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti yojanā. **Kārānan**ti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṁ sakkārānaṁ. **Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena** sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenā**ti imināpi vijitvā vuttena kāraṇena.

"Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti evaṁ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṁ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca **tappasādataggarutā,** tāhi. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **vihatakileso.** "Tadeva ratanattayaṁ parāyaṇaṁ

---

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

gati tāṇaṁ leṇan"ti evaṁ ākārena pavattiyā **tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo saraṇagamanaṁ** "saraṇanti gacchati etenā"ti. **Taṁsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṁ upetī**ti evaṁ bhajati sevati payirupāsati, evaṁ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Taṁ hi pasādappadhānaṁ, na ñāṇappadhānaṁ. Garutāgahaṇena lokuttaraṁ. Ariyā hi ratanattayaṁ guṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakileso taggarutāya samucchedavasenāti yojetabbaṁ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṁ saraṇagamanaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṁ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṁ saraṇagamanaṁ yojetabbaṁ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇaṁ hutvā**ti etena atthato catusaccādhigamoyeva lokuttaraṁ saraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchi kiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṁ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṁghaguṇā. Tenāha **"kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī"**ti, ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṁ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti "na saraṇagamanaṁ nibbānārammaṇaṁ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṁ tevijjādīnaṁ lokiyavijjādayo viyā"ti, tesaṁ lokiyameva saraṇagamanaṁ siyā, na lokuttaraṁ, tañca ayuttaṁ duvidhassapi icchitabbattā. **Tan**ti lokiyasaraṇagamanaṁ. **Saddhāpaṭilābho** "sammāsambuddho bhagavā"ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā **sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṁ dhammasudhammataṁ saṁghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. "Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī"ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha **"diṭṭhijukammanti vuccatī"**ti "diṭṭhi eva attano paccayehi ujuṁ karīyatī"ti katvā. Diṭṭhi vā ujuṁ karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṁ,** tathā pavatto

cittuppādo. Evañca katvā "tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo"ti idañca vacanaṁ samatthiyaṁ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṁ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṁ. "Saddhāpaṭilābho"ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṁ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanaṁ dasseti, "sammādiṭṭhī"ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamanaṁ.

Tayidaṁ lokiyaṁ saraṇagamanaṁ. Atthā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanaṁ,** yathāvuttaṁ diṭṭhijukammaṁ. Taṁ ratanattayaṁ parāyaṇaṁ paṭisaraṇaṁ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā,** yathāvuttadiṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṁ antevāsikabhāvaṁ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṁ.** Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto.** Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajanan**ti saṁsāradukkhanittharaṇatthaṁ attano attabhāvassa pariccajanaṁ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṁyevā**ti avadhāraṇaṁ itaresupi saraṇagamanavisesesu yathārahaṁ vattabbaṁ. Evaṁ hi tadaññanivattanaṁ kataṁ hoti.

Evaṁ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīnan**ti **ādi**-saddena sātāgirihemavatādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṁ tesaṁ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṁ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi "so ahaṁ vicarissāmi gāmā gāman"ti-ādinā[1] tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṁ.

Ñāti -pa- vasenāti ettha ñātivasena bhayavasena ācariyavasena dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṁ "vasenā"ti padaṁ yojetabbaṁ. Tattha **ñātivasenā**ti ñātibhāvavasena. Evaṁ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehī**ti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itare**hīti-ādinā

1. Saṁ 1. 217; Khu 1. 317 piṭṭhesu.

saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vandatī**ti paṇipātassa lakkhaṇavacanaṁ. **Evarūpan**ti diṭṭhadhammikaṁ sandhāya vadati. Samparāyikaṁ hi niyyānikaṁ vā anusāsanaṁ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedo**ti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggoyeva lokuttarasaraṇagamananti āha **"cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalan"**ti. **Sabbadukkhakkhayo**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etan**ti "cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī"ti[1] evaṁ vuttaṁ ariyasaccadassanaṁ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānan**ti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yan**ti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. **Kañci saṅkhāran**ti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti "nicco"ti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti "ekantasukhī attā hoti arogo paraṁ maraṇā"ti[2] evaṁ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṁ mattahatthiparittāsito viya cokkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṁ kañci saṅkhāraṁ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahaṇatthaṁ "saṅkhāran"ti avatvā **"kañci dhamman"**ti vuttaṁ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṁ yaṁ hi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṁ viniveṭheti. **Mātaran**ti-ādīsu janikā **mātā,** janako **pitā,** manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṁ pana ariyasāvako aññaṁ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṁ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṁ ariyasāvakassa phaladīpanatthañcevaṁ vuttaṁ. **Duṭṭhacitto** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṁ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṁ uppādeyya. **Saṁghaṁ bhindeyyā**ti samānasaṁvāsakaṁ samānasīmāyaṁ ṭhitaṁ saṁghaṁ "kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā"ti[3] evaṁ vuttehi pañcahi kāraṇehi

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade. 2. Dī 1. 29 piṭṭhe. 3. Vi 5. 349 piṭṭhe.

bhindeyya. **Aññaṁ satthāran**ti aññaṁ titthakaraṁ "ayaṁ me satthā"ti evaṁ gaṇheyyāti **netaṁ ṭhānaṁ vijjatī**ti attho.

Na te gamissanti apāyabhūminti te buddhaṁ saraṇaṁ gatā tannimittaṁ apāyabhūmiṁ na gamissanti, **devakāyaṁ** pana **paripūressantī**ti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhiggaṇhantī**ti adhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpī**ti ettha "caturāsītisahassasaṅkhānaṁ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṁsapātīnaṁ yathākkamaṁ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṁ karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṁ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṁ caturāsītiyā hatthisahassānaṁ caturāsītiyā assasahassānaṁ caturāsītiyā rathasahassānaṁ caturāsītiyā dhenusahassānaṁ caturāsītiyā kaññāsahassānaṁ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṁ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṁ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṁvaccharāni nirantaraṁ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ, tato sataṁ sotāpannānaṁ dinnadānato ekassa sakadāgāmissa, tato ekassa anāgāmissa, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa Saṁghassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ, tato cātuddisaṁ Saṁghaṁ uddissa vihārakaraṇaṁ, tato saraṇagamanaṁ mahapphalataran"ti imamatthaṁ dīpentassa velāmasuttassa[1] vasena. Vuttaṁ hetaṁ "yaṁ gahapati Velāmo Brāhmaṇo dānaṁ adāsi mahādānaṁ, yo ekaṁ diṭṭhisampannaṁ bhojeyya, idaṁ tato mahapphalataran"ti-ādi[2]. **Velāmasuttādī**ti **ādi**-saddena aggappasādasuttādīnaṁ[3] saṅgato daṭṭhabbo.

Aññāṇaṁ vatthuttayassa guṇānaṁ ajānanaṁ tattha sammoho "buddho nu kho, na nu kho buddho"ti-ādinā vicikicchā **saṁsayo, micchāñāṇaṁ** tassa guṇānaṁ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravādīnaṁ saṅgaho. **Na mahājutikan**ti na ujjalaṁ, aparisuddhaṁ apariyodātanti attho. **Na mahāvipphāran**ti anuḷāraṁ. **Sāvajjo**ti diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṁ saraṇagamanaṁ sikkhāsamādānaṁ

1. Aṁ 3. 195 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 196 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

viya aggahitakālaparicchedaṁ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha "**anavajjo kālakiriyāyā**"ti. **So**ti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi nahotīti āha "**aphalo**"ti.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṁlakkhaṇo upāsakoti vuttaṁ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmiṁ puggale niruḷhoti dasseti. **Kimassasīlan**ti kīdisaṁ assa upāsakassa sīlaṁ, kittakena sīlenāyaṁ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvo**ti ko assa sammā-ājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyatīti. **Kā vipattī**ti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Kā sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṁ, na jāti-ādivisesoti dasseti. **Upāsanato**ti teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakāritāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato. **Veramaṇiyo**ti veraṁ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṁ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha tattha tattha "**paṭivirato hotī**"ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyā**ti akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenā**ti dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṁ jīvikaṁ paṭikkhipati. **Samenā**ti avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṁ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvanaṁ dasseti. **Satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṁ katvā vā kāretvā vā yathākataṁ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti

manussavikkayo. **Maṁsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṁsaṁ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṁ kiñci majjaṁ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṁ yojetvā, visaṁ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṁsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattī**ti bhedo pakopo ca. **Yāyā**ti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍālo**ti upāsakacaṇḍālo. **Malan**ti upāsakamalaṁ. **Patikiṭṭhoti**[1] upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṁ micchādhimokkho. Yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho.** Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivasena **dussīlo.** "Iminā diṭṭhādinā idaṁ nāma maṅgalaṁ bhavissatī"ti evaṁ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṁ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṁ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamman**ti kammassakataṁ no pattiyāyati. **Ito bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṁ pariyesatī**ti duppaṭipannaṁ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṁ karotī**ti dānamānanādikaṁ kusalakiriyaṁ paṭhamaṁ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṁ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṁ vuttavipariyāyena **sampatti** ñātabbā. Ayaṁ pana viseso—catunnampi parisānaṁ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṁ **upāsakaratanaṁ.** Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṁ **upāsakapadumaṁ.** Tathā **upāsakapuṇḍarīko.**

Ādimhīti ādi-atthe. **Koṭiyan**ti pariyantakoṭiyaṁ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, "imasmiṁ gabbhe vasantānaṁ idaṁ nāma panasaphalaṁ pāpuṇātī"ti-ādinā taṁtaṁvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatan**ti ajja-icceva attho.

---

1. Patikuṭṭhoti (Ka)

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṁ dassento **"yāva me jīvitaṁ pavattatī"**ti-ādinā vatvā puna jīvitena taṁ vatthuttayaṁ paṭipūjento "saraṇagamanaṁ rakkhāmī"ti uppannaṁ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṁ vibhāvento **"ahañhī"**ti-ādimāha. **Pāṇehi upetan**ti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṁ upetaṁ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṁ cittuppādanamattena, atha kho pāṇe pariccajitvāpi yāvajīvaṁ upetanti evamettha attho veditabboti.

Bhayabheravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Āyasmā sāriputto**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādikanti attho. Tena "bhikkhū āmantesī"ti-ādikaṁ sabbaṁ suttaṁ saṅgaṇhāti. Tenāha **"anaṅgaṇasuttan"**ti. Tassa ko nikkhepo? Attajjhāsayo. Parehi anajjhiṭṭhoyeva hi mahāthero imaṁ desanaṁ ārabhi. Keci panāhu "ekacce bhikkhū saṁkiliṭṭhacitte disvā tesaṁ cittasaṁkilesappahānāya ceva ekaccānaṁ āyatiṁ anuppādanāya ca ayaṁ desanā āraddhā"ti. **Evaṁ sabbasuttesū**ti yathā ettha anaṅgaṇasutte, evaṁ ito paresūti sabbesupi suttesu anuttāna-apubbapadavaṇṇanā eva karīyati. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Gaṇanaparicchedo**ti gaṇanena paricchindanaṁ. Idaṁ hi apparajakkhamahārajakkhatāvasena duvidhe satte paccekaṁ atthaññutānatthaññutāvasena dvidhā katvā "cattāro"ti anavasesapariyādānaṁ. Vajjīputtakādayo viya puggalavādīti na gahetabbaṁ lokasamaññānusārena atthaṁ paṭivijjhituṁ samatthānaṁ vasena desanāya āraddhattā, ayañca desanānayo satthu nissāya[1] evāti dassento **"ayañhī"**ti-ādimāha.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Tattha[2] sammutiyā desanā **sammutidesanā,** paramatthassa desanā **paramatthadesanā. Tatthā**ti sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu.

---

1. Satthusaññāya (Ka) 2. Aṁ-Ṭī 1. 120 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

tenāha **"evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā"**ti. Tatridaṁ sammutiparamatthānaṁ lakkhaṇaṁ—yasmiṁ bhinne, buddhiyā avayavavinibbhoge vā kate na taṁsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṁ nayo labbhati, tattha rūpādidhammaṁ samūhasantānavasena pavattamānaṁ upādāya puggalavohāroti āha **"puggaloti sammutidesanā"**ti. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti āha **"aniccanti paramatthadesanā"**ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Khandhaṭṭho hi rāsaṭṭho, koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṁ, ayaṁ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā, khandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṁ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṁ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṁ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṁ sutvāti "idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto"ti-ādinā[1] sammutimukhena pavattitaṁ desanaṁ sutamayañāṇuppādanavasena sutvā. **Atthaṁ paṭivijjhitvā**ti tadanusārena catusaccasaṅkhātaṁ atthaṁ saha vipassanāya maggena paṭivijjhitvā. **Mohaṁ pahāyā**ti tadekaṭṭhehi kilesehi saddhiṁ anavasesaṁ mohaṁ pajahitvā. **Visesan**ti nibbānasaṅkhātaṁ arahattasaṅkhātañca visesaṁ. **Tesan**ti tādisānaṁ vineyyānaṁ. **Paramatthavasenā**ti "pañcimāni bhikkhave indriyānī"ti-ādinā[2] paramatthadhammavasena. Sesaṁ anantaranaye vuttasadisameva. **Tatthā**ti tassaṁ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṁ. **Desabhāsākusalo**ti nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṁ vedānan**ti nidassanamattaṁ, tiṇṇaṁ vedānaṁ sippaganthānampīti adhippāyo. Sippuggahaṇaṁ hi parato vakkhati. Sippāni vā vedantogadhe katvā **"tiṇṇaṁ vedānan"**ti vuttaṁ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni,** na katthaci sannihitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva avaṭṭhānaṁ dīpento "guyhā

1. Ma 2. 365; Abhi 3. 109 piṭṭhesu. 2. Saṁ 3. 170 piṭṭhādīsu.

tayī nihitā gayhatī"ti[1] micchāvādaṁ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā.**

Paramo uttamo attho **paramattho,** dhammānaṁ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti.** Yadi evaṁ kathaṁ sammutikathāya saccatāti āha **"lokasammutikāraṇā"**ti, lokasamaññaṁ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesena vinā ñāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā "janapadaniruttiṁ nābhiniveseyya, samaññaṁ nātidhāveyyā"ti[2]. **Dhammānan**ti sabhāvadhammānaṁ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtasabhāvaṁ nissāya pavattanato. **Sammutiṁ voharantassā**ti "puggalo satto"ti-ādinā lokasamaññaṁ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṁ. Tesaṁ hi kiccaṁ sattasantāneyeva pākaṭaṁ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṁ vattabbaṁ. Esa nayo sesesupi. Yasmiṁ hi cittuppāde kammaṁ uppannaṁ, taṁsantāne eva tassa phalassa uppatti **kammassakatā.** Evaṁ hi kataviññāṇanāso akatāgamo vā natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbā puññādikiriyā **paccattapurisakāro**pi santānavasena nipphādetabbato[3] puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo.

Ānantariyadīpanatthanti cuti-anantaraṁ phalaṁ anantaraṁ nāma, tasmiṁ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni vāti **ānantariyāni,** mātughātādīni, tesaṁ dīpanatthaṁ. Tānipi hi santānavasena nipphādetabbato[3] "mātaraṁ jīvitā voropetī"ti-ādinā[4] puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā "so mettāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti-ādinā[5], "so anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarati ekampi jātin"ti-ādinā[6], "atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato"ti-ādinā[7] ca pavattā

---

1. Dīpento āha tīṇi piṭakānīti (Ka)
2. Ma 3. 278 piṭṭhe.
3. Niṭṭhapetabbato (Aṁ-Ṭī 1. 122 piṭṭhe)
4. Abhi 8. 148 piṭṭhe Paṭṭhāne.
5. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 263; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 101, 315, 346; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
7. Ma 3. 299 piṭṭhe.

brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā sattasantānavisayattā. "Aṭṭha purisapuggalā[1], na samayavimutto puggalo"ti-ādinā[2] ca paramatthaṁ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṁ puggalakathaṁ kathesi. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṁ sāmaññavasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Kāmañcetaṁ sabbaṁ apariññātavatthukānaṁ vasena vuttaṁ, pariññātavatthukānampi pana evaṁ desanā sukhāvahā hoti.

Mahājanoti lokiyamahājano. **Na jānāti** ghanavinibbhogābhāvena dhammakiccassa asallakkhaṇena. Tattha "kiṁ nāmetaṁ, kathaṁ nāmetan"ti saṁsayapakkhandatāya **sammohaṁ āpajjati.** Viruddhābhinivesitāya **paṭisattu hoti. Jānāti** ciraparicitatthā vohārakathāya. Tato eva na **sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti.**

Nappajahanti vohāramukhena paramatthassa dīpanato. Samaññāgahaṇavasena lokena ñāyati samaññāyati voharīyatīti lokasamaññā. Tāya **lokasamaññāya.** Tassa tassa atthassa vibhāvane lokena nicchitaṁ, niyataṁ vā vuccati voharīyatīti lokanirutti, tassaṁ **lokaniruttiyaṁ.** Tathā lokena abhilapīyatīti lokasamaññatāya lokābhilāpo, tasmiṁ **lokābhilāpe ṭhitāyeva**[3] appahānato. Puggalavādino viya **paramatthavasena aggahetvā.**

Santoti ettha **santa**saddo "dīghaṁ santassa yojanan"ti-ādīsu[4] kilantabhāve āgato, "ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā"ti-ādīsu[5] niruddhabhāve āgato, "adhigato kho myāyaṁ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto"ti-ādīsu[6] santañāṇagocaratāya, "upasantassa sadā satimato"ti-ādīsu[7] kilesavūpasame, "santo have sabbhi pavedayantī"ti-ādīsu[8] sādhūsu, "pañcime bhikkhave mahācorā santo saṁvijjamānā"ti-ādīsu[9] atthibhāve, idhāpi atthibhāveyeva. So ca puggalasambandhena vuttattā

---

1. Saṁ 1. 222 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 114 piṭṭhe. 3. Patitāyeva (Ka)
4. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade. 5. Abhi 2. 268 piṭṭhe.
6. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5 piṭṭhesu.
7. Khu 1. 111 piṭṭhe Udāne. 8. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade. 9. Vi 1. 114 piṭṭhe.

lokasamaññāvasenāti dassento **"lokasaṅketavasena atthī"**ti āha. **Atthī**ti cetaṁ nipātapadaṁ daṭṭhabbaṁ "atthi imasmiṁ kāye kesā"ti-ādīsu[1] viya. **Saṁvijjamānā**ti padassa atthaṁ dassento **"upalabbhamānā"**ti āha. Yaṁ hi saṁvijjati, taṁ upalabbhatīti. Aṅganti etehi taṁsamaṅgipuggalā nihīnabhāvaṁ gacchantīti **aṅgaṇāni,** rāgādayo. Añjati makkhetīti **aṅgaṇaṁ,** malādi. Añjeti tattha ṭhitaṁ ahundaratāya abhibyañjetīti **aṅgaṇaṁ,** vivaṭo bhūmipadeso. Dosādīnaṁ pavatti-ākāravisesatāya nānappakārā bahulappavattiyā **tibbakilesā. Pāpakānan**ti lāmakānaṁ. **Akusalānan**ti akosallasambhūtānaṁ. **Icchāvacarānan**ti icchāvasena pavattānaṁ. **Saha aṅgaṇenā**ti aṅgaṇanti laddhanāmena yathāvuttakilesena saha vattati.

Atthītipi na jānāti tādisassa yonisomanasikārassa abhāvā. Yesaṁ[2] kilesānaṁ atthitā, tesaṁ[3] sappaṭibhayatā visesato jānitabbāti dassetuṁ **"ime kilesā nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kakkhaḷā**ti pharusā. **Vāḷā**ti kururā. **Na gahitabbā**ti na uppādetabbā. **Yāthāvasarasato**ti yathābhūtasabhāvato. **Evañcā**ti "ime kilesā nāmā"ti-ādinā vuttappakārena. **Yena vā tena vā**ti navakammesu vā pariyattidhutaṅgādīsu vā yena vā tena vā. **Tatrā**ti niddhāraṇe bhummaṁ. Taṁ pana niddhāraṇaṁ saṅgaṇānaṅgaṇasamudāyatoti dassento **"catūsu puggalesū"**ti vatvā puna tadekadesato dassento **"tesu vā dvīsu sāṅgaṇesū"**ti āha. Taṁ hi dvayaṁ paṭhamaṁ hīnaseṭṭhabhāvena niddhārīyati paṭhamaṁ uddiṭṭhattā. Niddhāraṇaṁ hi kvaci kutoci kenaci hotīti.

58. Kiñcāpi aññattha "janako hetu, pariggāhako paccayo, asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo, sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo, pubbakāliko hetu, sahappavatto paccayo"ti-ādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti, idha pana "cattāro kho bhikkhave mahābhūtā hetū, cattāro mahābhūtā paccayā rūpakkhandhassa paññāpanāyā"ti-ādīsu[4] viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassetuṁ **"ubhayenapi**

---

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72, 73; Ma 2. 329; Ma 3. 132, 133; Aṁ 2. 285; Aṁ 3. 343 piṭṭhesu.
2. Yadatthaṁ (Ka) 3. Atthitājānanaṁ, sā (Ka) 4. Ma 3. 67 piṭṭhe.

kāraṇameva pucchatī”ti vuttaṁ. Tattha **ubhayenā**ti hetupaccayavacanadvayena. **Pucchati** āyasmā mahāmoggallāno desanaṁ vaḍḍhetukāmo. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṁ anujānāti? Samānepi dvinnaṁ sāṅgaṇabhāve tassā pajānanāppajānanahetukataṁ tesaṁ seṭṭhahīnataṁ. Kiṁ sambhāveti? Therassa vicittapaṭibhānatāya nānāhetūpamāhi alaṅkatvā yathāpucchitassa atthassa pākaṭakaraṇaṁ. Tenāha “**nappajānātī**”ti-ādi. **Hetu ceva paccayo ca** seṭṭhahīnabhāve. Tathā-akkhātabbatāpi hi tesaṁ tannimittā evāti.

59. **Tan**ti tesaṁ dvinnaṁ puggalānaṁ hīnaseṭṭhatāya kāraṇaṁ. Opammehi **pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ. Etan**ti sutte anantaraṁ vuccamānaṁ vīriyārambhābhāvena aṅgaṇassa appahānaṁ. Tenāha “**na chandaṁ -pa- sandhāyāhā**”ti. **Kattukamyatāchandan**ti kattukamyatāsaṅkhātaṁ aṅgaṇassa pahātukamyatāvasena uppajjanaka kusaladhammacchandaṁ. **Na janessatī**ti na uppādessati. Kusalo vāyāmo nāma chandato balavāti āha “**tato balavataraṁ vāyāmaṁ na karissatī**”ti, chandampi anuppādento kathaṁ tajjaṁ vāyāmaṁ karissatīti adhippāyo. **Thāmagatavīriyaṁ** ussoḷhībhāvappattaṁ daḷhaṁ vīriyaṁ. Sāṅgaṇaggahaṇeneva aṅgaṇānaṁ kilesavatthutāya cittassa saṁkiliṭṭhatāya saddhāya puna saṁkiliṭṭhaggahaṇaṁ savisesaṁ kiliṭṭhabhāvavibhāvananti āha “**suṭṭhutaraṁ kiliṭṭhacitto**”ti. **Malīnacitto**ti-ādīsupi “tehiyevā”ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Ukkhalipuñchanacoḷakassa viya vasāpītapilotikā viya ca dummocanīyabhāvena malaggahaṇaṁ **malīnatā,** pīḷanaṁ hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ **vibādhanaṁ,** darathapariḷāhuppādanena paridahanaṁ **upatāpanaṁ. Kālan**ti kālanaṁ, yathāgahitassa attabhāvassa khepanaṁ āyukkhayanti attho. **Karissatī**ti pavattessati pāpuṇissatīti vuttaṁ hoti. Tathābhūto ca pāṇaṁ cajissati nāmāti āha “**marissatī**”ti.

Seyyathāpīti upamānidassane nipāto. Tadatthaṁ dassento “**yathā nāmā**”ti āha. **Paṁsu-ādinā**ti **ādi**-saddena jallādīnaṁ saṅgaho, **ghaṁsanādīhī**ti **ādi**-saddena chārikāparimajjanādīnaṁ saṅgahoti. “Abhirūpāya kaññā dātabbā”ti-ādīsu viya antarenapi atisayatthabodhakasaddena atisayattho ñāyatīti āha “**malaggahitatarāti vuttaṁ hotī**”ti. **Paṭipucchāvacanan**ti anumatipucchāviseso.

Evaṁ kariyamānāti aparibhoga-apariyodapanarajāpathanikkhipanehi kiliṭṭhabhāvaṁ āpādiyamānā. **Opammaṁ sampaṭipādento**ti yathūpanītaṁ upamaṁ upameyyatthena samaṁ katvā paṭipādento, saṁsandentoti attho. **Sāṅgaṇo puggalo**ti sāṅgaṇo tasmiṁ attabhāve asujjhanakapuggalo. Āpaṇādito kulagharaṁ ānītassa malaggahitakaṁsabhājanassa tattha laddhabbāya visuddhiyā alābhato yathā anukkamena saṁkiliṭṭhatarabhāvo, evaṁ gharato nikkhantassa puggalassa pabbajjāya laddhabbāya visuddhiyā alābhato anukkamena saṁkiliṭṭhatarabhāvoti dassento "**saṁkiliṭṭhakaṁsapātiyā**"ti-ādimāha. Saṁkiliṭṭhatarabhāvo ca nāma pabbajitassa ājīvavipattivasena vā siyā ācāradiṭṭhisīlavipattīsu aññataravasena vāti taṁ sabbaṁ saṅgahetvā dassetuṁ "**tassa puggalassā**"ti-ādi vuttaṁ. Pācittiyavītikkamanaggahaṇena hi ekaccadiṭṭhivipattiyāpi saṅgaho hotīti. **Ettha ṭhitassā**ti etissaṁ ājīvavipattiyaṁ ṭhitassa. Iminā nayena sesesupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Sabbaparisasādhāraṇā mahātherassa desanā, tasmā gahapativasenapi yojetabbaṁ. Tattha ukkaṁsagatasaṁkiliṭṭhatarabhāvaṁ dassento "**mātughātādi-ānantariyakaraṇan**"ti āha. **Avisodhetvā**ti yathā attano sīle vā diṭṭhiyā vā visuddhi hoti, evaṁ kilesamalīnacittasantānaṁ avisodhetvā.

Bhabbapuggaloti upanissayādisampattiyā tasmiṁ attabhāve visuddhapuggalo. **ādiṁ katvā**ti iminā dhovanaghaṁsanādīhi pariyodapanaṁ ādimantaṁ katvā vadati. **Suddhaṭṭhānaṁ** yattha vā na rajena okirīyati. **Daṇḍakammaṁ katvā**ti "ettakā udakā, vālukā vā ānetabbā"ti daṇḍakammaṁ katvā. **Ettha ṭhitassā**ti parisuddhe sīle ṭhitassa. Sammāvattapaṭipattisīlehi sīlavisuddhi dassitā. Vattapaṭipattiyāpi hi aṅgaṇānaṁ vikkhambhanaṁ siyā. Tathā hissā saṁkiliṭṭhakaṁsapātiyā parisuddhapariyodātabhāvo upamābhāvena vutto. **Pantasenāsanavāso** kilesavikkhambhanaṁ kilesānaṁ tadaṅganivāraṇaṁ. **Sotāpattiphalādhigamo -pa- arahattasacchikiriyā**ti sattasupi ṭhānesu "parisuddhapariyodātabhāvo viyā"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Pabbajitassa hi visuddhi nāma heṭṭhimantena sīlavisuddhiyā vā siyā kammaṭṭhānānuyogavasena vivekavāsena jhānassādhigamena vā vipassanābhāvanāya vā sāmaññaphalādhigamena vāti.

Rāgaṭṭhāniyanti rāguppattihetubhūtaṁ. Visabhāgārammaṇaṁ sandhāya vadati **"iṭṭhārammaṇan"**ti. **Tasmiṁn**ti iṭṭhārammaṇe. **Vipannassatī**ti muṭṭhassati. **Taṁ nimittan**ti subhanimittaṁ. **Āvajjissatī**ti ayoniso āvajjissati. **Sayameva** aññena avomisso. Kusalavārapacchindanameva cettha **anuddhaṁsanaṁ** daṭṭhabbaṁ. **Sesan**ti "sāṅgaṇo saṁkiliṭṭhacitto"ti-ādi. **Vuttanayānusārenā**ti paṭhamavāre vuttanayānusārena. **Sabban**ti mātughātādi-ānantariyakaraṇapariyosānaṁ sabbaṁ upamāsaṁsandanavacanaṁ.

Sativirahābhāvatoti satisammosābhāvato, upaṭṭhitassatibhāvatoti attho. **Sesan**ti "so arāgo"ti-ādi. "Dhovanaghaṁsanasaṇhachārikāparimajjanādīhī"ti-ādinā **dutiyavārānusārena.** "Ko nu kho"ti-ādi pucchāvasena āgataṁ, idaṁ nigamanavasenāti ayameva viseso.

60. **Aṅgaṇan**ti tattha tattha nāmato eva vibhāvitaṁ, na pana sabhāvato, pabhedato vāti sabhāvādito vibhāvanaṁ sandhāyāha **"nānappakārato pākaṭaṁ kārāpetukāmenā"**ti. **Icchāya avacarānan**ti icchāvasena avacaraṇānaṁ. **Otiṇṇānan**ti cittasantānaṁ anupaviṭṭhānaṁ. Te pana tattha paccayavasena nibbattattā pavattā nāma hontīti āha **"pavattānan"**ti. **Nānappakārānan**ti visayabhedena pavatti-ākārabhedena ca nānāvidhānaṁ. **Yena** kāraṇena. Na kevalaṁ lābhatthikatā eva, atha kho puññavantatā sakkatagarukatā ca ettha kāraṇabhāvena gahetabbāti dassento **"pakatiyāpi cā"**ti-ādimāha. Tena lābhatthikopi na yo koci evaṁ cittaṁ uppādeti puññavā sambhāvanīyoti dasseti. **Therā** avajjapaṭicchādanabhayena **majjhimānaṁ ārocenti,** tathā majjhimā **navakānaṁ,** navakā pana attano navakabhāvena **vighāsādādīnaṁ ārocenti** "passatha tumhākaṁ therassa kamman"ti. Vighāsādādayo nāma "īdisassa santike ovādatthaṁ tumhe āgatā"ti **bhikkhunīnaṁ ārocenti. Na ca maṁ bhikkhū jāneyyun**ti na ca vata maṁ bhikkhū jāneyyuṁ, aho vata maṁ bhikkhū na jāneyyunti yojanā. **Ṭhānaṁ kho panetan**ti ettha **kho**-saddo avadhāraṇattho, **pana**-saddo vacanālaṅkāroti āha **"atthiyevā"**ti. **Pubbe** icchuppādavāravaṇṇanāya **vuttanayena. Iti**-saddo idha āsannakāraṇatthoti taṁ dassento **"iminā kāraṇenā"**ti

āha. **Idañca** kopa-appaccayānameva gahaṇaṁ. **Tādisānan**ti kopa-appaccayādhibhūtānanti adhippāyo.

Anurahoti anurūpe rahasi. Evameva hi atthaṁ dassetuṁ **vihārapaccante"**ti-ādi vuttaṁ. **Purimasadisamevā**ti "lābhatthiko hī"ti-ādinā vuttena purimena yojanānayena sadisameva.

Codanāya paṭipuggalabhāvo, codanā ca āpattiyāti cuditakena codakassa samānabhāvo āpatti-āpannatāyāti āha **"samānoti sāpattiko"**ti. Sappaṭipuggalenevassa codanicchāya kāraṇaṁ vibhāvetuṁ **"ayan"**ti-ādi vuttaṁ. Na cāyaṁ sāpattikatāya eva samānataṁ icchati, atha kho aññathāpīti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Aññena vā paṭipuggalena **sappaṭipuggalo.** Ayañhi "sappaṭipuggalova maṁ codeyyā"ti **icchati** "evāhaṁ tassa paṭipuggalehi saddhiṁ ekajjhāsayo hutvā tassa upari kiñci vattuṁ kātuṁ vā labhissāmī"ti **maññamāno.** Imasmiṁ pana pakkhe **no appaṭipuggalo**ti natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggalo**ti evamattho veditabbo.

"Aho vatā"ti idaṁ padaṁ dissatīti sambandho. Imassa puggalassa icchācāre ṭhitattā bhikkhūnaṁ dhammaṁ deseyyāti vacanato **"tañca kho anumatipucchāyā"**ti vuttaṁ. Na hesa "saccaṁ kira tvaṁ bhikkhū"ti-ādinā kiñci vītikkamaṁ uddissa bhagavatā pucchitabbataṁ icchati. **No maggaṁ vā phalaṁ vā vipassanaṁ vā antaraṁ katvā**ti maggabhāvanaṁ vā phalasacchikiriyaṁ vā sikhāppattavipassanānuyogaṁ vā nirodhasamāpajjanaṁ vā jhānasamāpajjanameva vā antaraṁ kāraṇaṁ katvā bhagavatā attānaṁ paṭipucchitabbaṁ no icchati. **Niccaṁ aniccan**ti-ādinā anumatiggahaṇavasena pucchitabbaṁ icchati, uttānameva katvā pucchitabbaṁ icchatīti attho[1]. Upaharante passatīti sambandho. Abhabbaṭṭhānabhikkhutāya **nīharissanti** sāsanato.

Taṁ sampattinti parivārasampattiñceva bhikkhūhi kariyamānaṁ sakkāragarukārasampattiñca. **Gahetvā paribhuñjanti** mayā saṁvibhāge kariyamāne. **Sayameva paññāyatī**ti sayameva gantvā bhikkhūnaṁ purato attānaṁ dasseti, purato vasantaṁ pana bhikkhū purakkhatvā gacchantiyevāti adhippāyo.

---

1. Panakarūpaṁ ativisayattho (Ka)

Dakkhiṇodakanti aggato upanīyamānaṁ dakkhiṇodakaṁ. Yato eva-kāro, tato aññattha niyamo icchito. Avadhāraṇatthaṁ vā eva-kāraggahaṇanti katvā **ahameva labheyyan**ti ahaṁ labheyyamevāti evametaṁ avadhāraṇaṁ daṭṭhabbanti adhippāyenāha **"ahameva labheyyanti icchā nātimahāsāvajjā"**ti, aññathā yathārutavasena avadhāraṇe gayhamāne "na añño labheyyun"ti ayamevettha attho siyāti. **Pāsādiko hotī**ti idaṁ tassa aggāsanādipaccāsīsanāya kāraṇadassanaṁ.

Anumodananti maṅgalāmaṅgalesu anumodanāvasena pavattetabbadhammakathaṁ. **Khaṇḍānumodanan**ti anumodanekadesaṁ. "Pubbe anumoditapubbo anumodatū"ti avatvā **therena vuttamatteyeva.**

Tādisesu ṭhānesūti tādisesu pesalānaṁ bahussutānaṁ vasanaṭṭhānesu. Sabbampi rattiṁ pavattanato **sabbarattikāni. Vinicchayakusalānan**ti anekavihitesu kaṅkhaṭṭhāniyesu kaṅkhāvinayanāya taṁtaṁpañhānaṁ vinicchaye kusalānaṁ chekānaṁ. Tesu tesu dhammakathitesu ajjhiṭṭhesu vārena dhammaṁ kathentesu "ayaṁ byatto"ti dhammajjhesakena ajjhiṭṭhattā **okāsaṁ alabhamāno.**

Sakkaccañca kareyyunti bhikkhū yaṁ mama abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammasāmīcikammādiṁ karonti, taṁ ādareneva kareyyuṁ, yañca me parikkhārajātaṁ paṭiyādenti, tampi sundaraṁ sammadeva abhisaṅkhataṁ kareyyunti attho. **Bhāriyan**ti pāsāṇacchattaṁ viya garukātabbaṁ. **Etaṁ vidhin**ti etaṁ "sakkareyyun"ti-ādinā vuttasakkārādividhiṁ. **Tenā**ti tena kāraṇena, bahusaccādiguṇavisesavato eva sakkārādīnaṁ arahattāti attho. **Evarūpan**ti īdisaṁ "piyo garū"ti-ādinā[1] vuttappakāraṁ. **Evaṁ kareyyun**ti evaṁ "sakkareyyun"ti-ādinā vuttappakāraṁ sakkārādiṁ kareyyuṁ. **Esa nayo**ti yoyaṁ bhikkhuvāre vuttavidhi, eseva nayo. **Ito paresu** bhikkhunīvārādīsu **vāresu.**

Ahameva lābhī assanti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva avadhāraṇaṁ gahetabbaṁ. Piṇḍapātassa paṇītatā upasecanādivasenāti āha

1. Aṁ 2. 422 piṭṭhe.

“**Sappitelamadhusakkharādipūritānan**”ti. **Mañcapīṭhādīnan**ti nidassanamattaṁ utusappāyānaṁ nivātānaṁ phassitatalānaṁ pihitadvārakavāṭavātapānādīnampi paṇītasenāsanabhāvato. **Ādi**-saddena vā tesampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Sabbatthāpī**ti sabbesu tesu catūsupi paccayavāresu.

61. **Kāyakammaṁ disvā**ti idaṁ na kāyakammaṁ cakkhuviññeyyaṁ, kāyakammunā pana saha pavattaṁ oṭṭhaparipphandanaṁ bhākuṭikaraṇaṁ kāyaṅgādidassanaṁ kāyakammadassanaṁ viya hotīti katvā vuttaṁ. **Vacīkammaṁ sutvā**ti etthāpi eseva nayo, tasmā kāyavikārajanakā dhammā “dissantī”ti vuttā, vacīvikārajanakā “sūyantīti”ti. Tato eva ca te **paccakkhakāle** sammukhakāle **dissanti** nāma. **Tirokkhakāle** asammukhakāle **sūyanti** nāma. Anurūpato gahaṇaṁ **anuggaho. Āraññikattan**ti tassa bhikkhuno dhutaguṇattānurūpato gaṇhāti. Tenāha “**āraññikattaṁ anuggaṇhātī**”ti. Araññe nivāso assāti **āraññiko.** Pantaṁ pariyantaṁ dūrataraṁ senāsanaṁ assāti **pantasenāsano.** Taṁ pana atthamattena dassentena “**pantasenāsane vasatī**”ti vuttaṁ. Bhikkhāsaṅkhātānaṁ piṇḍānaṁ pāto piṇḍapāto, taṁ piṇḍapātaṁ uñchati gavesatīti **piṇḍapātiko,** piṇḍāya patituṁ carituṁ vatametassāti vā piṇḍapāti, so eva **piṇḍapātiko.** Dānato avakhaṇḍanato apetaṁ apadānaṁ, saha apadānena sapadānaṁ, anavakhaṇḍanaṁ. Anugharaṁ caraṇasīlo **sapadānacārī.** Unnatabhāvena paṁsukūlaṁ viya paṁsukūlaṁ, paṁsu viya vā kucchitabhāvaṁ ulati gacchatīti paṁsukūlaṁ, tassa dhāraṇaṁ idha paṁsukūlaṁ, taṁ sīlamassāti **paṁsukūliko.**

Tīhi kāraṇehi lūkhaṁ veditabbaṁ agghaphassavaṇṇaparihānito apaṁsukūlampi, ko pana vādo paṁsukūlanti adhippāyo. **Thūladīghasuttakenā**ti thūlena olambamānena dīghasuttakena. **Vaṇṇenā**ti ettha phassenapi parihāyatīti vattabbaṁ. Taṁ hi tattha kharaphassampi hotiyevāti. Kasmā pana pāḷiyaṁ āraññikādiggahaṇena cattārova dhutaguṇā vuttāti? Padhānattā, taggahaṇeneva ca ito paresampi sukhaparibhogatāya gahaṇasambhavato. Yo hi āraññiko pantasenāsano, tassa abbhokāsikarukkhamūlikanesajjikayathāsanthatikasosānikaṅgāni suparipūrāni. Yo ca piṇḍapātiko sapadānacārī ca, tassa pattapiṇḍikakhalupacchābhattika-ekāsanikaṅgāni. Yo pana paṁsukūliko,

tassa tecīvarikaṅgaṁ supariharamevāti. Padhānattā hi bhagavatāpi "kadāhaṁ nandaṁ passeyyaṁ, āraññaṁ paṁsukūlikan"ti-ādinā[1] tattha tattha āraññikādayo eva gayhanti. **Ettakā**ti pāḷiyaṁ āgatānaṁ paricchijja gahaṇametaṁ, na ettakā sabbepi ekassa ekaṁsato sambhavanti, nāpi ettakāyeva pāpadhammā mahātabbā. Na hi makkhapaḷāsādīnaṁ appahīnabhāvepi **sabrahmacārī neva sakkaronti -pa- na pūjentī**ti.

Tamatthanti "yassa kassacī"ti-ādinā vuttamatthaṁ. **Upamāya pākaṭaṁ karonto**ti anvayato byatirekato ca udāharaṇena vibhāvento. **Ahikuṇapādīnaṁ atipaṭikūlajigucchanīyatā** ativiya duggandhatāya. Sā ca ahīnaṁ tikhiṇakopatāya, kukkuramanussānaṁ odanakummāsūpacayatāya sarīrassa hotīti vadanti. **Imesan**ti ahi-ādīnaṁ. **Vaḍḍhetvā**ti uparūpari khipanena racitaṁ katvā. Taṁ pana vaḍḍhitaṁ tena ca bhājanaṁ pūritaṁ hotīti āha **"vaḍḍhetvā paripūretvā"**ti. Janassa dassanayogyaṁ dassanīyaṁ **jaññaṁ,** taṁ paramaparisuddhaṁ manoharañca hotīti āha **"cokkhacokkhan"**ti. Abhinavaniviṭṭhā mahāmātā **vadhukā.** Sā pana puttalābhayogyataṁ upādāya maṅgalavacanena "janī"ti vuccati, tassā niyyamānaṁ paṇṇākāraṁ janiyā haratīti **jaññaṁ. Ubhayatthā**ti atthadvaye. **Punaruttan**ti āmeḍitavacanamāha. Na manāpaṁ etassāti amanāpo, tassa bhāvo **amanāpatā,** tathāpavatto cittuppādoti āha **"amanāpaṁ idanti -pa- adhivacanan"**ti. Buddhavesattā liṅgassa **parisuddhakaṁsapā tisadisatā. Kuṇaparacanaṁ viya** icchāvacarehi santānassa bharitabhāvo. So pana tesaṁ appahīnatāyāti āha **"icchāvacarānaṁ appahānan"**ti.

62. "Tena gāmantavihāraṁ anuggaṇhātī"ti vattabbe **"āraññikattan"**ti pana potthake likhitaṁ. Na hi sukkapakkhe pāḷiyaṁ āraññikaggahaṇaṁ atthi, sati ca icchāvacarappahāne gāmantavihāro ekantena na paṭikkhipitabbo, icchitabbova tādisānaṁ uttarimanussadhammapaṭicchādanato. Tathā hi vakkhati **"appicchatāsamuṭṭhānehī"**ti-ādi. **Sālivarabhattaracanaṁ viya icchāvacarappahānaṁ** manuññabhāvato tittihetuto ca.

---

1. Saṁ 1. 468; Khu 10. 124 piṭṭhesu.

63. **Maṁ tan**ti ca upayogavacanaṁ paṭi-saddayogena, attho pana sampadānamevāti āha **"mayhaṁ tuyhan"**ti ca. **"Samaye"**ti **bhummatthe** "samayan"ti **upayogavacanaṁ.** Gijjhakūṭapaṇḍava-isigilivebhāravepullapabbatānaṁ vasena **samantato giriparikkhepena. Rājagahe**ti samīpatthe bhummavacananti āha **"taṁ nissāya viharāmī"**ti.

Purāṇayānakāraputtoti purāṇe pabbajitato pubbe yānakāraputto tathāpaññāto. **Jimhan**ti gomuttakuṭilaṁ. Tenāha **"sappagatamaggasadisan"**ti. **So**ti paṇḍuputto. **Itaro**ti samiti. **Cintitaṭṭhānamevā**ti cintitacintitaṭṭhānameva tacchati, tañca kho na tassa cittānusārena, atha kho attano suttānusārena tacchanto yānakāraputto. **Cittan**ti attano cittena mama cittaṁ jānitvā viya.

"Na saddhāya pabbajito"ti imināva kammaphalasaddhāya abhāvo nesaṁ pakāsitoti āha **"assaddhāti buddhadhammasaṁghesu saddhāvirahitā"**ti. Pabbajitānaṁ jīvikā attho etesanti **jīvikatthā.** Tenāha **"iṇabhayādīhī"**ti-ādi. **Kerāṭikaṁ** vuccati sāṭheyyaṁ. Saṭhānaṁ guṇavāṇijakānaṁ kammaṁ sāṭheyyanti āha **"sāṭheyyañhī"**ti-ādi. Tucchasabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā.** Tenāha **"uṭṭhitatucchamānā"**ti. Lahukatāya vā **capalā.** Pharusavacanatāya **kharavacanā.** Tiracchānakathābahulatāya **niratthakavacanapalāpino. Asaṁvutakammadvārā**ti idaṁ kammadvārādīnaṁ asaṁvutabhāvo uppattidvārānaṁ asaṁvutatāya eva hotīti katvā vuttaṁ. Atha vā **chasu indriyesū**ti nimitte bhummaṁ, chasu indriyesu nimittabhūtesu asaṁvutakammadvārāti attho. **Yā mattā**ti bhojane ayuttapariyesana ayuttapaṭiggahaṇa ayuttaparibhoge vajjetvā yuttapariyesanayuttapaṭiggahaṇayuttaparibhogasaṅkhātā yā mattā appamattehi **jānitabbā.** Tenāha **"yuttatā"**ti. **Jāgare**ti rattindivaṁ āvaraṇiyehi dhammehi cittaparisodhanasaṅkhāte jāgare. Tesaṁ jāgaritāya adhisīlasikkhāya gāravarahitānaṁ itarasikkhāsu patiṭṭhā eva natthīti dassento **"sikkhāpadesu bahulagāravā na hontī"**ti vatvā tameva gāravābhāvaṁ sarūpena vibhāvento **"āpattivītikkamabahulā"**ti āha.

Pakatiyāpi siddhāya ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca **saddhā. Pivanti maññe** yathā taṁ dravabhūtaṁ amataṁ laddhā. **Ghasanti maññe** yathā taṁ bahalapiṇḍikasudhābhojanaṁ laddhā. **Attamanavācaṁ nicchārentā** "sādhu sādhū"ti. Tameva pana sādhukāraṁ hadaye ṭhapetvā **abbhanumodantā.** Ettha ca attamanavācānicchāraṇaṁ pivanasadisaṁ katvā vuttaṁ bahiddhābhāvato, manasā abbhanumodanaṁ pana abbhantarabhāvato ghasanasadisaṁ vuttaṁ. Saṅkhādanajjhoharaṇaṁ hi ghasananti. Rassañca ekavacanaṁ hotīti āha **"rasse sati sāriputtassa upari hotī"**ti. Dīghañca bahuvacanaṁ hotīti āha **"dīghe sati sabrahmacārīnan"**ti. "Upari hotī"ti ānetvā sambandho. **Ālasiyabyasanādīhī**ti ālasiyena vā ñātibyasanādīhi vā. **"Mahānāgāti vuccantī"**ti vatvā tattha kāraṇaṁ vibhāvento **"tatrā"**ti-ādimāha. Tattha "na gacchantīti nāgā, na āgacchantīti nāgā, na āguṁ karontīti nāgā"ti yo vividho vacanattho icchito, taṁ vicāretvā dassetuṁ **"chandādīhī"**ti-ādi vuttaṁ taṁ pana ñeyyāvabodhāya vacanato appamattakāraṇaṁ.

Sayameva **āguṁ na karoti** sabbathā maggena pahīna-āguttā. So kāmayogādike **sabbasaṁyoge** dasavidhasaṁyojanappabhedāni ca sabbabandhanāni **visajja** jahitvā **sabbattha** yakkhādīsu, sabbesu vā bhavesu kenaci saṅgena **na sajjati** tīhi ca vimuttīhi **vimutto,** tato eva iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā **tādi,** so vuttalakkhaṇena **tathattā** taṁsabhāvattā **nāgo pavuccate**ti attho veditabbo. Tenāha **"evamettha attho veditabbo"**ti. **Aññehi khīṇāsavanāgehi** aggasāvakattā guṇavisesayogato **pujjatarā ca pāsaṁsatarā ca. Samaṁ anumodiṁsū**ti aññamaññassa subhāsitato sampaṭicchanena samappavattamodatāya samaṁ sadisaṁ abbhanumodiṁsu. Taṁ pana samanumodanaṁ **"tatthā"**ti-ādinā pāḷivaseneva dasseti.

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. **Sampannan**ti paripuṇṇaṁ, samantato pannaṁ pattanti sampannaṁ. Tenāha **"idaṁ pari puṇṇasampannaṁ nāmā"**ti. **Nan**ti "suvā"ti vuttaṁ suvagaṇaṁ. **Sampanno**ti sammadeva panno gato upagato. Tenāha **"samannāgato"**ti. **Sampannan**ti sampattiyuttaṁ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha **"seyyathāpi khuddamadhuṁ aneḷakan"**ti, niddosanti attho. Tena vuttaṁ **"idaṁ madhurasampannaṁ nāmā"**ti. Sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca **paripuṇṇasīlā.** Samādānato paṭṭhāya acchindanato **sīlasamaṅgino.** Samādānato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṁ pana sīlanalakkhaṇānaṁ dhammānaṁ pavattikkhaṇe vattabbameva natthi. **Visuddhimagge**[1] **vuttā,** tasmā tattha vuttanayeneva vitthārakathā veditabbāti adhippāyo.

Khettapāripūrīti nissitapāripūriyā nissayapāripūrimāha nissitakammavipattisampattivisayattā[2] yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. Tathā hi khettena khaṇḍapūti-ādidoso vutto. **Khettaṁ khaṇḍaṁ hotī**ti aparipūraṁ hoti sassapāripūriyā abhāvato. Tenevāha **"sassaṁ na uṭṭhetī"**ti. Pādamattassapi anekambaṇaphalanato[3] **mahapphalaṁ hoti.** Kisalayapalālādibahutāya[4] **mahānisaṁsaṁ. Evamevan**ti yathā khittaṁ bījaṁ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṁ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇaṁ, evaṁ sīlaṁ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṁ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇanti catudosatadabhāvasāmaññameva nidassananidassitabbavipattisampattīsu dasseti. **Mahapphalaṁ hoti** vipākaphalena. **Mahānisaṁsan**ti vipulānisaṁsaṁ. Svāyaṁ ānisaṁso idha pāḷiyaṁ nānappakārena vitthārīyati.

Ettāvatā kirāti[5] **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṁ dīpeti. **Sampannasīlā**ti anāmaṭṭhavisesaṁ sāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṁ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero **"catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā"**ti āha. **Tatthā**ti catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlan**ti[6] padhānasīlaṁ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddese.

---

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.
2. Nissitakampavipattivisayassa (Ka)
3. Anekakañcaphalanato (Ka)
4. Kiṁ sūkapalālādi bahutāya (Ka)
5. Aṁ-Ṭī 2. 34; Aṁ-Ṭī 3. 339 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
6. Saṁ-Ṭī 2. 484 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

idha niddese viya uddesepi **pātimokkhasaṁvaro bhagavatā vutto** "sampannasīlā"ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṁ hi pāḷiyaṁ pātimokkhasaṁvaravasena āgataṁ. Tenāha **"pātimokkhasaṁvaroyevā"**ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṁ tiṇṇaṁ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṁ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasaṁvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesaṁ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṁ nāma kiṁ atthi yathā pātimokkhasaṁvaroti ācariyassa sammukhattā apaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha **"ananujānanto"**ti. **Chadvārarakkhāmattakamevā**ti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi[1] eseva nayo. **Paccayuppattimattakan**ti phalena hetuṁ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṁ uppatti. **Idamatthan**ti idaṁ payojanaṁ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṁvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivāravasena[2] pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṁvarasseva padhānabhāvaṁ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṁ **"yassā"**ti-ādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṁvaro. **Sesānī**ti indriyasaṁvarādīni. **Tassevā**ti "sampannasīlā"ti ettha yaṁ sīlaṁ vuttaṁ, tasseva. **Sampannapātimokkhā**ti ettha pātimokkhaggahaṇena **vevacanaṁ vatvā taṁ vitthāretvā -pa- ādimāha.** Yathā aññatthāpi "idha bhikkhu sīlavā hotī"ti[3] puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṁ sīlaṁ "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharatī"ti[4] niddiṭṭhaṁ.

Pātimokkhasaṁvarasaṁvutāti yo naṁ pāti rakkhati, taṁ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti "pātimokkhan"ti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Te pana yasmā evaṁbhūtā tena samannāgatā nāma honti, tasmā vuttaṁ **"pātimokkhasaṁvarena samannāgatā"**ti.

---

1. Itaresupi (Aṁ-Ṭī 3. 340 piṭṭhe)
2. Paripālanaparisodhanavasena (Saṁ-Ṭī 2. 485 piṭṭhe)
3. Khu 7. 385 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 253; Khu 7. 385 piṭṭhesu.

Aparo nayo[1]—kilesānaṁ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitatto ghaṭīyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye[2] attabhāvassa pātanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā, taṁ pātiṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttaṁ hi "cittavodāna visujjhantī"ti[3], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[4] ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti pātī. "Avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[5] hi vuttaṁ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkho.** "Kaṇṭhekāḷo"ti-ādīnaṁ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṁ. Vuttaṁ hi "cittena nīyati loko, cittena parikassatī"ti[6]. Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkho.** Patati vā etena apāyadukkhe saṁsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṁkileso. Vuttaṁ hi "taṇhā janeti purisaṁ[7], taṇhādutiyo puriso"ti[8] ca ādi. Tato pātito mokkhoti **pātimokkho.**

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṁ hi "chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan"ti[9]. Tato ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho.** Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṁsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho.** Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā "patī"ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti

---

1. Udāna-Ṭṭha 202; Itivuttaka-Ṭṭha 290 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Tamhā tamhā sattanikāyā (?)
3. Saṁ 1. 123 piṭṭhe.
4. Vi 3. 24 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 36 piṭṭhe.
7. Saṁ 1. 35 piṭṭhe.
8. Khu 1. 201, 268; Aṁ 1. 316 piṭṭhesu.
9. Saṁ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.

patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho.** Sabbaguṇānaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho.** Tathā hi vuttaṁ "pātimokkhanti-ādimetaṁ mukhametaṁ pamukhametan"ti[1] vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti **pātimokkho.** Idañhi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṁ mokkheti mocetīti **pātimokkho.** Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho.** Mokkho vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṁvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṁ kilesanibbāpanatoti patimokkho, patimokkhoyeva **pātimokkho.** Atha vā mokkhaṁ pativattati mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhameva **pātimokkhan**ti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasampannāti kāyikavācasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena ceva navesiyagocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampanna-ācāragocarāti attho. **Appamattesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu, dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare. **Vajjesū**ti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha **"akusaladhammesū"**ti. **Bhayadassino**ti bhayato dassanasīlā, paramāṇumattampi vajjaṁ sineruppamāṇaṁ viya katvā bhāyanasīlā. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṁ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti niddhāraṇe bhummanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṁ dassento **"sikkhāpadesu taṁ taṁ sikkhāpadaṁ samādiyitvā sikkhathā"**ti atthamāha. Sikkhāpadameva hi samādātabbaṁ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṁ kiñci sikkhākoṭṭhāsesū**ti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedaṁ yaṁ kiñci sikkhitabbaṁ paṭipajjitabbaṁ pūretabbaṁ sīlaṁ. Taṁ pana dvāravasena duvidhamevāti

1. Vi 3. 141 piṭṭhe.

āha **"kāyikaṁ vācasikañcā"**ti. Imasmiṁ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṁ sikkhābhāgesu kassaci visuṁ aggahaṇato. Tenāha **"taṁ sabban"**ti.

65. **Kasmā āraddhanti**[1] desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisaṁsadassanatthan**ti payojananiddeso. Ko attho kva attho kva nipātitāti? Nayidamevaṁ daṭṭhabbaṁ. **Sīlānisaṁsadassanatthan**ti hi ettha byatirekato yaṁ sīlānisaṁsassa adassanaṁ, taṁ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti vineyyānaṁ sīlānisaṁsassa adassanatoti atthato āpanno eva hotīti. Tenāha **"sacepī"**ti-ādi. **Sīlānisaṁsadassanatthan**ti pana imassa atthaṁ vivarituṁ **"tesan"**ti-ādi vuttaṁ. **Ānisaṁso**ti udayo. "Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggalokaṁ upapajjatī"ti-ādīsu[2] pana vipākaphalampi "ānisaṁso"ti vuttaṁ. **Ko viseso**ti ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhī**ti ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṁ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisaṁsakittanaṁ icchitabbamevāti dassetuṁ **visakaṇṭakavāṇijo** udāhaṭo.

Tattha **guḷo** nāma ucchurasaṁ pacitvā cuṇṇādīhi missitvā sampiṇḍane piṇḍībhūtaṁ. **Phāṇitaṁ** apiṇḍitaṁ dravībhūtaṁ. **Khaṇḍaṁ** bhijjanakkhamaṁ. **Sakkharā** nāma phalikasadisā. **Sakkharādīnī**ti **ādi**-saddena macchaṇḍikānaṁ saṅgaho. Tasmiṁ kāle guḷādīsu visakaṇṭakavohāro apaccantadese pacuroti **"paccantagāmaṁ gantvā"**ti vuttaṁ. **Dārake ca palāpesuṁ** "visakaṇṭakaṁ mā gaṇhantū"ti.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṁ ekantato abhinanditabbaṁ hotīti āha **"piyacakkhūhi sampassitabbo"**ti. Pītisamuṭṭhānapasannasommarūpapariggahaṁ hi cakkhu "piyacakkhū"ti vuccati. **Tesan**ti sabrahmacārīnaṁ. **Manavaḍḍhanako**ti pītimanassa paribrūhanato uparūpari pīticittassa uppādako. **Garuṭṭhāniyo**ti garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṁ jānātī**ti ñāṇena jānitabbaṁ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayaṁ, ayaṁ pana jānanto eva

1. Aṁ-Ṭī 3. 340 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Dī 2. 73; Dī 3. 197; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

jānāti. **Passaṁ passatī**ti dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṁ passati, passanto eva vā passati. **Evaṁ sambhāvanīyo**ti evaṁ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo.

Sīlesvevassa paripūrakārīti sīlesu paripūrakārī eva bhaveyyāti evaṁ uttarapadāvadhāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Evaṁ hi iminā padena uparisikkhādvayaṁ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṁ phalena dassetuṁ **"ajjhattan"**ti-ādi vuttaṁ. Vipassanādhiṭṭhānasamādhisaṁvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṁ akhaṇḍādibhāvamattaṁ. Tenāha "yāni kho pana tāni akhaṇḍāni -pa- samādhisaṁvattanikānī"ti. Evañca katvā upari sikkhādvayaṁ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṁ siddhaṁ hoti. Tathā hi cittekaggatāsaṅkhārapariggahānaṁ sīlassānurakkhaṇabhāvaṁ vakkhati. Yaṁ pana vakkhati "sikkhattayadesanā jātā"ti[1], taṁ itarāsampi sikkhānaṁ idha gahitatāmattaṁ sandhāya vuttaṁ, na padhānabhāvena gahitataṁ. Yadi evaṁ kathaṁ sīlassa appamattakatāvacanaṁ. Vuttaṁ hetaṁ "appamattakaṁ kho panetaṁ bhikkhave oramattakan"ti[2]. Taṁ puthujjanagocaraṁ sandhāya vuttaṁ. Tathā hi tattha na nippadesato sīlaṁ vibhattaṁ, evaṁ katvā tattha sīlamattakanti mattaggahaṇaṁ samatthitanti daṭṭhabbaṁ. **Anūnenā**ti akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenā**ti karaṇena sampādanena. **Cittasamathe**ti cittasamādhāne. **Yutto**ti aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbaṁ jhānabhāvanaṁ[3] ananuyutto, so taṁ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṁ āpajjati, so taṁ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṁ upasampajja viharati, so **anirākatajjhāno**ti dassento **"bahi anīhaṭajjhāno"**ti-ādimāha.

Aniccassa tebhūmakadhammassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā.** Tathā **dukkhānupassanā anattānupassanā** ca. Tasseva nibbindanākārena pavattā anupassanā **nibbidānupassanā.** Virajjanākārena pavattā anupassanā **virāgānupassanā.** Nirodhassa anupassanā **nirodhānupassanā.** Paṭinissajjanavasena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā.** Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena

1. Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Jhānabhāvanāya (Aṁ-Ṭī 3. 342 piṭṭhe)

cittavivekaṁ paribrūhento yathānusiṭṭhaṁ paṭipattiyā lokaṁ sāsanañca attano visesādhigamaṭṭhānabhūtaṁ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesādhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṁ atthato taṁ brūhento nāma hotīti vuttaṁ **"brūhetā suññāgārānan"**ti. Tenāha **"ettha cā"**ti-ādi. Ayameva ca suññāgārānubrūhanaviññuppasatthānaṁ bhājanaṁ, na senāsanapatiṭṭhāpananti[1] dassento āha **"ekabhūmakādi -pa- daṭṭhabbo"**ti. **Suññāgāra**ggahaṇena cettha araññarukkhamūlādi sabbaṁ padhānānuyogakkhamaṁ senāsanaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ.

Taṇhāvicaritadesanāti "ajjhattikassa upādāyā"ti[2] ādinayappavattaṁ taṇhāvicaritasuttaṁ. **Taṇhāpadaṭṭhānattā**ti taṇhāsannissayattā. Na hi taṇhāvirahitā mānadiṭṭhipavatti atthi. **Mānadiṭṭhiyo osaritvā**ti dassetabbatāya mānadiṭṭhiyo ogāhetvāti attho. Gahaṇatthameva hi desetabbadhammassa desanāya osaraṇaṁ. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo papañcattayaṁ** sattasantānassa saṁsāre papañcanato anuppabandhanavasena vitthāraṇato. **Sīlapadaṭṭhānattā**ti sīlādhiṭṭhānattā.

Adhicittasikkhā vuttāti ānetvā sambandho. Vipassanāvasena suññāgāravaḍḍhaneti yojanā. **Dvepi sikkhā**ti adhicittādhipaññāsikkhā. **Saṅgahetvā**ti adhisīlasikkhāya saddhiṁ saṅgahetvā vuttā. Yadi evamayaṁ sikkhattayadesanā jātāti sikkhattayānisaṁsappakāsanī siyāti anuyogaṁ sandhāyāha **"ettha cā"**ti-ādi. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Indriyasaṁvaro viya pātimokkhasaṁvarassa catupārisuddhisīlassa ārakkhabhūtā cittekaggatā vipassanā ca idha gahitāti tadubhayaṁ appadhānaṁ, sīlameva pana padhānabhāvena gahitanti veditabbaṁ. Tenāha **"sīlānurakkhikā evā"**ti-ādi.

Balavatarasukhanti samuppannabyādhidukkhato balavataraṁ, taṁ abhibhavituṁ samatthaṁ jhānasukhaṁ uppajjati. **Balavamamattaṁ hoti,** tena daḷha-attasinehena viluttahadayo kusaladhamme chaḍḍento **so tathārūpesu -pa- posetā hoti. Balavamamattaṁ vā sineho na hoti** "suddho saṅkhārapuñjo"ti

1. Senāsanapatiṭṭhānataṁ (Ka)

2. Abhi 2. 406 piṭṭhe.

yathāvadassanena ahaṁkāramamaṁkārābhāvato. Dubbhikkhabhaye khudābhibhavaṁ sandhāyāha **"sacepissa antāni bahi nikkhamantī"**ti. Byādhibhayaṁ sandhāyāha **"ussussati visussatī"**ti. **Ādi-**saddena gahitaṁ corabhayaṁ sandhāyāha **"khaṇḍākhaṇḍiko vā"**ti. **Ubhayassā**ti samathavipassanādvayassa. Ettha ca "ajjhattaṁ ceto -pa- suññāgārānan"ti imehi visesanibbedhabhāgiyabhāvāpādanena sīlaṁ rakkhituṁ samatthā eva cittekaggatāvipassanā gahitā. Yasmā parato jhānavimokkhaphalābhiññāṇa-adhiṭṭhānabhāvo sīlassa uddhaṭo, tasmā tassa bhiyyopi sambhārabhūtā eva cittekaggatā vipassanā tattha tattha gahitāti veditabbā.

Sīlādīti **ādi-**saddena yathāvuttacittekaggatāvipassanā saṅgaṇhāti, sīlassa vā mūlakāraṇabhūtaṁ sabbaṁ kammassakatañāṇañca saṅgaṇhāti kammapathasammādiṭṭhiṁ vā. Sīlaṁ hi tadaññampi puññakiriyāvatthu teneva parisodhitaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsanti. **Lābhī assan**ti lābhāsāya saṁvaraṇasīlaparipūraṇaṁ pāḷiyaṁ āgataṁ kimīdisaṁ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṁ anujānāti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṁ vuttanti dassento **"na cetthā"**ti-ādimāha. Tattha **ghāsesanaṁ chinnakatho na** vācaṁ **payuttaṁ bhaṇe**ti chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṁ ghāsesanaṁ vācaṁ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"yesañhī"**ti-ādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṁso **rasānisaṁso.**

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayavasena dānakārā. **"Devānaṁ vā"**ti vuttavacanaṁ pākaṭīkātumāha **"devāpī"**ti-ādi. "Pañcime gahapatayo ānisaṁsā"ti-ādīsu[1] ānisaṁsasaddo phalapariyāyopi hotīti āha **"ubhayametaṁ atthato ekan"**ti.

Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā.** Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambandhā **ñātī. Sālohitā**ti yonisambandhavasena. **Ekalohitasambaddhā**ti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Peccabhāvaṁ gatā**ti petūpapattivasena

1. Dī 2. 73 piṭṭhe.

nibbattiṁ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṁ **"kālakatā"**ti. **Pasannacitto**ti pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniṁ upapannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṁ **"mahānisaṁsameva hotī"**ti, tassa tathā sīlasampannattāti adhippāyo. Ariyabhāve pana sati vattabbameva natthi. Tenāha **"anekāni kappasatasahassānī"**ti-ādi. **Bahukāran**ti bahupakāraṁ. **Upasaṅkamanan**ti abhivādanādivasena upagamanaṁ. **Payirupāsanan**ti upaṭṭhānanti.

66. **Ajjhottharitā**ti maddibhā. **Ukkaṇṭhā**ti riñcanā anabhirati ananuyogo. Sīlavā bhikkhu attano sīlakhaṇḍabhayena samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā ca sahitā abhibhavitāva hotīti āha **"sīlādiguṇayuttenevā"**ti-ādi.

Cittutrāso bhāyatīti **bhayaṁ. Ārammaṇaṁ** bhāyati etasmāti **bhayaṁ.** Purimavārasadisattā **vuttanayamevā**ti atidisitvāpi puna taṁ dassetuṁ **"sīlādiguṇayutto** hī"ti-ādi vuttaṁ. Therassa heṭṭhānisinnattā devatāya **dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṁ** sukhena vattituṁ **asakkontā** asamatthā.

Adhikaṁ cetoti **abhiceto,** upacārajjhānacittaṁ. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya sapaṭipakkhato visuddhiyā cāti āha **"abhikkantaṁ visuddhicittan"**ti. **Adhicittan**ti samādhimāha, so ca upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajaṁ pītisukhaṁ, samādhijaṁ pītisukhaṁ, apītijaṁ jhānasukhaṁ, satipārisuddhijaṁ jhānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṁ paṭipakkhato nikkhantataṁ upādāya "nekkhammasukhan"ti vuccatīti āha **"nekkhammasukhaṁ vindantī"**ti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṁ samattho**ti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, "nikāmalābhī"ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā**ti etena tesaṁ jhānasukhakhippābhiññatañca dasseti. **Vipulānan**ti vepullaṁ pāpitānaṁ. Jhānānaṁ vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappatti, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti "vipulānan"ti vatvā **"yathāparicchedeyeva vuṭṭhātuṁ samatthoti vuttaṁ**

hotī”ti āha. Paricchedakālaṁ hi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchakaṁ pavattetuṁ asamatthattā. Idāni teyeva yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṁ **“ekacco hī**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **lābhīyeva hotī**ti idaṁ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṁ. **Tathā**ti icchiticchitakkhaṇe. **Pāribandhike**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetī**ti kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṁ viya aññesampi samādhipāribandhikānaṁ dūrasamussāraṇaṁ idha vikkhambhanaṁ visodhanañcāti veditabbaṁ. **Nāḷikāyantan**ti kālamānanāḷikāyantaṁ[1] āha.

Visesena rūpāvacaracatutthajjhānaṁ sabbaso vasībhāvāpāditaṁ abhiññāpādakanti adhippāyenāha **“abhiññāpādake jhāne vutte**”ti. Arūpajjhānampi pana adhiṭṭhānatāya pādakameva cuddasadhā cittaparidamanena vinā tadabhāvato. “Evamabhiññāpādake rūpāvacarajjhāne vutte rūpāvacaratāya kiñcāpi abhiññānaṁ lokiyavāro[2] āgato”ti ayaṁ hettha adhippāyo. **Nan**ti abhiññāvāraṁ. **Cattāri -pa- ariyamaggā sīlānaṁ ānisaṁso** sampannasīlasseva lābhato. **Pariyādiyitvā**ti gahetvā.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṁ paccanīkadhammānaṁ sudūratarabhāvena jhānaṅgānaṁ vūpasantatāya, nibbutasabbadarathapariḷāhatāyāti attho, yato tesaṁ jhānānaṁ paṇītatarādibhāvo. **Ārammaṇasantatāyā**ti rūpapaṭighādivigamanena saṇhasukhumādibhāvappattasantabhāvena. Yadaggena hi nesaṁ bhāvanābhisamayasambhāvitasaṇhasukhumākārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṁ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Vimuttā** visesena muttā. Ye hi jhānadhammā tathāpavattapubbabhāgabhāvanāhi tabbisesatāya sātisayaṁ paṭipakkhadhammehi vimuttivasena pavattanti, tato eva tathāvimuttatāya pitu aṅke vissaṭṭha-aṅgapaccaṅgo viya kumāro nirāsaṅkabhāvena ārammaṇe adhimuttā ca pavattanti, te vimokkhāti vuccanti. Tenāha **“vimokkhāti paccanīkadhammehi vimuttattā ārammaṇe ca**

1. Nāḍikāyantanti kālamānanāḍakāyantaṁ (?)
2. Lokiya-abhiññānaṁ vāro (?)

adhimuttattā"ti. Yadipi ārammaṇasamatikkamavasena pattabbāni āruppāni, na aṅgātikkamavasena, tathāpi yasmā ārammaṇe avirattassa jhānasamatikkamo na hoti, samatikkantesu ca jhānesu ārammaṇaṁ samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamaṁ avatvā "**rūpāvacarajjhāne atikkamitvā**"icceva vuttaṁ. **Atikkamma rūpe**ti pāḷiyaṁ "sampādetabbā, passitabbā"ti vā kiñci padaṁ icchitabbaṁ, asutaparikappanena pana payojanaṁ natthīti "**santāti padasambandho**"ti vuttaṁ. Evañca katvā tena virāgabhāvena tesaṁ santatāti ayampi attho vibhāvito hoti. Rūpajjhānādīnaṁ viya natthi etesaṁ ārammaṇabhūtaṁ vā phalabhūtaṁ vā rūpanti arūpā, arūpā eva **āruppā.** Tenāha "**ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā**"ti. **Nāmakāyenā**ti sahajātanāmasamūhena.

67. **Saṁyojentī**ti bandhanti. Kehīti āha "**khandhagatī**"ti-ādi. Asamucchinnarāgādikassa hi khandhādīnaṁ āyatiṁ khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṁ natthi katānampi kammānaṁ asamatthabhāvāpattitoti. Rāgādīnaṁ anvayato ca saṁyojanaṭṭho siddhoti āha "**khandhagati -pa- vuccantī**"ti. **Parikkhayenā**ti samucchedena sabbaso āyatiṁ anuppajjanena. Paṭipakkhadhammānaṁ anavasesato savanato pīḷanato **soto,** ariyamaggoti āha "**sototi ca maggassetaṁ adhivacanan**"ti. Taṁ sotaṁ ādito panno adhigacchīti **sotāpanno,** aṭṭhamako. Tenāha "**taṁsamaṅgīpuggalassā**"ti[1], paṭhamamaggakkhaṇe puggalassāti adhippāyo. Idha pana **panna-**saddo "phalasacchikiriyāya paṭipanno"ti-ādīsu[2] viya vattamānakālikoti āha "**maggena phalassa nāmaṁ dinnan**"ti. Atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Virūpaṁ sadukkhaṁ sa-upāyāsaṁ nipātetīti **vinipāto,** apāyadukkhe khipanako. **Dhammo**ti sabhāvo. Tenāha "**attānan**"ti-ādi. **Kasmā**ti avinipātadhammatāya kāraṇaṁ pucchati. Apāyaṁ gamentīti **apāyagamanīyā.** Sambujjhatīti **sambodhi,** ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigandhabbabhāvena icchitabboti āha "**uparimaggattayan**"ti.

Vaṇṇabhaṇanatthaṁ vuttāni, na pahātabbānīti adhippāyo. Oḷārikānaṁ rāgādīnaṁ samucchindanavasena pavattamāno dutiyamaggo avasiṭṭhānaṁ tesaṁ

---

1. Taṅkhaṇe puggalassāti (Ka)
2. Aṁ 3. 115 piṭṭhe.

tanubhāvāpattiyā uppanno nāma hotīti vuttaṁ **“rāgadosamohānaṁ tanuttā”**ti. **Adhiccuppattiyā**ti kadāci karahaci uppajjanena. **Pariyuṭṭhānamandatāyā**bhi samudācāramudutāya. **Abhiṇhaṁ na uppajjanti** tajjassa ayonisomanasikārassa anibaddhabhāvato. **Mandamandā uppajjanti** vipallāsānaṁ tappaccayānañca mohamānādīnaṁ mudutarabhāvato. **Bahalāva uppajjanti** vatthupaṭisevanatoti adhippāyo. Tenāha **“tathā hī”**ti-ādi.

Sakiṁ āgamanadhammoti paṭisandhivasena sakiṁyeva āgamanasabhāvo. **Ekavāraṁyeva -pa- āgantvā**ti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekoyeva gahitoti dassento **“yopi hī”**ti-ādimāha. Tattha yvāyaṁ pañcamako sakadāgāmī “idha maggaṁ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyatī”ti vutto, tassa ekabījinā saddhiṁ kiṁ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekā paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyoti idaṁ tesaṁ nānākaraṇaṁ. Yassa hi sotāpannassa ekaṁyeva khandhabījaṁ, na ekaṁ attabhāvaggahaṇaṁ, so ekabījīti.

Heṭṭhāti “amahaggatabhūmiyan”ti heṭṭhā sambandhanena. Heṭṭhābhāgassa hitāti **heṭṭhābhāgiyā,** tesaṁ. **Tānī**ti orambhāgiyasaṁyojanāni. **Kāmāvacare nibbattatiyeva** ajjhattaṁ saṁyojanattā. Tathā hesa dūratopi āvattidhammo evāti dassetuṁ gilabaḷisamacchādayo upamābhāvena vuttā. **Opapātiko**ti iminā gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyī**ti iminā sesadukkhābhāvaṁ. Tattha parinibbānatā cassa kāmaloke khandhabījassa apunārohavasenevāti dassetuṁ **“anāvattidhammo”**ti vuttaṁ.

68. **Kevalā**ti lokiyābhiññāhi asammissā. **Lokiyapañcābhiññāyopi sīlānaṁ ānisaṁso** tadavinābhāvato. Tāpi dassetuṁ ākaṅkheyya ce -pa- evamādimāhāti yojanā. Āsavānaṁ anavasesappahānato arahattamaggoyeva visesato “āsavakkhayo”ti vattabbataṁ arahatīti vuttaṁ **“āsavakkhaye kathite”**ti, aññathā sabbāpi chaḷabhiññā āsavakkhayo evāti. **Imesaṁ guṇānan**ti

lokiyābhiññānaṁ. Yathā purisassa muṇḍitaṁ sīsaṁ sikhāvirahitattā na sobhati, evaṁ desanāya sīsabhūtāpi aggamaggakathā lokiyābhiññārahitā na sobhatīti āha **"ayaṁ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyyā"**ti. **Iddhivikubbanā**ti iddhi ca vikubbanā ca. Vikubbanaggahaṇena cettha vikubbaniddhimāha, iddhiggahaṇena tadaññaṁ sabbañca abhiññākiccaṁ. **Yuttaṭṭhāneyevā**ti lokiyābhiññānaṁ nibbattanassa viya desanāya yuttaṭṭhāneyeva. Etena na kevalaṁ desanakkamenevāyaṁ desanā, atha kho paṭipattikkamenapīti dasseti. **Visuddhimagge**[1] **vuttā,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti adhippāyo.

69. **Āsavānaṁ khayā**ti heṭṭhimamaggena khepitāvasiṭṭhānaṁ āsavānaṁ arahattamaggena samucchindanato. Yasmā arahattamaggo na kevalaṁ āsaveyeva khepeti, atha kho avasiṭṭhe sabbakilesepi, tasmā āha **"sabbakilesānaṁ khayā"**ti. Lakkhaṇamattaṁ hettha āsavaggahaṇaṁ, āsavānaṁ ārammaṇabhāvassapi anupagamanato anāsavaṁ. Yasmā pana tattha āsavānaṁ lesopi natthi, tasmā vuttaṁ **"āsavavirahitan"**ti. **Samādhi vutto** cetosīsena yathā "cittaṁ paññañca bhāvayan"ti[2] adhippāyo. **Rāgato vimuttattā avijjāya vimuttattā**ti idaṁ ujuvipaccanīkapaṭippassaddhidassanaṁ daṭṭhabbaṁ, na tadaññesaṁ pāpadhammānaṁ appaṭippassaddhattā. Idāni tameva samādhipaññānaṁ rāgāvijjāpaṭipakkhataṁ āgamena dassetuṁ **"vuttaṁ cetan"**ti-ādi vuttaṁ. **Samathaphalan**ti samathassa phalaṁ. Lokiyasamathabhāvanāya hi vipassanāgatāya āhitaphalassa lokuttarasamathassa sarikkhakaphalo **cetovimutti. Vipassanāphalan**ti etthāpi eseva nayo. **Attanoyevā**ti sutamayañāṇādinā viya parapaccayataṁ nayaggāhañca muñcitvā paratoghosānugatabhāvanādhigamabhūtatāya attanoyeva **paññāya paccakkhaṁ katvā** sayambhuñāṇabhūtāyāti adhippāyo. Tenāha **"aparappaccayena ñatvā"**ti.

Sabbampi tanti sabbampi sattarasavidhaṁ taṁ yathāvuttaṁ sīlānisaṁsaṁ. Yathā ānisaṁsavante sammadeva sampādite tadānisaṁsā dassitā eva honti tadāyattabhāvato, evaṁ ānisaṁsapadhānayogyabhāvena

---

1. Visuddhi 2. 6 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhe.

dassite tadānisaṁsā dassitā eva hontīti āha **sampiṇḍetvā dassento**"ti. Vuttasseva atthassa puna vacanaṁ nigamananti vuttaṁ **"nigamanaṁ āhā**"ti. **Pubbe**ti desanārambhe. **Evaṁ vuttan**ti "sampannasīlā"ti evamādinā ākārena vuttaṁ. **Idaṁ sabbampī**ti idaṁ "sampannasīlā"ti-ādikaṁ sabbampi vacanaṁ. **Etaṁ paṭiccā**ti etaṁ sampannasīlassa bhikkhuno yathāvuttasattarasavidhānisaṁsabhāgitaṁ sandhāya vuttaṁ. Idameva hi "iti yaṁ taṁ vuttaṁ, idametaṁ paṭicca vuttan"ti vacanaṁ sandhāya **"sabbampi taṁ sīlānisaṁsaṁ sampiṇḍetvā dassento**"ti vuttaṁ. Ettha ādito chahi ānisaṁsehi parittabhūmikā sampatti gahitā, tadantaraṁ pañcahi lokiyābhiññāhi ca mahaggatabhūmikā, itarehi lokuttarabhūmikāti evaṁ catubhūmikasampadānisaṁsasīlaṁ nāmetaṁ mahantaṁ mahānubhāvaṁ, tasmā taṁsampādane sakkaccakāritā appamattena bhavitabbaṁ.

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Chādetabbaṁ ṭhānaṁ[1] vasati paṭicchādetīti **vatthaṁ.** Yaṁ samānaṁ viya na sabbaso minoti, mānassa pana samīpe, taṁ upamānaṁ. Upamīyati etāyāti upamā, upamāya bodhakavacanaṁ **upamāvacanaṁ. Katthaci** sutte. **Atthan**ti upamiyatthaṁ. Paṭhamaṁ upamaṁ vatvā tadanantaraṁ atthaṁ vatvā puna upamaṁ vadanto **"upamāya atthaṁ parivāretvā dassetī**"ti vutto. **Atthena upamaṁ parivāretvā**ti etthāpi eseva nayo. Idāni te cattāropi pakāre sutte āgatanayeneva dassento **"seyyathāpissu bhikkhave**"ti-ādimāha. Tattha **dve agārā**ti dve paṭivissakagharā. **Sadvārā**ti[2] sammukhadvārā.

Svāyanti so ayaṁ evaṁ upamādassanavasenapi nānānayenapi dhammadesako bhagavā. Ekaccānaṁ veneyyānaṁ atthassa sukhāvabodho paṭhamaṁ upamādassane hetu, evaṁ paṭhamaṁ atthadassane, upamāya atthaparivāraṇe, atthena upamāparivāraṇe cā"ti imamatthaṁ dasseti **"esa nayo**

---

1. Vatthuṁ (Ka)
2. Sannadvārāti (Ka)

sabbatthā"ti iminā. **Dhammadhātuyā**ti sabbaññutaññāṇassa. Taṁ hi dhammadhātupariyāpannattā yathāvuttadhamme ca sabbepi ñeyyadhamme ca padahati yathāsabhāvato bujjhati bodheti cāti dhātu dhīyanti vā dhammā etāya sabbākārato ñāyanti ñāpiyanti cāti dhammadhātu. Tassā pana suṭṭhu saccasampaṭivedhavasena laddhattā **suppaṭividdhattā**ti, yadaggena vā ñeyyaṁ tāya suppaṭividdhaṁ, tadaggena sāpissa suppaṭividdhā evāti āha "**suppaṭividdhattā**"ti.

Pakatipariyodātassa cittassa āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhabhāvadassanatthaṁ saṁkiliṭṭhavatthadassananti katvā vuttaṁ "**pakatiparisuddhaṁ vatthan**"ti. **Rajādinā**ti ettha rajo nāma reṇu. **Ādi**-saddena aṇutajjāridhūmādikaṁ vatthassa aparisuddhikāraṇaṁ saṅgaṇhāti. Sabbaso kilissati vinassati visuddhi etenāti saṁkileso, tena **saṁkilesena paṁsurajādinā saṁkiliṭṭhaṁ** vaṇṇavināsanena vidūsitaṁ. **Malaṁ** masi. **Jallikā** vuccati loṇapaṭalādi chaviyā upari ṭhitaṁ sarīramalaṁ. **Ādi**saddena sarīrajallameva assukheḷasiṅghāṇikādikaṁ tadaññamalaṁ saṅgaṇhāti. **Gahitattā**ti pariyonandhanavasena gahitattā. Rajanti sattā tenāti raṅgaṁ, raṅgameva **raṅgajātaṁ** yathā kopameva kopajātaṁ. **Upanāmeyyā**ti pakkhipeyya. **Nīlakatthāyā**ti nīlavaṇṇatthāya. **Palāsanīlādike**ti **ādi**-saddena kāḷasāmādiṁ saṅgaṇhāti. Haliddikakudhaselādike **pītakaraṅge.** Lākhāpattaṅgarasādike **lohitakaraṅge.** Mahārajanaloddakandulādike **mandarattaraṅge.** Duṭṭhu rajitavaṇṇaṁ apabhassaraṁ. Tenāha "**aparisuddhavaṇṇamevassā**"ti. **Īdisan**ti durattavaṇṇaṁ. Tasmiṁ vatthe raṅgajātaṁ sayaṁ suparisuddhaṁ samānaṁ kissa hetu kena rattavaṇṇaṁ aparisuddhaṁ hotīti raṅgajātassa niddosataṁ vadati. Tenāha "**yasmā panā**"ti-ādi.

Saṁkilesapakkhaṁ dassentena asaṁkiliṭṭhameva vatthaṁ udāharitabbanti pākaṭoyamattho, saṁkiliṭṭhavatthanidassanena pana "siyā nu kho aññopi koci viseso"ti adhippāyena pucchati "**kasmā panā**"ti-ādinā. Itaro atthavisesoti dassento "**vāyāmamahapphaladassanatthan**"ti-ādimāha. Ettha ca saṁkiliṭṭhacittavisodhanavidhāne saṁkiliṭṭhavatthaṁ nidassetabbanti paṭiññā, vāyāmamahapphaladassanatthanti hetu-attho. **Yathā hī**ti-ādi anvayattho. **Na tattha jātikāḷake viyā**ti-ādi byatirekattho. Sadisūdāharaṇaṁ pana malaggahitakaṁsapāti-ādi daṭṭhabbaṁ. **Evaṁ**

cittampīti-ādi opammatthassa upameyya-upanayanaṁ. Tattha **pakatiyā**ti akittimena sabhāvena. **Tan**ti cittaṁ. Sāmaññaggahaṇaṁ cetaṁ cittabhāvāvisesato. Tenāha **"sakalepī"**ti. **Paṇḍarameva** na saṁkiliṭṭhaṁ saṁkilesehi asamannāgatabhāvato. Nanu kiriyāmayacittehi vipākasantāne visesādhānaṁ labbhati, aññathā katavināsā katabbhāgamā āpajjeyyuṁ? Kiñcāpi labbhati, tassa saṁkileso vaṭṭupanissayo, asuddhi vā na hoti, asaṁkileso vivaṭṭupanissayo, visuddhi vā na hoti eva. **Upakkiliṭṭhan**ti panetaṁ upakkilesanārahassa cittassa vasena vuttaṁ, na vipākapabandhassa. Tenāha **"pabhassaramidaṁ bhikkhave cittan"**ti, **"paṇḍaramevā"**ti ca. **Tañca kho**ti pana sakasantatipariyāpannatāya nesaṁ kevalaṁ ekattanayavasena vuttaṁ, na vipākadhammānaṁ kilesāsamaṅgibhāvato. Atha vā **upakkiliṭṭhan**ti iminā upakkilesahetu tattha vijjamānaṁ visesādhānamāha, na "saṁkiliṭṭhā dhammā"ti-ādīsu[1] viya taṁsamaṅgitanti daṭṭhabbaṁ. **Visodhiyamānan**ti vipassanāpaññāya anukkamena sabbupakkilesehi vimociyamānaṁ. **Sakkā** aggamaggakkhaṇe **pabhassarataraṁ kātuṁ,** yato na puna upakkilissati. **Evan**ti-ādi vuttassevatthassa nigamanaṁ.

Duṭṭhagatiparipūraṇavasena paṭipajjanaṁ **paṭipatti,** sā eva kilesadarathapariḷāhādivasena upāyāsadukkhā, kucchitā vā gati pavatti, duggati hetūti vā **duggati,** duggatiyā pana paṭipattiyā gandhabbato, tassā vā nipphannabhāvato kucchitā, dukkhā ca gatīti **duggati. Saṁkiliṭṭhacitto**ti idaṁ tassā paṭipattiyā duggatibhāvadassanatthaṁ, na visesanatthaṁ. Na hi asaṁkiliṭṭhacittassa pāṇaghātādivasena pavatti. **Saṁkiliṭṭhacitto**ti lābhāsāya sabbaso kiliṭṭhacitto. **Dūteyyapahiṇagamanan**ti dūteyyaṁ vuccati dūtakammaṁ, gihīnaṁ paṇṇaṁ vā sāsanaṁ vā gahetvā tattha tattha gamanaṁ, pahiṇagamanaṁ gharāgharaṁ pesitassa khuddakagamanaṁ, dūteyyagamanaṁ pahiṇagamanañca gacchati. **Vejjakamman**ti ananuññāte ṭhāne lābhāsāya gahaṭṭhānaṁ bhesajjaṁ karoti. **Saṁghabheda**kathā parato āgamissati. **Veḷudānādīhī**ti veḷudānapattadānapupphadānādīhi micchājīvena **jīvikaṁ kappeti. Sakalampī**ti "atthi anācāro, atthi agocaro"ti-ādinā **vibhaṅge**[2] āgataṁ sabbampi anācāraṁ agocarañca caraṇavasena paripūreti.

1. Abhi 1. 11 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

“Nirayampi -pa- pettivisayampi gacchatī”ti vatvā tattha pettivisayagamanaṁ dassento **“samaṇayakkho nāma hotī”**ti-ādimāha.

Sukkapakkhe **parisuddhan**ti sabbaso visuddhaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ. Parisuddhattā eva **pariyodātaṁ,** pabhassaranti attho. **Surattavaṇṇamevassā**ti suṭṭhu rattavaṇṇameva assa. **Parisuddhavaṇṇamevassā**ti nīlavaṇṇopissa parisuddho ca bhaveyyāti evamādiṁ sandhāyāha **“kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbā”**ti. **Raṅgajātan**ti-ādi pana tattha vuttavaseneva veditabbaṁ. **Paṭipattisugati-**ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ paṭipattiduggati-ādīsu vuttavipariyāyena veditabbaṁ. **Parisuddhacitto**ti suddhāsayo. **Dasa kusalakammapathe paripūretī**ti idaṁ kaṇhapakkhe “dasa akusalakammapathe paripūretī”ti vuttassa paṭipakkhadassanavasena vuttaṁ. Yathā hi tattha abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiggahaṇena kammapathasaṁsandananayena kammapathaṁ appattāya ca agāriyassa tathārūpāya micchāpaṭipattiyā saṅgaho icchito, evaṁ idhāpi anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhiggahaṇena alobhādosāmohavasena pavattā agāriyassa sammāpaṭipatti saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ, na kammapathappattāvāti. **Manussamahantatan**ti jātirūpabhogādhipateyyādivasena manussesu mahantabhāvaṁ. Dasahi ṭhānehi aññesaṁ devānaṁ abhibhavo **devamahantatā.** Paṭipatti sugatiyā bhājiyamānattā **“anāgāmimaggaṁ bhāvetī”**ti tathā anāgāmibhāvanaṁ pāpetvā ṭhapitā. Gahitaggahaṇena sukhānubhavaṭṭhānassa adhippetattā tadabhāvato asaññibhavaṁ anādiyanto **“dasasu vā brahmabhavanesū”**ti-ādimāha.

71. **Sakabhaṇḍe chandarāgo** abhijjhāyanaṭṭhena **abhijjhā,** abhijjhāyanāti attho. **Parabhaṇḍe chandarāgo** visamaṁ lubbhatīti **visamalobho.** Evampi abhijjhāvisamalobhānaṁ viseso hotīti dassento **“atha vā”**ti-ādimāha. Tattha attano santakaṁ taṁsadisañca **yuttaṭṭhānaṁ.** Yaṁ yācitaṁ, appakasirena vā sakkā laddhuṁ, taṁ **pattaṭṭhānaṁ.** Paradāragarudārāti **ayuttaṭṭhānaṁ.** Yaṁ apatthaniyaṁ, yassa vā patthanāya byasanaṁ āpajjati, taṁ **appattaṭṭhānaṁ.** **Thero**ti mahāsaṁgharakkhitatthero, yena aṭṭhakathā potthakaṁ āropitā. So hi antevāsikesu sākacchantesu evamāha. Sopi imasmiṁyeva sutte vinibbhogo na labbhati cittasaṁkilesassa adhippetattā. Tenāha **“yutte vā”**ti-ādi.

Ayonisomanasikāravasena uppajjanato sampati āyatiñca dukkhasseva uppādanato **na koci lobho avisamo nāma. Abhijjhāyanaṭṭhenā**ti yassa kassaci ārammaṇassa yuttassa ayuttassa appattassa ca abhijjhāyanavasena abhipatthanāvasena ca pavattā taṇhā **abhijjhā**ti lobhato nibbisesanti dasseti. Tenāha **"ekatthametaṁ byañjanameva nānan"**ti. **Dūsetī**ti sabhāvasantaṁ asaṁkilesaṁ vināseti avisuddhaṁ karoti. Tenāha **"obhāsituṁ na detī"**ti. "Ime sattā ucchijjantu vinassantū"ti sattesu byāpajjanākārappavattiyā **byāpādo navavidha-āghātavatthusambhavo** vutto. **Kodho** pana saṅkhāresupi pavattanato **dasavidha-āghātavatthusambhavo** vutto. Ubhayampi paṭighameva, pavattanānattato bhinditvā vutto. Kujjhanavaseneva **cittapariyonandhano** "akkocchi maṁ avadhi man"ti-ādinā.

Suṭṭhu kataṁ karaṇaṁ **sukataṁ,** tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa **vināsano** udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṁ udakaṁ puñchanto **makkho.** Tathā hi so paresaṁ guṇānaṁ makkhanaṭṭhena "makkho"ti vuccati. Idāni **anagāriyassa vā**ti-ādinā saṅkhepena vuttatthaṁ vitthārena dassetuṁ **"anagāriyopī"**ti-ādi vuttaṁ. Nisinnakathāparikathādivasena dhammassa kathā dhammakathānayo, ekattādidhammanīti eva vā. Pakaraṇaṁ satta pakaraṇāni, tattha kosallaṁ **dhammakathānayapakaraṇakosallaṁ. Ādi-**saddena vinayakkame catūsu mahānikāyesu ca kosallaṁ saṅgaṇhāti. **Acittīkato**ti cittīkārarahito. **Yathā cāyan**ti iminā yathāyaṁ makkho cittaṁ dūseti, evaṁ paḷāsopi cittaṁ dūseti, tasmā upakkilesoti dasseti. **Aniyatā gati** niyāmokkamanābhāvato. **Ādi-**saddena "rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharitvā 'tvampi imasmiṁ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito ahampī'ti" evamādīnaṁ saṅgaho. **Yugaggāhagāhī**ti "tava vā mama vā ko viseso"ti asamampi samaṁ katvā samadhuraggāhagaṇhanako. **Khīyanā** usūyanā. Attano sampattiyā nigūhanaṁ tassa parehi sādhāraṇabhāvāsahanena hotīti **"parehi sādhāraṇabhāvaṁ asahamānaṁ"**icceva vuttaṁ. Kāraṇe hi gahite phalampi gahitameva hotīti. Aññathā attano pavedanakapuggalo **kerāṭiko,** "nekatikavāṇijo"tipi vadanti.

Sappamukhā macchavālā ekā macchajāti āyatanamaccho. Tenāha **"āyatanamaccho nāmā"**ti-ādi. **Baddhacaro**ti antevāsī.

Sabbaso amadditasabhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggahitasira-anivātavuttikārassa ca karaṇato **vātabharita -pa- karaṇo. Taduttarikaraṇo**ti yaṁ yena kataṁ duccaritaṁ vā sucaritaṁ vā, taduttari, tassa dviguṇaṁ vā karaṇo. Attano maṇḍanādi-atthaṁ **parena kataṁ alaṅkārādiṁ. Pariyāpuṇāti vā katheti vā** attano balānurūpaṁ. Kāmaṁ nikāyadvayaggahaṇādivasena pavatto sevitabbamāno eva, tathāpissa saṁkilesapakkhattā vuttaṁ **"mānaṁ anissāyā"**ti.

Uṇṇativasenāti "seyyohamasmī"ti-ādinā cittassa paggahaṇavasena. Pubbe kenaci attānaṁ sadisaṁ katvā pacchā tato adhikato dahanato uppajjanako **atimāno. Madaggahaṇākāro** jāti-ādiṁ paṭicca majjanākāro, sopi atthato māno eva. **Pamādo** tathāpavatto cittuppādo.

Kasmā lobhamādiṁ katvā dassetīti lobhassa ādito gahaṇe kāraṇaṁ vibhāvetukāmo pucchati. **Paṭhamuppattito**ti tattha tattha bhave sabbapaṭhamaṁ uppajjanato. Sattānaṁ hi yathādhigataṁ jhānādivisesaṁ ārabbha paccavekkhaṇā viya yathāladdhaṁ upapattibhavaṁ ārabbha nikanti eva. Tenāha **"sabbasattānan"**ti-ādi. **Yathāsambhavaṁ itare**ti itare byāpādādayo yathāpaccayaṁ uppajjanti, lobhassa viya ādito asukassa anantaraṁ asukoti vā na nesaṁ niyamo atthīti attho. Kiṁ pana ete soḷaseva cittassa upakkilesā, udāhu aññepi santīti anuyogaṁ sandhāya aññepi santīti dassento **"na ca ete"**ti-ādimāha. Yadi evaṁ kasmā ettakā eva idha vuttāti. Nayadassanavasenāti dassento āha **"etena pana -pa- veditabbā"**ti. Tena thinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchā-attukkaṁsanaparavambhanachambhitattā bhīrukatā-ahirikānottappa-atricchatāpāpicchatāmahicchatādayo saṅgahitāti veditabbaṁ.

72. **Saṁkilesaṁ dassetvā**ti saṁkiliṭṭhavattanidassanena saṅkhepena vuttaṁ saṁkilesaṁ vibhāgena dassetvā. **Vodānaṁ dassento**ti etthāpi eseva nayo. **Evaṁ jānitvā**ti "abhijjhā visamalobho ekanteneva cittassa upakkileso"ti sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyato ca pubbabhāgapaññāya ceva heṭṭhimamaggadvayapaññāya ca jānitvā. **Pajahatī**ti ettha accantappahānameva adhippetanti dassento **"samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahatī"**ti āha. **Ariyamaggenā**ti anāgāmimaggena. Tena hi pahānaṁ idha sabbavāresu adhippetaṁ. **Kilesapaṭipāṭi** idha kilesānaṁ desanākkamo. **Maggapaṭipāṭi** pana catunnaṁ ariyamaggānaṁ desanākkamopi tāya desanāya paṭipajjanakkamopi tāya paṭipattiyā uppattikkamopi. Tattha ye ye kilesā yena yena maggena pahīyanti, maggapaṭipāṭiṁ anoloketvā tesaṁ tesaṁ kilesānaṁ tena tena maggena pahānadassanaṁ kilesapaṭipāṭi na kilesānaṁ uppattikkamo idha desanākkamo cāti dassento **"abhijjhā visamalobho"**ti-ādimāha. Yena yena pana maggena ye ye kilesā pahīyanti maggānupubbiyā, tena tena maggena tesaṁ tesaṁ kilesānaṁ pahānadassanaṁ maggapaṭipāṭiyā pahānadassananti dassento **"sotāpattimaggenā"**ti-ādimāha.

Imasmiṁ pana ṭhāneti "sa kho so bhikkhave bhikkhū"ti-ādinā āgato imasmiṁ pahānavāre. **Ime kilesā**ti ime yathāvuttā kilesā. **Sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā** heṭṭhā dassitamaggapaṭipāṭivasena. Tattha pana ye tatiyamaggavajjhā, tesaṁ anāgāmimaggeneva pahāne vattabbaṁ natthi, yesaṁ panettha heṭṭhimamaggavajjhānaṁ idha saṅgahe kāraṇaṁ pacchā vattukāmena aggamaggavajjhānaṁ anādiyitvā kasmā tatiyamaggavajjhānameva[1] gahaṇaṁ katanti āha **"ayamettha paveṇimaggāgato sambhavo"**ti, ayaṁ imassa suttassa etasmiṁ ṭhāne ācariyapaveṇiyā kathāmaggo tato āgato atthasambhavo atthatatvanti attho. Tattha heṭṭhimamaggavajjhānaṁ idha saṅgahe kāraṇaṁ pacchā vattukāmo aggamaggavajjhānaṁ aggahaṇe yuttiṁ dassento **"so cā"**ti-ādimāha. **Tenā**ti catutthamaggena. **Sesānan**ti

1. Tatiyamaggavajjatāyasseva (Ka)

byāpādādīnaṁ. **Yepīti** makkhādike sandhāyāha. **Taṁsamuṭṭhāpakacittānan**ti tesaṁ makkhādīnaṁ samuṭṭhāpakacittuppādānaṁ. Tattha makkhapaḷāsa-issāmacchariyasamuṭṭhāpakaṁ paṭighadvayacittaṁ, visesato pañcakāmaguṇalobhena saṭho māyāvī ca hoti, pañcakāmaguṇikarāgo ca anāgāmimaggeneva niravasesato pahīyati, tasmā vuttaṁ **"taṁsamuṭṭhāpakacittānaṁ appahīnattā"**ti. Tepi suppahīnā hontīti sambandho. **Tan**ti paṭhamamaggeneva pahānaṁ **pubbāparena na sandhiyati** "yathodhi kho"ti ettha odhivacanassa maggattayavācakattā. Ratanattaye aveccappasādo nāma ariyakantasīlaṁ viya sotāpannassa aṅgāni, te ca pahānato pacchā niddiṭṭhā, tasmā idha vuttappahānaṁ vikkhambhanapahānamevāti keci vadanti. **Tesaṁ icchāmattameva** yathāvuttapahānasseva vasena aveccappasādānaṁ odhiso pahānassa vibhāvitattā, svāyamattho heṭṭhā yuttitopi pakāsitoyeva.

74. **Ekamekena padena yojetabbaṁ,** yato ekamekassapi upakkilesassa sabhāvādito dassanaṁ niyyānamukhaṁ hoti, tathā ceva heṭṭhā saṁvaṇṇitaṁ. Anāgāmimaggavasena pahānaṁ vatvā pasādassa uddhaṭattā vuttaṁ **"anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato"**ti. Yadi evaṁ kasmā "lokiyo uppajjatī"ti vuttanti? "Itipi so bhagavā"ti-ādinayappavattassa lokiyattā. Nibbānārammaṇo eva hi lokuttaro pasādo. "Itipi so bhagavā"ti-ādivacanena lokiyaṁ, aveccappasādavacanena lokuttaranti **lokiyalokuttaramissakaṁ pasādaṁ dassento.** Avecca ratanattayaguṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo.** So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaniyo appadhaṁsiyo ca hoti, tasmā vuttaṁ **"acalena accutenā"**ti. Tattha lokuttaro sabbaso buddhaguṇādīsu sammohaṁ viddhaṁsento tattha kiccato pavattati, itaro ārammaṇavasena te ārabbha. **Taṁ vidhin**ti taṁ tassa uppannappakāraṁ. **Anussatiṭṭhānānī**ti anussatikammaṭṭhānāni.

75. **Somanassādī**ti **ādi**-saddena ñāṇādīni saṅgaṇhāti. Corānaṁ abhiṇhaṁ sañcaraṇaṭṭhānatāya **paccanta**ggahaṇaṁ. **Paccavekkhato**ti "asukasmiñca ṭhāne ime cime corā evañca evañca vināsitā"ti paccavekkhato **rañño viya.**

Yo yo odhi **yathodhi.** Yathā-saddo byāpanicchāyaṁ, khosaddo avadhāraṇeti dassento **"sakasaka-odhivasena cattameva hotī"**ti-ādimāha. Tena "vantan"ti-ādīsupi avadhāretabbanti dasseti. **Sakasaka-odhivasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"dve odhī"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **yaṁmaggavajjhā**ti yena maggena anavasesato pahātabbā. Anavasesappahānavasena hi taṁtaṁmaggavajjhānaṁ kilesānaṁ tadaññamaggavajjhehi asammissatā, aññathā ye sakasaka-odhivasena uparimaggavajjhā, te heṭṭhimamaggehi pahīnāpāyagamanīyādisabhāvā eva tehi pahīyantīti pahānavasena sammissā siyuṁ. **Tena teyeva pahīnā hontī**ti etthāpi eseva nayo. **Tatuttharipī**ti tato pahānanimittasomanassuppattito uddhampi. Paṭipakkhesu odhiso pavattikiccattā **odhīti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Te hī**ti-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṁ. **Imassa bhikkhuno**ti anāgāmiṁ sandhāyāha. Tena vuttaṁ **"heṭṭhāmaggattayena cattan"**ti.

Keci cattampi gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṁ **"vantan"**ti vuttaṁ. Na hi yaṁ yena vantaṁ, so puna taṁ ādiyati. Tenāha **"anādiyanabhāvadassanavasenā"**ti. Vantampi kiñci sasantatilaggaṁ siyā, nayidamevanti dassanatthaṁ **"muttan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"santatito vinimocanavasenā"**ti. Muttampi kiñci muttabandhanā viya phalaṁ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṁ **"pahīnan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"kvaci anavaṭṭhānadassanavasenā"**ti. Yathā kiñci dunnissaṭṭhaṁ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṁ paṭinissaṭṭhanti vuccati, evaṁ vipassanāya nissaṭṭhaṁ ādinnasadisaṁ maggena pahīnaṁ paṭinissaṭṭhaṁ nāma hotīti dassanatthaṁ **"paṭinissaṭṭhan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasenā"**ti. Na kāpurisena viya parammukhena nissaṭṭhaṁ, atha kho abhimukheneva nissaṭṭhanti dassanatthaṁ **"paṭinissaṭṭhan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"paṭimukhaṁ vā"**ti-ādi. **Upagantabbato**ti attano hitasukhaṁ paccāsīsantena ekantena adhigantabbato. **Dhāraṇato**ti taṁsamaṅgīnaṁ apāyapātato sandhāraṇena. **Gantho "vedo"ti vuccati** "vidanti etenā"ti, vedehi ñāṇehi gato paṭipannoti **vedagū. Abhijaññā**ti jāneyya. **Vedajātā**ti uppannasomanassā. **Ñāṇaṁ "vedo"ti vuccati** "veditabbaṁ vedetī"ti. **Somanassaṁ "vedo"ti vuccati** ārammaṇarasaṁ vindati anubhavatīti.

Uppannanti aveccappasādaṁ nissāya uppannaṁ. **Vuttappakārameva vedan**ti "somanassaṁ somanassamayañāṇañcā"ti evaṁ vuttappakārameva. **Atthavedan**ti atthe hetuphale vedaṁ. **Dhammavedan**ti dhamme hetumhi vedaṁ. Tenāha **"aveccappasādassa hetun"**ti-ādi. Idha dhammatthasaddā hetuphalapariyāyāti imamatthaṁ pāḷiyā eva dassetuṁ **"vuttañhetan"**ti-ādi vuttaṁ. **Tameva atthañca dhammañcā**ti attho dhammoti ca vuttaṁ aveccappasādanimittaṁ yathāvuttaṁ kilesappahānañca. **Atthadhammānisaṁsabhūtaṁ vedan**ti yathāvutta-atthadhammānisaṁsabhūtaṁ somanassamayañāṇasaṅkhātaṁ vedañca. **Pāmojjan**ti taruṇapītiṁ āha. **Paccavekkhaṇākārappavattenā**ti etena paccavekkhaṇā evettha anavajjasabhāvatāya dhammoti vuttoti daṭṭhabbaṁ. **Pīti jāyatī**ti parappaccayaṁ balavapītimāha. **Pīṇitamanassā**ti passaddhi-āvahehi uḷārehi pītivegehi tittacittassa. **Kāyo**ti nāmakāyo. **Vūpasantadaratho**ti kilesapariḷāhānaṁ dūrībhāvena suṭṭhu upasantadaratho. Paccavekkhaṇahetukaṁ cittassa samādhānaṁ idha adhippetanti āha **"appitaṁ viya acalaṁ tiṭṭhatī"**ti.

76. Kāmaṁ "buddhe aveccappasādena samannāgatomhi, dhamme saṁghe aveccappasādena samannāgatomhī"ti idampi tassā paccavekkhaṇāya pavatti-ākārapakāsanameva, idaṁ pana visesato ratanattaye uppannasomanassādippakāsanapadaṁ. "Yathodhi kho panā"ti idampi savisesaṁ paccavekkhaṇākārappakāsanapadanti adhippāyena **"idāni yathodhi -pa- pakāsetvā"**ti vuttaṁ. Cattāropi pana vārā paccavekkhaṇākārappakāsanavasena ceva somanassādi-ānisaṁsadassanavasena ca vuttāti sakkā viññātuṁ ubhayatthāpi ubhayassa vuttattā. Yadipi ariyamaggo ekacittakkhaṇiko na puna uppajjati, paṭipakkhassa pana tena suppahīnattā taṁsamaṅgī aparihānadhammo taṁsīlādibhāveneva vuccatīti āha **"tassa anāgāmimaggasampayuttaṁ sīlakkhandhaṁ dassetī"**ti-ādi. "Evaṁdhammā te bhagavanto ahesun"ti-ādīsu[1] viya idha dhamma-saddo samādhipariyāyoti āha **"samādhikkhandhaṁ paññākkhandhañca dassetī"**ti. Tathā hi so sampayuttadhamme ekārammaṇe avikkhipamāne avippakiṇṇe avisaṭe katvā samaṁ, sammā ca ādahanto tathā te dhāretīti ca vattabbataṁ

---

1. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṁ 3. 138 piṭṭhesu.

arahatīti dhammoti ca vuccati. **Anekarūpānan**ti anekappakārānaṁ. Antarāyo nāma appaṭiladdhassa vā alabbhanavasena, paṭiladdhassa vā parihānavasena, tadubhayampi idha natthīti dassento **"maggassa vā"**ti-ādimāha. **Nevassa taṁ hoti antarāyāyā**ti tassa anāgāmino piṇḍapātabhojanaṁ neva hoti antarāyāya ukkaṁsagatāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjanato. Tañcassā ukkaṁsagamanaṁ hatapaṭipakkhattāti dassento **"maggena visuddhacittattā"**ti āha.

Etthāti etasmiṁ antarāyābhāve. **Etadeva** visuddhacittattameva **kāraṇaṁ.** Ettha ca "nevassa taṁ hoti antarāyāyā"ti iminā heṭṭhā vuttappahānaṁ anāgāmimaggenevāti siddhaṁ hoti. Anāgāmino hi sabbaso kāmarāgo pahīno hoti, rasataṇhāya abhāvato tādisapiṇḍapātaparibhogo aggamaggādhigame kathañcipi antarāyāya na hotīti. "Seyyathāpi bhikkhave vatthan"ti vadanto bhagavā ādimhi attanā upanītavatthūpamaṁ anusandheti. Udakassa acchabhāvo paṅkasevālapaṇakādimalābhāvena pasannatāya, tabbipariyāyato bahalatāti āha **"acchanti vippasannan"**ti. Vaṇṇanibhāya vigatasaṁkilesatāya samujjalanaṁ pabhassaratāya vatthassa, taṁ pariyodātanti vattabbataṁ labhatīti āha **"pariyodātaṁ pabhassaratāyā"**ti. **Ukkaṁ bandheyyā**ti aṅgārakapallaṁ yathā dārughaṭikaṅgārādikena na bhijjati, evaṁ tanumattikālepādinā bandheyya. Meghapaṭalato verambhavātadhārāsaṁghaṭṭanato vijjutā viya kevalaṁ vātadhārāsaṁghaṭṭanajanitā pabhā-ukkāpabhā, sā pana yasmā dvinnaṁ vātadhārānaṁ vegasambhūtasaṁghaṭṭanahetukā, tasmā kāraṇavasena **"vātavego ukkā"**ti vuttaṁ.

77. **Yathānusandhivasenā**ti-ādimhi uṭṭhitadesanāya anurūpā anusandhi yathānusandhi, tassā vasena. Byatirekadassanaṁ viya hi sādhetabbassa ādimhi uṭṭhitadesanāya paṭipakkhadassanampi anurūpadesanāva sammadeva patiṭṭhāpanabhāvato, yathā taṁ āvattahārayojanāyaṁ visabhāgadhammāvattanti daṭṭhabbaṁ. **"Yathānusandhivasena desanā āgatā"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārento tappasaṅgena itarepi anusandhī dassetuṁ **"tayo hī"**ti-ādimāha. **Bahiddhā**ti bāhiresu vatthūsu. **Asati paritassanā**ti taṇhādiṭṭhiparitassanābhāvo. **Vissajjitasuttavasenā**ti "idha bhikkhu

ekaccassā"ti-ādinā[1] vissajjitasuttavasena. **Yena dhammenā**ti sīlādivodānadhammesu akkhantiyādisaṁkilesadhammesu ca yena yena dhammena. **Cha abhiññā āgatā**ti iminā "anurūpadhammavasena vā"ti vuttavikappaṁ dasseti, sesehi "paṭipakkhavasena vā"ti vuttavikappaṁ. Akkhantiyā hi kakacūpamovādo[2] paṭipakkho, tathā diṭṭhiyā "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti evaṁ paṭibhāgā suññatākārena. Sesadvayepi eseva nayo. "citte saṁkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā"ti[3] heṭṭhā kilesadesanā āgatā. **Sabbo**ti anavaseso. **Sabbākārenā**ti ādīnavānisaṁsapaccavekkhaṇapuggaladosajānanādinā sabbappakārena.

78. "Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā"ti-ādivacanato[4] mettādayo byāpādavihesāratirāgānaṁ paṭipakkhā. Yasmā "so atthī"ti-ādinā bhagavatā anāgāmino aggamaggādhigamanaṁ catusaccakammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetvā kathitaṁ, tasmā taṁ dassento **"idānissā"**ti-ādimāha.

Brahmavihāradhammeti brahmavihāre ceva brahmavihārasahagatadhamme ca. Tenāha **"nāmavasenā"**ti. Vavatthapetvāti ānetvā sambandhitabbaṁ. Nāmantipi hi īdisesu ṭhānesu cattāro arūpino khandhā vuccanti. **Iminā nayenā**ti etena bhūtanissitānaṁ sesupādāyadhammānaṁ sabbesampi pahātabbataṇhāvajjānaṁ tebhūmakadhammānaṁ pariggahavidhiṁ ulliṅgeti. Sabhāvato vijjamānaṁ taṁ attapaccakkhaṁ katvā ñāṇena yāthāvato paṭivijjhiyamānataṁ upādāya "atthi idan"ti yathāvavatthāpitaṁ nāmarūpaṁ. Tenevāha **"ettāvatānena dukkhasaccavavatthānaṁ kataṁ hotī"**ti. Sāvadhāraṇañcetaṁ vacanaṁ, lokasamaññāsiddhaṁ satta-itthipurisādi viya, ito bāhirakaparikappitaṁ pakati-ādi drabyādi jīvādi kāyādi viya ca na paramatthako natthi, atthevāti vuttaṁ hoti. **Pajānātī**ti pubbabhāge tāva lakkhaṇarasādivasena ceva paṭiggahavibhāgavasena ca pakārato jānāti, aparabhāge pana pariññābhisamayavasena paṭivijjhanto jānāti. Ekantahīnā nāma akusaladhammā sampati āyatiñca dukkhamūlattā, tatthāpi visesato taṇhāti āha **"dukkhassa samudayaṁ paṭivijjhanto atthi**

---

1. Ma 1. 189 piṭṭhe. 2. Ma 1. 173 piṭṭhe. 3. Ma 1. 43 piṭṭhe. 4. Aṁ 3. 165 piṭṭhe.

hīnanti pajānātī”ti. Attano paccayehi padhānabhāvaṁ nītattā paṇītanti iminā atthena ariyamaggova “paṇītan”ti vuccatīti āha **“pahānupāyaṁ vicinanto atthi paṇītanti pajānātī**”ti. “Uttamaṭṭhena ca paṇītan”ti vuccamāne nirodhasaccassapi saṅgaho siyā, tassa pana padantarena saṅgahitattā vuttanayenevettha attho veditabbo. Appamaññāmukhena vipassanābhinivesasseva katattā **“brahmavihārasaññāgatassā”**ti vuttaṁ. “Sabbassapi tebhūmakassa saññāgatassā”ti vattuṁ vaṭṭatiyeva. Na cettha asaṅgaho tassāpi saññāya āgatabhāvato. Lokaṁ uttaritvā samatikkamitvā nissaritvā visaṁyuttaṁ hutvā ṭhitattā vuttaṁ **“uttari nissaraṇaṁ nibbānan**”ti.

Catūhi ākārehīti “atthi hīnan”ti-ādīhi catūhi pakārehi. Anvayañāṇatāya anubodhabhūtāya vipassanāpaññāya jānanattho dhammañāṇatāya paṭivedhabhūtāya maggapaññāya dassanattho sābhāvasiddhoti dassento **“vipassanāpaññāya cattāri saccāni jānanato maggapaññāya passato**”ti vuttaṁ. **Bhayabherave vuttanayenevā**ti Bhayabheravasuttavaṇṇanāyaṁ[1] attanā vutta-atthavacanatthapāṭhena idha pāṭhassa sadisattā atidisanto **“kāmāsavāpi -pa- pajānātī**”ti āha. Ettha ca yasmā “kāmāsavāpi cittaṁ vimuccati -pa- avijjāsavāpi cittaṁ vimuccatī”ti “khīṇā jātī”ti-ādīni vadatā bhagavatā catutthamaggo niddiṭṭho, tasmā yaṁ heṭṭhā **aṭṭhakathāyaṁ**[1] vuttaṁ “so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjatī”ti, taṁ suvuttamevāti daṭṭhabbaṁ.

Tassa codanatthāyāti tassa brāhmaṇassa bhagavā attano codanatthāya “puccha maṁ tvaṁ brāhmaṇa yadettha tayā manasābhisamīhitan”ti codanāya, okāsadānatthāyāti adhippāyo. Desanāsannissayo brāhmaṇassa tathārūpo ettha ajjhāsayopi natthīti yathāvutta-anusandhittayavinimuttattā **“pāṭiyekkaṁ anusandhiṁ āhā**”ti vuttaṁ. Cittagatattā **abbhantarena. Kilesavuṭṭhānasinānenā**ti kilesamalapavāhanena rāgapariḷāhādivūpasamakarena ca aṭṭhaṅgika-ariyamaggasalilasinānena.

79. Dhammasabhāmaṇḍapaṁ tāvadeva upagatattā bāhukā nadito **āgataṁ viya maññamāno.** Ariyaphalamaddanacuṇṇādayo telasinehassa

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 131 piṭṭhe.

vivecanena. Lūkhabhāvo lokkhaṁ, taṁ etissā atthīti lokkhāti sammatā. **Lokkhasammata**ggahaṇena "tathā sā nadī loke pākaṭā"ti evaṁ pavattaṁ attano micchāgāhaṁ dīpeti. Tenāha **"visuddhabhāvaṁ detīti evaṁ sammatā"**ti. Pāpapavāhanena samparāyikādisampatti-āvahato lokassa hitā **lokyā.** Lokyāti sammatāti sabbaṁ purimasadisaṁ. Tenāha **"seṭṭhaṁ lokaṁ gamayatīti evaṁ sammatā"**ti. **Puññasammatā**ti pujjabhavaphalanibbattanena sattānaṁ punanena visodhanena puññāti sammatā. **Tadatthadīpanatthamevā**ti tassā pubbe āgatadesanāya atthadīpanatthameva. Vuttassevatthassa puna dīpanaṁ kimatthiyanti āha **"gāthārucikānan"**ti. Cuṇṇikavacanaṁ asambhāventā tathā ca vutte atthamabujjhanakā pajjavacanaṁ sambhāventā tathā ca vutte bujjhanakā gāthārucikā. **Visesattha dīpanatthan**ti visiṭṭhadīpanatthaṁ, purimadesanāya aññadīpanatthanti attho.

"Gacchati pana bhavaṁ gotamo bāhukaṁ nadiṁ sināyitun"ti[1] heṭṭhā vuttattā **bāhukanti idameva ettha tadatthadīpakaṁ. Sesāni** adhikakkādivacanāni tato visiṭṭhassa atthassa bodhanato **visesatthadīpakāni.** Kasmā panettha bhagavatā brāhmaṇena avuttāni adhikakkādīni gahitānīti āha **"yatheva hī"**ti-ādi. Kakkanti nhānapiṇḍaṁ adhippetaṁ, nhāyitvā adhikaṁ kakkaṁ ettha gaṇhantīti **adhikakkaṁ.** Tenāha **"nhānasambhāravasenā"**ti-ādi. **Maṇḍalavāpisaṇṭhānan**ti vaṭṭapokkharaṇīsaṇṭhānaṁ **nadiyo**ti visuṁ nadiyo, na adhikakkādīni viya titthamattaṁ.

Tīhi padehīti sundarikāpayāgabāhukāpadehi. **Cattārī**ti adhikakkādīni cattāri. **Vuttāneva hontī**ti lokkhasammatālakkhaṇena ekalakkhaṇattā brāhmaṇassa adhippāyena, paramatthato pana pāpapavāhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Kiñci** pāpasuddhiṁ **na karonti**yeva. **Na hi naṁ sodhaye**ti naṁ puggalaṁ na sodhaye. **Verakibbisabhāvaṁ appattā** nāma kammapathabhāvaṁ appattā. Tenāha **"khuddakehī"**ti.

Paṭihanantoti ayuttabhāvadassanena taṁ diṭṭhiṁ paṭibāhanto. Tatthāyaṁ paṭibāhanavidhi yathā yaṁ kiñci udakorohanaṁ na pāpapavāhanaṁ.

---

1. Ma 1. 47 piṭṭhe.

Evaṁ yo koci nakkhattayogo pāpahetūnaṁ paṭipakkhābhāvato. Yaṁ hi vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa vijjā ca avijjāya, na evaṁ udakorohanaṁ nakkhattayogo vā pāpahetūnaṁ lobhādīnaṁ paṭipakkho, tasmā niṭṭhamettha gantabbaṁ "na udakorohanādi pāpapavāhanan"ti. **Niccaṁ phaggunīnakkhattan**ti suddhasīlādikassa sabbakālaṁ maṅgaladivaso evāti adhippāyo. **Itaro**ti sīlādivasena asuddho. **Niccameva uposatho** ariyuposathena upavutthabhāvato. **Suddhassā**ti parisuddhamanosamācārassa. **Sucikammassā**ti parisuddhakāyavacīsamācārassa. Tenāha **"nikkilesatāyā"**ti-ādi. **Kusalūpasañhitan**ti anavajjabhāvūpagataṁ. **Vatasamādānan**ti dhutadhammasamādānādi **sampannameva hoti,** nāssa vipatti atthīti attho. **Mama sāsaneyeva sināhi,** yadi accantameva suddhiṁ icchasīti adhippāyo. Tenāha **"sace"**ti-ādi. **Khematan**ti khemabhāvaṁ. Yathā sabbabhūtāni tapavasena khemappattāni abhayappattāni honti, evaṁ karohīti taṁ heṭṭhā dassitaṁ mettādibhāvanaṁ brāhmaṇassa saṅkhepena upadisantenassa ekaccasamādhisampadā tadavinābhāvinī paññāsampadā ca dassitāti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"manodvārasuddhi dassitā"**ti.

Tassa pana sampadādvayassa nissayabhūtaṁ sīlasampadaṁ dassetuṁ **"sace musā na bhaṇasī"**ti-ādi vuttaṁ. Ettha ca yathā "sace musā na bhaṇasī"ti-ādinā musāvādapāṇātipāta-adinnādānapaṭivirativacanena avasesakāyavacīduccaritaviratīpi vuttā eva hoti lakkhaṇahāranayena, evaṁ "saddahāno amaccharī"ti saddhādidhanasampadāniyojaneneva avasesa-ariyadhanasampadāniyojanampi siddhameva hotīti saddhādayo vimuttiparipācanīyadhammā brāhmaṇassa pakāsitā evāti veditabbā. Tenevāha **"imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhī"**ti. **Gayā sammatatarā** bāhukādīhipīti adhippāyo.

80. **Eko**ti asahāyo, esā panassa asahāyatā ekībhāvenāti. Na hissa tāva taṇhādutiyatā vigatā. Tenevāha **"na cirassevā"**ti-ādi. Ekaggahaṇeneva kāyena vūpakaṭṭhatā vuttāti āha **"vūpakaṭṭho cittavivekenā"**ti. Tena "divā caṅkamena nisajjāyā"ti-ādinā[1] āgataṁ jāgariyānuyogamāha. Tathābhūtassa

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṁ 1. 112, 323; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.

cassa ekādasahi aggīhi āditte tayo bhave passato yathā pamādassa lesopi nāhosi, evaṁ kammaṭṭhānaṁ brūhento sammadeva padahati. Katthaci saṅkhāragate anapekkhacitto nibbānādhimutto eva vihāsīti dassetuṁ **"appamatto"**ti-ādi vuttaṁ. **Khīṇā jātī**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Sesaṁ suviññeyyameva.

Vatthasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

80. "Cundo"ti tassa mahātherassa nāmaṁ, pūjāvasena pana **mahācundo**ti vuccati yathā "mahāmoggallāno"ti. Attano vā cundaṁ nāma bhāgineyyattheraṁ upādāya Āyasmato Sāriputtattherassa bhātā ayaṁ mahāthero **"mahācundo"**ti paññāyittha yathā "mahāpanthako"ti. **Sāyanhasamayan**ti bhummatthe etaṁ upayogavacananti āha **"sāyanhakāle"**ti. Na hettha accantasaṁyogo sambhavatīti. **Sattasaṅkhārehī**ti saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca. **Paṭinivattitvā**ti apasakkitvā. **Nilīyanan**ti vivecanaṁ kāyacittehi tato vivittatā. **Ekībhāvo**ti hi kāyavivekamāha, **paviveko**ti cittavivekaṁ. **Tato vuṭṭhito**ti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā, sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto. **Abhivādāpetvā**ti abhivādaṁ kāretvā. **Evan**ti yathāvutta-abhivādavasena. **Paggayhā**ti unnāmetvā. Anupacchinnabhāvamūlānaṁ tāva evaṁ abhivādo hotu, ucchinnabhavamūlānaṁ kimatthiyoti āha **"etaṁ āciṇṇaṁ tathāgatānan"**ti. Tena na tathāgatā samparāyikaṁyeva sattānaṁ sukhaṁ āsīsanti, atha kho diṭṭhadhammikampīti daṭṭhabbaṁ. Kasmā evaṁ tathāgatā abhivadantīti tattha kāraṇamāha **"sukhakāmā hī"**ti-ādi. **Puthukāyā**ti bahū sattakāyā. **Yakkhā**ti devā. Te hi pūjanīyatāya "yakkhā"ti vuccanti. **Abhivadantī**ti āsīsitamevatthaṁ ñāṇakaruṇāhi abhimukhaṁ katvā vadanti.

Yāti aniyamato gahitā niyamato dassento **"imā"**ti āha. **Imā**ti ca āsannapaccakkhavacananti āha **"abhimukhaṁ karonto**

viyā"ti, taṁ taṁ diṭṭhigatikaṁ cittagataṁ sammukhā viya karontoti attho. **Diṭṭhiyo**ti purimapadalopena pāḷiyaṁ vuttanti dassento **"micchādiṭṭhiyo"**ti āha. Sattesu diṭṭhigatacittuppādesu uppajjamānā, sattesu vā visayabhūtesu ārabbha uppajjamānā **"sattesu pātubhavantī"**ti vuttā. **Attavādenā**ti attānaṁ ārabbha pavattena vacanena. **Paṭisaṁyuttā**ti "atthi attā"ti gāhe gāhaṇe ca visayabhāvena paṭisaṁyuttā. Diṭṭhigatikena diṭṭhiṁ gāhantehi gahaṇe gāhāpaṇe ca diṭṭhi diṭṭhivādassa visayoti tena paṭisaṁyuttā nāma hoti. "Atthi attā"ti evaṁ pavattā diṭṭhi idha attavādapaṭisaṁyuttā, na tassā visayabhūto attā. Sā ca visayabhāvato tathāpavattena vādena paṭisaṁyuttā. **Lokavādappaṭisaṁyuttā**ti etthāpi eseva nayo. **Vīsati bhavanti** tato paraṁ attavādavatthuno[1] abhāvā. Pañcapi hi upādānakkhandhe paccekaṁ "attā"ti te ca attano nissayabhāvena gaṇhato etāsaṁ diṭṭhīnaṁ sambhavo, tabbinimutto panāyaṁ visayo attaggahaṇākāro ca natthīti. **Sassato attā ca loko cā**ti rūpādīsu aññataraṁ "attā"ti, "loko"ti vā gahetvā taṁ sassato sabbakālabhāvī nicco dhuvoti. Yathāha "rūpī attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññāpetī"ti-ādi. **Sassato**ti-ādīsu paṭhamo sassatavādavasena attaggāho, dutiyo ucchedavādavasena, tatiyo ekaccasassatavādavasena, catuttho takkīvādavasena pavatto, amarāvikkhepavasena vā pavatto attaggāho. **Antavā**ti attano paricchedatāvasena. **Anantavā**ti aparicchedatāvasena. **Antavā ca anantavā cā**ti tadubhayavasena, itarā takkīvādavasena pavatto attaggāho. Evaṁ pavattattā aṭṭha hontīti yojanā.

Ādimevāti ādimanasikārameva. Taṁ pana sarūpato dassento **"vipassanāmissakapaṭhamamanasikāramevā"**ti āha. **Appatvāpi sotāpattimaggan**ti iminā avadhāraṇena nivattitaṁ dasseti. Nāmarūpaparicchedato pabhuti yāva udayabbayadassanaṁ, ayaṁ idha ādimanasikāroti adhippeto paññābhāvanāya ārambhabhāvato. Udayabbayānupassanāsahitatāya cassa **vipassanāmissakatā**vacanaṁ. **Evan**ti imassa atthavacanaṁ **"ettakeneva**

1. Attabhāvavatthuno (Ka)

upāyenā”ti, yathāvutta-ādimanasikārenāti attho. **Etāsan**ti yathāvuttānaṁ attavādalokavādapaṭisaṁyuttānaṁ diṭṭhīnaṁ. Kāmañca tāsaṁ tena tadaṅgavasena pahānaṁ hotiyeva, taṁ pana nādhippetaṁ, tasmā samucchedavasena pahānaṁ paṭinissaggo ca hotīti pucchati. Sabbaso samucchinnasaṁyojanatāya **anadhimānikopi samāno.** “Ariyadhammo adhigato”ti māno adhimāno, so yesaṁ atthi te **adhimānikā,** tesaṁ udayabbayañāṇādhigamena adhimānuppatti tadavasāno ca manasikāroti adhippeto. Tena diṭṭhīnaṁ pahānaṁ na hotīti kathāpanatthaṁ ayaṁ pucchāti āha **“adhimānappahānatthaṁ pucchatī”**ti. “Ādimeva nu kho -pa- paṭinissaggo hotī”ti anabhisametāvī viya vadanto adhimāne ṭhito viya hotīhi āha **“adhimāniko viya hutvā”**ti. **So**ti thero. **Tesaṁ atthāyā**ti tesaṁ attano antevāsikānaṁ bhagavatā etassa micchāgāhassa vivecanatthāya. Thero kira dhammasenāpati viya saddhiṁ attano antevāsikehi bhagavantaṁ upasaṅkami.

82. **Yatthā**ti visaye bhummaṁ. Diṭṭhīnaṁ hi ārammaṇanidassanametanti. Yasmā diṭṭhīnaṁ anusayanabhūmipi samudācaraṇaṭṭhānampi khandhā eva, tasmā āha **“yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantīti-ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttan**”ti. **Rūpaṁ abhinivissā**ti “idaṁ rūpaṁ mama attā”ti diṭṭhābhinivesavasena abhinivisitvā ārabbha. Abhinivisamānā eva hi diṭṭhi naṁ ārammaṇaṁ katvā uppajjati. **“So attā”**ti-ādīsu yadidaṁ cakkhādisaṅgahaṁ rūpaṁ, sahabuddhinibandhanatāya **so me attā,** sukhāsukhaṁ ettha lokiyatī”ti **so loko, “so** evāhaṁ **pecca** paraloke **bhavissāmī**ti tathābhāvena **nicco,** thirabhāvena **dhuvo,** sabbadābhāvitāya **sassato,** nibbikāratāya **avipariṇāmadhammo**ti attho. Yadi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṁ, kathamekavacananti āha **“ārammaṇavasenā”**ti-ādi. Nānākarīyati etenāti **nānākaraṇaṁ,** viseso. **Jātivasenā**ti uppattivasena. Ye hi anibbattapubbā samānavatthā, te uppādasaṅkhātavikārasamaṅgitāya uppajjantīti samaññaṁ labhanti. Tenāha “**jātivasenā**”ti-ādi. **Punappunaṁ āsevitā**ti anādimati saṁsāre aparāparuppattiyā laddhāsevanā. Etena kilesānaṁ bhāvanaṭṭhena anusayatthaṁ

viseseti. **Thāmagatā**ti thāmabhāvaṁ upagatā. Etena anusaye sabhāvato dasseti. **Thāmagamanan**ti ca kāmarāgādīnaṁ anaññasādhāraṇo sabhāvo. Tathā hi vuttaṁ "thāmagato anusaye pajahatī"ti[1]. **Appaṭivinītā**ti samucchedavinayavasena na paṭivinītā. Appahīnā hi thāmagatā kilesā anusentīti vuccanti. Etena tesaṁ kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṁ dasseti. **Samudācarantī**ti abhibhavanti. Etena tesaṁ vītikkamappattataṁ dasseti. **Uppajjantī**ti pana imināva pariyuṭṭhānāvatthā dassitā.

Taṁ pañcakkhandhappabhedaṁ ārammaṇanti yaṁ taṁ "yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantī"ti-ādinā vuttaṁ rūpupādānakkhandhādipañcakkhandhapabhedaṁ diṭṭhīnaṁ ārammaṇaṁ. **Etaṁ mayhaṁ na hotī**ti etaṁ khandhapañcakaṁ mayhaṁ santakaṁ na hoti mama kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato. Tenassa paramatthato taṇhāvatthubhāvaṁ paṭikkhipati tāvakālikādibhāvato. **Ahampi eso na asmī**ti eso pañcakkhandhapabhedo ahampi na asmi, ahanti so gahetabbo na hotīti attho. Etenassa mānavatthubhāvaṁ paṭikkhipati aniccadukkhajegucchādibhāvato. **Eso me attāpi na hoti** attasabhāvassa tattha abhāvato mamañcassa kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato.

Taṇhāva mamanti gaṇhāti etenāti **taṇhāgāho. Taṁ gaṇhanto**ti taṁ uppādento. Tenāha **"taṇhāpapañcaṁ gaṇhātī"**ti. Papañceti santānaṁ vitthārento satte saṁsāre cirāyatīti **papañco. Yathāvuttapabhedan**ti aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedaṁ. **Taṇhāpapañcaṁ paṭikkhipati** khandhapañcakassa taṇhāvatthukābhāvavibhāvanenāti adhippāyo. Parato padadvayepi eseva nayo. **Diṭṭhekaṭṭhā**ti diṭṭhiyā pahānekaṭṭhā. Tena tesaṁ paṭhamamaggavajjhataṁ dasseti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā taṇhā eva, na māno, sā ca kho apāyagamanīyā. **Yathā atthī**ti yena aniccadukkhāsubhānattākārena atthi, tathā passanto yathābhūtaṁ passati nāma. Tenāha **"khandhapañcakañhī"**ti-ādi. **Eteneva ākārenā**ti ruppanādi-aniccādi-ākāreneva. **Gayhamānampi** appahīnavipallāsehi. **Tenākārenā**ti "etaṁ maman"ti-ādi-ākārena. **Nevatthi**

1. Khu 9. 394 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

yathābhūtadassanavipallāsānaṁ tadabhāvato. **Suṭṭhu passantassā**ti yathā puna tathā na passitabbaṁ, evaṁ suṭṭhu sātisayaṁ passantassa.

Na ādimanasikāreneva diṭṭhippahānaṁ hoti, adhimānikānaṁ pana adhimānamattametaṁ dassanaṁ. Maggeneva taṁ hotīti imamatthaṁ vibhāvento **"sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṁ dassetvā"**ti āha. **Vibhajanto**ti adhimānikānaṁ jhānāni asallekhabhāvena vibhajanto. **Bālaputhujjanānaṁ neva uppajjati** akārakabhāvato. **Na ariyasāvakānaṁ** pahīnādhimānapaccayattā. **Na aṭṭhānaniyojako** sappāyakammaṭṭhāneyeva niyojanato.

Thero "yadatthaṁ saṁgho pakkosati, so attho tattha vāsīnaṁ āgatāgatānaṁ idha ijjhatī"ti taṁ udikkhanto saṁghena yāvatatiyaṁ pahitopi na gato na agāravena. Tenāha **"kimetan"**ti-ādi. Paṇḍito hi tattha attano kiccameva karotīti **aññataraṁ vuḍḍhapabbajitaṁ pāhesi. Kimetan**ti saṁghassa āṇāya akaraṇaṁ nāma kimetanti karaṇe ādaraṁ dīpento evamāha. **Saṭṭhivassātīto**ti appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto. Yasmā pesalā pesalehi saddhiṁ saṁsandanti samānādhimuttitāya, tasmā thero **"sādhāvuso"**ti vatvā hatthimāpanādiṁ sabbaṁ akāsi.

Tādisovāti anantaraṁ vuttattherasadisova appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātītoti attho. **Padumagumban**ti kamalasaṇḍaṁ. **Pāsādaṁ pāvisi** vissaṭṭhaṁ olokanenassa puthujjanabhāvo attanāva paññāyissatīti. Tissamahāvihāre kira therā bhikkhū tadā "sakacittaṁ pasīdatī"ti vacanaṁ pūjentā kālasseva cetiyaṅgaṇaṁ sammajjitvā ettakārammaṇameva buddhārammaṇapītiṁ uppādetvā divase divase tathā karonti. Tena vuttaṁ **"tasmiñca samaye"**ti-ādi. "Dhammadinna idha pattacīvaraṁ ṭhapehī"ti **vattāpi** paṭisanthāravasena kiñci **pucchitāpi nāhosi. Guṇaṁ jānākī**ti nimujjanādīsu vivaradānādinā guṇaṁ jānāti viya. **Tumhe pana na jānittha** āgantukavattassapi akaraṇato. Satthu-āṇāvilaṅghinī kīdisī sā saṁghassa katikā. Katikā ca nāma sikkhāpadāvirodhena anuvattetabbā, ettakampi ajānantehi me saṁvāso natthīti ākāse abbhukkami.

Yaṁ tassa evamassa sallekhena viharāmīti yo "paṭhamajjhānaṁ upasampajja vihareyyā"ti vutto, tassa bhikkhuno yaṁ "paṭhamajjhānasaṅkhātaṁ paṭipattividhānaṁ kilese sallekhati, tena sallekkhena ahaṁ viharāmīti adhimānavasena evamassa evaṁ bhaveyya ṭhānametaṁ vijjatīti evamettha sambandho veditabbo. **Taṁ na yujjatī**ti taṁ adhimānikassa "yathāvibhaṅgaṁ[1] paṭhamajjhānaṁ sallekho"ti parivitakkitaṁ na yujjati yuttaṁ na hoti. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. Tattha sammā sabbaso ca kilese likhatīti **sallekho,** ariyamaggo. Tadupāyavipassanā **sallekhapaṭipadā.** Yaṁ pana jhānaṁ vipassanāpādakaṁ, tampi jhānaṁ pariyāyena maggapādakaṁ hotiyeva. Tenāha **"avipassanāpādakattā"**ti-ādi.

Jhānadhammavasenāti vitakkādipañcakajjhānadhammavasena. Cittuppādavasena anekavāraṁ pavattamānampi jhānaṁ ekāvajjanatāya ekavīthipariyāpannattā ekā samāpatti evāti **"punappunaṁ samāpattivasenā"**ti vuttaṁ. Cattāri arūpajjhānāni yathāsakaṁ ekesasmiṁyeva ārammaṇe pavattantīti āha **"ārammaṇabhedābhāvato"**ti. **Purimakāraṇadvayavasenevā**ti "jhānadhammavasena, punappunaṁ samāpattivasenā"ti pubbe vuttappakārakāraṇadvayavaseneva.

Tesaṁ arūpajjhānānaṁ kilesapariḷāhābhāvena **nibbutāni** aṅgāni, bhāvanāvisesavasena **sukhumāni** ārammaṇāni. **Tasmā tānī**ti[2] tesaṁ vasena tāni jhānāni santāni, tasmā **"santā ete vihārā"**ti vuttaṁ. **Tesaṁ catunnampī**ti cutunnampi tesaṁ arūpajjhānānaṁ.

83. **So**ti adhimāniko bhikkhu, añño vā ito bāhirako tāpasaparibbājakādiko na hi sammasati. Tattha adhimāniko appatte pattasaññitāya na sammasati, itaro avisayatāya. **Yatthā**ti yasmiṁ sallekhavatthusmiṁ, avihiṁsakatādīhi **catucattālīsāya ākārehi.**

Aṭṭha samāpattiyo nāma kilesānaṁ vikkhambhanavasena pavattā uttaruttari santapaṇītā dhammā, na tathā lokiyā avihiṁsādayo. Tattha kathaṁ avihiṁsādayo eva sallekhabhāvena vuttā, na itarāti imamatthaṁ vibhāvento codako **"kasmā panā"**ti-ādimāha. Itaro kāmaṁ

1. Yathādhigataṁ (?) 2. Santānīti (Ka)

samāpattiyo santapaṇītasabhāvā, vaṭṭapādakatāya pana kilesānaṁ sallekhapaṭipadā na honti, avihiṁsādayo pana vivaṭṭapādakā sallekhapaṭipadāti imamatthaṁ vibhāvento **"lokuttarapādakattā"**ti-ādimāha. Imināyeva aṭṭhasamāpattīhi avihiṁsādīnaṁ visesadīpakena suttena yathā mahapphalataraṁ hoti, taṁ pakārajātaṁ veditabbaṁ. Idañhi dakkhiṇeyyataratāya dakkhiṇāya mahapphalataratаṁ sandhāya vuttanti sambandho. Nanu tattha "sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno"ti āgataṁ, na "saraṇagato"ti codanaṁ sandhāyāha **"saraṇagamanato paṭṭhāyā"**ti-ādi. Vuttaṁ hetaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**[1] "heṭṭhimakoṭiyā tisaraṇaṁ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāmā"ti. Yo hi vaṭṭadukkhaṁ samatikkamitukāmo pasannacitto ratanattayaṁ saraṇaṁ gacchati, tassa taṁ adhisīlādīnaṁ upanissayo hutvā anukkamena dassanamaggādhigamāya saṁvatteyyāti.

Vihiṁsādivatthunti yadetaṁ vihiṁsādīnaṁ vatthuṁ vadāma, imasmiṁ vihiṁsādivatthusmiṁ. **Antamicchādiṭṭhiñca micchattānaṁ ādimicchādiṭṭhiñcā**ti idaṁ desanākkamaṁ sandhāya vuttaṁ. **Missetvā**ti micchādiṭṭhibhāvasāmaññena ekajjhaṁ katvā. **Tathā**ti iminā yathā kammapathamicchattānaṁ ante ādimhi ca vuttamicchādiṭṭhiṁ missetvā ekajjhaṁ vuttaṁ, tathā tesaṁ ante vuttasammādiṭṭhīti imamatthaṁ upasaṁharati.

Pāṇanti vohārato sattaṁ, paramatthato jīvitindriyaṁ. **Atipātenti** saraseneva patanasabhāvaṁ aticca antarā eva pātenti, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātenti. **Adinnan**ti parasantakaṁ. **Ādiyantī**ti gaṇhanti. **Sallekhatī**ti samaṁ lekhati, pajahatīti attho. Kammapathakathā esāti **"atthabhañjanakan"**ti vuttaṁ. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā,** pisati pare satte hiṁsatīti vā **pisuṇā. Pharusā**ti lūkhā, niṭṭhurāti attho. **Niratthakan**ti attharahitaṁ attano paresañca hitavinimuttaṁ. **Micchā**ti viparītā niccādivasena pavattiyā. **Pāpikā**ti lāmikā. Ekantākusalatāya **viññūhi** buddhādīhi **garahitā. Natthi dinnanti-ādivatthukāyā**ti dasavatthukamicchādiṭṭhimāha. Natthikabhāvābhinivesanavasena kammapathappattiyevassā **kammapathapariyāpannatā.** "Rūpaṁ attā"ti-ādinayappavattā

---

1. Ma-Ṭṭha 4. 223 piṭṭhe.

attadiṭṭhi maggantarāyakarattā **aniyyānikadiṭṭhi.** Aniyyānikattā eva hissā micchattapariyāpannatā. **Sammā**ti aviparītā, tato eva **sobhanā** sundarā, buddhādīhi pasatthattā **viññuppasatthā.** Sesamettha micchādiṭṭhiyaṁ vuttanayena veditabbaṁ.

Asubhādīsu subhādi-ākāraggahaṇato **ayāthāva-aniyyānikā** ayoniso uppattiyā. **Akusalā**ti ayāthāva-aniyyānikā akusalā saṅkappā. **Esa nayo**ti iminā "ayāthāvā aniyyānikā akusalā vācā"ti-ādinā tattha tattha ayāthāvādi-atthaṁ atidisati. **Vācā**ti cetanā adhippetā, tathā **kammantājīvā sati** ca. Yebhuyyena atītānussaraṇavasena pavattito **"atītaṁ cintayato"**ti vuttaṁ. Tathā hi loke evaṁ vadanti "yaṁ me pahūtaṁ dhanaṁ ahosi, taṁ pamādavasena pana bahuṁ khīṇan"ti. **Satipatirūpakenā**ti "cirakatampi cirabhāsitampi saritā"ti evaṁ vuttasatuppattipatirūpakena. **Uppattin**ti cittuppattiṁ. Tathāpavattacittuppādo hi micchāsati. Sā pana kodhavasena vā "akkocchi maṁ avadhi man"ti-ādinā[1] upanayhantassa, rāgavasena vā "yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṁ hasitalapitakīḷitāni anussaratī"ti[2] vuttanayena subhato anussarantassa, diṭṭhivasena vā "so kho pana me attā nicco dhuvo"ti-ādinā micchā-abhinivisantassāti evamādinā nayena pavattatīti veditabbā.

Upāyacintāvasenāti khippajālakuminādūhalādi-upakaraṇasaṁvidhānādīsu yutticintanādivasena **pāpaṁ katvā** vippaṭisāranimittaṁ, **"sukataṁ mayā"**ti pāmojjanimittaṁ katvā **paccavekkhaṇākārena moho** aññāṇaṁ. Tattha pana "asive sivā"ti vohāro viya ñāṇavohāro. Micchāsabhāvattā pana **micchāñāṇaṁ**tveva vuccati. Ekūnavīsatibhedaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ sammā pekkhitattā **sammāñāṇaṁ** vuccati, itaraṁ pana jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṁ sammādiṭṭhiyāva saṅgayhati. Rūpārūpasamāpattilābhitāmattena vaṭṭato **avimuttāyeva samānā "vimuttā mayan"ti evaṁsaññino.** Pakatipurisantarañāṇasaṅkhātāyaṁ, guṇaviyuttassa attano sakattani[3] avaṭṭhānasaṅkhātāyaṁ, attano mahābrahmunā salokatā tassa

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade. 2. Aṁ 2. 439 piṭṭhe. 3. Paramattani (?)

samīpatāsaṁyujjanasaṅkhātāyaṁ vā avimuttiyaṁ **vimuttisaññino.** Ekantākusalatāya hīnattā **pāpikā.** Ayāthāvatāya **viparītā. Yathāvuttenā**ti "avimuttāyeva samānā"ti vuttappakārena. "Mayamettha sammādiṭṭhī bhavissāmā"ti-ādīsu phalasammādiṭṭhi-ādīnipi maggasammādiṭṭhi-ādipakkhikānevāti adhippāyena **"phalasampayuttāni -pa- veditabbā"**ti vuttaṁ, sabbepi pana phaladhamme vimuttikkhandhasaṅgahato "vimuttī"ti vuccamāne na koci virodho. Ettha sammāvimuttisaṅkhāte sallekhavatthumhi.

Yadi **nīvaraṇavasena vuttāni,** kasmā tīṇeva vuttānīti āha **"abhijjhālū"**ti-ādi. Pariyuṭṭhānappattā **thinamiddhapariyuṭṭhitā.** Yassa dhammassa atthitāya uddhatā nāma honti, so dhammo uddhaccanti āha **"uddhaccena samannāgatāti uddhatā"**ti. **Vicinantā**ti dhammoti vā adhammoti vā ādinā yaṁ kiñci sabhāvaṁ vinicchinantā. **Upanāhanasīlā**ti parassa attano citte anubandhanasīlā. **Issantī**ti usūyanti. **Saṭhayantīti saṭhā** aññathā attānaṁ aññathā pavedanakā. Te pana yasmā na yathābhūtavādino, tasmā āha **"na sammā bhāsantīti vuttaṁ hotī"**ti. **Vuttapaccanīkanayenā**ti "na kodhanā akkodhanā"ti-ādinā vutta-atthapaṭipakkhanayena.

Dukkhaṁ vaco etesu vippaṭikūlaggāhitāya vipaccanīkagāhesūti **dubbacā.** Te pana vacanakkhamā na hontīti āha **"vattuṁ dukkhā"**ti-ādi. Hīnācāratāya dukkhassa vā sampāpakatāya **pāpakā. Asaddhammavasenā**ti asappurisadhammavasena. Attanā visesitabbavasena kāyaviññatti-ādīnaṁ kāyakammadvārādibhāvo viya assaddhiyādi-asaddhammasamannāgamena asataṁ asappurisānaṁ dhammānanti tāniyeva assaddhiyādīni asaddhammā nāma, tesaṁ vasenāha **"saddhā etesaṁ natthī"**ti yathā taṁ "duppaññā"ti. Suttageyyādi **appaṁ sutaṁ etesanti appassutā,** sutena anupapannā. **Natthīti gahetabban**ti iminā abhāvattho ayaṁ appa-saddo "appaḍaṁsamakasavātātapasarīsapasamphassānan"ti-ādīsu[1] viyāti dasseti. Sammāpaṭipattiyā anārambhanato **kucchitā** gārayhā **sīdanti** osīdanti saṁkilesapakkheti **kusītā** da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Akusālānaṁ dhammānaṁ pahānāya kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāya **āraddhaṁ** paggahitaṁ **vīriyaṁ etesanti āraddhavīriyā.**

1. Aṁ 3. 268 piṭṭhe.

Anuppādanena **muṭṭhā** naṭṭhā sati **etesanti muṭṭhassatī. Duṭṭhā**ti dūsitā. Duppaññā[1] nāma dūsitabhāvo[2] paṭipakkhena vināsitabhāvoti[3] āha **"naṭṭhapaññāti vuttaṁ hotī"**ti. Heṭṭhā sammādiṭṭhiggahaṇena kammassakatāpaññāya maggasammādiṭṭhiyā ca gahitattā subbacakalyāṇamittatāparivārāhi idha saddhādīhi vipassanāsambhārassa uddhaṭattā ca vuttaṁ **"idha vipassanāpaññā veditabbā"**ti. Tenāha **"vipassanāsambhāro hī"**ti-ādi. Yuttaṁ anapekkhitvāpi ayamattho gahetabboti dassento āha **"porāṇānaṁ āṇā"**ti.

Lokuttaraguṇānaṁ antarāyakaranti lokuttaraguṇānaṁ adhigamassa antarāyakaraṁ. **Sandiṭṭhin**ti saṁ attano diṭṭhiṁ, yaṁ vā taṁ vā attanā yathāgahitadiṭṭhinti attho. Sabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāsī. Daḷhaggāhī**ti "idameva saccan"ti thiraggāhaggāhī. **Paṭinissaggī**ti paṭinissajjanako. **Kummovā**ti yathā kacchapo attano pādādike aṅge kenaci ghaṭṭito sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi "na sundaro tava gāho, chaḍḍehi nan"ti vutto taṁ na vissajjeti, **antoyeva** attano hadaye eva ṭhapetvā taṁ vadati. **Kumbhīlaggāhan**ti saṁsumāraggāhaṁ. **Gaṇhantī**ti yathā saṁsumārā gahitaṁ na vissajjenti, evaṁ gaṇhanti.

84. **Evaṁ catucattālīsāya ākārehī**ti avihiṁsanādīhi catu-adhikacattālīsappakārehi. Kasmā panettha avihiṁsā ādito vuttā? Sabbaguṇānaṁ mūlabhāvato. Avihiṁsāti hi karuṇāyetaṁ adhivacanaṁ, sā ca visesato sīlassa mūlakāraṇaṁ parūpaghātalakkhaṇā dussīlyā oramāpanato. Yathā hi pāṇātipāto parūpaghātalakkhaṇo, tathā paresaṁ sāpateyyāvaharaṇaṁ, sattippahāratopi dhanassāvahāro garutaroti. Tathā abrahmacariyaṁ gabbhadhāraṇādidukkhāvahanato, paradārātikkame pana vattabbameva natthi. Paresaṁ visaṁvādanabhedanamammaghaṭṭanānaṁ parūpaghātabhāvo pākaṭo eva, samphappalāpo atthaggāhāpanato anatthuppādanato, abhijjhā adinnādānādihetuto, byāpādo pāṇātipātādihetuto, micchādiṭṭhi

1. Duṭṭhā paññā (?) 2. Dūsitabhāvena (?) 3. Vināsitabhāvenāti (?)

sabbānatthahetuto parūpaghātalakkhaṇā, micchādiṭṭhi dhammikapaṭiññopi pāṇātipātādīni karoti, pare ca tattha niyojeti, kimaṅgaṁ pana itare. Vihiṁsalakkhaṇā dussīlyā oramā avihiṁsalakkhaṇā visesato sīlassa balavakāraṇaṁ. Sīlapadaṭṭhāno ca samādhi, samādhipadaṭṭhānā ca paññāti sabbaguṇānaṁ mūlabhūtā avihiṁsā. Apica uḷārajjhāsayānaṁ nisammakārīnaṁ dhīrānaṁ uttamapurisānaṁ sīlaṁ viya samādhipaññāpi paresaṁ hitasukhāvahāva sampajjantīti evampi karuṇā sabbaguṇānaṁ mūlanti sā ādito vuttā.

Tato paraṁ visesato "avihiṁsāsamuṭṭhānā ime dhammā"ti dassanatthaṁ kusalakammapathadhammā gahitā. Tato idaṁ guṇānaṁ mūlabhūtaṁ sīlaṁ, ettha patiṭṭhitena ime dhammā uppādetabbāti dassanatthaṁ aṭṭha sammattā gahitā. Tesaṁ visodhanāya paṭipannassa ādito evaṁ hotīti dassanatthaṁ nīvaraṇaviveko gahito, ādito nīvaraṇadvayassa aggahaṇe gahitāgahitakāraṇaṁ aṭṭhakathāya vuttameva. Kodhassa pana byāpādato bhedo **vatthasuttavaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbo. Kodhādippahānena cettha[2] sallekhasiddhīti dassanatthaṁ tato upakkilesavisuddhi gahitā. Sā ca subbacakalyāṇamitta-appamattatāhi sijjhatīti dassanatthaṁ pakiṇṇakā gahitā. Sampannasovacassatādiguṇassa ime dhammā pāripūriṁ gacchanti, vipassanaṁ paribrūhetvā ariyamaggādhigamāya saṁvattantīti dassanatthaṁ saddhammā gahitā. Evaṁbhūtassa ayaṁ micchāgāho lokuttaraguṇādhigamassa antarāyakaro, tasmā so dūrato vajjetabbo, evaṁ yathāvuttāya sammāpaṭipattiyā ariyamaggaṁ adhigacchanto sallekhaṁ matthakaṁ pāpetīti dassanatthaṁ "sandiṭṭhiparāmāsī"ti-ādi vuttanti evametesaṁ catucattālīsāya sallekhākārānaṁ gahaṇapayojanaṁ anupubbī ca veditabbā. Payogato sallekhapaṭipadaṁ paṭipajjituṁ asakkontānaṁ cittuppādopi bahūpakāroti āha **"cittuppādassapi bahūpakārataṁ dassetun"**ti.

Kusalesu dhammesūti avihiṁsādīsu yathāvutta-anavajjadhammesu. **Anuvidhiyanā**ti cittuppādassa kāyavācāhi anuvidhānā. **Tesaṁ dhammānan**ti avihiṁsādidhammānaṁ, tesaṁ vā cittuppādavasena pavattadhammānaṁ.

1. Ma-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhe.

2. Kodhādīnanti ca panettha (Ka)

Idāni yathāvuttadhammaṁ vitthārato dassetuṁ **"kasmā panā"**ti-ādi āraddhaṁ. Saraṇagamanaṁ vācāya viññāpetuṁ asakkontassa vasena vuttaṁ **"kāyena vā"**ti. "Sīlaṁ kāyena samādiyatī"ti etthāpi eseva nayo. Ettha ca tathā tathā pavattasallahukakāmāvacarakusalacittuppattiṁ upādāya tathārūpakusalakāyavacīkammānaṁ bahūpakāratā vuttāti na sabhāvato cittuppādassa bahūpakārataṁ ñāyatīti daṭṭhabbaṁ.

85. **Hitādhigamāyā**ti diṭṭhidhammikādihitasampattiyā, ariyamaggādhigamāya eva vā. Ariyamaggo hi ekantahitattā hito nāma. Parivajjanavasena kamanaṁ pavatti parikkamananti āha **"parikkamanāya parivajjanatthāyā"**ti. Sammādassanupāyasaṁvidhānena **avihiṁsā paṭiyattā** sammāsambuddhena. **Sukhenevā**ti akicceneva. **Eteneva upāyenā**ti eteneva avihiṁsāpade vuttena vidhinā. **Sabbapadānī**ti sesāni tecattālīsa padāni.

86. **Akusalā** paṭisandhi-ajanakā nāma uddhaccasahagatacittuppādadhammā aññepi pavattivipākamattadāyino, **dinnāya paṭisandhiyā vipākajanakā,** paccavekallena vipaccituṁ aladdhokāsā ahosikammādayo vā **ajanakā. Jātivasenā**ti akusalajātivasena. **Adhobhāgaṅgamanīyā**ti apāyagamanīyā. **Evaṁnāmā**ti nāmaggahaṇena sabhāvaṁ upalakkheti sati paccayasamavāye taṁsabhāvānativattanato. Tenāha **"vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā"**ti. Vuttanayeneva kusalapakkho veditabbo. Ayaṁ pana viseso, idha paṭisandhi-ajanakā abhiññāsahagatadhammā, sesaṁ vuttasadisameva. **Sabbe akusalā**ti ettha vihiṁsamekaṁ ṭhapetvā itare sabbe akusalā upamābhūtā. Vihiṁsā hi upameyyaṁ. **Sabbe kusalā**ti etthāpi eseva nayo. **Eteneva upāyenā**ti yathā vihiṁsānaṁ upameyyatā, tadavasesānaṁ kusalākusalānaṁ upamābhāvo vutto, iminā nayena akusalaṁ pāṇātipātādi-akusalena itarena. kusalañca pāṇātipātāpaṭivirati-ādikusalena itarena upametabbaṁ.

87. **Parinibbāpane**ti kilesapariḷāhavūpasamane. Parito limpanaṭṭhena palipaṁ vuccati mahākaddamaṁ, taṁ pana ekantato gambhīrampi hotīti

"gambhīrakaddame nimuggo"ti vuttaṁ, palipaṁ viya **palipanti pañca kāmaguṇā vuccanti, tasmā evaṁ** idāni vuccamānena upamopameyyasaṁsandananayena **ettha** imasmiṁ ṭhāne **atthayojanā veditabbā. Na hi taṁ kāraṇan**ti ettha kāraṇaṁ nāma hatthassa vā pādassa vā apalipannabhāvo, so pana natthi. Esa nayo upameyyepi.

Tattha siyā kassaci parivitakko "bhagavato desanānubhāvena bhikkhu-ādayo kathentī"ti. **"Bhagavāyeva hi tattha uddharatī"**ti vatvā upamāya tadatthaṁ vibhāvetuṁ **"rañño"**ti-ādi vuttaṁ. Puthujjanā tāva tiṭṭhantu, sāvakasikhāppattavisesānampi ariyānaṁ desanā satthuyeva desanāti dassetuṁ **"kiñcāpī"**ti-ādimāha. Tathā hi tehi desitasuttāni buddhavacanameva, tesaṁ desanāya laddhavisesāpi ariyā buddhaputtāyevāti.

Anibbisatāyāti anibbisevanatāya. **Asikkhitavinayatāyā**ti pañcannaṁ vinayānaṁ sādaraṁ asikkhitabhāvena. Te pana vinayā tissannaṁ sikkhānaṁ sikkhāpanena hotīti āha **"tisso sikkhā sikkhāpessatī"**ti. **Kiṁ pana tan**ti "ṭhānametaṁ vijjatī"ti ettha vuttaṁ kiṁ pana ṭhānanti āha **"apalipapalipannattan"**ti-ādi. Yasmā pāḷiyaṁ "so vata cundā"ti-ādinā sāmaññatthaṁ upamābhāvena gahetvā visesattho upameyyabhāvena vutto, tasmā tamatthaṁ **"evamattho veditabbo"**ti-ādinā sādhāraṇato vatvā puna asādhāraṇato vivaranto **"kiṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādimāha. **Parassa vihiṁsācetanaṁ nibbāpessatī**ti idaṁ yo avihiṁsāsaṅkhātaṁ sammāpaṭipattiṁ disvā diṭṭhānugatiṁ āpajjanto dhammadesanāya paro avihiṁsako hoti, tādisaṁ sandhāya vuttaṁ. Ādesanaṁ hi tassa vacananti. Tenāha **"ayaṁ yā esā vihiṁsakassā"**ti. Pubbe **vihiṁsakassa** micchāpaṭipajjantassa. **Vihiṁsāpahānāya maggaṁ bhāvayato**ti-ādinā attano eva avihiṁsāya vihiṁsāparinibbānāya saṁvattanamāha. Tenāha **"parinibbuto viyā"**ti-ādi. **Sabbapadesū**ti "pāṇātipātissā"ti-ādinā āgatesu tecattālīsāya padesu.

88. **Evan**ti desitākāraparāmasanaṁ. **Tassā**ti sallekhassa. "Atthi khvesa brāhmaṇa pariyāyo"ti-ādīsu[1] viya **pariyāya**-saddo

1. Aṁ 3. 19, 20; Vi 1. 2, 3 piṭṭhādīsu.

kāraṇatthoti āha **"sallekhakāraṇan"**ti. **Tesaṁ vasenā**ti sallekhānaṁ vasena. Mettāya upasaṁharaṇavasena **hitaṁ esantena.** Karuṇāya vasena **anukampamānena. Pariggahetvā**ti parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccā**ti parito itvā, samantato pharitvā icceva attho. **Mā pamajjitthā**ti "jhāyathā"ti vuttasamathavipassanānaṁ aññāṇena, aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṁ āpajjittha. Niyyānikasāsane hi akattabbakaraṇampi pamādoti. **Vipattikāle**ti satta-asappāyādivipattiyuttakāle. Yathāvuttā pañca pariyāyā aññepi sabbe sāsanaguṇā idheva saṅgahaṁ gacchantīti āha **"jhāyatha mā pamādatthāti tumhākaṁ anusāsanī"**ti.

Sallekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. **Kathetukamyatāpucchā evā**ti avadhāraṇena itarā catasso pucchā nivatteti itarāsaṁ asambhavato, tattha yathāpucchitassa atthassa vissajjanato ca. "Ayaṁ sammādiṭṭhī"ti yāthāvato ajānantāpi puthujjanā bāhirakatāpasādayo attano samānasīle ṭhitaṁ **sammādiṭṭhīti vadanti. Anussavādivasenāpī**ti anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantivasenapi. Yathāsamaṅgitākārassa atthassa evametanti nijjhānakkhamāpanato ekantato yāthāvaggāho hotīti āha **"attapaccakkhenapī"**ti, yāthāvato lakkhaṇassa paṭividdhattā attano paccakkhabhāvenāti attho. **Bahunnaṁ vacanaṁ upādāyā**ti iminā sāsane loke ca niruḷhatāya ayaṁ āmeḍitapayogoti sāsanassa niruḷhatāya ca sampasādaṁ upādāyapi tadubhayiko āmeḍitapayogo daṭṭhabbo. **Atthan**ti vacanatthaṁ. **Lakkhaṇan**ti sabhāvaṁ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Sobhanāyā**ti sundarāya. **Pasatthāyā**ti pasaṁsāya. Tesu purimena dhammānaṁ yathāsabhāvāvabodhasaṅkhātaṁ sammādiṭṭhisabhāvaṁ dasseti. Tena hi sā sabbadhamme abhibhavitvā sobhati. Dutiyena sampayuttadhammesu pariṇāyikabhāvaṁ. tena hi sā sampayuttadhamme ñāṇamaye viya taṁsamaṅginañca puggalaṁ ñāṇapiṇḍaṁ viya karoti, tassa "paṇḍito nipuṇo cheko viññū vibhāvī"ti-ādinā disāsu pasaṁsā pattharati.

Kammassakatāñāṇanti kammaṁ sako etassāti kammassako, tassa bhāvo kammassakatā, tattha ñāṇaṁ "idaṁ kammaṁ sattānaṁ sakaṁ, idaṁ no sakan"ti evaṁ jānanañāṇaṁ. **Saccānulomikañāṇan**ti ariyasaccānaṁ paṭivedhassa anulomato saccānulomikaṁ ñāṇaṁ, vipassanāñāṇaṁ. **No saccānulomikāyā**ti bāhirako saccānulomikāya sammādiṭṭhiyā no sammādiṭṭhi sabbena sabbaṁ tassa abhāvato. Tattha kāraṇamāha **"attadiṭṭhiparāmāsakattā"**ti. Kammassakatādiṭṭhi pana bāhirakassa attadiṭṭhiṁ anurujjhantī pavattati "atthi dinnan"ti-ādinayappavattito. **Sāsaniko dvīhipī**ti sāsaniko puthujjano kammassakatāñāṇādīhi dvīhipi sammādiṭṭhi. Okkantasammattaniyāmattā **"sekkho niyatāyā"**ti vuttaṁ. Asekkhāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṁ. Tīsupi puggalesu sekkho idha sammādiṭṭhīti adhippetoti dassento **"niyatāya niyyānikāyā"**ti-ādimāha.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāḷiyā vibhāvetuṁ **"tenevāhā"**ti-ādi vuttaṁ. **Antadvayan**ti "sassataṁ ucchedaṁ, kāmasukhaṁ attakilamathan"ti etaṁ antadvayaṁ. Līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanantadvayassa anupagamanaṁ atthasiddhameva. **Ujubhāvenā**ti ujusabhāvena maggena, majjhimāya paṭipattiyāti attho. Dhamme pasādaggahaṇena satthari saṁghe ca pasādopi gahitoyeva hotīti **"dhamme"**icceva vutto tadavinābhāvato. Yasmā esa niyatāya sammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhīti adhippeto, tañca vaṭṭato niyyānaṁ vivaṭṭādhigamena hotīti āha **"āgato imaṁ saddhamman"**ti. Nibbānaṁ hi santo sadā vijjamāno dhammoti katvā saddhammoti imaṁ phalehi asādhāraṇena pariyāyena vattabbataṁ labhati. Tayidamassa āgamaṁ sacchikiriyābhisamayo, so ca pahānābhisamayādīhi saheva idha ijjhatīti dassento **"sabbadiṭṭhigahanānī"**ti-ādimāha. Tattha **sabbadiṭṭhigahanāni vinibbeṭhento sabbakilese pajahanto**ti padadvayena pana pahānābhisamayamāha, **jātisaṁsārā nikkhamanto**ti iminā pariññābhisamayaṁ. Samatikkamattho hi pariññattho. **Paṭipattiṁ pariniṭṭhapento**ti iminā bhāvanābhisamayanti daṭṭhabbaṁ.

Kālaparicchedavacananti paricchijjatīti paricchedo, kālo eva paricchedo kālaparicchedo, yo so akusalapajānanādinā

paricchinno maggavuṭṭhānakālo maggakkhaṇo, tassa vacananti attho. Tenāha **"yasmiṁ kāle"**ti. **Akusalañcā**ti **ca**-saddo samuccayattho. Tena vakkhamānaṁ akusalamūlādiṁ samuccinoti. **Dasākusalakammapathan**ti kutoyaṁ viseso, yāvatā aniddhāritavisesaṁ akusalaṁ gahitanti? Na sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Kiṁ vā imāya yutticintāya, yasmā paṭhamavārena uddesavasena desitassa atthassa vitthāradesanā dutiyavāro. Tenevāha **"katamaṁ panāvuso"**ti-ādi. Yasmā lokuttarā sammādiṭṭhi idha adhippetā, tasmā nirodhārammaṇāya pajānanāya maggapaññāya kiccavasena sammohato "idaṁ dukkhan"ti dasa-akusalakammapathaṁ paṭivijjhanto **"akusalaṁ pajānātī"**ti vuccatīti attho. **Tassā**ti akusalakammapathasaṅkhātassa dukkhassa. **Teneva pakārenā**ti "nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasenā"ti vuttappakārena.

Kusalanti etthāyaṁ vacanattho—kucchite pāpadhamme salayati calayati kampetīti **kusalaṁ,** kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, pāpakā dhammā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṁ,** kucchitānaṁ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṁ kusaṁ nāma, tena lātabbaṁ gahetabbaṁ pavattetabbanti **kusalaṁ.** Yathā vā kuso ubhayabhāgagataṁ hatthapadesaṁ lunāti, evamidaṁ uppannānuppannavasena ubhayabhāgagataṁ saṁkilesapakkhaṁ lunāti chindati, tasmā kuso viya lunātīti **kusalaṁ.** Kucchitānaṁ vā sāvajjadhammānaṁ salanato saṁvaraṇato **kusalaṁ.** Kusaladhammavasena hi akusalā manacchaṭṭhesu dvāresu appavattiyā saṁvutā honti. Kucchite vā pāpadhamme salayati gameti apanetīti **kusalaṁ.** Kucchitānaṁ vā pāṇātipātādīnaṁ sānato nisānato tejanato kusā, dosalobhādayo. Sādīnavavasena cetanāya tikkhabhāvappattiyā pāṇātipātādīnaṁ mahāsāvajjatā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṁ.** Kucchitānaṁ vā sānato antakaraṇato vināsanato kusāni, puññakiriyavasena pavattāni saddhādīni indriyāni. Tehi lātabbaṁ pavattetabbanti **kusalaṁ.** "Ku"iti vā bhūmi vuccati, adhiṭṭhānabhāvena taṁsadisassa attano nissayabhūtassa rūpārūpapabandhassa sampati āyatiñca anudahena vināsanato kuṁ sasantīti[1] kusā, rāgādayo. Te viya

---

1. Ku sīyantīti (Ka)

attano nissayassa lavanato chindanato **kusalaṁ.** Payogasampāditā hi kusaladhammā accantameva rūpārūpadhamme appavattikaraṇena samucchindanti. Kusalassa mūlanti **kusalamūlaṁ,** suppatiṭṭhitabhāvasādhanena kusalassa patiṭṭhā nidānanti attho. **Akusalamūlan**ti etthāpi eseva nayo.

Akusalanti pana na kusalaṁ akusalaṁ, kusaladhammānaṁ paṭipakkhavasena akusalanti padassa attho veditabbo. Evaṁ hi ārogyānavajjasukhavipākakosallasambhūtaṭṭhena kusalaṁ vuccatīti. Yathā yaṁ dhammajātaṁ na arogaṁ na avajjaṁ na sukhavipākaṁ na ca kosallasambhūtaṁ, taṁ akusalanti ayamattho dassito hoti, evaṁ yaṁ na kucchitānaṁ salanasabhāvaṁ, na kusena, kusehi vā pavattetabbaṁ, na ca kuso viya lavanakaṁ, taṁ akusalaṁ nāmāti ayampi attho dassitoti veditabbo. **Vatthupajānanā**ti dukkhādivatthuno pajānanā paṭivedho. Tathā bujjhanakapuggalānaṁ ajjhāsayavasena desanā pavattāti āha **"akusalādipajānanenāpī"**ti. Teneva ca saṁkhittena desanā pavattā. Bhāvanāmanasikāro pana "sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[1] vacanato anavasesato rūpārūpadhammānaṁ pariggahavaseneva pavattati. Tenāha **"desanāyevā"**ti-ādi. Tattha **manasikārapaṭivedho**ti pubbabhāge pavattavipassanāmanasikāro ariyamaggapaṭivedho ca. Kassaci akopanato vitthāravaseneva vuttaṁ vipassanaṁ anuyuñjantā maggaṁ paṭivijjhantāpi vitthāranayeneva paṭivijjhantīti attho visuddhikkamassa abhāvato[2].

Bhikkhūti mahāvihāre dhammasaṅgītivasena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. **Thero**ti tattha saṁghattheroti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṁ vuttanayena pana mahāsaṁgharakkhitattherassa antevāsikabhikkhū sandhāya **"āhaṁsū"**ti vuttaṁ. **Thero**ti pana mahāsaṁgharakkhitatthero. So hi imasmiṁ majjhimanikāye taṁ taṁ vinicchayaṁ kathesi. **Rāsito**ti piṇḍato, ekajjhanti attho.

Akusalakammapathavaṇṇanā

Akosallappavattiyāti kosallapaṭipakkhato akosallaṁ vuccati aññāṇaṁ, tato pavattanato, akosallasambhūtattāti attho.

---

1. Saṁ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu.
2. Sabbhāvato (?)

Ñāṇapaṭipakkho aññāṇaṁ mittapaṭipakkho amitto viya kusalapaṭipakkho akusalaṁ kusalena pahātabbattā, na pana kusalānaṁ[1] pahāyakattā. Kusalameva hi payogasampāditaṁ akusalaṁ pajahati. Saha avajjehi lobhādīhi vattatīti **sāvajjaṁ.** Dukkho aniṭṭho catukkhandhasaṅkhāto vipāko etassāti **dukkhavipākaṁ.** Tattha sāvajjavacanena akusalānaṁ pavattidukkhataṁ dasseti, dukkhavipākavacanena vipākadukkhataṁ. Purimaṁ hi pavattisambhavavasena akusalassa lakkhaṇavacanaṁ, pacchimaṁ kālantare vipākuppādanasamatthatāvasena. Tathā purimena akusalassa avisuddhasabhāvataṁ dasseti, pacchimena avisuddhavipākataṁ. Purimena akusalaṁ kusalasabhāvato nivatteti, pacchimena abyākatasabhāvato savipākattadīpakattā pacchimassa. Purimena vā avajjavantatādassanato kiccaṭṭhena rasena anatthajananarasataṁ dasseti, pacchimena sampatti-atthena aniṭṭhavipākarasataṁ. Purimena ca upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānena saṁkilesapaccupaṭṭhānataṁ, pacchimena phalaṭṭhena dukkhavipākapaccupaṭṭhānataṁ. Purimena ca ayonisomanasikāraṁ akusalassa padaṭṭhānaṁ pakāseti. Tato hi taṁ sāvajjaṁ jātaṁ, pacchimena akusalassa aññesaṁ padaṭṭhānabhāvaṁ vibhāveti. Taṁ hi dukkhavipākassa kāraṇanti. **Saṁkiliṭṭhan**ti saṁkilesehi samannāgataṁ, dasahi kilesavatthūhi vibādhitaṁ, upatāpitaṁ vā tehi vidūsitaṁ malīnakatañcāti attho. Idañcassa dukkhavipākatañcāti atthe idañca dukkhavipākataṁ apaccakkhatāya asaddahantānaṁ paccakkhato ādīnavadassanena saṁvejanatthaṁ vuttaṁ. **Sādhāraṇā** sabbassapi akusalassa.

Saraseneva[2] patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṁ **atipāto,** saṇikaṁ patituṁ adatvā sīghaṁ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṁ **atipāto.** Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Ekassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattuṁ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṁ hanantassa cetanā tibbākārā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṁ

---

1. Kusalena (Ka)

2. Mūlaṭī 1. 80 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

cetanāya balavabhāveneva hotīti. Yathāvuttapaccayapariyāyepi taṁtaṁpaccayehi cetanāya balavatāya eva mahāsāvajjabhāvo veditabbo. Payogavatthu-ādipaccayānaṁ hi amahattepi hantabbassa guṇavantatāya mahāsāvajjatā, tabbipariyāyena appasāvajjatā ca vatthussa mahattāmahattesu viya daṭṭhabbā. Kilesānaṁ upakkamānaṁ dvinnañca mudutāya tibbatāya ca appasāvajjatā mahāsāvajjatāpi yojetabbā. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittañca pubbabhāgiyāpi honti, upakkamo vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañca sambhārā hi pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathārahaṁ vattabbo. Vijjhanapaharaṇādivasena sahatthena nibbatto **sāhatthiko,** āṇāpanavasena pavatto **āṇattiko,** ususattiyantapāsāṇādinissajjanavasena pavatto **nissaggiyo,** aduhalasajjanādivasena pavatto **thāvaro,** āthabbaṇikādīnaṁ viya mantaparijappanavasena pavatto **vijjāmayo,** kammavipākajiddhimayo **iddhimayo** dāṭhākoṭanādīni viya.

Yadi "mama idan"ti parena pariggahitaṁ adinnaṁ, uttānaseyyakadārakasantake kathaṁ tassa pariggahasaññāya eva abhāvatoti āha **"yattha paro"**ti-ādi. Paro nāma viññū vā aviññū vā atthi tassa vatthussa sāmiko. Aviññūpi hi viññukāle yāthākāmaṁ karonto **adaṇḍāraho**ti. Mantaparijappanena parasantakaharaṇaṁ vijjāmayo, vinā mantena parasantakassa kāyavacīpayogehi parikaḍḍhanaṁ tādiseniddhivasena iddhimayo payogoti adinnādāne **cha payogā sāhatthikādayo** vuttā. **Yathānurūpan**ti ettha sāhatthiko tāva pañcannampi avahārānaṁ vasena pavattati, tathā āṇattiyo nissaggiyo ca. Thāvaro theyyāvahārapasayhāvahārapaṭicchannāvahāravasena. Tathā sesāpīti daṭṭhabbaṁ.

Methunasamācāresūti sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Ayameva hi bhedo idhādhippeto. **Gottarakkhitā** sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā** sahadhammikehi rakkhitā. **Sārakkhā** sasāmikā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā.** Bhariyabhāvatthaṁ dhanena kītā **dhanakkītā.** Chandena vasantī **chandavāsinī.** Bogatthaṁ vasantī **bhogavāsinī.** Paṭatthaṁ vasantī **paṭavāsinī.** Udakapattaṁ āmasitvā gahitā **odapattakinī.** Cumbaṭakaṁ apanetvā

gahitā **obhaṭacumbaṭā.** Karamarānītā **dhajāhatā.** Taṅkhaṇikā **muhuttikā.** Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṁ samānachandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇaṁ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṁ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāveti, tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **cattāro sambhārā**ti vuttanti veditabbaṁ.

Atthabhañjakoti kammapathavasena vuttaṁ. Kammapathakathā hesāti. **Assā**ti visaṁvādakassa. Musā vadati etenāti **cetanā musāvādo,** imasmiṁ pakkhe atathākārena vatthuno viññāpanapayogo musā, taṁsamuṭṭhāpikā cetanā musāvādoti vuttattā tato aññathā vattuṁ **"aparo nayo"**ti-ādi vuttaṁ. **Attano santakaṁ adātukāmatāyā**ti-ādi musāvādasāmaññena vuttaṁ. Hasādhippāyenapi visaṁvādanapurakkhārassa musāvādo. **Parassā**ti visaṁvādanavasena viññāpetabbassa. **So**ti musāvādapayogo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittabhāvaṁ. Pharusasaddatāya **neva kaṇṇasukhā.** Atthavipannatāya **na hadayasukhā. Saṁkiliṭṭhacittassā**ti dosena, lobhena vā dūsitacittassa.

Ekantapharusā cetanāti etena duṭṭhacittataṁyeva vibhāveti, duṭṭhacittatā cassa amaraṇādhippāyavasena daṭṭhabbā. Sati hi maraṇādhippāye atthasiddhi, tadabhāve pāṇātipātabyāpādā siyunti. Yaṁ paṭicca pharusavācā payujjati, tassa sammukhāva sīsaṁ eti. Parammukhāpi sīsaṁ eti evāti apare. Tatthāyaṁ adhippāyo yutto siyā—sammukhā payoge agāravādīnaṁ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthaviññāpanaṁ, na tathā asammukhāti. Yathā ca akkosite mate āḷahane katā khamāpanā upavādantarāyaṁ nivatteti, evaṁ parammukhā payuttā pharusavācā hotiyevāti sakkā viññātuṁ. **Tassā**ti ekantapharusacetanāya

eva pharusavācābhāvassa āvibhāvatthaṁ. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti** kammapathā'ppattattā, kammabhāvaṁ pana na sakkā vāretuṁ. Evaṁ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṁ sādhetvā idāni tameva byatirekavasena sādhetuṁ **"vacanasaṇhatāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Esā**ti pharusavācā. Kammapathabhāvaṁ appattā **appasāvajjā,** itarā **mahāsāvajjā.** Tathā kilesānaṁ mudutibbatābhedehi sabbaṁ purimasadisaṁ.

Āsevanaṁ bahulīkaraṇaṁ. Yaṁ uddissa pavattito, tena aggahite **appasāvajjo,** gahite **mahāsāvajjo** kammapathappattito. Yo koci pana samphappalāpo dvīhi sambhārehi sijjhati. Kilesānaṁ mudutibbatāvasenapi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā.

Attano pariṇāmanaṁ cittenevāti veditabbaṁ. **Hitasukhaṁ byāpādayatī**ti yo taṁ uppādeti, tassa hitasukhaṁ vināseti. **Aho vatā**ti iminā accantavināsacintanaṁ dīpeti. Evaṁ hissa dāruṇapavattiyā kammapathappatti. **Yathābhuccagahaṇābhāvenā**ti yāthāvaggāhassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṁ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṁ, mahantatāya mahāsāvajjataṁ dasseti. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītabhāvo. **Vatthuno**ti tassā ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenā**ti gahitākāreneva **tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānaṁ** evametaṁ, na ito aññathāti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu yaṁ koṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammā**ti cetanāsabhāvā.

Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṁ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathattā kammapatharāsimhi avacanaṁ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa

aniyatattā avacanaṁ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṁ, nanu abhijjhādīnaṁ kammapathabhāvaṁ appattānaṁ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṁ āpajjatīti? Nāpajjati kammapathatātaṁsabhāgatāhi tesaṁ tattha vuttattā. Yadi evaṁ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṁ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo, tassā kammapathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi "cetanāhaṁ bhikkhave kammaṁ vadāmi[1], tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṁ kāyakamman"ti-ādivacanato[2] kammabhāvo pākaṭo, kammaṁyeva ca sugatiduggatīnaṁ tattha uppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṁ kammapathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo, abhijjhādīnaṁ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṁ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti teyeva tena sabhāvena dassetuṁ abhidhamme cetanā kammapatharāsibhāvena na vuttā, atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṁ na vuttāti daṭṭhabbaṁ. **Mūlaṁ patvā**ti mūladesanaṁ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu vuccamānesūti attho.

Adinnādānaṁ sattārammaṇanti idaṁ "pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva vā"ti imāya pañhapucchakapāḷiyā virujjhati. Yaṁ hi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṁ, tadeva taṁ veramaṇiyā ārammaṇaṁ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇan**ti vā sattasaṅkhātaṁ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttanti nāyaṁ virodho. Tathā hi vuttaṁ **sammohavinodaniyaṁ**[3] "yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhyaṁ gataṁ saṅkhārameva ārammaṇaṁ karontī"ti. Visabhāgavatthuno "itthī, puriso"ti gahetabbato **sattārammaṇoti eke.** "Eko diṭṭho, dve sutā"ti-ādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā**-saddo "diṭṭhasutamutaviññātavasenā"ti idampi upasaṁharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṁ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. "Natthi sattā opapātikā"ti pavattamānāpi

1. Aṁ 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu. 2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.
3. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.

micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayāvāti adhippāyenassā **saṅkhārārammaṇatā** vuttā. Kathaṁ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṁ hontīti? Sādhāraṇato. "Natthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko"ti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi "coraṁ ghātethā"ti vadanti, hāso pana tesaṁ aññavisayoti āha **"sanniṭṭhāpaka -pa- hotī"**ti.

Kesañcīti sahajātānaṁ adinnādānādīnaṁ. **Sampayuttapabhāvakaṭṭhenā**ti sampayutto hutvā uppādakaṭṭhena. **Kesañcī**ti asahajātānaṁ. **Upanissayapaccayaṭṭhenā**ti etena mūlaṭṭhena lobhassa upakārataṁ nivatteti. Suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṭṭho hi mūlaṭṭho, so ca hetupaccayatā-avinābhāvī, tena cettha mūlamiva mūlanti gahetabbaṁ, nippariyāyato pana pubbe "kesañcī"ti vuttānaṁ sahajātānaṁ mūlabhāvo veditabbo. **Ratto kho**ti-ādinā suttapadenapi pāṇātipātādīnaṁ akusalānaṁ lobhassa mūlakāraṇataṁ vibhāveti, na mūlaṭṭhenupakāratthaṁ avisesato tesaṁ hetupaccayattābhāvato.

Akusalakammapathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammapathavaṇṇanā

Veranti pāṇātipātādipāpadhammaṁ. So hi verahetutāya "veran"ti vuccati, taṁ **maṇati** "mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasī"ti tajjentī viya nivāretīti **veramaṇī.** Tenāha **"pajahatī"**ti. "Viramaṇī"ti vattabbe niruttinayena ve-kāraṁ katvā evaṁ vuttaṁ. Vibhaṅge[1] eva niddisanavasena evaṁ vuttā. Asamādinnasīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati,** samādānavasena uppannā virati **samādānavirati,** kilesānaṁ samucchindanavasena pavattā virati **samucchedavirati.**

---

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

Jīvamānasasassa maṁsarudhirasammissatāya **allasasamaṁsaṁ. Muñci** sabbattha samakaruṇatāya. **Saccaṁ vatvā** "etena saccavajjena mayhaṁ mātu rogo sammatū"ti **adhiṭṭhāsi.**

Mahāsappoti ajagaro. **Muñcitvā agamāsi** sīlatejena.

Kosallaṁ vuccati ñāṇaṁ, kosallena, kosallato vā **pavattiyā** upagamanato. **Kucchitasayanato**ti kicchitenākārena sayanato anusayanato, pavattanato vā. "Veramaṇikusalā"ti vattabbāpi pucchānurūpaṁ vissajjananti "kusalā"ti na vuttā, "kusalan"tveva vuttā.

Kāmañcettha pāḷiyaṁ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge[1] pana cetanāpi āharitvā dīpitāti tadubhayampi gaṇhanto **"cetanāpi vaṭṭanti viratiyopī"**ti-āha.

Anabhijjhā hi mūlaṁ patvā kammapathakoṭṭhāsaṁ patvā anabhijjhāti vuttadhammo mūlato alobho kusalamūlaṁ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṁ dussīlyāni pajahantīti taṁ dassetuṁ **"yathā panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṁ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito. **Tesu alobho**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ akusalamūlesu vuttanayeneva veditabbaṁ.

Appanāvāranti nigamanavāraṁ. **Ekena nayenā**ti vedanādivasena arūpamukheneva anekavidhesu vipassanākammaṭṭhānesu ekena kammaṭṭhānanayena. **"Ṭhapetvā abhijjhaṁ nava akusalakammapathā"**ti vattabbaṁ. **Dasā**ti vā idaṁ "kusalakammapathā"ti iminā sambandhitabbaṁ "akusalakammapathā ca dasa kusalakammapathā cā"ti. "Ṭhapetvā abhijjhan"ti hi imināva akusalakammapathānaṁ navabhāvo vutto hoti. Atha vā **dasā**ti idaṁ ubhayathāpi sambandhitabbaṁ. Abhijjhā hi pahātabbāpi sati pariññeyyataṁ nātivattatīti. Tathā hi vuttaṁ "rūpataṇhā piyarūpaṁ sātarūpan"ti-ādi,

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

tasmā sā tāya pariññeyyatāya dukkhasaccepi saṅgahaṁ labhateva, pahātabbaṁ pana upādāya "ṭhapetvā abhijjhan"ti vuttaṁ. Tenevāha **"pariyāyena pana sabbepi kammapathā dukkhasaccan"**ti. Abhijjhālobhānaṁ pavatti-ākārasiddhabhedaṁ upādāya **"ime dve dhammā"**ti vuttaṁ. Suttantanayena taṇhā "samudayasaccan"ti vuttāti āha **"nippariyāyena samudayasaccan"**ti. **Appavattī**ti appavattinimittamāha yathā "rāgakkhayo dosakkhayo"ti[1]. Sappaccayatāya saṅkhatasabhāve dukkhasacce gahite appaccayatāya asaṅkhataṁ nirodhasaccaṁ paṭipakkhato āvattati, ekantasāvajje ācayagāmilakkhaṇe samudayasacce gahite sāvajjā vigamanaṁ apacayagāmilakkhaṇaṁ maggasaccaṁ paṭipakkhato āvattatīti dve āvattahāravasena veditabbānīti vuttaṁ. Tenevāha **nettiyaṁ**[2]—

"Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṁ padaṭṭhānaṁ.
Āvattati paṭipakkhe, āvatto nāma so hāro"ti.

Sabbākārenāti kāmarāgarūparāgādisabbappakārehi, sabbato vā apāyagamanīyādi-ākārato, tattha kiñcipi anavasesetvā vā. **Sabbākārenevā**ti sabbākārato. **Nīharitvā**ti apanetvā, samucchinditvā icceva attho. **Kañci dhammaṁ anavakārīkaritvā**ti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṁ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmī**ti ahamasmīti mānaggāhavasena. So pana yasmā pañcakkhandhe niravasesato gaṇhāti, tasmā vuttaṁ **"samūhaggahaṇākārenā"**ti. Yasmā cettha aggamaggacittaṁ vuccati, tasmā āha **"diṭṭhisadisaṁ mānānusayan"**ti. "Yaṁ rūpaṁ taṁ ahan"ti-ādinā yathā diṭṭhi rūpādiṁ "ahamasmī"ti gaṇhantī pavattati, evaṁ mānopi "seyyohamasmī"ti-ādināti āha **"mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso"**ti. **Paricchedakaro**ti osānaparicchedakaro ito paraṁ dukkhassābhāvakaraṇato. **Kammapathadesanāyā**ti kammapathamukhena pavattacatusaccadesanāya. **Manasikārappaṭivedhavasenā**ti vipassanāmanasikāramaggappaṭivedhavasena.

Kammapathavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 2. 447 piṭṭhe. 2. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Āhāravāravaṇṇanā

90. **Āharatī**ti[1] āneti, uppādeti upatthambheti cāti attho. **Nibbattā**ti pasutā. Tato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhamanaṁ, tāva sambhavesino. Esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava**-saddo cettha gabbhaseyyakānaṁ[2] vasena pasūtipariyāyo, itaresaṁ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṁ uppattiṁ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā uppattiyā na suppatiṭṭhitattā. **Bhūtāyeva** sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamatthaṁ dasseti, "yo ca kālaghaso bhūto"ti-ādīsu[3] bhūta-saddassa khīṇāsavavācitā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho** "agginā vā udakena vā"ti-ādīsu[4] viya.

Yathāsakaṁ paccayabhāvena attabhāvassa paṭṭhapanamevettha āhārehi kātabba-anuggahoti adhippāyenāha **"vacanabhedo -pa- ekoyevā"**ti. **Sattassa uppannadhammānan**ti sattassa santāne uppannadhammānaṁ. Yathā "vassasataṁ tiṭṭhatī"ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṁ hoti, evaṁ **ṭhitiyā**ti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha **"avicchedāyā"**ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha **"anuppannānaṁ uppādāyā"**ti. **Etānī**ti ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni,** na yathāsaṅkhyaṁ.

Vatthugatā ojā vatthu viya tena saddhiṁ āharitabbataṁ gacchatīti vuttaṁ **"ajjhoharitabbato āhāro"**ti. Nibbattita-ojaṁ pana sandhāya "kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī"ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya, na vatthuno thūlatāya, kathinatāya vā, tasmā yasmiṁ vatthusmiṁ parittā ojā hoti, taṁ oḷārikaṁ. Sappādayo dukkhuppādakatāya oḷārikā veditabbā. Visāṇādīnaṁ tivassachaḍḍitānaṁ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti, taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṁ tesaṁ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa.

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 25 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Sambhavesīnaṁ (Ka)
3. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.
4. Khu 1. 187 piṭṭhe Udāne.

Sasānaṁ āhāro sukhumo taruṇabhiṇasassakhādanato. **Sakuṇānaṁ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṁ sukhumo,** tesaṁ hi sākapaṇṇasukkhakurapadumapattampi āhāroti. **Tesaṁ** paranimmitavasavattīnaṁ. **Sukhumotvevā**ti na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva **niṭṭhaṁ patto** tato paraṁ sukhumassa abhāvato.

Vatthuvasena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Parissaman**ti khudāvasena uppannaṁ sarīrakhedaṁ. **Vinodetī**ti vatthu tassa vinodanamattaṁ karoti. **Na pana sakkoti pāletun**ti sarīraṁ yāpetuṁ nappahoti nissārattā[1]. **Na sakkoti parissamaṁ vinodetuṁ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassacipi phassassa anavasesitabbatamāha. Āhārassa desanākkamenevettha phassādīnaṁ dutiyāditā, na aññena kāraṇenāti āha **"desanānayo evā"**ti-ādi. Manaso sañcetanā, na sattassāti dassanatthaṁ manogahaṇaṁ yathā "cittassa ṭhiti[2], cetovimutti cā"ti[3] āha **"manosañcetanāti cetanā evā"**ti. **Cittan**ti yaṁ kiñci cittaṁ, na vipākaviññāṇameva.

Pubbe "āhāranti paccayan"ti vuttattā **"yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho"**ti-ādinā codeti. **Atha kasmā imeyeva cattāro vuttā**ti atha kasmā cattārova vuttā, ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesapaccayattā**ti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuttāti imamatthaṁ dasseti. Idāni taṁ atirekapaccayataṁ dassetuṁ **"visesapaccayo hī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Visesapaccayo rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro** upatthambhakabhāvato. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ**[4] "rūpārūpānaṁ upatthambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo"ti. Upatthambhakattaṁ hi satipi janakatte arūpīnaṁ āhārānaṁ

---

1. Nissāṭattā (Ka)
2. Abhi 1. 19 piṭṭhe.
3. Ma 1. 42 piṭṭhe.
4. Visuddhi 2. 170; Abhi-Ṭṭha 3. 350 piṭṭhesu.

āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upatthambhakatte āhārānaṁ janakattaṁ natthīti upatthambhakattaṁ padhānaṁ. Janayamānopi hi āhāro avicchedanavasena upatthambhayamāno eva janetīti upatthambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso visesapaccayo.** "Phassapaccayā vedanā"ti[1] hi vuttaṁ. "Saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti[1] vacanato **viññāṇassa manosañcetanā.** "Cetanā tividhaṁ bhavaṁ janetī"ti hi vuttaṁ. "Viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṁ visesapaccayo.** Na hi okkantiviññāṇābhāve nāmarūpassa attasambhavo. Yathāha "viññāṇañca hi ānanda mātukucchismiṁ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṁ mātukucchismiṁ samuccissathā"ti-ādi[2]. Vuttamevatthaṁ suttena sādhetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ.

Evaṁ yadipi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, visesapaccayatāya pana ime eva āhārāti vuttāti taṁ nesaṁ visesapaccayataṁ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṁ **"ko panetthā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Mukhe ṭhapitamattoyeva** asaṅkhādito, tattakenapi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha **"aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetī"**ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo. Sabbathāpī**ti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesaṁ vasena sabbakāropi **phassāhāro** yathārahaṁ **tisso vedanā āharati,** anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenā**ti kāyadasakaṁ bhāvadasakaṁ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenā**ti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇañhi attanā sahajātanāmassa sahajāta aññamañña nissaya vipākindriya sampayutta atthi avigata paccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṁ āhāretīti vuttaṁ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṁ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpassa aññamaññapaccayañca ṭhapetvā vuttanayeneva yojanā kātabbā. **Tānī**ti napuṁsakaniddeso anapuṁsakānampi napuṁsakehi saha vacanato.

---

1. Khu 1. 77; Ma 3. 109 piṭṭhādīsu.
2. Dī 2. 53 piṭṭhe.

Sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Visesapaccayabhāvadassanaṁ hetanti. Tenāha **"avisesena panā"**ti-ādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vuttan**ti etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṁ āhāraṭṭho, evaṁ avisesatopīti dassentena **"avisesena panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **taṁsampayuttataṁsamuṭṭhānadhammānan**ti tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṁsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṁ yāthārahato daṭṭhabbaṁ, **samuṭṭhāna**ggahaṇaṁ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṁ sādhetīti upatthambhentoyeva rūpaṁ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccasiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṁ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārakiccaṁ sādhetīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Āhārakiccasādhanañca tesaṁ vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva.

Kāyaṭṭhapanenāti[1] kasmā vuttaṁ, nanu kammajādirūpaṁ kammādināva pavattatīti codanaṁ sandhāyāha **"kammajanitopī"**ti-ādi. Upādinnarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti **"dvinnaṁ rūpasantatīnan"**ti vuttaṁ. Upatthambhanameva sandhāya **"anupālako hutvā"**ti ca vuttaṁ. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālanā.

Sukhādivatthubhūtanti sukhādīnaṁ pavattiṭṭhānabhūtaṁ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantyevā**ti idaṁ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṁ. Na hi dhammānaṁ sabhāvena vinā pavatti atthi. Vedanāpavattiyā vinā sattānaṁ sandhāvanatā natthīti āha **"sukhādi -pa- hotī"**ti, na cettha saññībhavakathāyaṁ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitā. Tathā hi **"manosañcetanā -pa- bhavamūlanipphādanato sattānaṁ ṭhitiyā hotī"**ti vuttā, tato eva "viññāṇaṁ vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantamevā"ti vuttovāyamatthoti.

---

1. Kāyatthambhanenāti (Ka)

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā. Rasataṇhaṁ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷīkāre āhāre balavatī. Teneva tattha avadhāraṇaṁ kataṁ. Bhāyati etasmāti **bhayaṁ, nikantiyeva bhayaṁ** mahānatthahetuto. **Upagamanaṁ** visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu eva ca saṅgativasena pavatti, taṁ vedanādi-uppattihetutāya **"bhayan"**ti vuttaṁ. Avadhāraṇe payojanaṁ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanaṁ** abhisandahanaṁ, saṁvidhānantipi vadanti. Taṁ bhavūpapattihetutāya **"bhayan"**ti vuttaṁ. **Abhinipāto** tattha tattha bhave paṭisandhiggahaṇavasena nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṁ sabbesaṁ anatthānaṁ mūlakāraṇattā **"bhayan"**ti vutto. Idāni nikanti-ādīnaṁ sappaṭibhayataṁ vitthārato dassetuṁ **"kiṁ kāraṇā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nikantiṁ katvā**ti ālayaṁ janetvā, taṇhaṁ uppādetvāti attho.

Phassaṁ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedaṁ phassaṁ pavattentā. **Phassassādino**ti kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasaṅkhātassa phassassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṁ phoṭṭhabbataṇhā pavattatīti dassetuṁ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṁ uddhaṭaṁ **"paresaṁ rakkhitagopitesū"**ti-ādinā. **Phassassādino**ti vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṁ phassārammaṇe assādo, nāsatīti. Tenāha **"phassassādamūlakan"**ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā **"tammūlakan"**ti vuttaṁ, kammāyūhananimittanti attho.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṁ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhave abhinipātasadisīti. **Tammūlakattā**ti nāmarūpanibbattimūlakattā.

Tatrāti tāsu upamāsu. **Bhūtamatthaṁ katvā**ti **na** parikappitamatthaṁ, atha kho bhūtaṁ bhūtapubbaṁ atthaṁ katvā. Pātheyyahatthesu gacchantesu pātheyyaṁ gacchantaṁ viya hotīti vuttaṁ **"gantvā pātheyyaṁ niṭṭhāsī"**ti. **Gantvā**ti vā gamanahetūti attho. Khuppipāsāturatāya ghanacchāyaṁ rukkhaṁ upagantuṁ asamatthā **viraḷacchāyāyaṁ nisīdiṁsu. Na dāni sakkā taṁ mayā**

kātuṁ abhidubbalabhāvato. Parikkhalitagatitaruṇadārako khuppipāsābhibhūto ca, tasmā **gacchantoyeva mato.**

Sajātimaṁsatāyāti[1] samānajātimaṁsatāya, manussamaṁsatāyāti attho. Yaṁ manussamaṁsaṁ, taṁ hi loke jigucchanīyattā paṭikūlaṁ. Tathā hi taṁ viññūhi vajjitaṁ, manussamaṁsesupi ñātimaṁsaṁ ayuttaparibhogatāya paṭikūlaṁ, tatthāpi puttamaṁsaṁ, tatthāpi piyaputtamaṁsaṁ, tatthāpi taruṇamaṁsaṁ tatthāpi āmakamaṁsaṁ, tatthāpi agorasābhisaṅkhataṁ, tatthāpi aloṇaṁ, tatthāpi adhūpitanti evaṁ heṭṭhimato uttaruttarassa paṭikūlatarabhāvakāraṇatā daṭṭhabbā. **Puttamaṁsasadisan**ti paṭikūlatā-upaṭṭhāpanena puttamaṁsasadisaṁ katvā passati. **Tattha nikantiṁ pariyādiyatī**ti ariyamaggena āhāre sāpekkhaṁ khepeti.

Sā gāvīti "seyyathāpi bhikkhave gāvī"ti[2] evaṁ sutte vuttagāvī. **Uddāletvā**ti uppāṭetvā. **Nissāya tiṭṭhatī**ti paṭicca paccayaṁ katvā pavattati. Dukkhadukkhatādivasena tiṇṇampi vedayitānaṁ dukkhabhāvaṁ sandhāyāha **"vedayitadukkhassā"**ti.

Sādhusammatāpi gati vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāvasena kilesadukkhavasena ca mahāpariḷāhāyevāti vuttaṁ **"mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā"**ti. **Yathā upakaḍḍhakā dve purisā,** evaṁ kusalākusalavasena dve manosañcetanā. Yathā manosañcetanā na pavattati, tathā paṭipajjanto tattha nikantiṁ pariyādiyatīti veditabbo.

Sattisatena hatā eva upamā sattisatahatūpamā, tassaṁ **sattisatahatūpamāyaṁ. Taṁ** sattisataṁ. **Assa** purisassa. **Patitokāse**ti purimasattīhi patitappadese. **Dukkhassa pamāṇaṁ natthi** anekassa aparāparaṁ uppajjanato. **Khandhajananan**ti khandhānaṁ aparāparuppādo, paṭhamābhinibbatti pana paṭisandhi eva. **Āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇaṁ** nānappakāradukkhuppādasannissayato, tehi ca dukkhehi upagantabbato. Sampayuttadhammānaṁ pamukhabhāvena pavattiyā **viññāṇassa dukkhuppādo**ti vuttā. Tathā hi vuttaṁ "manopubbaṅgamā dhammā"ti[3]. Yathā viññāṇaṁ āyatiṁ paṭisandhivasena na pavattati, evaṁ karaṇaṁ tattha nikantipariyādānaṁ daṭṭhabbaṁ.

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 110 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Saṁ 1. 323 piṭṭhe.
3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

Pariññātaṁ vatthūti dukkhasaccamāha. **Pañcakāmaguṇiko rāgo**ti pañcakāmaguṇārammaṇo rāgo. **Pariññāto hotī**ti paricchijja jānanena samatikkanto hoti. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatāyeva honti. Tathā ca sati kāmarāgasaṁyojanaṁ samucchinnameva hoti, evaṁ karaṇaṁ tattha nikantipariyādānaṁ daṭṭhabbaṁ. Pariññābhisamaye hi siddhe pahānābhisamayo siddho evāti. Pahīne ca kāmarāgasaṁyojane orambhāgiyasaṁyojanānaṁ lesopi nāvasissatīti dassento āha **"natthi taṁ saṁyojanan"**ti-ādi. Tena kabaḷīkārāhārapariññā anāgāmitaṁ pāpetīti dasseti. Sesāhārapariññā pana arahattaniṭṭhā evāti dassento **"phasse bhikkhave"**ti-ādimāha. Tattha **tisso taṇhā**ti kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhāti imā tisso taṇhā.

"Purimataṇhāsamudayā"ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **taṇhāpaccayanibbattā**ti taṇhāpaccayā nibbattā. Paṭisandhikkhaṇe purimataṇhāsamudayā āhārānaṁ samudayadassaneneva pavattikkhaṇepi upādinnaka-āhārasamudayo dassito hotīti taṁ anāmasitvā anupādinnakānaṁ taṇhāsamudayaṁ dassetuṁ **"yasmā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sutte **missitvā kathitā** avisesitattā. **Sahajātataṇhāpaccayanibbatto**ti ettha **sahajāta**ggahaṇaṁ asahajātataṇhāpaccayanibbattopi anupādinnaka-āhāro labbhatīti dassanatthaṁ. So pana asahajātataṇhāpaccayanibbattatāsāmaññenapi yathāvutta-upādinnakāhārena saṁsayaṁ janeyyāti na uddhaṭo, na ca etaṁ kāraṇaṁ "rāgaṁ upanissāya domanassaṁ uppajjatī"ti vacanato, taṇhopanissayapaṭighacittasamuṭṭhānāya ca ojāya vasena anupādinnaka-āhārassa labbhanato. Kathaṁ pana taṇhā ojāya upanissayapaccayo. Na hi paṭṭhānekatthaci rūpassa upanissayapaccayo vutto atthīti? Nāyaṁ virodho "yasmiṁ sati yaṁ hoti, so tassa upanissayo"ti suttantanayassa adhippetattā yathāvuttatthasambhavato. Tenevāha **"imissā -pa- taṇhāya nirodhenā"**ti.

Kāraṇe sabbaso niruddhe phalampi sabbaso nirujjhatīti āha **"āhāranirodho paññāyatī"**ti. Āhārānaṁ dukkhasaccekadesattā

āhāraggahaṇaṁ dukkhasaccaggahaṇameva hotīti āha **"idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttānī"**ti. Saccadesanā dukkhādīnaṁ yāvadeva pariññeyyādibhāvasandassanatthā, tasmā jarāmaraṇādīsu pariññeyyādibhāvo asammohato sallakkhetabboti dassento **"sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbānī"**ti āha.

Āhāravāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāravaṇṇanā

91. **Yena yena pariyāyena byākarotī**ti yena yena dukkhādijarāmaraṇādipariyāyena ariyasaccāni saṅkhepato ca vitthārato ca katheti. **Dukkhanti dukkhasaccaṁ** dukkhaṁ, na dukkhamattaṁ.

Saccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā

92. **Tesaṁ tesan**ti byāpanicchāvasenāyaṁ niddeso kato, tasmā yathā "gāmo gāmo ramaṇīyo"ti vutte ramaṇīyatāya tādisā sabbepi gāmā saṅgahaṁ, gacchanti, evaṁ "tesaṁ tesaṁ sattānaṁ jātī"ti vutte jātisaṅkhātavikāravasena sabbepi sattā saṅgahaṁ gacchanti. Tenāha **"saṅkhepato anekesaṁ sattānaṁ sādhāraṇaniddeso"**ti.

Gatijātivasenāti[1] pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena ca. Nikiyyanti sattā ettha, etena vāti **nikāyo,** gottacaraṇādivibhāgo. Jarāya sabhāvo nāma vayohāni, tasmā **jarā**ti vayohānisaṅkhātassa sabhāvassa niddeso, pākaṭajarāvasena niddeso khaṇḍiccādivasena gahaṇato. Jīraṇameva **jīraṇatā,** jīrantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Tenāha **"ayaṁ ākāraniddeso"**ti. Dantādīnaṁ vasena khaṇḍaṁ jātaṁ

---

1. Saṁ-Ṭī 2. 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

etassāti khaṇḍito, puggalo. Tassa bhāvo **khaṇḍiccaṁ.** Palitaṁ etassa atthīti palito, tassa bhāvo **pāliccaṁ.** Vali taco etassāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā. Ime** khaṇḍiccādayo jarā. **Vikārānaṁ dassanavasenā**ti vipattidassanavasena. **Vātassā**ti mahato vātakkhandhassa. **Khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo,** tasmā khaṇḍiccādiggahaṇaṁ jarāya kiccaniddesoti vuttanti dasseti. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṁ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇatapariṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṁ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjanti, tāni udakādimaggesu tiṇarukkhasaṁbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripakkarūpesu uppannāni "jarāya gato maggo"icceva vuttāni, na jarāti.

Pakatiyāti phalavipaccanapakatiyā, jarāya vā pāpuṇitabbaṁ phalameva pakati, tāya jarā dīpitā. **Suppasannānī**ti suṭṭhu pasannāni. Tameva suppasannataṁ kiccato dassetuṁ **"sukhumampī"**ti-ādi vuttaṁ. Tikkhavisadatā hi tesaṁ indriyānaṁ suppasannatā. **Āluḷitānī**ti ākulāni. **Avisadānī**ti abyattāni.

Kāmaṁ rūpadhammesupi khaṇikajarā durupalakkhitā paṭicchannāva, sā pana yasmā santānavasena pavattiyā paribyattāva hotīti **"pākaṭajarā"** icceva vuttā. Avīci nirantarā jarā **avīcijarā** sati santāne sattānaṁ anuppabandhato. **Tato aññesū**ti mandadasakādīsu pubbadasakādiparicchedato aññesu yathāvuttesu. **Antarantarā**ti tesu eva vuttappakāresu purimadasakādito pacchimadasakādīnaṁ antarantarā. **Vaṇṇavisesādīnan**ti vaṇṇavisesasaṇṭhānavisesasamphassavisesādīnaṁ.

Cavanakavasenāti ka-kārena hi padaṁ vaḍḍhetvā vuttaṁ, tasmā cavanaṁ cutīti vuttaṁ hoti. Taṁ pana ekacatupañcavokārabhavesu cutiyā avisesato gahaṇanti āha **"ekacatupañcakkhandhānaṁ sāmaññavacanan"**ti. **Cavanakavasenā**ti vā cavanakassa puggalassa vasenāti attho. Cavanameva **cavanatā**ti āha **"bhāvavacanenā"**ti. **Lakkhaṇanidassanan**ti vayasaṅkhātassa lakkhaṇassa nidassanaṁ. Cavantassa vā ākāro tā-saddena

vutto **"cavanatā"**ti. Bhijjanaṁ **bhedo**ti vuttaṁ **"cutikkhandhānaṁ bhaṅguppattiparidīpanan"**ti. Yathā bhinnassa ghaṭassa kenaci pariyāyena ghanaghaṭabhāvena ṭhānaṁ natthi, evaṁ bhinnānaṁ khandhānanti cavanaṁ antarahitaṁ nāmāti āha **"antaradhānanti -pa- paridīpanan"**ti. Yo maccūti vuccati bhedo, yañca maraṇaṁ pāṇacāgo, tadubhayaṁ ekajjhaṁ katvā vuttaṁ **"maccu maraṇan"**ti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Kālassa antakassa kiriyāti yā loke vuccati sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṁ bhedappattiyeva. "Cuti cavanatā"ti-ādinā pubbe vohāramissakena niddiṭṭhaṁ.

Idāni nibbattitaparamatthanayeneva niddesoti dassetuṁ **"paramatthena dīpetun"**ti vuttaṁ. "Cavanakavasenā"ti[1] ādinā hi puggalavasena ca vohārādhiṭṭhānā saṁvaṇṇanā katā. **Na kiñci** kaḷevaraṁ **nikkhipaki** opapātikānaṁ cutikkhandhānaṁ antaradhānameva hoti, tato paraṁ utusamuṭṭhānarūpasantati na pavattati. "Jātisamudayā"ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ "taṇhāsamudayā"ti-ādīsu vuttanayeneva sakkā viññātunti na vuttaṁ.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāravaṇṇanā

93. **Jāyanaṭṭhenā**ti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Sammohavinodaniyaṁ**[2] pana "jāyamānakavasena jāti, sañjāyanavasena sañjātī"ti vuttattā tattha ekekeneva padena sabbasatte pariyādiyitvā jātiṁ dassetīti daṭṭhabbaṁ. Sampuṇṇā jāti sañjātīti katvā **"sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā"**ti vuttaṁ. Eteneva kevalaṁ jātisaddena vuttāya jātiyā aparipuṇṇāyatanatā daṭṭhabbā. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti,** pākaṭā nibbattīti attho. "Tesaṁ tesaṁ sattānaṁ -pa- abhinibbattī"ti sattavasena pavattattā **vohāradesanā.**

1. Pākaṭacavanakavasenāti (Ka)
2. Abhi-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhe.

Tatra tatrāti ettha catuvokārabhave dvinnaṁ, ekavokārabhave dvinnaṁ, sesarūpadhātuyaṁ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṁ pañcannaṁ, kāmadhātuyaṁ vikalāvikalindriyavasena sattannaṁ navannaṁ dasannaṁ puna dasannaṁ ekādasannañca āyatanānaṁ vasena saṅgaho veditabbo. Yadipi cutikkhandhā anantarānaṁ paṭisandhikadhammānaṁ anantarādinā paccayā honti, ye pana samudayā ajanakā, te ettha upapattibhavoti adhippetā. Janako eva bhavoti adhippetoti dassento **"jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo"**ti āha.

Jātivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāravaṇṇanā

94. Bhāvanabhavanaṭṭhena bhavo duvidho. Tattha kammabhavo "bhavati etasmā upapattibhavo"ti bhāvanaṭṭhena **bhavo.** Aṭṭhakathāyaṁ pana upapattibhavaṁ "bhavatīti bhavo"ti vatvā tassa kāraṇattā kammaṁ phalūpacārena bhavoti ayamattho vutto, ubhayatthāpi upapattibhavahetubhāvenettha kammassa kammabhavapariyāyoti dassitaṁ hoti. **Sabbathāpī**ti bhāvanabhavanakusalākusala-upapattisampattibhavahīnapaṇītādinā sabbappakārenapi. **Kāmabhavoti vuttaṁ** kāmataṇhāhetukato kāmataṇhāya ārammaṇabhāvato ca. Rūpabhavūpagakammaṁ rūpabhavo, tathā arūpabhavūpagakammaṁ arūpabhavo, taṁtaṁnibbattakkhandhā, rūpārūpupapattibhavā rūpārūpabhavabhāvo pana tesaṁ "kāmabhavo"ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhavavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāravaṇṇanā

95. **Upādānan**ti catubbidhampi upādānaṁ. Yathā hi kāmassādavasena, bhavassādavasena vā taṁtaṁsugatibhavūpagaṁ kammaṁ karontassa kāmupādānaṁ, evaṁ ucchedādimicchābhinivesavasenāti cattāripi upādānāni yathārahaṁ tassa tassa kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayā honti, akusalakammabhavassa asahajātassa anantarassa upanissayavasenapi

ārammaṇavasenapi. Sahajātassa kāmupādānaṁ sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā, sesa-upādānāni tattha hetupaccayabhāvaṁ pahāya maggapaccayaṁ pakkhipitvā sattadhāva paccayā honti. Anantarassa pana anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena paccayā honti. Tassidampi **sahajātādī**ti **ādi**-saddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. **Vatthukāmaṁ upādiyati** cittaṁ, puggalo vā **etenā**ti attho. **Tan**ti vatthukāmaṁ. Kāmetīti kāmo ca so upādiyatīti upādānañcāti yojanā. **Vuttanayenā**ti abhidhamme[1] vuttanayena.

Sassato attāti idaṁ purimadiṭṭhiṁ upādiyamānaṁ uttaradiṭṭhiṁ nidassetuṁ vuttaṁ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṁ purimaṁ uttarā uttarā upādiyati, evaṁ "natthi dinnan"ti-ādikāpīti. **Atta**ggahaṇaṁ pana attavādupādānanti nayidaṁ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṁ. **Loko cā**ti attaggahaṇavinimuttagahaṇaṁ diṭṭhupādānabhūtaṁ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbaṁ. **Sabbadiṭṭhigatassa** "diṭṭhupādānan"ti **etaṁ adhivacanaṁ** "sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānan"ti vacanato.

Sīlabbataṁ upādiyantīti sīlabbataṁ "suddhimaggo"ti upādiyanti. **Etena** micchābhinivesena. **Sayaṁ vā taṁ** micchābhinivesasahagataṁ. Sīlabbabhasahacaraṇato **sīlabbatañca taṁ** daḷhaggāhabhāvato **upādānañcāti sīlabbatupādānaṁ. Evaṁ suddhīti abhinivesato**ti evaṁ gosīlagovatādicaraṇena saṁsārasuddhīti abhinivesabhāvato. Etena taṁsahacaraṇato abhinivesassa taṁsaddārahataṁ dasseti.

Vadantīti "atthi me attā"ti-ādinā voharanti. **Etena** diṭṭhigatena. **Attavādamattamevā**ti attāti vācāmattameva. Etena vācāvatthumattametaṁ, yadidaṁ bāhirakaparikappito attāti dasseti.

Taṇhā kāmupādānassāti ettha "tattha katamaṁ kāmupādānaṁ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṁ. Idaṁ vuccati kāmupādānan"ti[1] vacanato taṇhādaḷhattaṁ kāmupādānaṁ. **Taṇhādaḷhattan**ti ca purimataṇhā-upanissayapaccayato daḷhabhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu

---

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

"appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṁ viya, sampattavisayaggahaṇaṁ upādānaṁ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṁ viyā"ti. Appicchasantuṭṭhipaṭipakkhā ete dhammā pariyesanārakkhadukkhamūlāni, tasmā vuttalakkhaṇā taṇhā vuttalakkhaṇasseva upādānassa anānantarassa upanissayavasena paccayo, ārammaṇādivasenapi paccayo hotiyeva, anantarādīnaṁ pana anantarādivasena paccayo. Sabbassapi hi lobhassa taṇhāpariyāyopi kāmupādānapariyāyopi labbhatevāti. **Avasesānan**ti diṭṭhupādānādīnaṁ. **Sahajātādivasenā**ti sahajātānaṁ sahajātādivasena, asahajātānaṁ anantara-upanissayādivasenāti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

Upādānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvāravaṇṇanā

96. "Cakkhusamphasso"ti-ādi phassassa mātito nāmaṁ viya puttassa vatthuto tassa nissayabhāvena uppattihetuttā, ārammaṇaṁ pana kevalaṁ uppattihetūti vuttaṁ **"seṭṭhi -pa- nāman"**ti. **Kāmarāgabhāvenā**ti vatthukāmassa rajjanavasena. **Rūpaṁ assādentī**ti rūpārammaṇaṁ taṇhābhinandanāvasena abhiramamānā eva assādentī. **Niccan**ti-ādinā diṭṭhābhinandanāmukhena rūpaṁ abhiramantī. **Pecca na bhavissatī**ti bhijjitvā na hoti puna anuppajjanato. **Tathā saddataṇhādayopī**ti yathā rūpataṇhā kāmarāgabhāvena sassabharāgavasena ucchedarāgavasenāti ca pavattiyā tisso taṇhā, tathā saddataṇhā gandharasaphoṭṭhabbadhammataṇhāpi. **Taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā, samudācāravasena pavattataṇhāti attho.

Ajjhattikassupādāyāti[1] ajjhattikaṁ khandhapañcakaṁ upādāya. Upayogatthe hi idaṁ sāmivacanaṁ. **Asmīti hotī**ti yadetaṁ ajjhattaṁ khandhapañcakaṁ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti evaṁ hoti, tasmiṁ satīti attho. **Itthasmīti hotī**ti khattiyādīsu "idaṁpakāro ahan"ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 496; Saṁ-Ṭī 2. 17 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

evaṁ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti idamettha anupanidhāya gahaṇaṁ. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena "evaṁsmīti, aññathāsmīti, bhavissanti, itthaṁ bhavissanti, evaṁ bhavissanti, aññathā bhavissanti, asasmīti, satasmīti, siyanti, itthaṁ siyanti, evaṁ siyanti, aññathā siyanti, apāhaṁ siyanti, apāhaṁ itthaṁ siyanti, apāhaṁ evaṁ siyanti, apāhaṁ aññathā siyan"ti[1] imesaṁ taṇhāvicaritānaṁ gahaṇaṁ. Tattha **evaṁsmī**ti idaṁ samato upanidhāya gahaṇaṁ, yathā ayaṁ khattiyo, yathā ayaṁ brāhmaṇo, evaṁ ahampīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṁ asamato upanidhāya gahaṇaṁ, yathā ayaṁ khattiyo, yathā ayaṁ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṁ hīno vā adhiko vāti attho. Iti imāni pubbe vuttāni dveti etāni paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissan**ti-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesaṁ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmī**ti asatīti asaṁ. Niccassetaṁ adhivacanaṁ, tasmā sassato asmīti attho. **Satasmī**ti sīdatīti sataṁ. Aniccassetaṁ adhivacanaṁ, tasmā asassato asmīti attho. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyan**ti-ādīni cattāri saṁsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṁ siyan**ti-ādīni cattāri "api nāmāhaṁ bhaveyyan"ti evaṁ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni.

Ettha ca sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, asmi, bhavissaṁ, siyaṁ, apāhaṁ siyanti ete pana cattāro suddhasīsā eva, "itthasmī"ti-ādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāma, evametāni dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti ajjhattikassupādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni veditabbāni.

Bāhirassupādāyāti bāhiraṁ khandhapañcakaṁ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṁ. **Iminā**ti iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vāti evaṁ rūpādīsu ekameva "ahan"ti, itaraṁ kiñcanapalibodhabhāvena gahetvā taṇhādivasena "asmī"ti abhinivisati, "iminā"ti ayamettha viseso. **Asmī**ti iminā khaggena vā chattena vā abhisekena vā

1. Abhi 2. 406 piṭṭhe.

“khattiyohamasmī”ti abhinivisati. **Bāhirarūpādinissitānī**ti bāhirāni parasantatipariyāpannāni rūpavedanādīni nissitāni. **Aṭṭhārasā**ti iminā “asmī”ti-ādinayappavattāni aṭṭhārasa, tāni pubbe vuttanayeneva veditabbāni. “Iminā”ti hi ayamevettha viseso, tasmā “dve diṭṭhisīsā”ti-ādinā vuttanayeneva niddhāretvā veditabbā. Ubhayaṁ pana ekajjhaṁ katvā āha **“chattiṁsā”**ti.

Niddesatthenāti “chayime āvuso taṇhākāyā”ti-ādiniddesapāḷiyā atthavacanena. **Niddesavitthārā**ti tassa ca niddesassa aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena vitthārena. **Vitthārassa ca puna saṅgahato**ti dvīhi ākārehi vitthāritassa aṭṭhārasataṇhāvicaritapabhedassa chaḷeva tissoyevāti ca puna saṅgahaṇato ca.

Vipākavedanā adhippetā visesato sattānaṁ assādetabbato. Tameva hissā assādetabbataṁ pakāsetuṁ **“kathan”**ti-ādi vuttaṁ. **Assādanenā**ti abhiratiyā. **Mamāyantā**ti dhanāyantā. **Cittakārādīnan**ti **ādi**-saddena iṭṭhavaṇṇārammaṇadāyakānaṁ saṅgaho. **Sippasandassanakādīnan**ti **ādi**-saddena vejjādīnaṁ saṅgaho. Vejjā hi rasāyatanojāvasena tadupatthambhitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakā. Svāyaṁ **ādi**-saddo “vīṇāvādakādī”ti-ādinā paccekañca yojetabbo, **puttaṁ mamāyantā**ti puttaṁ sampiyāyantā. Putto viya cettha vedanā daṭṭhabbā, sappāyasappikhīrādīni viya vedanāya paccayabhūtāni iṭṭharūpādi-ārammaṇāni, dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakā cittakārādayo daṭṭhabbā.

Vedanāvāravaṇṇanā

97. Cakkhusamphassajā eva vedanā atītādibhedabhinnā rāsivasena ekajjhaṁ gahetvā eko vedanākāyo yathā vedanākkhandho, evaṁ sotasamphassajādikāti pāḷiyaṁ “chayime āvuso vedanākāyā”ti vuttanti āha **“vedanākāyāti vedanāsamūhā”**ti. Cakkhusamphassato jātā **cakkhusamphassajā vedanā.** Sā pana upādinnāpi anupādinnāpi, tadubhayassapi saṅgaṇhantena atthavaṇṇanāya katattā āha **“ayaṁ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā”**ti. Idāni “vipākavidhi ayan”ti

upādinnaṁyeva gaṇhanto **“vipākavasenā”**ti-ādimāha. **Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā**ti tadārammaṇamanoviññāṇadhātusampayuttā.

Avasesānanti sampaṭicchanādivedanānaṁ. **Upanissayādī**ti **ādi-**saddena anantarādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Anantarānaṁ hi anantarādivasena, itaresaṁ upanissayavasena phasso paccayo hoti, manodvāre pana tadārammaṇavedanānaṁ manosamphasso upanissayavasena paccayo. **Advārikānan**ti dvārarahitānaṁ. Na hi paṭisandhi-ādivedanānaṁ kiñci dvāraṁ atthi. **Sahajātamanosamphassasamudayā**ti etenassa tāsaṁ sahajātakoṭiyā paccayabhāvamāha.

Vedanāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāravaṇṇanā

98. Cakkhuṁ nissāya uppanno samphasso **cakkhusamphasso. Pañcavatthukā**ti cakkhādipañcavatthukā cakkhādipañcavatthusannissayā. “Upādinnakakathā esā”ti **bāvīsati**ggahaṇaṁ, pavattikathābhāvato **lokiya**ggahaṇaṁ. **Vipākamanasampayuttaphassā**ti vipākamanoviññāṇasampayuttā phassā. Paccayuppannena viya paccayenapi upādinnakeneva bhavitabbanti **“channaṁ cakkhādīnaṁ āyatanānan”**ti vuttaṁ.

Phassavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷāyatanavāravaṇṇanā

99. Nidassanamattañcetaṁ, tasmā yathā ettha arūpalokāpekkhāya chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti ekaseso icchitabbo, evaṁ yesaṁ paccayuppanno upādinno, paccayo pana anupādinnotipi icchitabbo. Tesaṁ matena bāhirāyatanavasenapi ekaseso veditabbo “chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanan”ti. Visuddhimaggopi imassa

āgamassa atthasaṁvaṇṇanāti āha **“Visuddhimagge -pa- vuttanayamevā”**ti. Esa nayo aññatthāpi visuddhimaggaggahaṇe.

Saḷāyatanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāravaṇṇanā

100. **Namanalakkhaṇan**ti ārammaṇābhimukhaṁ namanasabhāvaṁ tena vinā appavattanato. **Ruppanaṁ** sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti. **Ime pana tayo**ti-ādinā sabbacittuppādasādhāraṇavaseneva taṁsaṅkhārakkhandhaggahaṇaṁ, tasmā ye yattha asādhāraṇā, tepi atthato gahitāyevāti dasseti.

Upādiyitvāti paccaye katvā. Paccayakaraṇameva hi paccayuppannassa paccayabhūtadhammānaṁ upādiyanaṁ. Samūhasambandhe sāmivacanaṁ etanti **“samūhatthe etaṁ sāmivacanan”**ti vuttaṁ tena vinā sambandhassa abhāvato. **Tenā**ti tasmā. **Taṁ sabbampī**ti taṁ bhūtupādāyapabhedaṁ sabbampi sattavīsatividhaṁ. **Yassa nāmassā**ti catuvokārabhave nāmassa. **Viññāṇam**pi tappariyāpannameva veditabbaṁ. **Rūpassā**ti ekavokārabhave rūpassa. **Viññāṇaṁ** pana pañcavokārabhave saṅkhāraviññāṇameva. **Yassa** pañcavokārabhave nāmarūpassa. **Tassa vasenā**ti sahajātassa sahajātādivasena, anantarassa anantarādivasena, itarassa upanissayādivasena tassa nāmassa yathārahaṁ tassa tassa viññāṇassa paccayabhāvo veditabbo.

Nāmarūpavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāravaṇṇanā

101. **Tebhūmakavipāka**ggahaṇe kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. **Saṅkhāro yassa viññāṇassā**ti ettha aṭṭhavidhopi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro soḷasavidhassa kāmāvacaravipākaviññāṇassa, pañcavidhopi rūpāvacarapuññābhisaṅkhāro pañcavidhassa rūpāvacaravipākaviññāṇassa, dvādasavidhopi apuññābhisaṅkhāro sattavidhassa akusalavipākaviññāṇassa, catubbidhopi

āneñjābhisaṅkhāro catubbidhassa arūpāvacaravipākaviññāṇassa yathārahaṁ paṭisandhipavattīsu kammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**[1] vuttanayena veditabbo.

Viññāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāravaṇṇanā

102. **Abhisaṅkharaṇalakkhaṇo**ti abhisañcetayitasabhāvo, āyūhanalakkhaṇoti attho. **Copanavasenā**ti kāyaviññattisaṅkhātacopanavasena. Tena pañcadvārikacetanā paṭikkhipati. **Vacanabhedavasenā**ti vācānicchāraṇavasena, vacīviññattisamuṭṭhāpanavasenāti attho. Yathāvuttā vīsati, nava mahaggatakusalacetanā cāti **ekūnatiṁsa manosañcetanā. "Kusalānaṁ upanissayavasenā"**ti vuttaṁ, ekaccānaṁ ārammaṇavasenapīti vattabbaṁ. **Sahajātādivasenā**ti sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigata hetuvasena, anantarānaṁ anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena paccayo. **Api**-saddena upanissayaṁ saṅgaṇhāti.

Saṅkhāravāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvāravaṇṇanā

103. **"Dukkhasacce aññāṇan"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"tatthā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Tan**ti aññāṇaṁ. Satipi pahātabbatte pariññeyyattavasena **antogadhaṁ. Dukkhasaccañcassā**ti vatthusaṅkhātaṁ sampayuttakhandhasaṅkhātañca dukkhasaccaṁ assa aññāṇassa. Taṁ hissa nissayapaccayo hoti. **Tassā**ti dukkhasaccassa. **Yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā**ti saṅkhata-aviparītasabhāvapaṭivijjhanassa nivāraṇena. Etenassa pariññābhisamayasaṅkhātassa ariyamaggapaṭivedhassa vibandhakabhāvamāha. **Ñāṇappavattiyā**ti "idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ

---

1. Visuddhi 2. 177 piṭṭhe.

dukkhan”ti anubujjhanākārāya pubbabhāgañāṇappavattiyā. **Etthā**ti dukkhasacce. **Appadānenā**ti avissajjanena. Etenassā anubodhañāṇassapi vibandhakatamāha.

Tīhi kāraṇehi veditabbaṁ antogadhābhāvato. Idha sampayuttakhandhavaseneva vatthuto samudaye aññāṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Ekenevā**ti itaraṁ kāraṇattayaṁ paṭikkhipati. Yadipi aññāṇaṁ nirodhamagge ārammaṇaṁ na karoti, kuto tadantogadhatabbatthutā, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggāhahetutāvasena ca pavattamānaṁ **“nirodhe paṭipadāyañca aññāṇan**”ti vuccati. Tenāha **“paṭicchādanato**”ti-ādi. Tassattho vuttoyeva. **Gambhīrattā**ti sabhāveneva gambhīrattā. Agādha-apatiṭṭhābhāvena taṁvisayassa ñāṇassa uppādetuṁ asakkuṇeyyattā **duddasaṁ. Purimaṁ pana** saccadvayaṁ. **Vañcanīyaṭṭhenā**ti vañcakabhāvena ayāthāvabhāvena upaṭṭhānato **duddasattā gambhīraṁ,** na sabhāvato, tasmā taṁvisayaṁ aññāṇaṁ uppajjati. **Tatthā**ti tasmiṁ purimasaccadvaye aniccādisabhāvalakkhaṇassa duddasattā eva niccādivipallāsavasena pavattati aññāṇanti ānetvā sambandhitabbaṁ.

Idāni niddesavibhāgenapi avijjāya saccesu pavattivibhāgaṁ dassetuṁ **“apicā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dukkhe**ti ettakena bhummaniddesena. **Saṅgahato**ti pariññeyyatāya dukkhena saṅgahetabbato. Tena niddhāraṇatthaṁ dasseti. dukkhasmiṁ hi avijjā niddhārīyati, na aññasmiṁ. **Vatthuto**ti ādhāratthaṁ. Dukkhasannissayā hi avijjā. **Ārammaṇato**ti visayatthaṁ taṁ ārabbha pavattanato. **Kiccato**ti byāpanatthaṁ chādanavasena taṁ byāpetvā pavattanato. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Avisesato**ti visesābhāvato, vuttanayena dukkhādīsu pavatti-ākāravisesaṁ aggahetvāti attho. **Sabhāvato**ti sarasalakkhaṇato. Catunnampi saccānaṁ ajānanasabhāvā hi avijjā. Kāmarāgabhavarāgā kāmāsavabhavāsavāti āha **“sahajātādivasenā”**ti. Nanu avijjā eva avijjāsavo, so kathaṁ avijjāya paccayoti āha **“pubbuppannā**”ti-ādi.

Avijjāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāravaṇṇanā

104. **Āsavavāre** āsava-saddattho āsavavicāro ca heṭṭhā vuttoyeva. Kasmā panāyaṁ vāro vutto, nanu avijjādikāva paṭiccasamuppādadesanāti codanaṁ sandhāya **"ayaṁ vāro"**ti-ādi āraddhaṁ. **Paṭiccasamuppādapadesū**ti paṭiccasamuppādakoṭṭhāsesu. Dvādasakoṭṭhāsā hi satthu paṭiccasamuppādadesanā. **Tassāpi paccayadassanavasenā**ti nāyaṁ kāpilānaṁ mūlapakati viya appaccayā, atha kho sappaccayāti avijjāyapi paccayadassanavasena. **Āsavasamudayenā**ti atītabhave āsavānaṁ samudayena etarahi avijjāya samudayo, etarahi avijjāya samudayena anāgate āsavasamudayoti evaṁ āsavāvijjānaṁ paccayapaccayuppannakabhāvena aparāparaṁ pavattamānaṁ ādikoṭi-abhāveneva tannimittassa saṁsārassa ādikoṭi-abhāvato anamataggatāsiddhi veditabbā.

Dvattiṁsa ṭhānānīti dvattiṁsa saccappaṭivedhakāraṇāni, dvattiṁsa vā catusaccakammaṭṭhānāni. **Imamhā sammādiṭṭhisuttā**ti yāya ariyasāvako sammādiṭṭhi nāma hoti, sā ariyā sammādiṭṭhi ettha vuttāti sammādiṭṭhisuttaṁ, ito sammādiṭṭhisuttato.

Catusaccapariyāyehīti catusaccādhigamakāraṇehi. **Arahattapariyāyehī**ti "so sabbaso rāgānusayaṁ pahāyā"ti-ādinā arahattādhigamakāraṇehi. Tenāha **"catusaṭṭhiyā kāraṇehī"**ti.

Āsavavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. **Jānapadinoti**[1] janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā** gottavasena **kurū** nāma, tesaṁ nivāso yadi eko janapaddo, kathaṁ bahuvacananti āha **"ruḷīsaddenā"**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni[2] icchanti, ayamettha ruḷhī

1. Dī-Ṭī 2. 79 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Pāṇinī 1. 251. suttaṁ passitabbaṁ.

yathā aññatthāpi "Aṅgesu viharati, Mallesu viharatī"ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panā**ti **pana**-saddo visesatthajotano. Tena puthu-atthavisayatāya eva taṁ bahuvacananti "bahuke panā"ti-ādinā vakkhamānaṁ visesaṁ dīpeti. **Sutvā**ti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṁ kathaṁ sutvā. **Anusaṁyāyantenā**ti anuvicarantena. **Etesaṁ ṭhānan**ti candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha **"tattha agamāsī"**ti-ādi. **So**ti Mandhātumahārājā. **Tan**ti cātumahārājikarajjaṁ. **Gahetvā**ti sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanaṁ. **Dovārikabhūmiyaṁ tiṭṭhanti** sudhammāya devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā. **Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitan**ti idaṁ "cittalatāvanan"ti-ādīsupi yojetabbaṁ.

Pathaviyaṁ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi, ṭhatvā ca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. "Cirataraṁ kālaṁ ṭhatvā"ti apare. **Devabhāvo pāturahosi** devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā. Avayave siddho viseso samudāyassa visesako hotīti **ekampi raṭṭhaṁ bahuvacanena voharīyati.**

Da-kārena atthaṁ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāso**ti kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā "rūpabhavo rūpan"ti. Kathaṁ pana so kammāsapādoti āha **"tassa kirā"**ti-ādi. **Damito**ti ettha kīdisaṁ damanaṁ adhippetanti āha **"porisādabhāvato paṭisedhito"**ti. **Ime pana therā**ti majjhimabhāṇake vadati te pana cūḷakammāsadammaṁ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṁ mahākammāsadammaṁ nāma. **Putto**ti vatvā **atrajo**ti vacanaṁ orasaputtabhāvadassanatthaṁ.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmaṁ labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhiṁsu, tesaṁ

diṭṭhānugatiyā pacchimā janatāti so desadhammavasena avicchedato vattamāno **Kuruvattadhammo**ti paññāyittha, ayañca attho **Kurudhammajātakena**[1] dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭhamaṁ saṁkiliṭṭho jāto, taṁ dassetuṁ **"Kururaṭṭhavāsīnan"**ti-ādi vuttaṁ. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalaṁ gocaragāmakittanaṁ nidānakathāya pakati, yathā taṁ sakkesu viharati devadahaṁ nāma sakkānaṁ nigamoti imamatthaṁ dassento **"avasanokāsato"**ti-ādimāha.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106. **Kasmā bhagavā imaṁ suttamabhāsī**ti asādhāraṇasamuṭṭhānaṁ pucchati, sādhāraṇaṁ pana pākaṭanti anāmaṭṭhaṁ, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro **"kururaṭṭhavāsīnan"**ti-ādinā aparajjhāsayoyaṁ suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhirasamuṭṭhānaṁ vibhāvitanti daṭṭhabbaṁ. Ajjhattikaṁ pana asādhāraṇañca Mūlapariyāyasuttādiṭīkāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Kururaṭṭhaṁ kira[2] tadā tannivāsīnaṁ sattānaṁ yebhuyyena yonisomanasikāravantatāya pubbe ca katapuññatābalena utu-ādisampannameva ahosi. Tena vuttaṁ **"utupaccayādisampannattā"**ti. **Ādi**saddena bhojanādisampattiṁ saṅgaṇhāti. Keci pana "pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontaṁ bhagavato kāle sātisayaṁ utusappāyādiyuttaṁ taṁ raṭṭhaṁ ahosī"ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyā**ti cittassa sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhupakārañāṇānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesū**ti kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṁ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṁ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṁ arahatte pakkhipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṁ yathā arahattaṁ pāpeti, evaṁ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvaṇṇacaṅkoṭakasuvaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṁ sobhanti,

---

1. Khu 5. 81 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 2. 278 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

kiccakarāni ca honti manuññabhāvato, evaṁ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā ca bhagavato ayaṁ desanā bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṁ dasseti **"yathā hi puriso"**ti-ādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusāratoti adhippāyo. **Vissaṭṭha-attabhāvenā**ti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṁ aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhirativasena vissaṭṭhacittena **bhavituṁ na vaṭṭati,** pamādavihāraṁ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṁ karonto **"maggassa hī"**ti-ādiṁ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṁ sandhāyāha **"tasmā"**ti-ādi. Tattha **ekamaggo**ti eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṁ idha "maggo"ti adhippetaṁ tadaññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṁ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṁ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṁ. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvaṁ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatābhāvena vā, yā "vūpakaṭṭhakāyatā"ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā yā "pavivittacittatā"ti vuccati. Tenāha **"vūpakaṭṭhena pavivittacittenā"**ti. Seṭṭhopi loke "eko"ti vuccati "yāvapare ekato karosī"ti[1] ādīsūti āha **"ekassāti seṭṭhassā"**ti. Yadi saṁsārato nissaraṇaṭṭho ayanaṭṭho aññesampi upanissayasampannānaṁ sādhāraṇo[2] kathaṁ bhagavatoti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. **Imasmiṁ kho**ti ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṁ yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso,** yadidaṁ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha **"attho paneko"**ti.

1. Yāva pare ekāhaṁ vo karomi (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)
2. Sādhāraṇato (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)

Nānāmukhabhāvanānayappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānayena pavatto. **Ekāyanan**ti ekagāminaṁ, nibbānagāminanti attho. Nibbānaṁ hi adutiyattā seṭṭhattā ca "ekan"ti vuccati. Yathāha "ekaṁ hi saccaṁ na dutīyamatthī"ti[1], "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[2] ca. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayantaṁ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī.** Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī. Atariṁsū**ti tariṁsu. **Pubbe**ti purimakā buddhā, **pubbe** vā atītakāle.

Tanti taṁ tesaṁ vacanaṁ, **taṁ** vā kiriyāvuttivācakattaṁ na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. "Sakimpi uddhaṁ gaccheyyā"ti-ādīsu[3] viya **"sakiṁ ayano"ti iminā byañjanena bhavitabbaṁ. Evaṁ atthaṁ yojetvā**ti evaṁ padatthaṁ[4] yojetvā. **Ubhayathāpī**ti purimanayena pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāraṁ pavattisabbhāvato. Tenāha **"kasmā"**ti-ādi. **Anekavārampi ayatī**ti purimanayassa, **anekañcassa ayanaṁ hotī**ti pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmiṁ padeti "ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo"ti imasmiṁ vākye, imasmiṁ vā "pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo"ti saṁsayaṭṭhāne[5]. **Missakamaggo**ti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnaṁ nippariyāyahetuṁ saṅgaṇhanto ācariyatthero "missakamaggo"ti āha, itaro pariyāyahetu idhādhippetoti **"pubbabhāgamaggo"**ti.

Saddaṁ sutvāvāti "kālo bhante dhammassavanāyā"ti kālārocanasaddaṁ sutvā. **Evaṁ ukkhipitvā**ti evaṁ "madhuraṁ imaṁ kuhiṁ chaḍḍemā"ti achaḍḍentā ucchubhāraṁ viya paggahetvā na vicaranti. **Āluḷetī**ti viluḷito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo**ti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṁ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṁ dassetuṁ

---

1. Khu 1. 416 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
3. Aṁ 2. 499 piṭṭhe.
4. Evamatthaṁ yojetvāti ekaṁ ayanamassāti evaṁ samāsapadatthaṁ (Dī-Ṭī 2. 280 piṭṭhe)
5. Vidhānapade (Dī-Ṭī 2. 281 piṭṭhe)

"maggānaṭṭhaṅgiko"ti-ādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṁ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṁ, so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamupāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya, "gamanīyaṭṭhenā"ti vā pāṭho, upagantabbattāti attho. **Rāgādīhī**ti iminā rāgadosamohānaṁyeva gahaṇaṁ "rāgo malaṁ, doso malaṁ, moho malan"ti[1] vacanato. "Abhijjhāvisamalobhādīhī"ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṁ saṅgaṇhanatthaṁ te visuṁ uddhaṭā. **Sattānaṁ visuddhiyā**ti vuttassa atthassa ekantikataṁ dassento **"tathā hī"**ti-ādimāha. Kāmaṁ "visuddhiyā"ti sāmaññajotanā, cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṁ **"rūpamalavasena panā"**ti-ādi vuttaṁ. Na kevalaṁ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsitanti dassento **"tathā hī"**ti-ādimāha.

Sā panāyaṁ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṁ anuppādāya saṁvattati, tasmā vuttaṁ **"sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"**ti-ādi. Tattha socanaṁ ñātibyasanādinimittaṁ cetaso santāpo antonijjhānaṁ **soko.** Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatāya[2] "kahaṁ ekaputtaka, kahaṁ ekaputtakā"ti paridevavasena lapanaṁ **paridevo,** āyatiṁ anuppajjanaṁ idha **samatikkamo**ti āha **"pahānāyā"**ti. Taṁ panassa samatikkamāvahataṁ nidassanavasena dassento **"ayaṁ hī"**ti-ādimāha.

Tattha **yaṁ pubbe taṁ visodhehī**ti atītesu khandhesu taṇhāsaṁkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Pacchā**ti parato. **Te**ti tuyhaṁ. **Māhū**ti mā ahu. **Kiñcanan**ti rāgādikiñcanaṁ. Etena anāgatesu khandhesu saṁkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Majjhe**ti tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasī**ti na upādiyissasi ce. Etena paccuppanne khandhapabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasī**ti evaṁ addhattayagatasaṁkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṁ niṭṭhapesi. Tenāha **"imaṁ gāthan"**ti-ādi.

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.
2. Sokāvatiṇṇato (Dī-Ṭī 2. 281 piṭṭhe), sokākhikatājanito (Saṁ-Ṭī 2. 450 piṭṭhe)

Puttāti orasā, aññepi vā ye keci. **Pitā**ti janako. **Bandhavā**ti ñātakā. Ayaṁ hettha attho—puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti, tasmā **natthi ñātīsu tāṇatā**ti. Na hi ñātīnaṁ vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre "ubho puttā kālakatā"ti-ādinā[1] māniratthakaṁ paridevi, dhammaṁyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṁ pavattitāya sāmukkaṁsikāya dhammadesanāya pariyosāne sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṁ panāyaṁ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha **"yasmā panā"**ti-ādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānaṁ ariyamaggādhigamo atthi. **"Imaṁ gāthaṁ sutvā"**ti pana idaṁ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamaṁ sutattā vuttaṁ. Esa nayo itaragāthāyapi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. **Tasmā**ti yasmā rūpādīnaṁ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattapaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araññaṁ pavisitvā theraṁ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchiṁsu. Tenāha **"te gantvā theraṁ parivāretvā nisīdiṁsū"**ti. Vedanaṁ vikkhambhetvā pītipāmojjaṁ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṁ paccavekkhato suparisuddhaṁ sīlaṁ nissāya uḷāraṁ pītipāmojjaṁ uppajjamānaṁ ūruṭṭhibhedajanitaṁ dukkhavedanaṁ vikkhambhesi. **Pādānī**ti pāde. **Saññapessāmī**ti saññattiṁ karissāmi. **Aṭṭiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Vipassisan**ti sammasiṁ.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṁ niddaṁ upagatānaṁ. **Vatasampanno**ti dhutacaraṇasampanno. **Pamādan**ti pacalāyanaṁ sandhāyāha. **Oruddhamānaso**ti uparuddha-adhicitto. **Pañjarasmin**ti sarīre. Sarīraṁ hi nhārusambandha-aṭṭhisaṅghātatāya idha "pañjaran"ti vuttaṁ.

Pītavaṇṇāya paṭākāya pariharaṇato mallayuddhacittakatāya ca **pītamallo. Tīsu rajjesū**ti paṇḍucoḷagoḷarajjesu. Mallā sīhaḷadīpe

---

1. Khu 4. 238 piṭṭhe Apadāne.

sakkārasammānaṁ labhantīti **tambapaṇṇidīpaṁ āgamma. Taṁyeva aṅkusaṁ katvā**ti "rūpādayo 'mamā'ti na gahetabbā"ti natumhākavaggena[1] pakāsitamatthaṁ attano cittamattahatthino aṅkusaṁ katvā. **Jaṇṇukehi caṅkamati** "nisinne niddāya avasaro hotī"ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṁ ussāhaṁ janento aññaṁ byākaritvā. **Bhāsitan**ti vacanaṁ. Kassa pana tanti āha **"buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino"**ti. **Na tumhākan**ti-ādi tassa pavatti-ākāradassanaṁ. Tayidaṁ me saṅkhārānaṁ accantavūpasamakāraṇanti dassento **"aniccā vatā"**ti gāthaṁ āhari. Tena idānāhaṁ saṅkhārānaṁ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattī**ti devūpapatti. **Punapākatikāva ahosi** sakkabhāveneva upapannattā. **Subrahmā**ti evaṁnāmo. Accharānaṁ nirayūpapattiṁ disvā tato pabhuti satataṁ pavattamānaṁ attano cittutrāsaṁ sandhāyāha **"niccaṁ utrastamidaṁ cittan"**ti-ādi. Tattha **utrastan**ti santastaṁ bhītaṁ. **Ubbiggan**ti saṁviggaṁ. **Utrastan**ti vā saṁviggaṁ. **Ubbiggan**ti bhayavasena saha kāyena sañcalitaṁ. **Anuppannesū**ti anāgatesu. **Kicchesū**ti dukkhesu. Nimittatthe bhummavacanaṁ bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. **Uppatitesū**ti uppannesu kicchesūti yojanā, tadā attano parivārassa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhoti bodhito, ariyamaggatoti attho. **Aññatrā**ti ca padaṁ apekkhitvā nissakkavacanaṁ, tasmā bodhiṁ ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupi. **Tapasā**ti tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṁ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṁ dasseti. **Indriyasaṁvarā**ti manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ saṁvaraṇato. Etena satisaṁvarasīsena sabbampi saṁvarasīlaṁ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṁ dasseti. **Sabbanissaggā**ti sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissaṭṭhesu kammavaṭṭaṁ vipākavaṭṭañca nissaṭṭhameva hotīti. **Sotthin**ti khemaṁ anupaddavataṁ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo,** ariyamaggoti āha **"ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko**

1. Saṁ 2. 28 piṭṭhe.

maggo”ti. **Taṇhāvānavirahitattā**ti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṁ, kammunā vā phalaṁ, sattehi vā dukkhaṁ vinati saṁsibbatīti vānanti vuccati, tayidaṁ natthi ettha vānaṁ, na vā etasmiṁ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṁ,** asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṁ sacchikiriyāti āha **“attapaccakkhatāyā**”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṁ sandhāya **“tattha kiñcāpī**”ti-ādi vuttaṁ. **Sāsanayuttikovide**ti saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṁ dhammanītiyaṁ cheke. **Taṁ taṁ atthaṁ ñāpetī**ti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavitthārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvilāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṁ tamatthaṁ ñāpeti. **Taṁ taṁ pākaṭaṁ katvā dassento**ti atthāpattiṁ agaṇento taṁ taṁ atthaṁ pākaṭaṁ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisādhanīyavacanāti. **Saṁvattatī**ti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha **“sokaparidevānaṁ samatikkamena hotī**”ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṁ puthujjanaṁ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṁ **“sokaparidevānaṁ samatikkamo dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamenā**”ti. **Ñāyassā**ti aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṁ dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasahabhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto **“ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti. Phalañāṇena vā paccakkhakaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ **“nibbānassa sacchikiriyāyā**”ti. Sampadānavacanañcetaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vaṇṇabhaṇananti pasaṁsāvacanaṁ. Tayidaṁ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento **“yatheva hī**”ti-ādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇaṁ, ādi vā kalyāṇaṁ etassāti **ādikalyāṇaṁ.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyā **sātthaṁ.** Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṁ.** Sīlādipañcadhammakkhandhapāripūrito upanetabbassa

abhāvā ca **kevalaparipuṇṇaṁ.** Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā ca **parisuddhaṁ.** Seṭṭhacariyabhāvato sāsana**brahmacariyaṁ** magga**brahmacariyañca** vo **pakāsessāmī**ti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**[1] vuttanayena veditabbo. **Ariyavaṁsā**ti ariyānaṁ buddhādīnaṁ vaṁsā paveṇiyo. **Aggaññā**ti "aggā"ti jānitabbā sabbavaṁsehi seṭṭhabhāvato. **Rattaññā**ti "cirarattā"ti jānitabbā. **Vaṁsaññā**ti "buddhādīnaṁ vaṁsā"ti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā anadhunātanattā. **Asaṁkiṇṇā**ti avikiṇṇā anapanītā. **Asaṁkiṇṇapubbā**ti "kiṁ imehī"ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṁkīyantī**ti idānipi tehi na apanīyanti. **Na saṁkīyissantī**ti anāgatepi tehi na apanīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā -pa- viññūhī**ti ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. **Visuddhiyāti-ādīhī**ti visuddhi-ādidīpanehi. **Padehī**ti vākyehi, visuddhi-atthatādibhedabhinnehi vā dhammakoṭṭhāsehi.

Upaddaveti anatthe. **Visuddhin**ti visujjhanaṁ saṁkilesappahānaṁ. Vācuggatakaraṇaṁ **uggaho. Pariyāpuṇanaṁ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanaṁ **dhāraṇaṁ.** Parivattanaṁ **vācanaṁ. Gandhārako**ti gandhāradese uppanno. **Pahontī**ti sakkonti. **Aniyyānamaggā**ti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. **Suvaṇṇan**ti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇī**ti kācamaṇipi. **Muttā**ti veḷujāpi. **Pavāḷan**ti pallavopi vuccatīti **rattajambunadā**dipadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti[2] idhādhippetakāyādīnaṁ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṁ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavatthūnaṁ aniṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ, pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvā **"na uddhan"**ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṁ, na idha pāḷiyaṁ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. **Ādīsu hi satigocaro**ti[3] ettha **ādi**saddena "phassasamudayā vedanānaṁ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṁ samudayo"ti satipaṭṭhānāti[4]

1. Visuddhi 1. 207 piṭṭhe. 2. Saṁ-Ṭī 2. 451; Dī-Ṭī 2. 286 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Mūlaṭī 2. 144 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
4. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.

vuttānaṁ satigocarānaṁ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṁ Paṭisambhidāpāḷiyampi[1] avasesapāḷippadesadassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānan**ti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṁ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṁ hontīti taṁnivāraṇatthamāha **"padhānaṁ ṭhānan"**ti. Pa-saddo hi idha "paṇītā dhammā"ti-ādīsu[2] viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṁ sabbasattaseṭṭhaṁ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṁ Saḷāyatanavibhaṅgasutte[3]. Suttekadesena hi suttaṁ dasseti. Tattha hi—

> "Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- marahatīti iti kho panetaṁ vutaṁ, kiñcetaṁ paṭicca vuttaṁ. Idha bhikkhave satthā sāvakānaṁ dhammaṁ deseti anukampako hitesī anukampaṁ upādāya 'idaṁ vo hitāya idaṁ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṁ odahanti, na aññā cittaṁ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ, yadariyo -pa- marahati.
>
> Puna caparaṁ bhikkhave satthā -pa- idaṁ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṁ paṭisaṁvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṁ vuccati bhikkhave dutiyaṁ satipaṭṭhānaṁ -pa- marahati.
>
> Puna caparaṁ -pa- sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato

1. Khu 9. 406 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 3 piṭṭhe. 3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

sampajāno. Idaṁ vuccati bhikkhave tatiyaṁ satipaṭṭhānaṁ -pa- marahatī”ti[1]—

Evaṁ paṭighānunayehi anavassutatā, niccaṁ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Buddhānaṁyeva hi niccaṁ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṁ. **Pa-**saddo ārambhaṁ joteti ārambho ca pavattīti katvā āha **“pavattayitabbatoti attho”**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṁ** paṭṭhapetabbaṁ **satipaṭṭhānaṁ.** Ana-saddo hi bahulavacanena kammatthopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti **“patiṭṭhātīti paṭṭhānan”**ti vuttaṁ. Tattha **pa-**saddo bhusatthavisiṭṭhaṁ pakkhandanaṁ dīpetīti **“okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho”**ti āha. Puna bhāvatthaṁ sati-saddaṁ paṭṭhāna-saddañca vaṇṇento **“atha vā”**ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idan**ti yaṁ “satiyeva satipaṭṭhānan”ti vuttaṁ, idaṁ **idha** imasmiṁ suttapadese adhippetaṁ.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṁ, sati nāma eko dhammo, evaṁ sante kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacananti āha **“satibahuttā”**ti-ādi. Yadi bahukā etā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṁ gacchati, atthikehi ca tadatthaṁ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṁ paccāharati **“vuttañhetan”**ti. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṁ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena visuṁ visuṁ pavattitvā maggakkhaṇe sakiṁyeva[2] tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṁ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṁ gacchanti. Catubbidhakiccasādhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satī**ti maggaṭṭhena ekattaṁ upādāya “maggo”ti ekavacanena

1. Ma 3. 263, 264 piṭṭhesu.

2. Satiyeva (Ka)

ārammaṇabhedena catubbidhataṁ upādāya "cattāro"ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. **Vacanānusandhinā** "ekāyano ayan"ti-ādikā desanā **sānusandhikāva,** na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṁ nidassanena paṭipādetuṁ **"mārasenappamaddanan"**ti suttapadaṁ[1] ānetvā **"yathā"**ti-ādinā nidassanaṁ saṁsandeti. **Tasmā**ti-ādi nigamanaṁ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṁ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni[2] mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesaṁ "visuddhimaggo"ti vuttāni. Tathā "niccaṁ attā"ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātippabheda-atippabhedagatesu tesu tappahānatthaṁ mandatikkhapaññānaṁ diṭṭhicaritānaṁ sukarānīti tesaṁ tāni "visuddhimaggo"ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṁ catunnampi taṇhādiṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisayapaccayo, taṁdassanatthaṁ visesaggahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṁ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṁ pariggaṇhātīti vuttaṁ **"Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato"**ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte dhammesu ca cittaṁ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṁ mandatikkhapaññāvipassanāyānikānaṁ visuddhimaggatā vuttā.

Tesaṁ tatthāti ettha tattha-saddassa "pahānatthan"ti etena yojanā. Parato **tesaṁ tatthā**ti etthāpi eseva nayo. Pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṁ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā dhammānaṁ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesaṁ pahānatthaṁ **cattārova vuttā.**

---

1. Saṁ 3. 88 piṭṭhe. 2. Asubhadukkhabhāvanāni (Ka)

Yadaggena ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhīti-ādi parāmasanaṁ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṁ vatthu, nāmarūpaparicchedena bhūtaṁ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisaṅkhāto idaṁsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho "natthi dinnan"ti-ādikaṁ parāmāsaṁ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṁ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṁ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesaṁ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsavesupi yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṁ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṁ chandadosāgativatthutā yojanā vā.

"Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo[1], saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti[2] vacanato kāyādīnaṁ samudayabhūtā kabaḷīkārāhāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha **"catubbidhāhārapariññatthan"**ti. **Pakaraṇanayo**ti nettipakaraṇavasena suttantasaṁvaṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṁ kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṁ etāyāti satīti imasmiṁ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṁ samāgamo **ekattasamosaraṇaṁ.** Etadeva hi dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṁ, tattha

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.
2. Ma 3. 109; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhesu.

samosaraṇaṁ taṁsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṁ.** Ekanibbānapavesahetubhāvaṁ pana dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādimāha. Etasmiṁ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṁ visuṁ. **Saraṇavasenā**ti vā "gamanavasenā"ti atthe sati tadeva gamanaṁ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṁ satibhāvassa kāraṇaṁ, pacchimaṁ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. **Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā**ti idaṁ upari pāḷiyaṁ[1] āgatānaṁ ānāpānapabbādīnaṁ vasena vuttaṁ, tesaṁ pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṁtaṁsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

"Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye"ti-ādivacanato[2] bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṁ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā "kāyānupassī viharatī"ti-ādinā bhikkhuṁ dasseti, bhikkhumhi taṁ niyamatoti āha **"paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato"**ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo.**

Samaṁ careyyāti kāyādivisamacariyaṁ pahāya kāyādīhi samaṁ careyya. Rāgādivūpasamena **santo.** Indriyada**mena danto.** Catumagganiyāmena **niyato.** Seṭṭhacaritāya **brāhmacārī.** Kāyadaṇḍādi-oropanena **nidhāya daṇḍaṁ.** Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇo samaṇo bhikkhū**ti ca veditabbo.

"Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan"ti-ādīsu[3] khandhapañcakaṁ, "sukhañca kāyena paṭisaṁvedetī"ti-ādīsu[4] nāmakāyo kāyoti vuccatīti tato visesanatthaṁ **"kāyeti rūpakāye"**ti āha.

---

1. Ma 1. 70 piṭṭhe.
2. Dī 3. 48; Saṁ 3. 128 piṭṭhesu.
3. Dī-Ṭī 2. 291 piṭṭhepi.
4. Ma 1. 214, 231; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Asammissatoti "vedanādayopi ettha sitā ettha paṭibaddhā"ti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa "kāye"ti ekavacanaṁ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṁ cittabhāvasāmaññena ekajjhaṁ gahetvā "citte"ti ekavacanaṁ, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visuṁ visuṁ anupassitabbāti dassentena "vedanāsū"ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā. Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṁ kāyaṁ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtupādāyarūpehi vinibbhujjanto **"tathā na kāye"**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṁ na karonti, nagaraṁ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṁ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṁ vuttaṁ. Aṅgapaccaṅgasamūho kesalomādisamūho bhūtupādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthi-ādayoti āha **"kāyo vā -pa- dissatī"**ti. **Koci dhammo**ti iminā sattajīvādiṁ paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṁ kathaṁ kāyādisaññābhidhānānīti āha **"yathāvutta -pa- karontī"**ti.

Yaṁ passati itthiṁ purisaṁ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṁ natthīti? Saccametaṁ, "itthiṁ passāmi, purisaṁ passāmī"ti pana pavattasaññāya vasena "yaṁ passatī"ti vuttaṁ. Micchādassanena vā diṭṭhiyā **yaṁ passati, na taṁ diṭṭhaṁ, taṁ** rūpāyatanaṁ na hotīti attho viparītaggāhavasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā taṁ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ diṭṭhaṁ na hoti acakkhuviññāṇaviññeyyattā, diṭṭhaṁ vā taṁ na hoti. **Yaṁ diṭṭhaṁ taṁ na passatī**ti yaṁ rūpāyatanaṁ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ diṭṭhaṁ, taṁ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassaṁ bajjhate**ti imaṁ attabhāvaṁ yathābhūtaṁ paññācakkhunā apassanto "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **Kiṁ vuttaṁ hotī**ti-ādinā tamevatthaṁ pākaṭaṁ karoti. **Pathavīkāyan**ti kesādikoṭṭhāsapathaviṁ dhammasamūhattā "kāyo"ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedaṁ sakalasarīragataṁ pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṁ samūhavasena gahetvā "kāyo"ti vadati. **Āpokāyan**ti-ādīsupi eseva nayo.

Evaṁ gahetabbassāti "ayaṁ maman"ti evaṁ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa. Idāni sattannaṁ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṁ "aniccan"ti anupassati, evaṁ passanto evaṁ cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtassa cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṁ **"no niccato"**ti. Tathāhesa "niccasaññaṁ pajahatī"ti[1] vutto. Ettha ca "aniccato eva anupassatī"ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṁ dassetuṁ **"no niccato"**ti vuttaṁ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṁ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, uparidesanāruḷhattā ca tāsaṁ.

Dukkhato anupassatīti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—aniccassa dukkhattā tameva kāyaṁ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā **anattato anupassati.** Yasmā pana yaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattā, taṁ anabhinanditabbaṁ, na tattha rajjitabbaṁ tasmā vuttaṁ **"nibbindati no nandati virajjati no rajjatī"**ti. So evaṁ arajjanto rāgaṁ **nirodheti no samudeti,** samudayaṁ na karotīti attho. Evaṁ paṭipanno ca **paṭinissajjati no ādiyati.** Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṁ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṁ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato "pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā"ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca

---

1. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena[1] kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṁ. Tena vuttaṁ **"paṭinissajjati no ādiyatī"**ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṁ dhammānaṁ pahānaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"so taṁ aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahatī"**ti. Tattha **niccasaññan**ti "saṅkhārā niccā"ti evaṁ pavattaviparītasaññaṁ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṁ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. Sesaṁ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **"iriyatī"**ti iriyāpathaṁ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **"tīsu bhavesū"**ti vuttaṁ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṁ pahānaṁ ātāpananti taṁ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḷhoti vuttaṁ **"vīriyassetaṁ nāman"**ti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṁ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṁ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṁsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṁ dasseti. Sammā, samantato, sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṁ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sayaṁ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṁ satipaṭṭhānatāti āha **"na hī"**ti-ādi. **Sabbatthikan**ti sabbattha bhavaṁ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā.** Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati. Antosaṅkhepo** anto olīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggahe**ti ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi[2] uggahakosallādi ca **upāyo,** tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvutta-upāyaṁ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṁ **"muṭṭhassati -pa-**

1. Pariccajanavasena (Saṁ-Ṭī 2. 454 piṭṭhe) 2. Gahaṇādi (Ka)

asamattho hotī"ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṁ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena **assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṁ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅganti āha **"sampayogaṅgañcassa dassetvā"**ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo, satiggahaṇeneva cettha samādhissapi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṁ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṁ hoti, nibbānādhigamo vā, na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṁ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgan**ti "vivicceva kāmehī"ti-ādīsu[1] viya pahātabbaṅgaṁ dassetuṁ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṁ dassento **"tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā"**ti āha. **Tesaṁ dhammānan**ti vedanādidhammānaṁ. Tesaṁ hi tattha anadhippetattā **"atthuddhāranayenetaṁ vuttan"**ti vuttaṁ.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṁ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṁ pahānavisesaṁ dassetuṁ **"visesenā"**ti āha. Atha vā "vineyya nīvaraṇānī"ti avatvā abhijjhādomanassavacanassa payojanaṁ dassento **"visesenā"**ti-ādimāha. Kāyānupassanā bhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṁ anurodhādīnaṁ pahānaṁ dassanaṁ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassā**ti rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyā**ti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha "kāyabhāvanā"ti adhippetā. **Tenā**ti anurodhādippahānavacanena. **Yogānubhāvo hī**ti-ādi vuttassevattassa pākaṭakaraṇaṁ.

Satisampajaññenāti satisampajaññaggahaṇena. **Sabbatthikakammaṭṭhānan**ti buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idaṁ hi catukkaṁ yoginā parihariyamānaṁ "sabbatthikakammaṭṭhānan"ti vuccati satisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbattā, **satiyā vā samatho vutto** tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

---

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

Tenāti saddatthaṁ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena[1] saha. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṁ vutto atthasaṁvaṇṇanānayo. **Yathā saṁsandatī**ti yathā atthato adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṁsandati sameti, evaṁ veditabbo.

Vedanādīnaṁ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṁ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṁ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanatthaṁ ghanavinibbhogādidassanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṁ. Tena na vedanāyaṁ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṁ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṁ dassitaṁ hoti. Tathā "yasmiṁ samaye sukhā vedanā, na tasmiṁ samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmiṁ vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmiṁ samaye itarā vedanā"ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṁ taṁ vedanaṁ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsaṁ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṁ vibhāvitaṁ hoti. **Ghanavinibbhogādī**ti **ādi**-saddena ayampi atthoveditabbo. Ayaṁ hi vedanāyaṁ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṁ vuttaṁ hoti—yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakabubbuḷake maṇi-ākārānupassī hoti, na evamayaṁ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmiṁ manuññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅguratāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca anicca-anatta-asubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya saṅkhāradukkhatāya ca visesato dukkhānupassīyevāti vuttaṁ hoti. Evaṁ cittadhammesupi yathārahaṁ puna vacane payojanaṁ vattabbaṁ. **"Kevalaṁ panidhā"**ti-ādinā idha "ettakaṁ veditabban"ti veditabbaparicchedaṁ dasseti. **Esa nayo**ti iminā yathā cittaṁ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto "citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī"ti veditabboti imamatthaṁ atidisati.

---

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

Yo sukhaṁ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhavedanaṁ vipariṇāmadukkhatāya "dukkhan"ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhavedanaṁ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhan**ti upekkhāvedanaṁ. **Santan**ti sukhadukkhāni viya anoḷārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṁ. **Aniccato**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca "aniccan"ti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṁsena paribyattaṁ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṁ taṁ dukkhasmin**ti sabbaṁ taṁ vedayitaṁ dukkhasmiṁ antogadhaṁ pariyāpannaṁ vadāmi saṅkhāradukkhatānativattanato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṁ ṭhitivipariṇāmaññāṇasukhatāya vipariṇāmaṭhiti-aññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Rūpādi-**ārammaṇa**chandādi-**adhipati**ñāṇādi**sahajāta**kāmāvacarādi**bhūmi**nānattabhedānaṁ kusalākusalataṁvipākakiriyānānattādibhedānañca, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasavatthukāvatthukādinānattabhedānañca vasenāti yojetabbaṁ. **Suññatadhammassā**ti "dhammā hontī"ti-ādinā[1] suññatavāre āgatasuññatasabhāvassa vasena. **"Kāmañcetthā"**ti-ādinā pubbe pahīnattā puna pahānaṁ na vattabbanti codanaṁ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṁ sabbattha pahīnameva hotīti visuṁ visuṁ na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṁ na vedanādīsu pahīnaṁ hoti. Yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṁ vattabbamevāti. **Ekattha pahīnaṁ sesesupi pahīnaṁ hotī**ti maggasatipaṭṭhānabhāvanaṁ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṁ sandhāya vuttaṁ. "Pañcapi khandhā loko"ti hi vibhaṅge[2] catūsupi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāravaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 202, 204, 206, 210 piṭṭhesu.

Kāyānupassanā

Ānāpānapabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṁ kataṁ **"sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā"**ti. Tena ye ime ānāpānapabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādi-anupassanā pakārā, tathā **kāyagatāsatisutte**[1] vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṁ yeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṁ **"sabbappakāra -pa- paṭisedhano cā"**ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhano**ti sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena "idha bhikkhave"ti ettha idha-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā "vāyubhakkho"ti[2]. Tenāha **"idheva samaṇo"**ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṁ aññatitthiyānaṁ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṁ dassetuṁ **"imassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. Duddamo damathaṁ anupagato goṇo **kūṭagoṇo.** Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṁ na paggharati, evaṁ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu.** Rūpasaddādike paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇan**ti pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṁsāre paricitārammaṇaṁ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhan**ti thiraṁ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṁ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṁ buddhānaṁ, ekaccānaṁ paccekabuddhānaṁ, buddhasāvakānañca visesādhigamassa, aññena kammaṭṭhānena

---

1. Ma 3. 132 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 2. 299 piṭṭhepi.

adhigatavisesānaṁ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṁ. **Vatthuvijjācariyo viya bhagavā** yogīnaṁ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekākī viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanato. **Phalamuttaman**ti sāmaññaphalaṁ sandhāyāha. **Parakkamajavayoggabhūmin**ti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṁ.

Assāsapassāsānaṁ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṁ dīgharassatāpajānanasabbakāyapaṭisaṁvedana-oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṁ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitte**ti assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanaṁ abhinivisanto, yo "assāsapassāsakammiko"ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṁ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetasikānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthī**ti visuddhadiṭṭhi "tayidaṁ dhammamattaṁ na ahetukaṁ, nāpi issarādivisamahetukaṁ, atha kho avijjādīhi eva sahetukan"ti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitiṇṇakaṅkho** "yaṁ kiñci rūpan"ti-ādinā[1] kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṁ āropetvā** udayabbayānupassanādivasena **vipassanaṁ vaḍḍhento anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyeti idaṁ sammasanacāravasenāyaṁ pāḷi pavattāti katvā vuttaṁ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittuppatti eva natthīti. **Idaṁ ubhayaṁ na labbhatī**ti "ajjhattaṁ, bahiddhā"ti ca vuttaṁ idaṁ dhammadvayaghaṭitaṁ ekato ārammaṇabhāvena na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo assāsapassāsānaṁ pavattihetukarajakāyādi. Tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī.** Taṁ pana samudayadhammaṁ upamāmukhena dassento **"yathā nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **bhastan**ti ruttiṁ. **Gaggaranāḷin**ti ukkāpanāḷiṁ. **Te**ti karajakāyādike. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī phalabhāvena, evaṁ tepi assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti "samudayadhammā kāyasmin"ti

---

1. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67; Aṁ 1. 491; Khu 9. 51 piṭṭhesu.

vattabbataṁ labhantīti vuttaṁ **"samudaya -pa- vuccatī"**ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo "jātidhammānan"ti-ādīsu[1] viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanapakatikānupassī "samudayadhammānupassī"ti vutto. Tenāha **"karajakāyañcā"**ti-ādi. Evañca katvā **kāyasmin**ti bhummavacanañca samatthitaṁ hoti. **Vayadhammānupassī**ti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṁ hetudhammānaṁ abhāve yaṁ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṁ vutto. Tenāha **"yathā bhastāyā"**ti-ādi. Ayaṁ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo. Ajjhattabahiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāti ekakāle na labbhatīti āha **"kālena samudayaṁ kālena vayaṁ anupassanto"**ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti **"kāyova atthī"**ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṁ dassento **"na satto"**ti-ādimāha. Tassattho—yo rūpādīsu sattavisattatāya, paresañca sajjāpanaṭṭhena, satvaguṇayogato vā **"satto"**ti parehi parikappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca **"puggalo"**ti, thīyati saṁhaññati ettha gabbhoti **"itthī"**ti, puripure bhāge seti pavattatīti **"puriso"**ti, āhito ahaṁmāno etthāti **"attā"**ti, attano santakabhāvena **"attaniyan"**ti, paro na hotīti katvā **"ahan"**ti, mama santakanti katvā **"maman"**ti, vuttappakāravinimutto aññoti katvā **"kocī"**ti, tassa santakabhāvena **"kassacī"**ti parikappetabbo koci natthi, kevalaṁ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evan**ti "kāyova atthī"ti-ādinā vuttappakārena. **Ñāṇapamāṇatthāyā**ti kāyānupassanāñāṇaparaṁ pamāṇaṁ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyā**ti kāyapariggāhikasatipavattaṁ satiparaṁ pamāṇaṁ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena "atthi kāyo"ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha **"satisampajaññānaṁ vaḍḍhatthāyā"**ti.

---

1. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhigāhānaṁ ujupaṭipakkhattā vuttaṁ **"taṇhā -pa- viharatī"**ti. Tathābhūto ca loke kiñci "ahan"ti vā "maman"ti vā gahetabbaṁ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha **"na ca kiñcī"**ti-ādi. **Evampī**ti ettha **pi-**saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento **"upari atthaṁ upādāyā"**ti āha. **"Evan"**ti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṁ nigamanavasena katanti āha **"iminā pana -pa- dassetī"**ti. Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idhādhippetattā vuttaṁ **"sati dukkhasaccan"**ti. Sā pana sati yasmiṁ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **"tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā"**ti. **Appavattī**ti appavattinimittaṁ, na pavattati etthāti vā **appavatti. Catusaccavasenā**ti catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvā**ti visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṁ upari netvāti attho. **Niyyānamukhan**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. **Iriyāpathavasenā**ti iriyanaṁ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṁ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyaṁ kareyya ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti. Tesaṁ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparan**ti puna ca aparaṁ, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṁ kāyānupassanākammaṭṭhānaṁ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **Gacchanto vā**ti-ādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādhāraṇavacanaṁ. Tattha gamanādimattajānanaṁ idha nādhippetaṁ, gamanādigatavisesajānanaṁ pana adhippetanti taṁ vibhajitvā dassetuṁ **"tattha kāman"**ti-ādi vuttaṁ. **Sattūpaladdhin**ti satto atthīti upaladdhiṁ sattaggāhaṁ **na jahati** na pariccajati "ahaṁ gacchāmi, mama gamanan"ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṁ** "atthi attā kārako vedako"ti evaṁ pavattaṁ viparītasaññaṁ **na**

ugghāṭeti nāpaneti apaṭipakkhabhāvato, ananubrūhanato vā. Evaṁbhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha **"kammaṭṭhānaṁ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī"**ti. **Imassa panā**ti-ādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṁ vivarituṁ **"idaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ko gacchatī**ti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamanan**ti akattutāvisiṭṭha-attaggāhapaṭikkhepatthā. **Kiṁ kāraṇā**ti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā "gamananti attā manasā saṁyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehī"ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṁ dassetuṁ **"cittakiriyavāyodhātuvipphārenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti **cittakiriyavāyodhātuvipphāro,** tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṁ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvacīviññattibhedaṁ cittakiriyaṁ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṁ vibhāveti. **"Gacchatī"**ti vatvā yathā pavattamāne kāye "gacchatī"ti vohāro hoti, taṁ dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti gantukāmatāvasena pavattacittaṁ. **Vāyaṁ janetī**ti vāyodhātu-adhikaṁ rūpakalāpaṁ janeti, adhikatā cettha sāmatthiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṁ sahajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṁ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṁ vāyodhātuṁ sandhāyāha **"vāyo viññattiṁ janetī"**ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvutta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṁ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṁ, yo "abhikkamo"ti vuccati.

"Eseva nayo"ti atidesavasena saṅkhepato vatvā tamevatthaṁ vivarituṁ **"tatrāpi hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Koṭito paṭṭhāyā**ti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. **Ussitabhāvo**ti ubbiddhabhāvo.

Evaṁ pajānatoti evaṁ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evaṁ pajānanāya nicchayagamanatthaṁ **"evaṁ hotī"**ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtaṁ ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. **Atthi panā**ti attano eva vīmaṁsanavasena pucchāvacanaṁ. **Natthī**ti nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacanaṁ. **Yathā panā**ti-ādi tassevatthassa upamāya vibhāvanaṁ.

Nāvā mālutavegenāti **yathā** acetanā nāvā vātavegena desantaraṁ **yāti, yathā** ca acetano **tejanaṁ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṁ **yāti, tathā** acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyunā nīto desantaraṁ **yātī**ti evaṁ upamāsaṁsandanaṁ veditabbaṁ. Sace pana koci vadeyya "yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanaṁ, evaṁ kāyassāpī"ti, hotu, evaṁ icchitovāyamattho. Yathā hi nāvā tejanānaṁ saṁhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṁ, na asaṁhatalakkhaṇassa, evaṁ kāyassāpīti kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva patiṭṭhaṁ labhati, na purisavādo. Tenāha **"yantaṁ suttavasenā"**ti-ādi.

Tattha **payuttan**ti heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitaṁ. **Ṭhātī**ti tiṭṭhati. **Etthā**ti imasmiṁ loke. **Vinā hetupaccaye**ti gantukāmatācittataṁsamuṭṭhānavāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭhe**ti tiṭṭheyya. **Vaje**ti vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kiṁ**-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacanan**ti sabbesaṁ catunnampi iriyāpathānaṁ saṅgaṇhanavacanaṁ, pubbe visuṁ visuṁ iriyāpathānaṁ vuttattā idaṁ tesaṁ ekajjhaṁ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṁ padhānaṁ appadhānañca iriyāpathaṁ anunipphādaṁ katvā dassetuṁ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṁ nayānaṁ viseso veditabbo. **Ṭhito**ti pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasseva pariggaṇhanaṁ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṁ **"iriyāpathapariggahaṇena kāye kāyānupassī viharatī"**ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādinā**ti ettha **ādi**-saddena yathā "taṇhāsamudayā kammasamudayā āhārasamudayā"ti nibbattilakkhaṇaṁ passantopi rūpakkhandhassa udayaṁ passatīti ime cattāro āhārā saṅgayhanti, evaṁ "avijjānirodhā rūpanirodhā"ti-ādayopi pañca ākārā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesaṁ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

109. **Catusampajaññavasenā**ti[1] samantato pakārehi, pakaṭṭhaṁ vā savisesaṁ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṁ, tathāpavattaṁ ñāṇaṁ. Cattāri sampajaññāni samāhaṭāni **catusampajaññaṁ,** tassa vasena. Abhikkamanaṁ **abhikkantan**ti āha **"abhikkantaṁ vuccati gamanan"**ti. Tathā paṭikkamanaṁ **paṭikkantan**ti āha **"paṭikkantaṁ vuccati nivattanan"**ti. **Nivattanan**ti ca nivattimattaṁ, nivattitvā pana gamanaṁ gamanameva. **Abhiharanto**ti gamanavasena kāyaṁ upanento.

Sammā pajānanaṁ sampajānaṁ, tena attanā kātabbassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha **"sampajaññena sabbakiccakārī"**ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttāyeva. **Sampajaññaṁ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṁ uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī.** Dhammato vaḍḍhisaṅkhātena saha atthena pavattatīti sātthakaṁ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānanaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṁ **gocarasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṁ **asammohasampajaññaṁ. Pariggaṇhitvā**ti paṭisaṅkhāya.

---

1. Dī-Ṭī 1. 242; Saṁ-Ṭī 2. 457; Sī-Ṭī Abhinava 2. 81 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṁ sātthakanti adhippetaṁ gamanaṁ, taṁ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṁ **"cetiyadassanaṁ tāvā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammapaṭimāyo viya. **Asamapekkhanaṁ** gehasita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "cakkhunā rūpaṁ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā"ti-ādi[1]. Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo,** visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo.**

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṁ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha **"dve kathā nāma na kathitapubbā"**ti.

Evanti "sace panā"ti-ādikaṁ sabbampi vuttākāraṁ paccāmasati, na "purisassa mātugāmāsubhan"ti-ādikaṁ vuccamānaṁ. Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṁ kammaṭṭhānanti vuccatīti āha **"kammaṭṭhānasaṅkhātaṁ gocaran"**ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṁ uppajjati, evaṁ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. **Haratī**ti kammaṭṭhānaṁ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpabhogato[2] yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṁ na paṭineti.

Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṁ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **"usumaṁ gāhāpento"**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānaggeneva[3], kammaṭṭhānaṁ padhānaṁ katvā evāti attho. Tena "pattopi acetano"ti-ādinā[4] vakkhamānaṁ kammaṭṭhānaṁ, yathāparihariyamānaṁ vā avijahitvāti dasseti. "Paribhogacetiyato sarīracetiyaṁ garutaran"ti katvā **"cetiyaṁ vanditvā"**ti pubbakālakiriyāvasena vuttaṁ. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṁ**[5] "cetiyaṁ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā"ti vuttā.

---

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.
2. Āhārupayogato (Sī-Ṭī Abhinava 2. 84 piṭṭhe.)
3. Kammaṭṭhānamukheneva (Sī-Ṭī Abhinava 2. 84; Saṁ-Ṭī 2. 459 piṭṭhesu.)
4. Ma-Ṭṭha 1. 270 piṭṭhe.
5. Abhi-Ṭṭha 2. 408; Ma-Ṭṭha 3. 77; Aṁ-Ṭṭha 1. 356 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ)

Janasaṅgahatthanti "mayi akathente etesaṁ ko kathessatī"ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṁ. **Tasmā**ti yasmā "dhammakathā nāma kathetabbāyevā"ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Anumodanaṁ katvā**ti etthāpi "kammaṭṭhānasīsenevā"ti ānetvā sambandho. **Sampattaparicchedenevā**ti "paricito aparicito"ti-ādivibhāgaṁ akatvā sampattakoṭiyāva. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṁ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṁ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā[1] samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhan**ti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametaṁ, yathā poṅkhānupoṅkhapavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavatthāni bhinditvā.** "Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṁ udarāvadehakaṁ bhuñjitvā seyyasukhaṁ passasukhaṁ middhasukhaṁ anuyutto viharati, aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ caratī"ti[2] evaṁ vutta**pañcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṁ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṁ, tannimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṁ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṁ kāmenti icchantīti attakāmā. **Usabhaṁ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṁ ṭhānaṁ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayo**ti "ayaṁ bhikkhū"ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṁ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṁ paribrūheti.

Mahāpadhānaṁ pūjessāmīti amhākaṁ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṁ dukkaracariyaṁ evāhaṁ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā

---

1. Kilantakāyassa (Sī-Ṭī Abhinava 2. 86 piṭṭhe.) 2. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

hi satthupūjā, na āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamanamevā**ti adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttaṁ, na bhojanādikālesu avassaṁ kattabbanisajjāya paṭipakkhepavasena.

Vīthiṁ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **"vīthiyo sallakkhetvā"**ti. Yaṁ sandhāya vuccati "pāsādikena abhikkantenā"ti, taṁ dassetuṁ **"tattha cā"**ti-ādi vuttaṁ.

Paccekabodhiṁ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṁ sabbattha ito paresupi. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṁ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṁ puññañāṇasambharaṇaṁ, sāvakabodhiyaṁ aggasāvakānaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṁ kappasatasahassameva, itaresaṁ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṁ nibbedhabhāgiyaṁ kusalaṁ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bahi visaye sañjātasaṁvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā—

> "Tasmātiha te bāhiya evaṁ sikkhitabbaṁ 'diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṁ bhavissatī'ti, yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṁ bhavissati, tato tvaṁ bāhiya na tena. Yato tvaṁ bāhiya na tena, tato tvaṁ bāhiya na tattha. Yato tvaṁ bāhiya na tattha, tato tvaṁ bāhiya nevidha na huraṁ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā"ti[1]—

ettakāya desanāya arahattaṁ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṁ. **Evan**ti idāni vuccamānākārena veditabbaṁ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṁ dasseti, **ahaṁ abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṁ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṁ dassitameva hoti. **"Tathā asammuyhanto"**ti vatvā taṁ

---

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

asammuyhanaṁ yena ghanavinibbhogena hoti, taṁ dassento **"abhikkamāmī"**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṁ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **"ekeka -pa- balavatiyo"**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṁ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṁ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **"tathā atiharaṇavītiharaṇesū"**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṁ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṁ. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṁ **uddharaṇaṁ,** ṭhitaṭṭhānaṁ atikkamitvā purato haraṇaṁ **atiharaṇaṁ.** Khāṇu-ādipariharaṇatthaṁ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṁ vā passena haraṇaṁ **vītiharaṇaṁ,** yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṁ **atiharaṇaṁ,** tato paraṁ haraṇaṁ **vītiharaṇan**ti ayaṁ vā etesaṁ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṁ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **"vossajjane -pa- balavatiyo"**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṁ **"tathā sannikkhepanasannirumbhanesū"**ti. **Tatthā**ti tasmiṁ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṁsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca **atiharaṇaṁ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi

dhammānaṁ desantarasaṅkamanaṁ atthi. **Pabbaṁ pabban**ti-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṁ, taṁ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṁ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṁ devaputtānaṁ heṭṭhupariyena paṭimukhaṁ dhāvantānaṁ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṁ bhajjiyamānānaṁ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṁ saṅkhatadhammānaṁ uppādenāti dassanatthaṁ **"paṭapaṭāyantā"**ti vuttaṁ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṁ rūpenāti idaṁ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṁ nirujjhanakarūpadhammānaṁ vasena vuttaṁ, yaṁ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṁ, "rūpaṁ garupariṇāmaṁ dandhanirodhan"ti-ādivacanehi[1] virodho siyā, tathā "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekadhammampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ lahuparivattaṁ, yathayidaṁ cittan"ti evamādipāḷiyā[2]. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṁ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṁ vibhāvento eva uppajjantīti tesaṁ taṁsabhāvanipphatti-anantaraṁ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṁ tesaṁ pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṁ icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṁ khandhānaṁ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṁ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṁ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti[3] rūpārūpadhammānaṁ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṁ uppajjate cittaṁ, aññaṁ cittaṁ nirujjhatīti yaṁ purimuppannaṁ, cittaṁ, taṁ aññaṁ, taṁ pana nirujjhantaṁ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tato[4] laddhapaccayaṁ aññaṁ uppajjate cittaṁ. Yadi evaṁ tesaṁ antaro labbheyyāti noti āha **"avīcimanusambandho"**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavidū maññanti, evaṁ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṁ udakappavāho viya vattati.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.
3. Tathevāti (Sī-Ṭī Abhinava 2. 92 piṭṭhe.)
4. Tathā (Ka)

Abhimukhaṁ lokitaṁ **ālokitan**ti āha **"puratopekkhanan"**ti. Yasmā yaṁdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṁ pekkhanaṁ ālokitaṁ, tasmā tadanugataṁ vidisālokanaṁ vilokitanti āha **"vilokitaṁ nāma anudisāpekkhanan"**ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitassa siyā sambhavoti āha **"iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā"**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṁ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva "yamevāhaṁ indriyesu aguttadvārataṁ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṁ patto, tameva suṭṭhu niggaṇhissāmī"ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṁvare ukkaṁsapāramippatto, teneva naṁ satthā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ indriyesu guttadvārānaṁ yadidaṁ nando"ti[1] etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitassa **veditabbā. Tasmā**ti "kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato"ti vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṁ kātabbaṁ,** khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṁ asammohasampajaññanti dassetuṁ **"abbhantare"**ti-ādi vuttaṁ.

"Paṭhamajavanepi -pa- na hotī"ti idaṁ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṁ "itthī puriso"ti rajjanādīnaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṁ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana "itthī puriso"ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṁ mūlaṁ, yathāvuttaṁ vā sabbaṁ bhavaṅgādi, evaṁ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**ti heṭṭhimassa

---

1. Aṁ 1. 26 piṭṭhe.

uparimassa ca aparāparaṁ bhaṅgappattimāha. **Tan**ti javanaṁ. Tassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni.**

Etaṁ asammohasampajaññaṁ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayo**ti idaṁ suttantanayena pariyāyato vuttaṁ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṁ aññamaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷanan**ti kampananti vadanti, līḷākaraṇaṁ vā **laḷanaṁ.**

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāva hattā **micchājīvavasena uppannaṁ asappāyaṁ. Cīvarampi acetanan**ti-ādinā cīvarassa viya "**kāyopi acetano**"ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena "**abbhantare**"ti-ādinā vuttamevatthaṁ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṁ dasseti. Tenāha "**tasmā**"ti-ādi. **Catupañcagaṇṭhikāhato**ti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṁsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avaṭṭhānanti āha "**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī**"ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato yāva kucchi, tāva harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṁ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṁ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṁ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasaṁcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti vāyu-ādīhi atisosanaṁ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṁ. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto paviṭṭhaṁ āhāraṁ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavesanādīnaṁ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādiṁ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṁtaṁvijānananipphādakoyeva

hi payogo "sammāpayogo"ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṁ** sammāpaṭipattiṁ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṁ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṁ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṁ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṁ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṁ āsaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo,** āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṁ, āmāsayo. Tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāya**[1] gahetabbo.

Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khettadevāyatanādike. Nissaṭṭhattā **neva attano** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa. Udakatumbato**ti veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tan**ti chaḍḍita-udakaṁ.

Addhāna-iriyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇika-iriyāpathā** vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. "Gateti gamane"ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṁ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Yasmā mahāsīvattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṁ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idañcettha sampajaññavipassanācāravasena āgataṁ, tasmā vuttaṁ **"tayidaṁ mahāsīvattherena vuttaṁ asammohadhuraṁ imasmiṁ satipaṭṭhānasutte adhippetan"**ti. **Sāmaññaphale**[1] **pana sabbampi catubbidhaṁ sampajaññaṁ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. **Satisampayuttassevā**ti idaṁ yathā sampajaññakiccassa padhānatā, evaṁ satikiccassāpīti dassanatthaṁ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṁ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. **Etāni padānī**ti sampajaññapadāni. **Vibhattānevā**ti visuṁ vibhattāneva. Imināpi sampajaññassa viya satiyāpi padhānataṁyeva vibhāveti.

Aparo nayo—eko bhikkhu gacchanto aññaṁ cintento aññaṁ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṁ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṁ cintento aññaṁ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṁ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṁ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamanaṁ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṁ ṭhito pariggaṇhāti "pācīnacaṅkamanakoṭiyaṁ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṁ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṁ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṁ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṁ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṁ, nisajjāya pavattā sayanaṁ appatvā ettheva niruddhā"ti, evaṁ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṁ bhavaṅgaṁ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṁ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṁ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṁ avibhūtaṁ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṁ pariggahetvā sayati "kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti 'ahaṁ mañce sayito'ti, mañco na jānāti 'mayi kāyo sayito'ti, acetano kāyo acetane mañce sayito"ti, evaṁ pariggaṇhantoyeva cittaṁ bhavaṅgaṁ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṁ gahetvāva pabujjhati, ayaṁ **sutte sampajānakārī** nāma hotīti.

---

1. Dī 1. 67; Dī-Ṭṭha 1. 165; Dī-Ṭī 1. 242 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṁ, sabbampi vā chadvārappavattaṁ kiriyāmayapavattaṁ nāma, tasmiṁ sati jāgaritaṁ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṁ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṁ desentopi bāttiṁsatiracchānakathaṁ pahāya dasakathāvatthunissitaṁ sappāyakathaṁ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma. Aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu cittaruciyaṁ manasikāraṁ pavattentopi dutiyaṁ jhānaṁ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyaṁ hi jhānaṁ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṁ **"rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo"**ti. Sesaṁ vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. **Paṭikūlamanasikāravasenā**ti[1] jigucchanīyatāya paṭikūlameva paṭikūlaṁ, yo paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācinaṁ saddaṁ bhāvattho viññāyati yathā "paṭassa sukkan"ti[1]. Yasmā **visuddhimagge**[2] vuttaṁ, tasmā tattha taṁsaṁvaṇṇanāyañca[3] vuttanayena veditabbaṁ. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṁ āvaṭanaṁ **putoḷi. Vibhūtākāro**ti paṇṇattiṁ samatikkamitvā asubhabhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṁ dassento **"evan"**ti vatvā taṁ kāraṇaṁ sarūpato dassento **"kesādipariggahaṇenā"**ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. **Dhātumanasikāravasenā**ti pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabbha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānaṁ catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṁ. **Goghātako**ti jīvikatthāya gunnaṁ ghātako.

---

1. Dī-Ṭī 2. 307 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Visuddhi 1. 241 piṭṭhe.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

Antevāsikoti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. **Ṭhita**-saddo "ṭhito vā"ti-ādīsu[1] ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, ṭhā-saddassa vā gativinivatti-atthatāya aññattha ṭhapetvā gamanaṁ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha **"catunnaṁ iriyāpathānaṁ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitan"**ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti "iriyāpatho"ti vuccanti. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattaṁ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha "paṇidhānan"ti adhippetanti āha **"yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitan"**ti. **Ṭhitan**ti vā kāyassa ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. **Paṇihitan**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. **Ṭhitan**ti vā kāyasaṅkhātānaṁ rūpadhammānaṁ tasmiṁ tasmiṁ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṁ. **Paṇihitan**ti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṁ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā visuṁ visuṁ passati.

Idāni vuttamevatthaṁ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṁ **"yathā goghātakassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **posentassā**ti maṁsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsaṭṭhi-ādīhi saṁvaḍḍhentassa. **Vadhitaṁ matan**ti hiṁsitaṁ hutvā mataṁ. **Matan**ti ca matamattaṁ. Tenevāha **"tāvadevā"**ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāviyā, tesaṁ taṁsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti **bīlā** bhāgā va-kārassa ba-kāraṁ, i-kārassa ī-kāraṁ katvā. **Bīlaso**ti bīlaṁ bīlaṁ katvā. **Vibhajitvā**ti aṭṭhisaṁghāṭato maṁsaṁ vivecetvā, tato vā vivecitamaṁsaṁ bhāgaso katvā. Tenevāha **"maṁsasaññā pavattatī"**ti. **Pabbajitassa**pi apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhogan**ti santatisamūhakiccaghanānaṁ vinibbhujanaṁ vivecanaṁ. **Dhātuso paccavekkhato**ti ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṁ dhātuṁ pathavī-ādidhātuṁ visuṁ visuṁ katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena

1. Dī 1. 85; Aṁ 2. 22 piṭṭhesu.

pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṁ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṁ hi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha **"dhātuvaseneva cittaṁ santiṭṭhatī"**ti. **Dakkho**ti cheko taṁtaṁsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmiṁ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṁsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṁsādi-avayavasamaññāti jānanako. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpatho**ti gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **Visuddhimagge**[1] **vitthāritā,** tasmā tattha **taṁsaṁvaṇṇanāyañ**ca[2] vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādipaṭisaṁyuttānaṁ odhiso pavattānaṁ kathānaṁ tadabhidheyyānañca uddhumātakādi-asubhabhāgānaṁ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha **"sivathikapabbehi vibhajitun"**ti. **Uddhaṁ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato uparimaraṇato paraṁ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṁ uddhaṁ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṁ vimissitaṁ nīlaṁ vinīlaṁ, purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṁ vā nīlaṁ vinīlaṁ, vinīlameva **vinīlakan**ti ka-kārena padavaḍḍhanamāha anatthantarato yathā "pītakaṁ lohitakan"ti[3]. **Paṭikūlakattā**ti jigucchanīyattā. **Kucchitaṁ vinīlaṁ vinīlakan**ti kucchanattho vā ayaṁ ka-kāroti dassetuṁ vuttaṁ yathā "pāpako kittisaddo abbhuggacchatī"ti[4]. **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādīhi. **Vissandamānaṁ pubban**ti vissavantaṁ pubbaṁ, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvan**ti vissandamānapubbabhāvaṁ.

So bhikkhūti yo "passeyya sarīraṁ sivathikāya chaḍḍitan"ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṁharati** sadisataṁ. **Ayampi kho**ti-ādi

---

1. Visuddhi 1. 342 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 1. 425 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 162 piṭṭhe. 4. Dī 3. 196; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322; Khu 11. 184 piṭṭhesu.

upasaṁharaṇākāradassanaṁ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ, arūpajīvitindriyaṁ panettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evaṁpūtikasabhāvo**ti evaṁ ativiya pūtikasabhāvo, na āyu-ādīnaṁ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evaṁbhāvī**ti āha "**evaṁuddhumātādibhedo bhavissatī**"ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṁsalohitayuttan**ti sabbaso akhāditattā tahaṁ tahaṁ sesena appāvasesena maṁsalohitena yuttaṁ. **Aññena hatthaṭṭhikan**ti avisesena hatthaṭṭhikānaṁ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṁ vippakiṇṇataṁ dassento "**catusaṭṭhibhedampī**"ti-ādimāha. **Terovassikānī**ti tirovassaṁ gatāni. Tāni pana saṁvaccharaṁ vītivattāni hontīti āha "**atikkantasaṁvaccharānī**"ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṁ dassento "**abbhokāse**"ti-ādimāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṁ vavatthitattā vuttaṁ "**khajjamānādīnaṁ vasena yojanā kātabbā**"ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṁ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhāti daṭṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha "**sivathikānaṁ ādīnavānupassanāvasena vuttattā**"ti. Iriyāpathapabbādīnaṁ anappanāvahatā[1] pākaṭā evāti "**sesāni dvādasāpī**"ti vuttaṁ. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. **Sukhaṁ vedanan**ti ettha sukhayatīti **sukhā,** sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṁ

1. Appanāvahatā (Dī-Ṭī 2. 310 piṭṭhe.)

cetasikañca ābādhanti **sukhā,** sukaraṁ okāsadānaṁ etissāti **sukhā**ti apare. Vedayati ārammaṇarasaṁ anubhavatīti **vedanā. Vedayamāno**ti anubhavamāno. **Kāman**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyanaṁ **sampajānavediyanaṁ.**

Vohāramattaṁ hotī"ti etena "sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti idaṁ vohāramattanti dasseti. **Vatthu-ārammaṇā**ti rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇaṁ hi vedanāya pavattiṭṭhānatāya "vatthū"ti adhippetaṁ. **Assā**ti bhaveyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṁ dassento **"vedanāva vedayatī"**ti āha. **Nitthunanto**ti balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavaṁ disvā tassa avasaradānavasena nitthunanto. **Vīriyasamataṁ yojetvā**ti adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṁ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhī**ti lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṁ sandhāyāha **"saha paṭisambhidāhī"**ti. **Samasīsī**ti vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṁ, evaṁ dukkhanti yathā "sukhaṁ vedayatī"ti-ādinā sampajānavediyanaṁ sandhāya vuttaṁ, evaṁ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā,** sampayuttadhamme kāyañca pīḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṁ vā khādati, khanati kāyikaṁ cetasikañca sātanti **dukkhā.** Dukkaraṁ okāsadānaṁ etissāti **dukkhā**ti apare. **Arūpakammaṭṭhānan**ti arūpapariggahaṁ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento āha **"rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccatī"**ti. **Catudhātuvavatthānaṁ kathesī**ti etthāpi "yebhuyyenā"ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tadubhayan**ti catudhātuvavatthānassa saṅkhepavitthāradvayamāha. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaṭṭhāne, **vitthāramanasikāravasena** rāhulovāda[1] dhātuvibhaṅgādīsu[2].

---

1. Ma 2. 85 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 85 piṭṭhe.

Yebhuyyaggahaṇena tadaññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṁ vibhāgena dassetuṁ **"tividho hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **abhiniveso**ti anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṁ vibhāgo, sammasanaṁ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. **Pariggahite rūpakammaṭṭhāne**ti idaṁ rūpamukhena vipassanābhinivesaṁ sandhāya vuttaṁ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamaṁ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṁ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhinipāto**ti sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyabhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhinipāto vutto, uppannaphasso puggalo, cittacetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṁsamakālameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṁ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniropanalakkhaṇatā vuccati. **Phusanto**ti ārammaṇassa phusanākārena. Ayaṁ hi arūpadhammattā ekadesena anallīyamānopi rūpaṁ viya cakkhuṁ, saddo viya ca sotaṁ cittaṁ ārammaṇañca phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa "saṅghaṭṭanaraso"ti vuccati.

Ārammaṇaṁ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasaṁ anubhavantī. Phassādīnaṁ hi sampayuttadhammānaṁ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṁ ekadesānubhavanaṁ, vedayitābhāvena gahaṇaṁ yathākāmaṁ sabbānubhavanaṁ evaṁsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṁ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṁ codetabbaṁ. **Vijānantan**ti paricchindanavasena visesato jānantaṁ. Viññāṇaṁ hi minitabbavatthuṁ nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṁ paricchijja vibhāventaṁ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṁ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṁ pana phassādīnaṁ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbo.

Evaṁ tassa tasseva pākaṭabhāvepi "sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[1], "sabbañca kho bhikkhave abhijānan"ti[2] ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento **"tattha yassā"**ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṁ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ. Phassapañcamakaggahaṇaṁ hi tassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesaṁ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge**[3] "cakkhusamphassajā cetanā"ti-ādinā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthuṁ nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidaṁ viññāyatīti āha **"yaṁ sandhāya vuttan"**ti-ādi. Kattha pana vuttaṁ? Sāmaññaphale. **So**ti karajakāyo. **Pañcakkhandhavinimuttaṁ nāmarūpaṁ natthī**ti idaṁ adhikāravasena vuttaṁ. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṁ atthevāti. **Avijjādihetukā**ti avijjātaṇhupādānādihetukā. **Vipassanāpaṭipāṭiyā -pa- vicaratī**ti iminā balavavipassanaṁ vatvā puna tassa ussukkāpanaṁ visesādhigamanañca dassento **"so"**ti-ādimāha.

Idhāti imissaṁ dutiyasatipaṭṭhānadesanāyaṁ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā **bhagavā vedanāvasena kathesi.** Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṁ vibhūtabhāvatoti dassetuṁ **"phassavasena hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Na pākaṭaṁ hotī**ti idaṁ tādise puggale sandhāya vuttaṁ, yesaṁ ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evaṁ hi yaṁ vuttaṁ "phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṁ pākaṭaṁ hotī"ti, taṁ avirodhitaṁ hoti. **Vedanānaṁ uppattipākaṭatāyā**ti ca idaṁ sukhadukkhavedanānaṁ vasena vuttaṁ. Tāsaṁ hi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṁ pākaṭā evāti **"vedanānan"**ti avisesaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Yadā sukhaṁ uppajjatī**ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṁ.

Neva tasmiṁ samaye dukkhaṁ vedanaṁ vedetīti tasmiṁ sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṁ vedanaṁ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca

---

1. Saṁ 2. 258; Khu 9. 6 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 250 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

yathākkamaṁ abhītānāgatānaṁ, paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā.** Samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā.** Vatthārammaṇādipaccayaṁ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā.** Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā -pa- nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisaṁ nāma pañca kāmaguṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **sāmisā.** Tenāha **"pañcakāmaguṇāmisanissitā"**ti. **Ito paran**ti "atthi vedanā"ti evamādipāḷiṁ sandhāyāha **"kāyānupassanāyaṁ vuttanayamevā"**ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena[1] pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṁ.** Tenāha **"lobhasahagatan"**ti. **Vītarāgan**ti ettha kāmaṁ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṁ, sammasanacārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti **"lokiyakusalābyākatan"**ti vatvā **"idaṁ panā"**ti-ādinā tameva adhippāyaṁ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni.** Tesaṁ hi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṁsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha **"neva purimapadaṁ, na pacchimapadaṁ bhajantī"**ti. Yadi evaṁ padesikaṁ pajānanaṁ āpajjatīti? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesaṁ. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti **samohan**ti āha **"vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā"**ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṁ **"yasmā panā"**ti-ādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesaṁ mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṁ visesato "samohan"ti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti

---

1. Dī-Ṭī 2. 313 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

"vaṭṭantiyevā"ti vuttaṁ. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṁ anugatanti **thinamiddhānupatitaṁ** pañcavidhaṁ sasaṅkhārikākusalacittaṁ **saṅkuṭitacittaṁ. Saṅkuṭitacittaṁ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahagataṁ pavattaṁ saṁsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṁ,** aññathā sabbampi akusalacittaṁ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṁ nāma** sātisayaṁ vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṁ gataṁ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṁ paṭipannanti **mahaggataṁ.** Taṁ pana rūpārūpabhūmikaṁ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha **"rūpārūpāvacaran"**ti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha **"amahaggatanti kāmāvacaran"**ti. Attānaṁ uttarituṁ samatthehi saha uttarehīti **sa-uttaraṁ,** tappaṭipakkhena **anuttaraṁ,** tadubhayaṁ upādāya veditabbanti āha **"sa-uttaranti kāmāvacaran"**ti-ādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṁ **samāhitaṁ.** Tenāha **"yassā"**ti-ādi. **Yassā**ti yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṁ.** Tenāha **"ubhayasamādhirahitan"**ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṁ,** kāmāvacaraṁ kusalaṁ. Vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṁ.** Mahaggatanti tadubhayaṁ sandhāyāha **"tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttan"**ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṁ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyā āsaṅkāti tannivattanatthaṁ **"samuccheda -pa- okāsova natthī"**ti āha. Okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pāḷito eva viññāyatīti tamatthaṁ ulliṅgento

"pañcavidhena dhammānupassanaṁ kathetun"ti vuttaṁ. Yadi evaṁ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayato. Yesaṁ hi veneyyānaṁ pahātabbadhammesu paṭhamaṁ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesaṁ vasenettha bhagavatā paṭhamaṁ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthaṁ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṁ vibhāvento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampī**ti **pi**-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṁ sampiṇḍeti itaresaṁ tadantogadhattā. "Kaṇhasukkānaṁ yuganaddhatā natthī"ti pajānanakāle abhāvā **"abhiṇhasamudācāravasenā"**ti vuttaṁ. **Yathā**ti yenākārena. So pana "kāmacchandassa uppādo hotī"ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **"yena kāraṇenā"**ti. **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti "yathā cā"ti-ādinā vuttapade. **Subhampī**ti kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena **"subhan"**ti vuccati tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **"subhanimittan"**ti ca. Iṭṭhaṁ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṁ rūpādi **subhārammaṇaṁ.** Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro. Tan**ti ayonisomanasikāraṁ. **Tatthā**ti nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo.

Asubhampīti asubhajjhānampi uttarapadalopena. Taṁ pana dasasu aviññāṇakāsubhesu, kesādīsu ca pavattaṁ daṭṭhabbaṁ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti **Girimānandasutte**[1] vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṁ niravasesadassanatthaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Tesu pana asubhe "subhan"ti, "asubhan"ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

---

1. Aṁ 3. 343 piṭṭhe.

Ekādasasu[1] asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇhanaṁ, yathā vā tattha uggahanimittaṁ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho.** Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṁ **asubhabhāvanānuyogo.** Bhojane mattaññuno thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṁ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṁ pana āhāre paṭikūlasaññaṁ, tabbipariṇāmassa, tadādhārassa, tassa ca udariyabhūtassa[2] asubhatādassanaṁ, kāyassa āhāraṭṭhitikatādassanañca yo sammadeva jānāti, so visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa ca kāmacchando pahīyateva. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Abhidhammapariyāyena**[3] sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti āha **"arahattamaggenā"**ti.

Paṭighampi purimuppannaṁ **paṭighanimittaṁ** parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmiṁ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā **mettāya.**

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṁ pavattanaṁ **mettānimittassa uggaho. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānan**ti atta-atipiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇaṁ, vihārādi-uddesarahitaṁ puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evaṁ vā dvidhā uggahaṇaṁ sandhāya **"odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānan"**ti vuttaṁ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha "sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā"ti etesaṁ vasena pañcavidhā, ekekasmiṁ "averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṁ pariharantū"ti catudhāpavattito vīsatividhā anodhisakapharaṇā mettā, "sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā"ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya

1. Aṁ-Ṭī 1. 83 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Upanissayabhūtassa ativiya jegucchataṁ (Dī-Ṭī 2. 316 piṭṭhe)
3. Abhi 1. 232, 284 piṭṭhesu.

sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhisopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu **ayonisomanasikāro, tena.** Nipphādetabbe hi idaṁ bhummaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Ukkaṇṭhitā** pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvariñcanā. **Kāyavināmanā**ti kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasampaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṁ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātu ādito pavattavīriyanti āha **"paṭhamārambhavīriyan"**ti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṁ thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṁ **"kosajjato nikkhantatāya tato balavataran"**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṁ uparūparivisesaṁ āvahantaṁ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṁ **"paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanato tatopi balavataran"**ti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, "ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇaṁ hoti, ettake na hotī"ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. **Divā sūriyālokan**ti divā gahitanimittaṁ sūriyālokaṁ rattiyaṁ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṁ vīriyanissitattā vuttaṁ **"dhutaṅganissita sappāyakathāyapī"**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṁ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **"avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetaṁ atthato"**ti vuttaṁ.

Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapaṭikārappavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **"bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṁ pahīyatī"**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṁ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṁ pahīyatīti daṭṭhabbaṁ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṁ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā.

Vuddhattaṁ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **"kappiyākappiyaparipucchābahulassā"**ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṁ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā,** vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Tiṭṭhatīti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭṭhānīyā,** atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇaṁ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā asevitabbā hīnā ca.** Ye kusalā, te **anavajjā sevitabbā paṇītā ca.** Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āraddhā **hīnā,** paṇītehi **paṇītā. Kaṇhā**ti kāḷakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā,** sukkābhijātihetuto **sukkā.** Te eva **sappaṭibhāgā.** Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā.** Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṁ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha **"tīṇi ratanāni ārabbhā"**ti. Ratanattayaguṇāvabodhe hi[1] "satthari kaṅkhatī"ti[2] ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā "sikkhāya kaṅkhatī"ti[2] vuttāya vicikicchāya pahānaṁ karotīti āha **"vinaye ciṇṇavasībhāvassapī"**ti. **Okappanīyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassā**ti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhena

1. Ratanattayaguṇāvabodhe sati (Saṁ-Ṭī 2. 443 piṭṭhe)
2. Abhi 1. 208, 225, 233, 245, 250, 251; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṁ. Saddhāya vā ninnapoṇatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimitta-asubhanimittādīsūti "subhanimittādīsu asubhanimittādīsū"ti **ādi**-saddo paccekaṁ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi**saddena paṭighanimittādīnaṁ saṅgaho, dutiyena mettācetovimutti-ādīnaṁ. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandhā. Iti rūpan**ti ettha **iti**-saddo idaṁ-saddena samānatthoti adhippāyenāha **"idaṁ rūpan"**ti. Tayidaṁ sarūpato anavasesapariyādānaṁ hotīti āha **"ettakaṁ rūpaṁ, na ito paraṁ rūpaṁ atthī"**ti. **Itī**ti vā pakāratthe nipāto, tasmā **"iti rūpan"**ti iminā bhūtupādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena saddhiṁ rūpaṁ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvato**ti ruppanasabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsupī**ti ettha "ayaṁ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṁ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṁ pajānātī"ti-ādinā, **sabhāvato**ti ca anubhavanasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādinā yojetabbaṁ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. **Chasu ajjhattikabāhiresū**ti[1] "chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū"ti **"chasū"**ti padaṁ paccekaṁ yojetabbaṁ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato.

1. Dī-Ṭī 2. 320 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṁ, rūpāyatanameva ca ārammaṇaṁ, tathā itarāni itaresaṁ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadeso uppattidvāraṁ, asādhāraṇañca dhammāyatanaṁ ārammaṇaṁ. Cakkhatīti **cakkhu,** rūpaṁ assādeti vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṁ.** Ghāyatīti **ghānaṁ.** Jīvitanimittatāya raso jīvitaṁ, taṁ jīvitamavhāyatīti **jivhā.** Kucchitānaṁ sāsavadhammānaṁ āyo uppattidesoti **kāyo.** Munāti ārammaṇaṁ vijānātīti **mano.** Rūpayati vaṇṇavikāraṁ āpajjamānaṁ hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsetīti **rūpaṁ.** Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṁ gamīyatīti **saddo.** Gandhayati attano vatthuṁ sūcetīti **gandho.** Rasanti taṁ sattā assādentīti **raso.** Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṁ.** Attano lakkhaṇaṁ dhārentīti **dhammā.** Sabbāni pana āyānaṁ tananādi-atthena **āyatanāni.** Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**[1] **taṁsaṁvaṇṇanāya**[2] ca vuttanayena veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha **"cakkhupasādan"**ti. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "yaṁ cakkhu catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya pasādo"ti[3]. **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenā**ti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. "Cakkhuñca paṭicca rūpe cā"ti-ādīsu[4] samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇuppattihetu, na visuṁ visunti imassa atthassa dassanatthaṁ **"rūpe cā"**ti puthuvacanaggahaṇaṁ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṁ idhāpi "rūpe ca pajānātī"ti vuttaṁ rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṁ ekajjhaṁgahetvā **"bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcā"**ti ekavacanavasena attho vutto. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa ceva cakkhupaṭihananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṁ.

Ubhayaṁ paṭiccāti cakkhuṁ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṁ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyaṁ

---

1. Visuddhi 2. 112 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 170 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 157 piṭṭhe.
4. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 300, 302; Saṁ 2. 260; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

suttantasaṁvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṁyojanāni dassento **"kāmarāga -pa- avijjāsaññojanan"**ti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti **kāmarāgo,** so eva bandhanaṭṭhena **saṁyojanaṁ.** Ayaṁ hi yassa saṁvijjati, taṁ puggalaṁ vaṭṭasmiṁ saṁyojeti bandhati, iti dukkhena sattaṁ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṁ saṁyojeti bandhatīti **saṁyojanaṁ.** Evaṁ paṭighasaṁyojanādīnampi yathārahaṁ attho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṁ.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanatthaṁ **kāmassāda**ggahaṇaṁ. **Assādayato**ti abhiramantassa. **Abhinandato**ti sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppatti vuttā. Esa nayo sesesupi. **Etaṁ ārammaṇan**ti etaṁ evaṁsukhumaṁ evaṁdubbibhāgaṁ ārammaṇaṁ. **Niccaṁ dhuvan**ti etaṁ nidassanamattaṁ, "ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato"ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. **Bhavaṁ patthentassā**ti "īdise sampattibhave yasmā amhākaṁ idaṁ iṭṭhārammaṇaṁ sulabhaṁ jātaṁ, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhaveyyā"ti bhavaṁ nikāmentassa. Evarūpaṁ sakkā laddhunti yojanā. **Usūyato**ti usūyaṁ issaṁ uppādayato. **Aññassa maccharāyato**ti aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṁ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṁyojanehi.

Tañca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvaṁ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇañceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṁyojanassa kāraṇaṁ. Avikkhambhita-asamūhatabhūmiladdhuppannataṁ sandhāya **"appahīnaṭṭhena uppannassā"**ti vuttaṁ. Vattamānuppannatā **samudācāra**ggahaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenā**ti yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kāraṇena. Taṁ hi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṁ. Issāmacchariyānaṁ apāyagamanīyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṁ "tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hotī"ti[1]

1. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.

suttapadaṁ katanti? Taṁ suttanta pariyāyena vuttaṁ. Yathānulomasāsanaṁ hi suttantadesanā, ayaṁ pana abhidhammanayena saṁvaṇṇanāti nāyaṁ doso. **Oḷārikassā**ti thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassā**ti vuttappakāra-oḷārikābhāvena aṇubhāvaṁ sukhumabhāvaṁ gatassa. Uddhaccasaṁyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṁyojanehi avinābhāvato. Sotādīnaṁ sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṁ saṁyojanānaṁ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento **"eseva nayo"**ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṁ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggahaṇenā**ti ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṁ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesū**ti etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassā**ti aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Sesakhandhesū**ti vedanāsaññāsaṅkhārakkhendhesu. **Vuttanayenā**ti iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imaṁ visesaṁ vibhāveti, itaraṁ pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṁ pāḷiyaṁ gahitaṁ natthīti āha **"lokuttaradhammā na gahetabbā"**ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. **Bujjhanakasattassā**ti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṁ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesū**ti kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañāṇuppādato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṁ ṭhito nāma hotīti āha **"āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī"**ti.

"Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā"ti padassa attho "vicikicchaṭṭhānīyā"ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tan**ti yonisomanasikāraṁ. **Tatthā**ti satiyaṁ. Nipphādetabbe cetaṁ bhummaṁ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṁ**[1]. Atha vā satipadhānaṁ abhikkantādisātthakabhāvapariggaṇhanañāṇaṁ **satisampajaññaṁ.** Taṁ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṁ pahānaṁ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ uppādāya hoti, evaṁ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṁ dasseti **"satisampajaññan"**ti-ādinā.

Dhammānaṁ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa. "Kusalākusalā dhammā"**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīsu taṁtaṁsabhāvarasalakkhaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya "yonisomanasikāro"ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiṇhapavattanaṁ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunabhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsitvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṁ yaṁ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṁ, taṁ taṁ "idaṁ bhante kathaṁ, imassa ko attho"ti khandhāyatanādi-atthaṁ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha **"khandhadhātu -pa- bahulatā"**ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetasikānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṁ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha "vatthūnī"ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṁ tesaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Tena vuttaṁ **"ajjhattikabāhirānan"**ti-ādi. **Ussannadosan**ti vātādi-ussannadosaṁ. **Sedamalamakkhitan**ti sedena ceva jallikāsaṅkhātena

1. Dī-Ṭī 2. 324; Saṁ-Ṭī 2. 431; Aṁ-Ṭī 1. 251 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

sarīramalena ca makkhitaṁ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa pīḷāvahaṁ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṁ vā**ti **vā**-saddena pattādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṁ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṁ vuttaṁ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṁvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṁ taṁ vatthuyeva, atha kho tasmiṁ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṁ hotīti nissayāparisuddhiyā taṁnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṁ aparisuddhiṁ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṁ. Yathāpaccayaṁ saddheyyavatthusmiṁ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādinā **saddhindriyaṁ balavaṁ hoti.** Tenāha **"itarāni mandānī"**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṁ adatvā sampayuttadhammānaṁ paggaṇhanaṁ anubalappadānaṁ paggaho, paggahova kiccaṁ **paggahakiccaṁ.** "Kātuṁ na sakkotī"ti ānetvā ambandhitabbaṁ. Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ.** Vikkhepapaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo.** Rūpagataṁ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṁ passati, taṁ **dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu indaṭṭhaṁ kārentānaṁ sahapavattamānānaṁ dhammānaṁ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tan**ti saddhindriyaṁ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**bhi yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṁsanena. Evaṁ hi evaṁdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti "ayaṁ imesaṁ dhammānaṁ sabhāvo"ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṁ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṁ **"taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban"**ti. **Tathā amanasikārenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṁ

balavaṁ jātaṁ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṁ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṁ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṁ mandakiccatāya saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṁ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṁ tehi samarasaṁ[1] karontena hāpetabbaṁ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto eva hutvā viharanto satthārā "kiṁ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti-ādinā[2] ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṁ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṁ vinipātetuṁ papātaṭṭhānaṁ abhiruti. Atha naṁ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṁ dassetvā—

"Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.
Adhigacche padaṁ santaṁ, saṅkhārūpasamaṁ sukhan"ti[3]—

gāthaṁ vatvā "ehi vakkalī"ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṁ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṁ na otarati. Taṁ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṁ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttaṁ **vakkalittheravatthu cettha nidassanan"**ti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṁ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṁ saṅgaho. **Hāpetabban**ti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṁ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṁ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṁ uddhaccapātato rakkhantī

1. Samataṁ (Saṁ-Ṭī 2. 433 piṭṭhe) 2. Saṁ 2. 98 piṭṭhe.
3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

ekaṁsato hāpeti. Tena vuttaṁ **“passaddhādibhāvanāya hāpetabban”**ti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā sītavane viharanto “mamasarīraṁ sukhumālaṁ, na ca sakkā sukheneva sukhaṁ adhigantuṁ, kāyaṁ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṁ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṁ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṁ dassento kammaṭṭhānaṁ sodhetvā gijjhakūṭaṁ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṁ yojetvā bhāvento vipassanaṁ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṁ **“Soṇattherassa vatthu dassetabban”**ti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ anūnānadhikabhāvaṁ, tathā samādhivīriyānaṁ. Yathā hi saddhāpaññānaṁ visuṁ visuṁ dhuriyadhammabhūtānaṁ kiccato aññamaññānātivattanaṁ visesato icchitabbaṁ, yato nesaṁ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṁ samādhivīriyānaṁ kosajjuddhaccapakkhikānaṁ samarasatāya[1] sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṁ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddho**ti-ādi vuttassevattassa byatirekamukhena samatthanaṁ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so **mudhāpasannohoti,** na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṁ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkhan**ti sāṭheyyapakkhaṁ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṁ puññaṁ hotī”ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṁbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṁ vacanaṁ nādiyati, saññattiṁ na gacchati. Tenāha **“bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī”**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ samabhāvo atthāvaho, anatthāvaho visamabhāvo, evaṁ samādhivīriyānaṁ aññamaññaṁ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. **Kosajjaṁ adhibhavati,** tena appanaṁ na pāpuṇātīti

1. Samatāya (Saṁ-Ṭī 2. 434 piṭṭhe)

adhippāyo. **Uddhaccaṁ adhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhayan**ti saddhāpaññādvayaṁ samādhivīriyadvayañca. **Samaṁ kātabban**ti samarasaṁ[1] kātabbaṁ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evan**ti evaṁ sante, saddhāya thokaṁ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti "pathavīti manasikāramattena kathaṁ jhānuppattī"ti acintetvā "addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī"ti saddahanto saddhaṁ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṁ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnan**ti samādhipaññānaṁ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **"samatāyapī"**ti, samabhāvenapīti attho. **Appanā**ti lokiya-appanā. Tathā hi **"hotiyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṁ samabhāveneva icchitā. Yathāha "samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāvetī"ti[2]. Yadi visesato saddhāpaññānaṁ samādhivīriyānañca samatā icchitā, kathaṁ satīti āha **"sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī"**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **"saddhāvīriyapaññānan"**ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **"kosajjapakkhikena samādhinā"** icceva vuttaṁ, na "passaddhisamādhi-upekkhāhī"ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tenā**ti tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṁ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā,** sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena[3] atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Cittanti** kusalacittaṁ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṁ** parāyaṇaṁ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **"ārakkhapaccupaṭṭhānā"**ti-ādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṁ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṁsato paññavā

1. Samataṁ (Saṁ-Ṭī 2. 434 piṭṭhe) 2. Aṁ 1. 475; Khu 9. 288, 289, 290, 291 piṭṭhe.
3. Bojjhaṅgagaṇena (Aṁ-Ṭī 1. 256 piṭṭhe), bojjhaṅggaggahaṇena (Visuddhi-Ṭī 1. 154 piṭṭhe) Saṁ-Ṭī 2. 435 piṭṭhepi passitabbaṁ.

eva nāma hotīti āha **"samapaññāsa -pa- puggalasevanā"**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha **"gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā"**ti. Taṁ hi ñeyyaṁ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṁ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **"gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā"**ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṁ so eva paññāvepullappattopīti āha **"arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī"**ti. **Vīriyādīsu**pi eseva nayo.

"Tattaṁ ayokhilaṁ hatthe gamentī"ti-ādinā[1] pañcavidhabandhanakammakāraṇaṁ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṁ karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha **"pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā"**ti. **Sakaṭavāhanādikāle**ti **ādi**-saddena tadaññaṁ manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṁ saṅgaṇhāti. **Ekaṁ buddhantaran**ti idaṁ aparāparaṁ petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṁ, ekaccānaṁ vā petānaṁ ekaccatiracchānānaṁ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṁ buddhānaṁ adhigatarūpadassano.

Evaṁ ānisaṁsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhigamoti evaṁ vīriye ānisaṁsadassanasīlassa. **Gamanavīthin**ti sapubbabhāgaṁ nibbānagāminiṁ ariyamaggapaṭipadaṁ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. **Kāyadaḷībahulo**ti yathā tathā kāyassa daḷhīkammapasuto. **Piṇḍan**ti raṭṭhapiṇḍaṁ. Paccayadāyakānaṁ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanaṁ**[2].

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṁ saddaṁ sutvā**ti taṁ upāsikāya vacanaṁ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso**

1. Ma 3. 204, 221; Aṁ 1. 139 piṭṭhesu. 2. Piṇḍapātāpacāyanaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

sampattiyo. Dātuṁ sakkhissasīti "tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khettavisesabhāvūpagamanena aparāparaṁ devamanussasampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṁ sakkhissasī"ti thero attānaṁ pucchati. **Sitaṁ karontovā**ti "akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṁ samatikkantan"ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṁ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṁ. **Evaṁ** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṁ **kusītopi** teneva kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā. Evaṁ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṁ panassa guṇamahattaṁ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento **"satthuno hī"**ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtiyabhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṁ dassento **"asambhinnāyā"**ti-ādimāha.

Alasānaṁ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṁ kāyadaḷhībahulānaṁ yāvadatthaṁ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṁ tiracchānakathikānaṁ puggalānaṁ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā.** "Divasaṁ caṅkamena nisajjāyā"ti-ādinā[1] bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṁ daḷhaparakkamānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā.** Tenāha **"kucchiṁ pūretvā"**ti-ādi. **Visuddhimagge**[2] pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṁ dvayaṁ na gahitaṁ, thinamiddhavinodanatā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṁ dvayaṁ gahitaṁ. Tattha ānisaṁsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato.

---

1. Ma 1. 341; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Aṁ 1. 112; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.
2. Visuddhi 1. 129 piṭṭhe.

thinamiddhavinodanaṁ tadadhimuttatāya eva gahitaṁ, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṁ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasaṁhāravasena, apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato "**pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā**"ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṁ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṁ paṭipatti, **tassā uppādakamanasikāro.**

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṁ "**yāva upacārā**"ti. **Sakalasarīraṁ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpeti sakalasarīraṁ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti. Evaṁ sesa-anussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṁ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Samāpattiyā -pa- na samudācarantī**ti idañca upasamānussatidassanaṁ. Saṅkhārānaṁ hi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya[1] pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṁ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā[2] lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha "**asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve**"ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa.**

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-iriyāpathasukha**ggahaṇena sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Taṁ hi tividhaṁ sappāyaṁ seviyamānaṁ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa

---

1. Tattha sappaññāya (Saṁ-Ṭī 2. 437 piṭṭhe), tathā saññāya (Aṁ-Ṭī 1. 259 piṭṭhe)
2. Saṁsūcitahadayatā (Saṁ-Ṭī 2. 437 piṭṭhe), lūkhahadayatāya (Aṁ-Ṭī 1. 259 piṭṭhe) Thusakharahadayā (Visuddhi-Ṭī 1. 157 piṭṭhe)

kallataṁ āvahantaṁ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṁ hoti. Ahetukaṁ sattesu labbhamānaṁ sukhaṁ dukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṁ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṁ kammunā hotīti ayaṁ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā.** Ayaṁ hi pahāya sāraddhakāyataṁ passaddhakāyatāya kāraṇaṁ hontī passaddhidvayaṁ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṁ tadāvahanatā saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṁ.** Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṁ aggaṁ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo,** samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṁ. Tenāha **"avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan"**ti.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṁ **"vatthuvisada -pa- veditabbā"**ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṁ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā **"nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā"**icceva vuttaṁ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Asubhanimittassādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṁ nimittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti **ādi**-saddena paññāpayogamandataṁ pamodavekallañca[1] saṅgaṇhāti. **Tassa paggahaṇan**ti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṁ. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā—

> "Yasmiṁ ca kho bhikkhave samaye līnaṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa

---

1. Payogavekallañca (Aṁ-Ṭī 1. 260 piṭṭhe), appamādavekallañca (Saṁ-Ṭī 2. 438 piṭṭhe)

bhāvanāya. Taṁ kissa hetu? Līnaṁ bhikkhave cittaṁ, taṁ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṁ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṁ aggiṁ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṁsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṁ aggiṁ ujjāletunti? Evaṁ bhante"ti[1].

Ettha ca yathāsakaṁ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṁ vibhāvitā eva.

Accāraddha**vīriyatādīhī**ti **ādi**-saddena paññāpayogabalavataṁ pamoduppilāvanañca[2] saṅgaṇhāti. **Tassa niggahaṇan**ti tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṁ. Vuttampi cetaṁ bhagavatā—

"Yasmiñca kho bhikkhave samaye uddhataṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṁ kissa hetu? Uddhataṁ bhikkhave cittaṁ, taṁ etehi dhammehi suvūpasamayaṁ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni -pa- paṁsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetunti? Evaṁ bhante"ti[3].

Etthāpi yathāsakaṁ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṁ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṁ alobhappadhānaṁ, sīlaṁ adosappadhānaṁ, evaṁ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṁ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa

1. Saṁ 3. 99 piṭṭhe.
2. Pamodubbilāvanañca (Dī-Ṭī 2. 333 piṭṭhe)
3. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

yogino cittassa abhiruciṁ na janeti, tena taṁ nirassādaṁ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṁ na vindati, tenāpi cittaṁ nirassādaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"paññāpayoga -pa- nirassādaṁ hotī"**ti. Tassa saṁveguppādanaṁ pasāduppādanañca tikicchananti taṁ dassento **"aṭṭha saṁvegavatthūnī"**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṁ sugatiyaṁ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṁ apāyadukkhaṁ daṭṭhabbaṁ, tayidaṁ sabbaṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ paccuppannabhavanissitaṁ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṁ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṁ aññehi asādhāraṇaṁ jīvikadukkhaṁ aṭṭhamaṁ saṁvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye sampahaṁsanatā**ti ayaṁ sampahaṁsitabbasamaye vuttanayena tena saṁvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṁsanā, saṁvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṁ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṁ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṁ āgamma. **Alīnan**ti-ādīsu kosajjapakkhiyānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya **alīnaṁ,** uddhaccapakkhiyānaṁ anadhimattatāya **anuddhataṁ,** paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṁ,** tato eva **ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannañca.** Tattha alīnatāya **paggahe,** anuddhatatāya **niggahe,** anirassādatāya **sampahaṁsane na byāpāraṁ āpajjati,** alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattaṁ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṁ. Samappavattiyā vā **alīnaṁ anuddhataṁ,** samathavīthipaṭipattiyā **anirassādan**ti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṁ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṁsanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṁ paṭipakkhaṁ abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha **"upacāraṁ vā appanaṁ vā"**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttānusārena veditabbaṁ.

Anurodhavirodhavippahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṁ tasmiṁ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **"sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā"**ti. Tadubhaye ca virujjhanaṁ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṁ dassentena **"sattamajjhattatā"**ti-ādi vuttaṁ. Tenevāha **"sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā"**ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha "upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo"ti[1].

Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṁ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṁ saṅkhyāsamānatāya. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṁ aññañca kiñci attaniyaṁ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyan**ti na addhānakkhamaṁ, na ciraṭṭhāyi ittaraṁ aniccanti attho. **Tāvakālikan**ti tasseva vevacanaṁ.

Mamāyatīti mamattaṁ karoti, "maman"ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Noyantā**ti dhanaṁ drabyaṁ karontā[2].

Ayaṁ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha **"bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccan"**ti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. **Yathāsabhāvato**ti aviparītasabhāvato bādhanalakkhaṇato, yo yo vā sabhāvo **yathāsabhāvo,** tato, ruppanādikakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṁ samuṭṭhāpikan**ti pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṁ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṁ. **Purimataṇhan**ti dukkhanibbattito puretarasiddhaṁ taṇhaṁ.

---

1. Visuddhi 1. 314 piṭṭhe.
2. Mamāyantāti mānaṁ dabbaṁ karontā (Dī-Ṭī 2. 335 piṭṭhe)

Sasantatipariyāpannānaṁ dukkhasamudayānaṁ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṁ **"attano vā cattāri saccānī"**ti. **Parassa vā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā "imasmiṁyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi, lokasamudayañca paññapemi, lokanirodhañca paññapemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññapemī"ti[1]. Kathaṁ pana ādikammiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṁ pariggaṇhāti, evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavato**ti sambhavānurūpaṁ, ṭhapetvā nirodhasaccaṁ sesasaccavasena samudayavayā veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

"Aṭṭhikasaṅkhalikaṁ[2] samaṁsan"ti-ādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṁ uddhumātakādīnaṁ sabhāvenevāti navannaṁ sivathikānaṁ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevā**ti "ānāpānaṁ, dvattiṁsākāro"ti imāni dveyeva. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso, so pana sammasanīyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṁ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṁ **"iriyāpatha -pa- na jāyatī"**ti. Kesādi-apadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṁsampayuttā taṁnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero **"iriyāpathādīsupi[3] abhiniveso jāyatī"**ti āha. **Atthi nu kho me**ti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṁ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṁ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṁ "idha bhikkhave bhikkhū"ti-ādinā uddesaniddesesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṁ kataṁ, taṁ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṁ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṁ **"yo hi koci bhikkhave"**icceva vuttaṁ, na bhikkhuyevāti dassento **"yo hi koci bhikkhu vā"**ti-ādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṁ anatikkamitvā jānantī sikhāppattā

---

1. Saṁ 1. 61; Aṁ 1. 357 piṭṭhesu.
2. Aṭṭhikaṅkālikaṁ (Ka)
3. Etesupi (Aṭṭhakathāyaṁ)

aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha **"aññāti arahattan"**ti. Appatarepi kāle sāsanassa niyyānikabhāvaṁ dassentoti yojanā.

138. **Niyyātento**ti nigamento.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.

(Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.)

Mūlapaṇṇāsaṭīkāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā